

THE
SIDDHANTA KĀUMUDĪ

OF

BHATTOJI DIKSHITA,
TRANSLATED AND EDITED INTO ENGLISH
BY

ŚRIŚA CHANDRA VASU, B. A.

VOL. III.

VAIDIC GRAMMAR.

All rights reserved.

PUBLISHED BY
THE PANINI OFFICE, BHUVANESHWARI ASHRAM,
38-40 BAHADURGANJ, ALLAHABAD.

ALLAHABAD :
PRINTED AT THE MEDICAL HALL PRESS BRANCH.

1905

CONTENTS.

VAIDIC GRAMMAR	Page
Chapter I.—Prepositions in Vedas	3
" II.—Case affix of Div	4
Optional Compounds	7
" III.—Irregular Aorists	9
Vaidic Forms	11
Vaidic Diversity	15
" IV.—Vaidic Subjunctive	19
Vaidic Infinitive	
Vaidic Rules	
ON ACCENTS.	
Chapter I.—Accents	
" II.—Root-accents	
" III.—Affix-accents	103
THE PHIT SUTRAS.	
Chapter I.—Phit Sutras	112
" III.—Affix-accents	126
Accents of Compounds	135
Accents of Verbs	202
ON RULES OF GENDERS.	
Chapter I.—Feminine Gender	221
" II.—Masculine Gender	226
" III.—Neuter Gender	237
" IV.—Masculine and Feminine Genders	245
" V.—Masculine and Neuter Genders	245
" VI.—Common Gender	248

THE SIDDHĀNTA KAUMUDĪ.

VOLUME III.

वैदिकी प्रक्रिया ।

प्रथमोऽध्यायः ।

THE VAIDIC GRAMMAR.

CHAPTER I.

In this volume Bhattoji Dikshita has collected together all the sūtras of Pāṇini which are peculiar to the Vedas. He has arranged them in eight Adhyāyas in the order as they are found in the Aṣṭādhyāyī. The first chapter contains all those sūtras which occur in the First Book of Pāṇini.

३३८७ । कुन्त्तसि पुनर्वस्योरेकवचनम् । १ । २ । ६१ ।

द्वयोरेकवचनं वा स्वात् । पुनर्वसुर्नक्षत्रं पुनर्वसू वा । लोके तु द्विवचनमेव ।

3387. In the Vedas, the two stars, Punarvasû, may ally be singular, (and connote a dual).

In the Vedas, the star *punarvasû* which is always *dual* in form, has the singular form and connote a dual meaning. As 'पुनर्वसुर्नक्षत्रं' or 'मदितिवैद्यता ॥' The option is only allowed in the Vedas and not in literature. In the latter, it must be in the dual as, 'गौ नताः' or 'द्वयः पुनर्वसू ॥' Similarly when it is not the appellation of an asterism but of a man, there is no option. As 'पुनर्वसू माणवकौ'.

३३८८ । विशाखयोश्च । १ । २ । ६२ ।

माणवत् । विशाखा नक्षत्रम् । विशाखे वा ।

3388. In the Vedas, the two stars Viśākhā may optionally be in the singular number.

The word विशाखा is in the dual number as a rule. In the Vedas, it is found sometimes to have the singular form, denoting duality. Thus विशाखा नक्षत्रम् or विशाखे नक्षत्रमिन्द्राग्नी देवता ॥

३३८९ । षष्ठीयुक्तश्चन्दसि वा ६१ । ४ । ९ ।

षष्ठ्यन्तेन युक्तः पतिशब्दश्चन्दसि षष्ठ्यन्तो वा स्यात् । “षष्ठ्यस्य पतिना वयम्” । इह वेति
योगं विभक्त्य चन्दसीत्यनुवर्तते । तेन सर्वे विषयश्चन्दसि वैकल्पिकाः । “अनुजं चन्दसि”
इत्यादिरस्यैव प्रपञ्चः । “यच्च भम्” । नभोऽङ्गिरामनुयां वत्युपसंख्यानम् । + । नभसा तुल्यं
नभस्यत् । भत्वाद् भत्वाभावः । अङ्गिरस्यदङ्गिरः । “मनुष्यदाने” । “जनेर्हसि” इति त्रिविधं
उचिप्रत्यये । मनेरपि आनुलकात् । दृषन् वक्ष्यप्रयोगः । + । दृषन्पूर्वकं वसु यस्य स दृषणवसुः । दृषा
अव्यो यस्यासौ दृषणाव्यः । इहान्तर्द्वितीयां विभक्तिमाश्रित्य पदस्ये सति नलोपः प्राप्नो भत्वाद्वाच्यते ।
अतएव “पदान्तास्य” इति शास्त्रनिर्देशोऽपि न । “अस्त्रोपासनः” इति अस्त्रोपा न । अनङ्गत्वात् ।

3389. The word pati when used in connection with a noun ending in the sixth (or genitive) case is ghi, optionally, in the Chhandas (Veda).

The word pati is understood in this sūtra from the sūtra patiḥ samāse eva (I 4. 8. S. 257). By that sūtra, pati would have been ghi only in composition. This sūtra makes an exception to that, when this word occurs in the Vaidic literature. Thus षष्ठ्यस्य पतिना वयम् (R̥g Veda. IV. 57. 1.)

This sūtra may be divided into two, (1) ṣaṣṭhī yuktāśchhandasi (2) vā. In the latter we shall read the annuvṛtiti of chhandasi. The sūtra will then mean:—(1) In the Chhandas the word pati is ghi when used in connection with a word in the sixth case. (2) In the Chhandas there is option. Thus this second rule would make *all* rules optional in the Vedas. In fact, the bahulam chhandasi, which recurs so often in Pāṇini would become but a special case of this universal rule vā chhandasi.

Note:—The word pati being treated as ghi, takes nā in the Instrumental by VII. 3. 120. S. 214.

Note:—कुलुञ्चानां पत्ये or पत्ये नमः salutation to the lord of the Kulunchas.

Why do we say ‘when used in connection with a noun in the genitive case’? Observe मया पत्या ऊरुद्विष्यथासः ।

Why do we say ‘in the Chhandas’? Observe वामस्य पत्ये ।

Here we repeat the sūtra पतिभम् S. 231, for the purposes of certain vārtikas which apply to the Vedas.

३३८९ क । यच्च भम् । १ । ४ । १८ ।

3389A. And when an affix, with an initial य or an initial vowel, being one of the affixes, beginning with सु and ending in क, follows, not being Sarvanāmasthāna, then what precedes, is called Bha.

The word पति is in the 7th case meaning, ‘when य or अच् follows,’ and by the last Vārt. of Sūtra I. 1. 72, it means; ‘when an affix beginning with ya or ach follow.’

Vārtika:—The words नभस्, अङ्गिरस् and मनुष्यं should be treated as Bha when the affix वत् (V. 1. 115. S. 1778) follows. Thus नभस्यत् ‘like the sky.’ अङ्गिरस्यत् ‘like the Angiras.’ मनुष्यत् ‘like the man.’ By being Bha, the व् is not changed into र् which it would have been, had it been a pada (VIII. 2. 66 S. 162.)

The word मनुस् is formed by the affix उस् of the Unāli sūtra (II. 115) janerusi, by being diversely applied to मन्. The word मनुस् being treated as bha, the sūtra VIII 3. 59. S. 212 applies, and स is changed to ष ।

Vart.—The word वृषन् is treated as Bha in the Vedas when the words वसु and वसव follow. Thus वृषवसुः वृषवसवस्य मेने. Here had the word vṛshan been treated as pada, the न would not have been changed into ण (VIII. 4. 37. S. 198); and this न would have been dropped before the affix vasu by VIII. 2. 7. S. 236. Nor does the sūtra VI. 4. 134. S. 234 apply, because the word is not an anga.

In secular language the forms are वृषवसुः and वृषावसः ।

३३९० । अयस्मयाद्गोनि ऋन्वसि । १ । ४ । २० ।

यसानि ऋन्वसि साधूनि । भवदसंज्ञाधिकाराद्यधोगं संज्ञाद्वयं बोध्यम् । तथा च वार्ति-
कम् । उभयसंज्ञानयपीति वक्तव्यमिति । + । “ स सुष्टुभास ऋक्ता गणेन ” । पदत्वात् कुत्वम् ।
भत्वात्तत्त्वाभावः । अस्त्वविधानायायाः पदसंज्ञाया भत्वात्तत्त्वाभावात् । “ नेन ” द्विचनस्यपि
वाजिनेषु । अत्र पदत्वाद् अस्त्वम् । भत्वात् कुत्वाभावः । “ ते प्राग्धातोः ” ।

3390. The words like ayasmaya &c., are valid forms in the Chhandas (Veda).

These words being taught here in the topic relating to Pada and Bha show that they have been properly formed in the Chhandas by the application of the rules of Bha and Pada.

Thus we have the following Vārtika—

Vart.—It should be stated that in some places both these Pada and Bha designations apply simultaneously. Thus in the word ऋक्ता formed by ऋक् + वत् the क् is first changed into क् by treating the word ऋक् as a Pada. Then the word ऋक् is treated as Bha, and therefore the क् is not changed into क् before वत्. For had it been Pada, the form would have been ऋक्वत् ‘Rigvat.’ These irregularly formed words occur only in the Chhandas or Vedic literature. Thus स सुष्टुभास ऋक्ता गणेन (Rig Veda IV. 50. 5).

Similarly in the sentence नेन द्विचनस्यपि वाजिनेषु (Rig Veda X. 71. 5) the word वाजिन is formed from वाच् + इन (=वाचां इनः ‘lord or master of speech’). Here वाच् being treated as a Pada, the च is changed to j; and then being treated as a Bha, the j is not changed to a guttural. Similarly अयस् + वय=अयस्वय ‘made of iron.’ Here the word अयस् is treated as Bha and hence the स is not changed into र. Thus अयस्वयं वर्म ‘iron-made coat of mail.’ अयस्वयानि पात्राणि ‘iron vessels.’ The present form of this word is अयोमयं ।

Now we repeat the sūtra R. 4. 80. S. 2230, for the purpose of showing its exception in the Vedas.

ते प्राग्धातोः । १ । ४ । २० ।

3390A. The particles called gati and upasarga are to be employed before the verbal root: (that is to say, they are prefixes).

३३९१ । ऋन्वसि परेषुपि । १ । ४ । २१ ।

3391. In the Chhandas (Veda) these gati and upasarga are employed indifferently after the verbal root, as well as before it.

* As वायविन्द्रश्च सुव्यत आयातमुपनिष्कृतम् ॥ मन्त्रित्वा धिया नरा (Rig. 1. 2. 6). In this we have आयातमुप instead of उपायातम् 'Vāya and thou Indra, ye heroes, come ye both quickly to the Soma of the worshipper by this sincere prayer.'

३३८२ । व्यवहित्वाच्च । १ । ४ ८२ ।

‘हरिभ्यां याजोक्तं वा’ ‘वा मन्त्रे रिन्द् हरिभिर्याहि’ ।

3392. In the Chhandas (Veda) these gati and upasargā are also seen separated from the verb by intervening words.

As हरिभ्यां याजोक्तं वा (for हरिभ्यां आयाहि ऋक्तः).

Here वा is separated from the word याहि by the intervening word ऋक्तः. So also in the sentence वा मन्त्रेरिन्द् हरिर्याहि मयूर रोमभिः (Rig Veda III. 41. 1), “O Indra! come (वा याहि) on horses (हरि) which are spirited (मन्त्रेः=मादयितुभिः) and color of peacock's feather.”

३३८३ । इन्धि-भक्तभ्यां च । १ । २ । ६ ।

आभ्यां परा णिप् लिट् कित् । ‘समीधे दस्यु हन्तमम्’ । ‘पुत्र ईधे चयवर्णः’ । अभूव । इदं प्रत्याख्यातम् । ‘इन्धेचकन्दोविषयत्वाद्भुवो युक्तो नित्यत्वात् ताभ्यां लिट् कित्प्रचनानर्थक्यम्’ इति । इति वैदिकप्रकरणे प्रथमोऽध्यायः ।

3393. The Lit or Perfect Tense affixes after the roots indh ‘to kindle,’ and bhu, ‘to become,’ also are kit.

After these two roots the terminations of the Perfect are कित् । These roots have been especially mentioned, because the root इन्धि ending in a compound consonant will not be governed by sūtra I. 3. 5. S. 2242, and the root भू is mentioned because all the terminations of the Perfect are कित् after भू, not excepting the पित् terminations. Thus the verbs समीधे and ईधे are illustrations of Perfect Tense from the root इन्ध as in the following examples :—समीधे दस्युहन्तमम्, (Rig Veda VI. 16. 15), and पुत्र ईधे चयवर्णः, (Rig Veda VI. 16. 14). Here the nasal of the root is dropped by regarding the affix as कित् ॥ Similarly from the root भू, we have अभूव, अभूविच ॥

This sūtra is considered unnecessary by Patañjali the author of Mahābhāṣya, who says “we could have done without this sūtra. Because the direct application of Perfect affixes to √इन्ध is confined only to the Veda, while in the secular literature the Perfect will be formed by क्त्वा as इन्धा क्त्वा चकार; and so its conjugation would have been irregular, by Vaidic license (III. 4. 117. S. 3435). While भू always takes the augment युक् in the Perfect, for after bhā, the युक् comes invariably whether there be guṇa or there be not-guṇa. So there is no necessity of saying that the Perfect affixes are कित् after these two roots.”

CHAPTER II.

३३८४ । सुतीया च दोक्तव्यसि । २ । ३ । ३ ।

सुतीतेः कर्मणि सुतीया क्त्वा सुतीया च । ‘क्त्वाया कर्मिणोर्लुङ् सुतीति’ । कर्मिणोश्च क्त्वाया कर्मणि वसन्ते । ‘क्त्वाया कर्मिणोश्च वसन्ते’ इति । क्त्वाया कर्मिणोश्च वसन्ते । क्त्वाया कर्मिणोश्च वसन्ते । क्त्वाया कर्मिणोश्च वसन्ते ।

3394. In the Chhandas (Veda), the object of the verb जु 'to sacrifice' takes the affix of the third case, and of the second as well.

This ordains the third case-affix; and by force of the word च 'and', the second case-affix is also employed: as यवाग्निहोत्रं जुहोति ।

Here यवाग्नि is in the Instrumental case, though it is the object of sacrifice. The word अग्निहोत्र here means "the oblation," for we find it used in this sense in sentences like this:—यस्याग्निहोत्रमभिहितमनेधमापद्यते । &c. The word agnihotra when in this sense, should be analysed as अग्नये द्रव्यते "that which is sacrificed in honor of, or for the sake of Agni—i. e., an oblation." The sentence यवाग्निहोत्रं जुहोति therefore means "he throws (into the fire) the oblation called yavâgû, offering it in honor of the deity."

Note:—In the above example yavâgû is in 3rd case and agnihotra in the 2nd case. In this case the latter word means हुतिः or oblation. The verb जुहोति in this connection means प्रक्षिपति । The whole sentence means "the oblation in the shape of yavâgû, he throws (into the fire)." Though the two words yavâgû and agnihotra are in different cases, yet they are syntactically one, and refer to one and the same object.

But this sūtra is considered unnecessary by Patanjali. According to him the word agnihotra in the above example means simply "agni or fire." As we find it used in the sentence यस्याग्निहोत्रं प्रज्वलितम् ॥

The word agnihotra, when meaning fire, is analysed as द्रव्यते स्मिन् "Agni in which sacrifice is poured" or "sacrificial fire."

Therefore, when the example is यवाग्निहोत्रं जुहोति, then agnihotra being equivalent to Agni, juhōti means pripana or satisfaction. The whole sentence means यवाग्निं प्रीययति "he propitiates fire with yavâgû (barley)."

But when the sentence is यवागूँ अग्निहोत्रं जुहोति, both words being in the 2nd case, then agnihotra means havis or oblation, and juhōti means prakshepana, i. e., "he throws the yavâgû oblation (into the fire)" i. e., he throws into the fire the materials of oblations called yavâgû.

इदं द्वितीया ब्राह्मणे । २ । ३ । ६० ।

ब्राह्मणविषये प्रयोगे दिवस्तदर्थस्य कर्मणि द्वितीया स्थान् । यस्तपकादः । 'नामस्य तद्वहः समायां दीव्युः' ।

3395. The object of the verb दिव् in the sense of 'dealing or 'staking,' takes the second case-affix, in the Brāhmaṇa literature.

This debars the Genitive case require^d by II. 3. 59. S. 620. Ex. नामस्य तद्वहः समायां दीव्युः (Maitr. S. 1. 6. 11) In the Vedic literature, the simple verb दिव् takes the accusative, instead of the genitive. When, however, the root दिव् takes an upasarga, then it may optionally govern the genitive also, by II. 3. 59 S. 620.

इदं द्वितीया ब्राह्मणे । २ । ३ । ६२ ।

बद्धी स्यात् । 'पुङ्गवस्य चन्द्रमसे' । 'गोधा कालका दावाघाटस्ते वनस्पतीनाम्' वनस्पतिभ्य इत्यर्थः । बद्धये वत्तुर्धीति वाच्यम् । + । 'या खर्वेण पिबति तस्यै खर्वः' ।

3396. In the Chhandas the sixth case-affix is employed diversely with the force of the fourth case-affix.

Ex. पुङ्गवस्य चन्द्रमसे or चन्द्रमसे 'to the moon, a male deer.' गोधा कालका दावा घाटस्ते वनस्पतीनाम् or वनस्पतिभ्यः 'to you lords of the forest, are lizard, kálaka bird, &c.' So also दायुरस्म उपा मन्वत् (R. Ved. X. 136. 7).

Vari:—In the Veda, the 4th case affix is employed in the sense of the sixth: as या खर्वेण पिबति इत्यै खर्वीजायते 'whosoever woman drinks with a woman in her courses, gets herself in menstrual.'

३३९७. यजेत्तस्य करणे । २ । ३ । ६३ ।

यच्च कन्दसि वत्तुलं बद्धी । यतस्य येनेन वा यजते ।

3397. The sixth case-affix is diversely employed in the Chhandas in denoting the instrument of the verb यज् 'to sacrifice.'

Ex. यतस्य or यतेन यजते 'he sacrifices with butter.'

३३९८ । वत्तुलं कन्दसि । २ । ४ । ३८ ।

अदो यस्तादेशः स्यात् । यस्तां नूनम् । लुकि "मन्वे घस" इति स्तेलुक् । अङ्भावः । इन्धियश्च मे' ।

3398. In the Chhandas (Vedas), यस्तद् is diversely substituted for यद् ।

As यस्तां नूनम् ।

The words यद् and यस्तद् are to be supplied in this sūtra from II. 4. 36; S. 3080, and II. 4. 37. S. 2427. यस्ताम् is the Aorist form of यद्; the Aorist sign णि is elided by II. 4. 80. S. 3403. The augment यद् is not added, because of VI. 4. 74. S. 2228, read with the वत्तुलं of this sūtra.

But the form यस्ताम् could have been obtained by II. 4. 37. S. 2427 also, for that sūtra also ordains यस् substitution for यद्. The proper example, under the present sūtra is not यस्ताम्. Hence the other example सगिः (Yajur Veda, Yaj S. XVIII. 9), which is free from this objection. The word गिः = यदन 'eating.' सगिः "companion in eating." It is formed by adding the affix गिन् (ति) to the यद्; as यद् + गिन्; then यद् is replaced by यस् by the present sūtra. Thus यस् + ति. Then the penultimate ष of यस् is elided by VI. 4. 100. S. 3550, as यस् + ति. Then ष is elided by VIII. 2. 26. S. 2281, as य + ति. Then त् is changed to ष by VIII. 2. 40. S. 2280. Thus य + ति. Then य is changed to ण by VIII. 4. 59. S. 59. The ण is considered here as immediately in contact with य though technically speaking there is an elided ष between य and ण. But this zero is not athānivat, because VIII. 4. 53. is a षङ्ग rule; and the zero षङ्ग is not athānivat for the purposes of षङ्ग rule (H. I. 58. S. 51). Thus we get णि; which with य, a shortened form of यस्ताम् (VI. 3. 64. S. 1012), gives us यिः ।

३३९९ । हेमन्तादिशिरावर्धनस्य च यजन्तसि । २ । ४ । २८ ।

हेमन्तः प्रवर्धयिष्यति । हेमन्तस्य शिरावर्धनस्य हेमन्तादिशिरावर्धनस्य च यजन्तसि । यजन्तः यजिष्यति ।

*3399. Of the compounds 'hemantasiśirau' and 'ahorātre' the gender is like that of the first word, in the Chhandas. (Vedas).

This aphorism debars the general rule given in II. 4. 26. S. 812.

Similarly though the vikaraṇa यप् is ordained by II. 4. 72 S. 2423, to be elided after the roots of the Adādi class, yet by Vaidic diversity it is sometimes not so elided; as taught in the next sūtra.

३४०० । बहुलं छन्दसि । २ । ४ । ७३ ।

“ वृत्रं हनति वृत्रहा ” । “ अग्निः शयत उपरक् दधिप्याः ” अथ जुक् न । अदादिभिर्ऽपि कृत्स्ल्युक् । “ त्रात्रो नो देवाः ” । “ कुतोत्यादिभ्यः षुः ”

3400. In the Chhandas (Vedas) there is diversely the luk-elision of the Vikaraṇa यप् (III. 1. 68).

There is elision in other conjugations than Adādi; and there is sometimes even no elision in Adādi verbs. As वृत्रं हनति वृत्रहा 'the Vṛitra-Killer kills Vṛitra,' हन् + यप् + ति = हनति instead of हन्ति । So also, अग्निः शयत उपरक् दधिप्याः, here शयते instead of शेते (Rig. Veda I. 32. 5.) "The Dragon lies low on earth." In these cases the Vikaraṇa यप् has not been elided.

In some cases the यप् is elided even in conjugations other than Adādi, as त्राध्वम् नो देवाः निजुरः वृकस्य (Rig Veda II. 29. 6.) "Protect us, God, let not the wolf destroy us," instead of त्राध्वसाम् ।

Similarly षु elision of the vikaraṇa is required by II. 4. 75. S. 2489, in Juhotyādi class. But to this also, there is exception in the Vedas: as shown in the following sūtra.

३४०१ । बहुलं छन्दसि । २ । ४ । ७६ ।

“ दाति प्रियाणि विदुषुः ” । अन्पत्राणि । “ पूर्णां विवर्षति ” ।

3401. In the Chhandas there is ślu-elision of यप् diversely.

The elision does not take place where ordained, and takes place where not ordained. दाति प्रियाणि (instead of ददाति) विदुषु (Rig Veda IV. 8. 3) "he gives even treasures that we love." See also Rig Veda I. 65. 4; VI. 24. 2; VII. 15. 12; VII. 42. 4.

Similarly the ślu-elision with its accompanying reduplication takes place in roots other than those of the Juhotyādi class. Thus देवा वो इविणोदाः पूर्णां विवर्षासिधम् "The God who gives your wealth demands a full libation poured to him." (Rig Veda VII. 16. 11). Here विवर्षति is from the √वर्ष "to shine." It belongs to the Adādi class, but takes ślu elision. Hence वय् + यप् + ति = वय् + षु + ति = वय् वय् + ० + ति (VI. 1. 10. S. 2490) = विवय् + ति (the ष is changed to व by VII. 4. 76. S. 2490, read with the bahulam chhandasi) = विवय् = ति (VIII. 2. 36 S. 294) = विवर्षति (VIII. 4. 41. S. 26).

३४०२ । मन्त्रे वसस्वरणशय्वसावृत् कृगमिजनिभ्यो लेः । २ । ४ । ८० ।

विमिति लोः प्राचां संज्ञा । यभ्यो लेङ् स्यात् मन्त्रे । “ अचक्षमीमदन्त हि ” । यत्सा देवस्य ‘अमदन्’ इत्युपधास्तौषे प्रातिवर्षीति वः । “ मातृमित्रस्य ” “ भूर्तिः प्रवक्ष्मस्य ” ।

‘नक्षेत्रं’ इति कुत्वम् । “सुखो देन जायः” । “मा न जायक” । जात् इत्याकारान्मानं यङत्वम् । “जाया जायादृचिवी” । “परात्मभारभूयसा” । “अकवृषातः” । “त्वे रयिं कृन्वांते अनुमन” । संवत्सवं ब्राह्मणस्याप्युपलक्ष्यम् । “अहत या अह्य दन्ताः” । विभावापुनरुत्ते न ह । “न ता अमृष्यन्तनिष्ट हि सः” ।

इति वैदिकप्रकरणे द्वितीयोऽध्यायः ।

3402. In the Mantra portion of the Vedas there is *luk-* elision of the sign of the Aorist (and Perfect), after the verbs चस् ‘to eat,’ हृस् ‘to be crooked,’ कश् ‘to destroy,’ च् ‘to choose,’ ‘to cover,’ दश् ‘to burn,’ verbs ending in long जा, वृच् ‘to avoid,’ कृ ‘to make,’ गमि ‘to go’ and जनि ‘to be produced.’

The word नि is the name given by ancient grammarians to the affixes of the Perfect tense as well as the Aorist, or it might be a common term for all tense-affixes. Thus from चस् the substitute of अद् we have अक्षन् in the sentence, अक्षन् नमो महताश्चि “Well have they eaten and rejoiced.” (Rig. I. 82. 2).

NOTE:—Thus in the Aorist of अद्, there comes चस् (II. 4. 37. S. 2427); the sign of the aorist is elided by this *sutra*. The penultimate च of चस् is elided by VI. 4. 98. S. 2363; and च is changed to कृ by VIII. 4. 55. S. 121, and वृ is changed to वृ by VIII. 3. 60. S. 2410; thus we get वृ, then we add the augment अद् which with the third person plural affix अन्, gives us अक्षन् ॥

From the verb वृच् we have माहृन्मित्रस्य त्वम् । The माहृन् is the aorist 3rd Pers. Singular, of वृच् । Thus वृच् + लिप् + ति = वृच् + o + ति (S. 3402) = हृन् + त् (the elision of वृ is by III. 4. 100. S. 2207). The गुण takes place by VII. 3. 84. S. 2168; and then the त् is elided by VI. 1. 68. S. 242.

From नश्च we have प्रणक् in the following verse मानः चंते अरक्षो धूर्तिं प्रणक्ष्मस्य । रक्षा योऽन्नमणस्यते । ‘Let not the foeman’s curse, let not a mortal’s onslaught fall on us: Preserve us Brahmanaspati.’ (Rig. I. 18. 3.) The च् of नश्च is changed to कृ by VIII. 2. 63. S. 431.

The word वृ in the *sutra* includes both वृच् and वृज्, as the word देन in the following ब्रह्मं जज्ञानं ममं पुरस्ताद्विनीं मतः सुखो देन जायः । वसुधैव कुटुम्बकम् । अस्य विष्टाः सतश्च योनिमल्लतश्च विष्टाः । (Yajur veda 13. 3).

From दश् we have जायक as in हरस्त्वभिने । नैवित्वस्यो माहृन्करोः ययकां मान जायक । “Guide us Saraswati to glorious treasure: refuse us not thy milk, nor spurn us from thee.” (Rig. VI. 61. 14).

The word जात् means verbs ending in long जा, as मा ‘to be full.’ Thus, विश्वं देवावापुदगादनेकं अक्षुनिं स्य वदत्स्यानेः । जाया जाया दृचिवी अक्षुनिं सूर्यं जात्मा जगतस्तस्य वक्षः । (Rig I. 115. 1.) “The brilliant presence of the Gods hath risen, the eye of Mitra, Varuna and Agni. The soul of all that moveth not or moveth; the Sun hath filled the air and earth and heaven.”

The root वृच् gives us वृक्, as in the following verse:—मा नो अस्मिन्महायने वरा जग्ं भारभूयसा । संजग्ं वीरयिं जयः । (Rig VIII. 64. 12). “In this great battle cast us not aside as one who bears a load; snatch up the wealth and win it.”

From कृ we have अक्षन् as in the following verse: अक्षन्नुवाचोऽप्युवाचि ॥ (Rig Veda I. 92. 2.) “The Dawns have brought distinct perception as before.”

From जन् we have जन्मन्; as in the following verse : दृतेव यन्तं जन्मभिर्वसत्यैश्च
स्तेरिषं जानुबाहो जन्ममन् । कर्षतमेभिर् दूर्ध्वतं दृष्टं यथावन्तं विभ्रष्टा डीद्विवांसः । (Rig Veda
VI. 1.3)."

From जन् we have जन्तु; as जन्तु वा अत्यन्तः ॥ This is an example from
the Brāhman literature, as the word जन्तु in the sūtra refers also to the Brāhman
literature.

But sometimes, the elision does not take place, because the word "option"
is understood in this sūtra. Thus न ता जन्मन् &c. (Rig Veda. V. 2. 4.) "These
seized him not : he had been born already."

CHAPTER III.

३४०३ । अभ्युत्सादयाम्प्रजनयाम्चिकयाम्प्रमयाम्कः पावयाम्क्रियात्विदामक्रचिति
क्रन्दसि । ३ । १ । ४२ ।

आद्येषु चतुर्षु लुकि 'जाम्' 'चकम्' इत्यनुप्रयोगश्च । अभ्युत्सादयाम्कः । अभ्युदसीवत्-
चिति लोके । प्रजनयाम्कः । प्राकीजनद्विषयः । चिकयाम्कः । अचैषीदित्यर्थे चिनोतिराम्बुवचनं
भुत्वञ्च । प्रमयाम्कः । प्ररीरमत् । पावयाम्क्रियात् । पाव्यादिति लोके । विदामक्रन् । अवेदिवुः ।

3403. The forms अभ्युत्सादयाम्कः, प्रजनयाम्कः, चिकयाम्कः, प्रमया-
मकः, पावयाम्क्रियाद्, विदामक्रन् are irregularly formed in the Ohhandas
with the augment जाम्, and the auxiliary verbs चकृ, क्रियात्, and
चक्रन् ।

The first two of these and the fourth are the Aorist (पुङ्) of the caus-
atives of the roots सद् 'to sit', जन् 'to be born,' and रम् 'to sport;' to which
the affix जाम् is added. The third is the Aorist of the root चि 'to collect,' to
which जाम् has been added after the reduplication and the change of च into क
of the root. The auxiliary चकः; which is the 3rd Person Singular Aorist of क is
added to all these four. The fifth is derived from the root वृ 'to blow, to purify.'
by adding the causative affix कृष्, annexing the affix जाम् before the terminations
of the Depedictive (आशी लिङ्) and then using after the form so obtained, the
Benedictive of क, क्रियात्. The last is the Aorist of विद् 'to know,' to which
जाम् is added and the 3rd Person Plural of the Aorist of क i. e., the auxiliary
चक्रन् is employed. These are the archaic forms; their modern forms are as
follow :—अभ्युदसीवदत्, प्राकीजनत्, अचैषीत्, प्ररीरमत्, पाव्याद्, अवेदिवुः ।

NOTE :—The word अभ्युत्सादयाम्कः is formed by adding the prepositions
abhi and ut to the Causative root सादि । सादि with जाम् becomes सादयाम्, to which
is added चकः the 3rd pers. Singular Aorist of क "to do." Thus क + जि + तिप्
= कर् + जि + त् = कर् + o + त् (II. 4. 80. S. 3402) = कर् + o + o (VI. 1. 68. S. 252);
which with the augment चद् becomes चकृ or चकः । This auxiliary चकृ is added
to all the first four words. When this periphrastic Aorist is formed
with जाम् and चकृ, the special mood-affix of the Aorist is elided by II. 4. 81,
S. 2238. The regular Causative Aorist is अभ्युदसीवदत् (सादयामकर् = असीवदत्). The

Causative सदि is shortened to सदि by VII. 4. 1. S. 2314. This is reduplicated before the Aorist affix च्च् by VI. 1. 11. S. 2315. Thus च्चसद्. Then द् is elided by VII. 4. 60. S. 2179. Then applying VII. 4. 93. S. 2316, read with VII. 4. 79. S. 2317, the च्च् is changed to च्च. Thus we have सीषद् + च्च् + त् = सीषदत्.

The word क्रियात् is the Benedictive form of कृ 'to do.' The vikarapa उ is not added because of the prohibition III. 4. 116. S. 2215, and then there is रि by VII. 4. 28. S. 2367.

३४०४ । गुपेच्छन्वसि । ३ । १ । ५० ।

एनेच्छद् वा । 'गृहान् कूगुपतं युवम्' । अगोपितमित्यर्थः ।

3404. After the verb गुप् 'to protect,' च्च् is optionally the substitute of स्त्वि in the Chhandas.

This rule applies where the root गुप् does not take the affix चाप (II. 2. 28). As इमान् नो मित्रावरुणौ यत् गृहान् अकूगुपतम् 'Mitra and Varuṇa protected these our houses.' The other forms are अगोपितम्, अगोपिटम् or अगोपापिटम्. In the secular literature, the latter three forms are used, but not the first.

३४०५ । नोनयतिध्वनयत्येलयत्यर्दयतिभ्यः । ३ । १ । ५१ ।

एलेच्छद् न । 'मा त्वायतो जरितुः काममूनयोः' । 'मा त्वाग्निध्वनधीत्' ।

3405. After the causatives of the verbs ऊन 'to decrease' ध्वन 'to sound,' इल 'to send' and अर्द 'to go or to beg' च्च् is not the substitute of स्त्वि in the Chhandas.

Thus मात्वायतो जरितुः काममूनयोः (Rig Veda I. 53. 3.) मात्वाग्निध्वनधीत् धूमगन्धिः (Rig Veda I. 162. 15.)

Thus we have ऊनयोः in the Vedas; औनित् in the classical literature; so also ध्वनयोत्, ऐलयोत् and अर्दयोत्; their classical forms being अदिध्वनत्, ऐलितत् and अर्दितत्. See Rig Veda I. 53, 3, I. 162. 15, and Pāṇini VII. 2. 5.

३४०६ । कृमुदृहृभ्यश्छन्दसि । ३ । १ । ५२ ।

एलेच्छद् वा । 'इदं तेभ्यो करं नमः' । अमरत् । अदरत् । 'यत्सानोः सानुमारुहत्'

3406. After the verbs कृ 'to do,' मृ 'to die,' दृ 'to tear,' and रुह 'to rise,' च्च् is the substitute of स्त्वि when used in the Chhandas.

Thus अकरत् 'he did'; अमरत् 'he died'; अदरत् 'he tore'; आरुहत् 'he rose'. The classical Aorist of these verbs are अकारीत् अमरीत्, अदारीत् and अरुहत्.

Thus 'ये भूतस्य प्रचेतस इदं तेभ्यो करं नमः' (Rig. Ved. X. 85. 17). यत्सानोः सानुमारुहत्प्रत्ययकार्त्तम् (Rig. Ved. I. 10. 2).

३४०७ । छन्दसि निष्ठव्यदेवभूयप्रणीयोक्षीयोच्छिष्यमर्यस्तयोध्यव्यकन्यकान्यदेव-यज्यापृच्छ्यप्रतिषीव्यकन्यवाद्यभाष्यस्ताव्योपवाय्यपृष्ठानि । ३ । १ । १२३ ।

ऊनतेति स्पूर्वात्कारि प्राप्ते रयत् । आद्यन्तयोर्विधयो निः । अर्थः च । 'निष्ठव्ये निष्ठीत यमुकामः' । देववृद्धः ३ । पदे भूयतेर्भुवोर्लोका अपदीर्घश्च । 'यत्प्रानो वा उ देवभूय' । ३ । १ । १२३ ।

प्राथ्यां नयतेः क्यप् । प्रणीयः । उचीयः । उत्पूर्वाच्छिन्नेः क्यप् । उच्छिष्यः । 'मृद्' 'सृज्' 'ध्व' शभ्यो यत् । मर्षः । स्तर्षा । स्त्रियामेवायम् । ध्वयः खनेयययतौ । खन्यः । खान्यः । यजेयः । 'गुन्धध्वं देव्याय कर्मणे देवयज्यायै' । आह् पुर्वात्पृच्छेः क्यप् । 'आपृच्छयं धर्क्यं वाज्यवर्ति' । लीज्यतेः क्यप् । प्रतिषीज्यः । ब्रह्मणि वदेत्येत् । ब्रह्मवाक्यम् । लोके तु 'वदः सुवि क्यप्' (२८५४) इति क्यप्यते । भवतेः स्तौतिश्च यत् । भाव्यः । स्ताव्यः । उपपूर्वाच्छिन्नातेर्पयवाया-देगश्च पृह उत्तरपदे । उपचाय्यपृहम् । ' + हिरण्य इति वक्तव्यम् + ' । उपचेयपृहमेवान्यत् । 'मृद्' सुजने 'पृह च' इत्यस्मादिगुणधलक्षणः कः ।

3407. In the Vedas the following words are found which are formed irregularly :—निष्टर्क्य, देवहूय, प्रणीय, उचीय, उच्छिष्य, मर्ष, स्तर्षा, ध्वय, खन्य, खान्य देवयज्या, आपृच्छ्य, प्रतिषीज्य, ब्रह्मवाक्य, भाव्य, स्ताव्य and उपचाय्यपृह ।

The formation of the above words is extremely irregular and they are all met with in the Vedic literature only. Thus the word निष्टर्क्य is derived from the root कृत् 'to out,' with the preposition निस्, and the affix ययत्, instead of क्यप्, which is the regular affix, by III. 1. 110. S 2859 ; निः + कृत् + ययत् = निः + रुक् + य (the root कृत् transformed into रुक् by transposition) = निष्टर्क्य. As निष्टर्क्ये चिन्धीत् षयुक्तामः ।

The above is apparently a guess-work etymology of the grammarians.

So also देवहूय is formed by adding to the root हूयते 'to call' or 'हू' 'to in-voke,' the affix क्यप् and the upapada देव; the vowel of the root is then lengthened and the augment त (VI. 1. 71), is not allowed, देव + हू or हू + क्यप् = देवहूयः । Thus स्पर्शन्ते वाइ देवहूये (Rig. Ved. VII. 85. 2). So also व + नी (to lead) + क्यप् = प्रणीयः ; उत् + नी + क्यप् = उचीयः ; उत् + शिद् (to leave) + क्यप् = उच्छिष्यम् ; मृ (to die) + यत् = मर्षः ; स्तृ (to cover) + यत् = स्तर्षा ; it is always feminine. धृ (to bend) + यत् = ध्वयः ; खन् (to dig) + यत् = खन्यः ; खन् + ययत् = खान्यः ; देव (God) + यज् (to sacrifice) + यत् = देवयज्या ; always used as feminine. Thus in गुन्धध्वं देव्याय कर्मणे देवयज्यायै । आ + पृच्छ (to ask) + क्यप् = आपृच्छ्यः । Thus आपृच्छयं धर्क्यं वाज्यवर्ति (Rig. Ved VII. 107. 5). प्रति + सीज (to sew) + क्यप् = प्रतिषीज्यः ; ब्रह्मण्य + वद् (to speak) + ययत् = ब्रह्मवाक्यः, in secular literature both क्यप् and ययत् come after this word (III. 1. 106. S. 2854.) भू (to be) + ययत् = भाव्यः ; स्तृ (to praise) + ययत् = स्ताव्यः ; उप + चि (to collect) + ययत् + पृह = उपचाय्यपृहम्. *Vari.*—This last word is formed then only when the word पृह follows : and when the sense is that of 'gold.' When it does not mean 'gold,' the form is उपचेयपृहम् । The root पृह is read along with मृह in the Tuddāli class and means "to please." To this root is added the affix क (III. 1. 135. S. 2897).

३४०८ । छन्दसि वनसनरक्षिमयाम् । ३ । २ । २० ।

शभ्यः कर्मण्युपपदे इत्यस्यात् । 'ब्रह्मवनि' स्या ब्रह्मवनिम् 'उत नो गोवणिं धियम्' । 'दे यथां परिहरयः' । अतुरक्षां परिहरी । 'इतिर्मयीनामभि' ।

3408. In the Vedic literature, the affix इन् comes after the verbs वन् 'to honor' सन् 'to worship' रत् 'to protect' and मृ 'to agitate,' when the object is in composition.

Thus *ब्रह्मवनिं त्वा ब्रह्मवनिम्* (Yaj. San. I. 17., V. 12., VI. 3) ; इत मे गोवनिं (Rig Ved. VI. 53. 10), यो ते इवानो वधिरधी (Rig. Ved. X. 14. 11) बभूवा वातुनाम-
भवत् पाराशरो हविर्मधीनाम् (Rig. Ved. VII. 104. 21).

३४०९ । छन्दसि सहः । ३ । २ । ६३ ।

विधः स्यात् । एतनावाद् ।

3409. In the Chhandas, the affix *सिह* comes after the verb *सह* 'to bear' when it is in composition with a word ending in a case affix.

The words '*upasarga*' and '*supi*' are understood here. As एतन् + सह + सिह = एतनावाद्; nom. sing. एतनावाद् 'a name of Indra.' The dental स is changed into cerebral ष by VIII. 3. 56, and the ह into ट by VIII. 2. 31. The final ण of एतन् is lengthened by VI. 3. 137. See Rig Veda. I. 175. 2, III. 29. 9, VI. 19. 7, IX. 88. 7, X. 103. 7.

३४१० । वहह्य । ३ । २ । ६४ ।

प्राग्वत् । द्वित्वाद् । योगविशेष उत्तरार्धः ।

3410. The affix *विह* comes after the verb *वह* 'to carry,' in the Chhandas, when a word ending with a case-affix is in composition with it.

As प्रष्टवाद् 1st sing. प्रष्टवाद् 'carrying a *prashtha* measure;' so, द्वित्वाद् ।

The division of this sūtra from the last is for the sake of the subsequent sūtras, into which the anuvritti of वह only is carried and not of सह. See Yajur Veda, XIV. 10, XVIII. 26.

३४११ । कव्यपुरीषपुरीष्येऽयुट् । ३ । २ । ६५ ।

बहु वसेयुर्द स्वाकन्दसि । कव्यवाहनः । पुरीषवाहनः । पुरीषवाहनः ।

3411. In the Chhandas, the affix *युट्* comes after the verb *वह* when it is in composition with the words *कव्य* 'oblation of food to deceased ancestors,' *पुरीष* 'faeces' and *पुरीष्य* 'water.'

As कव्यवाहनः पितृणाम् (Yajur Ved. II. 29) 'fire that carries the oblation to the *pitras*;' पुरीषवाहनः 'carrier of water;' पुरीष्यवाहनः (Yaj. Ved. XI. 44). The feminine of these words is formed by adding long ई ।

३४१२ । हव्येऽनन्तःपादम् । ३ । २ । ६६ ।

अग्निर्गो हव्यवाहनः । पादमध्ये तु 'वहवत्' इति विधौ हव्यवाहनितरजरः पितृणां ।

3412. The affix *युट्* comes in the Chhandas, after the verb *वह* 'to carry' when it is in composition with the word *हव्य* 'an oblation to gods,' provided that, the word so formed does not occur in the middle of a śloka (fourth part of a stanza).

As अग्निवह हव्यवाहनः 'fire, the carrier of oblation to the gods,' Yajur Veda I. 44. 2.)

When this word occurs in the middle of a pāda, or at the beginning, the form is **वृषवः**; which is derived by adding the affix **विप्** (sūtra 3110). As **वृषवाहनिर्गुरुः पितरं नः** 'the never-decaying Agni or fire that carries oblation to the gods, is our father.' (Rig Veda. III. 2. 2.)

३४१३ । अनसन्नसन्नक्रमगो विट् । ३ । ३ । ६७ ।

'विट्त्वनेप्—' (३६८२) इत्यात्वम् । अजागोत्राः । 'गोत्रा इन्द्रो नृणां जति' । 'सर्गो-
तेनः' (३६४५) इति अन्त्यम् । 'इव' सुप्तेभिर्दिक्कित्वाद्वाच्यम् । 'आ दधिक्राः अवसः कण्ठीः' । अनेगः ।

3413. The affix **विट्** (the whole of which is elided) comes in the Chhandas after the verbs **अन्** 'to be born,' **सन्** 'to bestow,' **खन्** 'to dig,' **क्रम्** 'to pace' and **गस्** 'to go,' when a word ending in a case-affix is in composition, and the final nasals are changed into long **आ** ।

The words **अन्वसि** उपसर्गे and **सुप्ति** are understood in this sūtra. The verb **अन्** includes two verbs meaning 'to be born' and 'to happen,' so also **सन्** means both 'to give' and 'to worship.'

Of the affix **विट्** the latter **ट्** is indicatory, and is qualifying, as in VI. 4. 41. S. 2982, by which rule the final nasal of **अन्**, **सन्** &c., is replaced by long **आ** when the affix **विट्** follows, and the whole affix is elided by VI. 1. 67. S. 375.

As **अप् + अन् + विट् = अजाः** (Rig Ved. VII. 34. 16), 'born in water' (VI. 4. 41. S. 2982); **नेत्राः** 'born in the heaven i. e. God' (Rig. Veda IV. 40. 5). So also from **खन्**—**गोत्राः** 'acquiring or bestowing cows' (VIII. 3. 108. S. 3645); **गोत्रा इन्द्रो नृणां जति** 'O Indra! bestower of cows! thou art lover of mankind' (Rig Veda IX. 2. 10). From **खन्**—**दधिक्राः** 'digger of lotus stalk'; **कूपत्राः** 'digger of well.' From **क्रम्**—**दधिक्राः** 'who gets milk' as, **आ दधिक्राः अवसः कण्ठीः** (Rig Veda. IV. 38, 10 and 40: 5). From **गस्**—**अनेगः** **उन्नेतृणाम्** 'the leader.'

३४१४ । मन्त्रे ज्वेतवहोव्यस्युरोहाद्यो विवन् । ३ । २ । ७५ ।

'ज्वेतवहादीनां इत्यदस्यति वतव्यम् + यत् पठन्तीति तत्र विवन्तोऽपवादो इत्यतव्य इत्यर्थः । ज्वेतवाः । ज्वेतवाद्यो । ज्वेतवाहः । उवद्यानि उवयेव शंसति उवयया वसमानः । उवययाद्यो । उवययाहः । पुरोः दावपते पुरोहाः ।

3414. In the Mantra the affix **विवन्** comes after the words **ज्वेतवह**, **उवययस्** and **पुरोहास्**॥

The above words contain both the verb and the upapada; the 'fact of their being so given indicates that there is some irregularity in the application of the affix.

Thus the affix **विवन्** comes after the verb **वच्** preceded by the upapada **ज्वेत** as denoting an agent, while the force of the whole word so formed denotes an object. As **ज्वेता यन् वदन्ति = ज्वेतवाश्च** nom. sing. **ज्वेतवाः** 'a name of Indra' (whom white horses carry). See VIII. 2. 67. S. 3416.

The affix **विवन्** is applied to the verb **वच्** 'to praise' when preceded by

the word उक्त्वा as object or instrument; and then the nasal is irregularly dropped. As उक्त्वाणि उक्त्वेर्वा ऋति = उक्त्वाद्वा, nom. sing. उक्त्वाः (Rig Veda II. 39. 1.) 'a reciter of hymns, the name of the sacrificer.'

The यिञ् is applied after the verb दाश् to give, preceded by पुरो, and ङ is changed into ङ, the force of the whole word denoting an object. As पुरो दाशयन्ति ऋन् = पुरोदाश्, nom. sing. पुरोदाः (Rig Veda III. 28. 2) 'an offering.'

Vart :—The augment इस् is added to the words श्वेतवाद् &c., when the *pada* affixes follow. Thus before *pada* terminations श्वेतवाद् becomes श्वेतवस्. Therefore its Instrumental dual is श्वेतयोभ्याम्, pl. श्वेतयोभिः.

The augment इस् is not applied before सर्वनामस्थान and ३ terminations. As श्वेतवाद्यौ, श्वेतवाहः. The whole declension this of word is given below :—

	Sing.	Dual.	Plural.
Nom.	श्वेतवाः	श्वेतवाद्यौ	श्वेतवाहः
Acc.	श्वेतवाहम्	Do.	Do.
Ina.	श्वेतोदा	श्वेतयोभ्याम्	श्वेतयोभिः
Dat.	श्वेतवाद्ये	Do.	श्वेतवाह्यः
Abi.	श्वेतवाहः	Do.	Do.
Gen.	Do.	श्वेतवाद्योः	श्वेतवाहाम्
Loc.	श्वेतवादि	Do.	श्वेतवःसु
Voc.	श्वेतवाः or श्वेतवः		

३४१५ । अवे यज्ञः । इ । २ । ७२ ।

अवयाः । अवयाजौ । अवयाजः ।

3415. In the Mantra the affix यिञ् comes after the verb. यञ् 'to sacrifice' when in composition with the word अस्.

As अवयाञ्, nom. sing. अवयाः (Rig Veda I. 173. 12) 'the name of a Vedic priest;' as त्वं यज्ञे वरुणस्यावशः अस्ति 'Thou art the priest of Varuṇa in the sacrifice.'

The division of this aphorism from the last in which it could have been included, is for the sake of the subsequent sūtras in which the *anuvṛtti* of यञ् only runs. This word is thus declined :—

	Sing.	Dual.	Plural.
1st.	अवयाः	अवयाजौ	अवयाजः
2nd.	अवयाजं	अवयाजौ	अवयाजः
3rd.	अवयाजा	अवयोभ्याः	अवयोभिः

३४१६ । अवयाः श्वेतवाः पुरोदाश्च । ८ । २ । ६७ ।

क्ते संयुज्यते कतदीर्घा निपात्यन्ते । वादुवचयाः ।

3416. The इ substitution of VIII. 2 66 S. 162 takes place for the final of the Nominatives and vocatives of अवयाञ्, श्वेतवाद् and पुरोदाश् giving the irregular forms अवयाः, श्वेतवाः and पुरोदाः.

They are so exhibited here, for making them long in the Vocative singular also. For they could not have been lengthened in the Vocative singular, be-

ause VI. 4. 14 does not apply to it. Thus *हे अवेतथाः, हे पुरोडाः* : By force of *अ* in the sūtra, we form *उपयथा* also similarly.

३४१७ । त्रिषुपे छन्दसि । ३ । २ । ७३ ।

उप उपपदे यजेदिच् । उपयद् ।

3417. The affix *विच्* comes after the verb *यञ्* when *उप* preceeds, in the Chhandas.

As *उपयज्यभिर्धैः वहन्ति* 'they carry it up with the उपयज् formulas,' उपयज् is the name of eleven formulas at a sacrifice.

३४१८ । आतो मनिन्कनिष् वनिपश्च । ३ । २ । ७४ ।

सुपुपसर्गे षोपपदे आदन्तेभ्यो धातुभ्यश्छन्दसि विषये मनिनादयस्त्रयः प्रत्ययाः स्युः । आदिष्व सुदामा । सुधीया । सुपीया । भूरिदाया । यत्तपाया । विच् । कीनालयाः ।

3418. The affixes *मनिन्* (मन्), *कनिप्* (वन्), *वनिप्* (वन्) and *विच्* come in the Chhandas, after verbs which end in long *आ*, when a case-inflected word or an upasarga is in composition.

The force of 'and' is to include *विच्*. Thus *सुदा + मनिन्* = *सुदामन्*, 1st sing. *सुदामा* (Rig. VI. 20. 7) 'one who gives liberally'; *सुधी + कनिप्* = *सुधी + वन्* (VI. 4. 66 = *सुधीवन्*, 1st sing. *सुधीया* 'having good understanding'; *सुपा + कनिप्* = *सुपीवन्*, 1st sing. *सुपीया* 'a good drinker,' *भूरि + दा + वनिप्* = *भूरिदावन्*, 1st sing. *भूरिदाया* (Rig. II. 27. 17) 'liberal'; *यत्तपावन्* 1st sing. *यत्तपाया* (Yaj. VI. 19) 'ghee-drinker.'

The affix *विच्* is also included in this aphorism. As *कीनाल + दा + विच्* = *कीनालया* (Rig. X. 91. 14) 'nectar-drinker.'

३४१९ । बहुलं छन्दसि । ३ । २ । ८८ ।

उपपदान्तरेऽपि छन्दोर्बहुलं क्तिप्स्यात् । मातृहा । पितृहा ।

3419. In the Chhandas, the affix *क्तिप्* diversely comes after the verb *हन्* 'to kill' with the sense of past time, even when the word in composition with it is other than those mentioned in III. 2. 87. S. 2998.

This aphorism ordains *क्तिप्* in cases which are not governed by the restrictive rule contained in III. 2. 87. S. 2998. As *मातृहा सप्तमं नरकं प्रविशेत्* 'may the matricide enter the seventh bell'; so also *पितृहा* 'patricide.'

Diversely we find also *मातृघातः* and *पितृघातः* :

The Past participle *Nishṭhā* is generally formed by *त्*, but in the Vedas, it is formed by the affixes of the Perfect tense also, and the Perfect itself is formed sometimes by the affixes *कानच्* and *क्षु* as already taught in the sūtras III. 2. 105 S. 3093; III. 2. 106 S. 3094; III. 2. 107 S. 3095. They are repeated here again.

३४१९ क । छन्दसि लिट् । ३ । २ । १०५ ।

भूत उ'मान्ये । 'अद्य द्यावापृथिवी आतताम' ।

3419 A. In the Chhandas, the affix *लिट्* comes after a *कानच्*, with the force of Past participle, and Past tense in general.

As **अहं व्यावृत्तौ जामेताम्** 'I stretched the heaven and the earth.' Here the word **जामेताम्** has the force of *nishphā*.

३४१८ ख । लिटः कान्तवा । ३ । २ । १०६ ।

3418 B. In the Chhandas the affix **लिट्** is optionally replaced by the affix **कान्तच्** i.e., the affix has the force of the Perfect.

As **अग्निं विज्वानः** 'he consecrated the fire,' **सोमं सुहुवीकः** 'he pressed the soma juice.'

This affix comes after those verbs only which take *Atmanepada* terminations. See I. 4. 100. **हस्तुजान्** (R.g. Veda I. 3. 6).

३४१८ ग । कसेरुच । ३ । २ । १०७ ।

कन्दसि नि : **कान्तस्सुवा स्तः** । 'वक्राणां वृष्टिः' । 'यो नो जग्ने जरिवान् जघायुः' । 'हन्तस्य च शब्दात्परं कदापि क. उक्तव्यः + ' । **कन्तः कन्दसि** (३१५०) । उक्तव्यः स्य तु । जघायुः । 'परजधिकारे जघायुः कन्दसि वाच्यः + ' । 'कन्तस्सुमे कन्तः' । 'देवस्य सर्वातुः सवे' ।

3419 C. In the Chhandas the affix **कसु** is optionally the substitute of **लिट्** i.e., the *kvasu*-formed word has the force of the Perfect.

As **अक्षिग्रसे** 1st sing. **अक्षिवान्** 'eaten' (Yaj. VIII. 19); **परिवध्** 1st sing. **परिवान्** 'drunk.'

Thus **वक्राणां वृष्टिं पीत्यम्** (Rig Veda VIII. 7. 22).

यो नो जग्ने जरिवान् जघायुः (Rig Veda I. 147. 4).

Here the word **जरिवान्** is formed from the root **रि** 'to give,' with the affix **कसु** having the force of Perfect. The Negative Particle **अ** is added. Thus **रि + कसु = रि रि + वस् = रि रि + वृ + वस्** (VII. 2. 67 S. 3096) = **ररिवस्**. The Nom. Sing. is **ररिवान्** "a generous man." **जरिवान्** "a miser, an enemy."

By S. III. 1. 8. S. 2657, the affix **कच्** is added to a noun in order to denote a wish for one's own self. The following *vārtika* makes an exception in the Vedas.

Vart :—In the Vedas, the affix **कच्** is added after the word **अथ**, even when the wish is with regard to another. As **मा त्वा युक्ता जघायवो विदन्**. Here **जघायु** (pl **जघायवः**) is formed by *kyash*, **उ** being added by III. 2. 170. S. 3150, and **का** is added by VII. 4. 37. See Rig Veda I. 120. 7. Thus **अथ + कच् = अथ + अ + अ + उ** (III. 2. 170. S. 3150) = **अथा + यु** (VII. 4. 37. S. 3590.)

By sūtra III. 3. 56. S. 8231, the affix **कच्** is added to roots ending in **ह** or **हृ**, but in the Vedas this affix is added even after roots in **उ** or **ऊ** by the following *Vārtika*.

Vart :—The words **जय** and **सवे** are formed by the affix **कच्** and they occur in the Vedas. As '**उर्वारस्तु मे जयः**.' 'देवस्य उर्वारः, सवे' (Rig Veda V. 82. 6.)

These roots **जु** and **सु** would have otherwise taken the affix **कच्**. The form would have been the same, but there would be difference of accent. See R.g. I. 112. 21, and Yaj. XI. 2.

३४२० । मन् दुवेवपयमचविदुभवीरा उदातः । ३ । ३ । ८६ ।

दुषादिभ्यः तिङ्स्यात् । उ बोधात् । 'दुहि' दिक् । 'दुषामि' धे । 'दुषादीनाम्' । 'दुषं ते जघयसी मतिः' । वितिः । भूतिः । 'जग्ने आ जग्निं पीतये' । 'राती जगामेभयाङ्' ।

3420. In the Mantra literature, 'ktin' acutely accented comes after the following roots, forming words in the feminine gender, denoting a mere action :- 'vrish' (to rain), 'ish' (to wish), 'pach' (to cook), 'man' (to think), 'vid' (to know), 'bhû' (to be), 'vi' (to go, to consume) and 'râ' (to give).

The construction of this sūtra is anomalous. Instead of the bases being put in the ablative case, they are put in the nominative case. Thus वृष्टिः 'raining'; इष्टिः 'wishing'; पक्तिः 'cooking'; मतिः 'thinking'; विक्तिः 'knowing'; भूतिः 'being'; वीतिः 'consuming'; रातिः 'giving'.

As "स नो वृष्टिं दिवः" (Rig Veda II. 6. 5).

सुसमिष्टये (Rig Veda VI. 70. 4).

पचात्यक्तीरुत (Rig Veda IV. 24. 7).

मयसी मतिः (Rig Veda VIII. 74. 7).

भूतिमूढिमः (Rig Veda I. 161. 1).

अग्न आयाहि वीतये (Rig Ved. VI. 16. 10).

रातिं स्वामोभवासः (Rig. Ved. VII. 1, 20).

३४२१। कृन्दसि गत्यर्थेभ्यः । ३ । ३ । १२९ ।

ईवदादिषूपपदेषु गत्यर्थेभ्यो धातुभ्यश्च कृन्दसि युज्यात् । खलोऽपवादः । सूपसदनोऽग्निः ।

3421. The affix 'yuch' comes in the Chhandas, after roots having the sense of 'to go', when the word 'ishad' &c. meaning 'lightly' or 'with difficulty' are in composition with such verbs.

This debars the affix खल् of III. 3. 126, 127 S. 3305 and 3308. Thus सूपसदनोऽग्निः । सूपसदनमन्तरिक्षम् । See T. S. 7. 5. 20. 1.

३४२२। अन्येभ्योऽपि दृश्यते । ३ । ३ । १३० ।

गत्यर्थेभ्यो येन्ये धातवस्तेभ्योऽपि कृन्दसि युज्यात् । 'सुवेदनामकणोद्ग्रहणे गाम्' ।

3422. The affix 'yuch' is seen to come in the Vedas, after other verbs also, than those meaning 'to go'.

Thus सुवेदनाम कणोद्ग्रहणे गाम्; so also सुवेदनाम कणोद्ग्रहणे गां ॥ (Rig Veda X. 112, 8).

३४२३। कृन्दसि लुङ्लङ्लिटः । ३ । ४ । ६ ।

धातुवर्गानां संबन्धे सर्वकालेष्वेते वाच्यः । पक्षे यथास्य गत्यर्थः । लुङि । 'देवो देवेभिरागमत्' । लोट् । 'इदं तेभ्यो नमः' । लङ् । 'अग्निमन्वा द्योतारमश्नीताय यजमानः' । लिट् । 'अद्या ममार' । अद्या निघट् इत्यर्थः ।

3423. In the Vedas, the Aorist, Imperfect and Perfect are optionally employed in all tenses, in relation to verbs.

The words धातुसम्बन्ध and कृन्दतरस्याम् are understood here also. By saying 'optionally', other tense affixes may be similarly employed.

Thus देवो देवेभिरागमत् (Rig. I. 1. 5). 'O God Agni I came hither with the gods'. Here the Aorist आगमत् has the force of the Imperative. ये भूरस्य इषेतस इदं तेभ्योऽङ् नमः 'I make salutation &c. &c.' (Rig. X. 85. 17). Here ऋङ् is Aorist (लुङ्) and has the sense of the Present.

So also अग्निमन्त्रो ह्येतारमवृणीताय यजमानः । Here लङ् is used instead of लट् ।

So also अथा ममार = अथा म्रियते । Here लिट् is used instead of लट् ।

NOTE:—अगमत् is formed with the affix अङ् of the Aorist because the root गम्लृ has an indicatory लृ in the Dhātupāṭha and belongs to Pūshādi class.

अकारम् here छि is replaced by अङ् by sūtra VII. 2. 13. S. 2293. Thus क + अङ् + स. Then there is guṇa by VII. 4. 16 S. 2406. With the augment अ we get अकारम् “I did.”

अवृणीत from वृञ् ‘to choose’; add लङ्, and क्ता विकारणा because the root belongs to Kryādi class. Then there is long ई by VI. 4. 113. S. 2497. Thus we have अवृणीत ॥

३४२४ । लिङर्थे लेट् । ३ । ४ । ७ ।

विध्यादौ हेतुहेतुमद्भावादौ च धातेर्लेट् स्याच्छन्दसि ।

3424. The affix ‘Leṭ’ is optionally employed in the Vedas, wherever the Potential can be used.

The formation of लेट् is shown in the subsequent sūtras. In the first place, the vikaraṇa सिप् is sometimes added between the Personal-endings and the root. Secondly, the Personal-endings themselves lose their व thus ति becomes त्, सि becomes स् । Thirdly, the word takes the augment अट् and आट् between the Personal-endings and the root. Fourthly, the सिप्, vikaraṇa sometimes causes Vrid-dhi also.

३४२५ । सिष्णुलं लेटि । ३ । १ । ३४ ।

3425. सिप् is diversely the affix of a verbal root when लेट् follows.

३४२६ । इतश्च लोपः परस्मैपदेषु । ३ । ४ । ९७ ।

लेट्सिष्णुमिती लोपो वा स्यात्परस्मैपदेषु ।

3426. In the Parasmaipada affixes the ‘i’ is optionally elided in the Subjunctive.

The वा of the preceding Aṣṭādhyāyī sūtra III. 4. 96. is understood here also.

३४२७ । लेटोऽडाटौ । ३ । ४ । ९८ ।

लेटः ‘अट्’ ‘आट्’ एतावागमौ स्तः । तौ च पिती । ‘+ सिष्णुलं सिद्ध्यन्त्यः +’ । वृद्धिः । ‘उ श आयुषि सारिषत्’ । ‘सुपेशस्करति जोषिषत्’ । ‘आ साविददशेनानाय शब्दः’ । सिप् हलोपस्य चाभावे । ‘पतति विद्युत्’ । ‘प्रियः सूर्ये प्रियो अग्ना भवति’ ।

3427. The‘augment’ ‘aṭ’ and ‘āṭ’ are added to the personal endings of the Vedic Subjunctive.

The augment’ अट् and आट् are पित् and are not to be added at once, but by turns. Thus जुष् + सिप् + अट् + त् = जोषिषत् ; सारिषत्, सान्दिषत् ; similarly वत् + आट् + ति = पतति; व्यावर्षति । See III. 1. 34 for the addition of सिप् in the above.

Vṛtt :—The vikaraṇa सिप् is treated as सित् and therefore causes Vrid-dhi. Thus from the root वृ we have सारिषत्, as वृ + सिप् = वृ + सिप् + तिप् = वृ + वृट् + सिप् + तिप् = सार + वृ + सि + ति = सारिषत् । Thus वृ वृ आयुषि सारिषत् ।

Similarly जोषिषत् from जुषी प्रीतिवेदनयोः ; as in सुपेशस्करति जोषिषत् ।

Similarly **अवाचिष्यत्** from **अवाचिष्ये**, as in the following—
आ सावित्रदर्शनाय नमः (Rig Veda X. 99. 7.)

But when there is no **सिच्** added, and the **च्** of the Personal-endings is not elided, then we have forms like **पतति दिव्युत्** and **प्रियः सूर्येन्द्रियो ज्ञानाभवाति** (Rig Veda V. 37. 5)

In fact **लेट्** is a composite Mood, and may be considered to have six tenses as shown below :—

I.—Present.—लेट्

I. भवति	भवतः	भवन्ति
भवति	भवातः	भवान्ति
II. भवसि	भवथः	भवथ
भवसि	भवाथः	भवाथ
III. भवामि	भवावः	भवामः
	भवाव	भवाम

II.—Imperfect.

I. भवत्	भवतः	भवन्
भवत्	भवातः	भवान्
II. भवः	भवथः	भवथ
भवाः	भवाथः	भवाथ
III. भवाम्	भवावः	भवामः
	भवाव	भवाम

III.—Present Conditional.

I. भविषति	भविषतः	भविषन्ति
भविषति	भविषातः	भविषान्ति
II. भविषसि	भविषथः	भविषथ
भविषसि	भविषाथः	भविषाथ
III. भविषामि	भविषावः	भविषामः
	भविषाव	भविषाम

IV.—Imperfect Conditional.

I. भविषत्	भविषतः	भविषन्
भविषत्	भविषातः	भविषान्
II. भविषः	भविषथः	भविषथ
भविषाः	भविषाथः	भविषाथ
III. भविषाम्	भविषावः	भविषामः
	भविषाव	भविषाम

V.—Strong Present Conditional.

I. भाविषति	भाविषतः	भाविषन्ति
भाविषति	भाविषातः	भाविषान्ति
II. भाविषमि	भाविषथः	भाविषथ
भाविषमि	भाविषाथः	भाविषाथ
III. भाविषमि	भाविषावः	भाविषामः
	भाविषाव	भाविषाम

VI.—Strong Imperfect Conditional.

I. भाविषत्	भाविषतः	भाविषन्
भाविषत्	भाविषातः	भाविषान्

II. भाविषः	भाविष्यः	भाविष्य
भाविषाः	भाविष्याः	भाविष्या
III. भाविषाम्	भाविष्यावः	भाविष्यामः
	भाविष्याव	भाविष्याम

३४२८ । स उत्तमस्य । ३ । ४ । ९८ ।

लेहुनमसकारस्य वा लोपः स्यात् । करवाय । करवावः । टेरेत्वम् ।

3428. The 's' of the first person is optionally elided in the Subjunctive.

As करवाय or करवावः, करवाम or करवामः । The first person is used in the sūtra to indicate that the स् is not elided in any other person.

३४२९ । आत ऐ । ३ । ४ । ९९ ।

लेट आकारस्य स्यात् । 'सुतेभिः सुप्रथमा मादयेते' । आतामित्याकारस्येकारः । विधि-
सामर्थ्यादाट ऐत्वं न । अन्यथा हि ऐटमेव विदध्यात् । 'यो यजति यजात इत्' ।

3429. In the Subjunctive, 'ai' is the substitute of 'ā' of आताम् and आताम् in the first and second person dual of the Atmanepada.

Thus मन्त्रयेते, मन्त्रयेथे, करत्रेते, करत्रेथे । Why is not the augment आद् changed into ऐ ? Because otherwise the rule enjoining आद् would be superfluous, and the sūtra enjoining आद् ought to have enjoined ऐद् at once.

सुतेभिः सुप्रथमा मादयेते (Rig Veda IV. 41. 3). Here the affix आताम् is changed to ऐते ॥ The regular form गते the आ is changed to ऐ by III. 4. 79. S. 2233.

The आ of the augment आद् is not changed to ऐ as we have already said above, and here we have the forms यजति &c. यो यजति यजात इत् (Rig Veda VIII. 31. 1).

३४३० । वैतेऽन्यत्र । ३ । ४ । ९९ ।

लेट् एकारस्य 'ये' स्माह्वा । 'आत ऐ' (३४२९) इत्यस्य विषयं विना । 'पशूनामीये' । 'यहागृह्यान्ते' । 'अन्यत्र' किम् । 'सुप्रथमा मादयेते' ।

3430. In the Subjunctive, 'ai' is optionally the substitute of 'e', in other places than those mentioned in the last sūtra.

Thus श्ये, ईशे &c, in the following examples :—सप्तहानि श्ये, ऋहमेव पशूनामीये, मदया एव वो यहा गृह्यान्ते, मत्वेयस्यान्येव वः पात्राण्युद्यान्ते । And in the alternative we have simply ऐ, as यत्र क च ते मने तद्वम दधसउत्तरम् ।

NOTE:—ईशे from the root ईश ऐष्यथे । It is the 1st Pers. Sing. The Atmanepada Personal ending इद् of the 1st Pers. Sing. is changed to ऐ । This इ is not elided by. III. 4. 97. S. 3426, because that sūtra is confined to Parasmaipada इ ॥ The इ is changed to ऐ by III. 4. 79. S. 2233, then ऐ changed to ऐ by this sūtra.

गृह्यान्ते from गृहि in the Passive. The व् of the Passive is added, and then the 3rd Pers. Plural ऋ or अस्ति । The Personal ending takes the augment आद् and becomes आन्ति ॥ The र् of अस्ति is changed to ऋ by VI. 1. 16. S. 2412, and the इ of आन्ति is changed to ऐ by III. 4. 79. S. 2233, and this ऐ is changed to ऐ by the present sūtra.

३४३१ । उपसंवादाशङ्कयोश्च । ३ । ४ । ८ ।

पयावन्ध आशङ्कायां च नदं स्यात् । 'अहमेव पशूनामीये' । 'नेज्जिह्मायन्तो नरकं पताम' ।
ह्रस्वः षनः शानजो (२५५७) ।

3431. Where a contingent promise (a reciprocal agreement), or where apprehension is implied, the affix 'Let' is employed after a root, in the Chhandas Literature.

The word उपसंवादा means 'reciprocal agreement, contracting to do.' Thus यदि मे भवानिदं कुर्याद् अहमपि भवत इदं दास्यामि 'If you do this for me, I will give this to you.' Agreements like these are called उपसंवादा; while guessing or inferring the result from a cause is called आशङ्का 'apprehension or fear.'

Thus अहमेव पशूनामीये ॥ This is the reply of Râtra, when he was solicited by the Devas, to conquer Tripurâ. The word पशु means "bound souls, jivas treading the round of Samsâra." पताम is Let the final स is elided by III. 4. 98 S. 3428. मयदा एव वे। यदा गृह्यान्ते ॥ मद्धेवत्यान्ते यः पात्राययुज्यान्ते ॥ नेज्जिह्मायन्तो (or. नेज्जिह्मायन्तो) नरकं पताम ॥ (Nir. I. 11. Bohlungk) . जिह्मावरणेन नरकपात आशङ्यते ॥ All the above examples have the sense of Potential, but the Subjunctive (Let) must be employed necessarily in these senses and not optionally, which anuvṛitti was understood in the last sūtra.

By III. 1. 83, S. 2557, in the Imperative 2nd Pers. Singular, शानच् is sometimes substituted for the vikarṇa षना, after the Kryâdi roots ending in consonants. By the next sūtra, शानच् is optionally the substitute in the Vedas,

३४३२ । कृन्दसि शायजपि । ३ । १ । ८४ ।

अपिशष्ठाच्छानच् । ' + हृयहोमश्चकृन्दसि + ' इति ह्रस्वः मः । 'गृभाय जिह्रुया मधु' । 'वधान देव सवितः' । 'अनिदिताम्—' (४९५) इति वन्धातेर्नलोपः । 'गृभ्यामि ते' । 'मध्याजमार' ।

3432. In the Chhandas, शायच् is also the substitute of षना after roots ending in consonants, when हि follows.

Thus गृभाय जिह्रुया मधु. (Rig Veda VIII. 17. 5.) "Take up the honey with the tongue." The affix शानच् is also employed by force of the word api in the aphorism as वधान पशून् 'bind the beasts.'

Vart. :—In the Chhandas, म is substituted for the ह of हृ and यह ॥ Thus गदंभेन संहरति ; मद्धव्यं गृभ्याति ; सामिधेन्याजघ्निरे, उद्व्यामञ्चि ग्रामञ्च व्रह्मदेवा अशोदधन् ॥

NOTE:—गृभाय is derived from ग्रह् 'to seize'; the र् is vocalised by ग्रहिष्या etc. VI. 1. 16 S. 2412; and ह् changed to म by the vârtika above given. Thus ग्रह् षना + हि = गृह् + ना = गृभ् + ना = गृभ् + शाय (शायच्) = गृभाय 'take up thou.'

NOTE:—वधान is formed by शानच्; added to the root वन्ध 'to bind' the nasal is elided by VI. 4. 24 S. 415; the Imperative affix हि is elided by VI. 4. 105 S. 2202. Thus वन्ध् + षना + हि = वध् + षना + हि = वध् + शान + हि = वध् + शान + ० = वधान 'bind or tether.'

Other examples of the change of ह into म by the above vârtika are given below :—

गृभ्यामि ते (Rig Veda X. 85. 36). मध्याजमार'

३४३३ । व्यत्ययो बहुलम् । ३ । १ । ८५ ।

विकारणानां बहुलं व्यत्ययः स्याच्छब्दसि । 'आवहा शुष्णास्य भेदति' । भिनतीति प्राप्ते । 'जरसा मरते पतिः' । म्रियत इति प्राप्ते । 'इन्दो वस्तेन नेवतु' । नयतेति लृट् शप्सिप्पौ द्वौ विकारणौ ॥ 'इन्द्रेण युजा तद्वेम द्रुवम्' । तरेमेत्यर्थः । तरेतिर्विध्यादौ लिङ् । उःशप्सिप्पौ द्वौ विकारणाः । सुप्तिङ्पुषहलिङ्गनराणां कालक्षलक्ष्यरकर्तृपदां च ।

व्यत्ययमिच्छति शास्त्रकदेवां सोऽपि च तिथ्यति बाहुल्येन ।

'धुरि वैक्षिणायाः' । वैक्षिण्यस्यामिति प्राप्ते । 'अवालं ये अश्वयूषाय तर्हति' । तहन्तीति प्राप्ते । उपपद्यः परस्मैपदात्मनेपदे । 'प्रक्षमचारिणमिच्छते' । इच्छतीति प्राप्ते । 'प्रतीपमन्य ऊर्मिर्बुध्यति' । बुध्यत इति प्राप्ते । 'मधोस्त्वया इवासते' । मधुन इति प्राप्ते । नरः पुंश्वः । 'अथा स धीरेव अभिर्वि-
यूयाः' । विव्यूयादिति प्राप्ते । कालः कालवार्धौ प्रत्ययः । 'इतोऽग्नीनाथस्यमानेन' । लुटो विषये लृट् । 'तमसो गा अदुघत' । अदुघटिति प्राप्ते । 'मित्रं वयं च दूरयः' । मित्रा वयमिति प्राप्ते । स्व व्य-
त्ययस्तुवदयते । कर्तृशब्दः कारकमात्रपरः । तथा च 'तद्वाचिनां कतचित्तानां व्यत्ययः । अवादायश्च विषयवैश्च । अथगृहे विशेषः । यदो यश्चोदादारभ्य 'लिङ्याग्रिण्यङ्' (३४३४) इति उकारेण । प्रत्याहारः । तेषां व्यत्ययो भेदतीत्यादिहस्त एव ।

3433. In the Chhandas there is diversely an interchange of the various vikaraṇas शप् and the rest, which have been ordained under special circumstances.

The word व्यत्यय means transgression of the fixed rule, or interchange; taking of two vikaraṇas at a time, and so on. Thus भेदति = भिद + शप् + ति ; in stead of भिनति from the root भिद 'to split', belonging to the Rudhādi class; e. g. आवहा शुष्णास्य भेदति (Rig VIII. 40. 11) "He (Indra) broaks the eggs (children) of Shushpa"; so also, जरसा मरते पतिः (Rig. X. 86. 11.); here there is मरते = (म + शप् + ते) instead of म्रियते; the root म्र belonging to the Tudādi class. So also there are two vikaraṇas at one and the same time, in the following. इन्दो वस्तेन नेवतु 'May Indra lead by this abode'; here there is नेवतु 3rd per. sing. of the Imperative (लोट्) of the root नी 'to lead'; there are two vikaraṇas सिप् and शप् instead of नयतु = (नी + शप् + तु); इन्द्रेण युजा तद्वेम द्रुवम् (Rig. VII. 48. 1). The word तद्वेम (तु + उ + सिप् + शप् + अम) is the 1st per. sing. of the Optative (लिङ्) of the root तृ and is formed by three vikaraṇas; the classical form being तरेम 'may we cross.'

Kārikā:—In the Vaidic literature we have many apparent irregularities with regard to the application of (1) सुप् (case-affixes), (2) लिङ् (Personal-endings), (3) उपपद्य (Parasmaipada or Atmanepada affixes), (4) rules of gender, (5) person or (6) tense (7) rules of interchange of consonants, or (8) of vowels, (9) rules of accent (10) rules relating to क्त and तद्धित affixes and (11) rules relating to the affixes included in the pratyāhāra-सङ् (III. I. 22 to III. I. 86). All these irregularities are explained by the author by the word बहुलम् ॥ In fact, the word *bahulam* not only covers, but explains and justifies all Vaidic anomalies.

NOTE:—The word शास्त्रज्ञ "science-maker," in the above kārikā refers to Pāṇini.

Thus:—

(1). Irregular application of case-affixes: धुरि वैक्षिणायाः (Rig Veda I. 164. 2).

Here दक्षिणायाः (Genitive) is used instead of the Locative दक्षिणस्याम् ॥

(2). Irregular application of Personal-endings : अवाले ये अचव्यूवाच तक्षति (Rig Veda I. 162. 6). Here तक्षति is used instead of तक्षन्ति ॥

(3). Irregular use of Parasmaipada and Atmanepadns : as, प्रत्नवादिषमिच्छते । Here Atmanepada इच्छते is used instead of Parasmaipada इच्छति ॥ Similarly प्रतीपमन् कर्मयुध्यति instead of युध्यते ॥

(4). Irregular use of Genders, as मधोस्तृता इधानते । Here the word मधु which is Neuter gender, is declined as Masculine. The classical form is मधुनः ॥

(5). Irregular use of Person. The word मरः in the Kārikā means Person. As अथा सर्वरीः दंष्ट्रि वि्यूयाः instead of वि्यूयात् ॥ Here 2nd Person is used for 3rd Person. This word is the Benedictive Mood of the root यु "to mix," with the prefix वि ॥

(6). Irregular use of Tenses. The word कान in the Kārikā means the affixes denoting time. Thus अवागनीन् प्राधात्यमानिन् । Here लृट् is used instead of लृट् । It is formed from धा with the affix ग्राञ्च् (III. 3. 14 S. 3107) and the Mood. affix स्य (III. 1. 33. S. 2186), and the augment मुक् (VII. 2. 82. S. 3101).

(7). Irregular interchange of consonants : as, तमसो ना अदुक्षत् । Here द is, not changed to ध । The proper form is अधुक्षत् ।

(8). Irregular vowels : as, मित्रं वयं च सूरयः instead of मित्रा वयम् ॥

(9). Irregular use of Accents. This will be illustrated later on.

(10). Irregular use of Kārakas. The word कर्तुं in the Kārikā means Kāraka; and includes the Kṛit and Taddhita affixes. Thus from the root अद् 'to eat' with the upapada अच्, a compound is formed by adding the affix अण् । Thus अच् + अद् + अण् = अच् + आट = अचाटः । But in the Vedas, affix अच् is used. Thus अच् + अद् + अच् = अच् + अट = अचाटः । Here though the resulting form in both cases is the same, yet in analysis they will be different. Thus in one case it would be अच् + आटाय, in the other अच् + अटाय ॥

(11). The यङ् in the Kārikā is a Pratyāhāra formed with the य of III. 1. 22, and the ङ् of अङ् in III. 1. 86. There is irregular use of these affixes also in the Vedas. These affixes are :—

1. यङ् Intensive affix. 2. णिच् Causative and Churādi class affix. 3. यङ् Kandu yādi class affix. 4. आयः 5. ईयङ् 6. णिङ् 7. स्य and तानि of the Future Tense &c. 8. तिप् of Let. 9. वाम् of Perfect. 10. रिच् and सिच्, क्त, चङ्. and अङ् and णिच् of the Aorist. 11. यङ् of the Passive, 12. The vikarapad जप्, ययन्, जनु, ज, जन्म, उ, जना, and the Benedictive अङ् । The irregular use of these has already been illustrated in the examples like भेदति &c.

३४३४ । लिङ्ग्याशिष्यङ् । ३ । १ । ८६ ।

आशीर्लिङ् परे धातोर्ङ् स्याच्छब्दसि । 'यच्च वम्' (२४५४) । 'मंत्रं बोधेमानये' । + 'दुधेरधोक्तः' । 'पितरं च दुधेरं मातरं च' अङि तु 'अङ्गुलि'— (२४०६) इति गुणः स्यात् ।

3434. The affix अङ् is employed in the Chhandas when the affixes of the Benedictive (आशीर्लिङ्) follow.

This debars अच्. The affixes of the Benedictive are *Ārdhadrhātuka* by III. 4. 116. S. 2315; but in the Vedas they are *sārvadrhātuka* as well; see III. 4. 117. S. 3435. The scope of the present rule is confined to the Benedictive of the verbs स्या, गा, गम, वच्, वद शक् and इत्त; as उपस्थेयम्; सत्यमुपनेयम्, गमेम जानतो गृहान्, मंत्रं वोचेमानये; विदेवमेनां मनसि पयिष्ठां; व्रतम् चरिष्यामि तत्कथेयम्; स्वर्गं लोकमावहेयम्.

Vart :—The affix अच् is employed in the Chhandas after the verb वृश्च in the Benedictive. Had there been अच्, it would have caused *guṇa* by rule VII. 4. 16. S. 2406; to prevent this, अच् is ordained; as पितरं वृश्च मातरं (Rig Veda I. 24. 1). 'May I see the father and the mother.'

३४३५ । छन्दसुभयथा । ३ । ४ । ११७ ।

धात्वाधिकार उक्तः प्रत्ययः सार्धधातुकार्धधातुकोभयसंज्ञः स्यात् । 'वर्धन्तु त्वा सुष्टुतयः' । वर्धयन्तिवत्यर्थः । आर्धधातुकस्यापि लोपः । 'विशृण्विरे' सार्धधातुकस्यात् णुः शृभावश्च । 'वृश्चुवोः—' (२३८७) इति यण । आद्रगमहनजनः किकिनौ लिट् च' (३१५१) । आदन्नाट् वयोन्नाट्मादेश्च किकिनौ स्तः । तौ च लिट् वत् । 'वभिर्भञ्जम्' । 'पपिः सोमः' । 'दविर्गाः । जगिमर्गुवा' । 'ज'ग्रघृ'चयमिचियम् । कजिः । लिट् वद्रावादेव सिद्धे 'कञ्चत्युताम्' (२३८३) इति गुणबाधनायै त्रित्यम् 'अहुलं छन्दसि' (३५७८) इत्युत्थम् । तत्तुरिः । अगुरिः ।

3435. In the Vedas this distinction of '*sārvadrhātuka*' and '*Ārdhadrhātuka*' is not always maintained, and the affixes ordained after roots are promiscuously employed.

In the Vedas, there is no hard and fast rule about *sārvadrhātuka* and *Ārdhadrhātuka* affixes. Sometimes the लिट् and शित् are treated as if they were *Ārdhadrhātuka*. Thus वर्धन्तु त्वा सुष्टुतयः । Here the affixes of the लोट् are treated as *Ārdhadrhātuka* and consequently there is the elision of the शिच् by rule VI. 4. 51. S. 2313; the proper form of this word would be वर्धयन्तु । Sometimes *Ārdhadrhātuka* affixes are treated like *sārvadrhātuka* affixes; as विशृण्विरे; here the affixes of the लिट् are treated as *sārvadrhātuka* and so there is the Vikarṇa णु and the ड is changed into च । Thus, वि + शृ + णु + इरे = वि + शृ + नु + इरे (III. 1. 74. S. 2386.) = वि + शृ + न्व् + इरे (VI. 4. 87. S. 2387.) = विशृण्विरे । Similarly, सुन्विरे । The लिट् is sometimes treated in the Vedas both as *Ārdhadrhātuka* and *sārvadrhātuka* at one and the same time; as उपस्थेयाम् अयां वृहन्तम् । Here, by treating the affix as *Ārdhadrhātuka*, there is elision of स् in the लिट् (VII. 2. 79. S. 2211) and by treating it again as *Ārdhadrhātuka* the आ of स्या is changed into य । So also in यजिस् the affix is treated as *sārvadrhātuka* and there is no substitution of भू for भस् as required by II. 4, 52. S. 2470.

In this connection, we read here again the sūtra III. 2. 171. S. 3151.

३४३५ क । आद्रगमहनजनः किकिनौ लिट् च । ३ । २ । १०१ ।

3435. A. In the Chhandas, the affixes 'ki' and 'kin' in the sense of 'the agent having such a habit &c' come after the verbs that end in long 'ā' or short or long 'ī' and after the verbs gam 'to go,' han 'to kill,' and jan 'to be produced,' and these affixes operate like 'Lit' causing reduplication of the root.

अभिर्जम् (Rig Ved. VI. 23. 4). From the root अज् + कि = अभिः । Reduplication because treated as लिट् ।

पयिः डोमम् („ „), From पा + कि = पयिः ।

ददियः („ „). From दा + कि = ददिः ।

अभिर्मनुष्या (Rig Veda VII. 20. 1.) From गम् + किन् = अभिः । The penultimate अ is elided by VI. 4. 98. S. 2263.

अभिर्द्वन्मन्त्रियम् (Rig Veda. IX. 61. 20). From दन् + किन् = अभिः । अ changed to च by VII. 3. 54. S. 358.

अभिःसीजम् (T. S. VII. 5. 20. 1.) From जन् + किन् = अभिः ।

Q. “Now all the above roots either end in vowel or in simple consonants, and therefore by अन्योगात् लिट् कित् (I. 2. 5. S. 2242), the affixes कि and किन् (the real affix is क्) would be कित्; why are these affixes enunciated with an indicative क् ?” Ans. They are read as कित् in order to prevent *guna* in the case of roots ending in long क्; for by VII. 4. 11. S. 2383, लिट् alone would not have been कित् after long क् ॥ The usefulness of the affixes being कित् is illustrated in the next two examples.

मिवावडका तसुरिम् (Rig Veda. IV. 39. 2). तसुरिम् = तारकं । दूरे अध्याजगुरिः (Rig Veda X. 108. 1).

Here from the roots तृ प्लवज तरणयोः and तृ निगरखी both ending in long क् we get the forms तसुरिः and जगुरिः by the affix कि ॥ Had the affix been merely क् without indicative क्, it being like लिट् would have caused *guna* of क् by VII. 4. 11. S. 2383; but the indicative क् prevents it.

Thus तृ + कि = तृत् + कि (the क् is replaced by उर् by VII. 1. 103. S. 3578.) Then there is reduplication. And we should get तृत् तृत् + क् ॥ But by I. 1. 59 S. 2243, the उर् substitution does not take place first. It is after reduplication that VII. 1. 103. S. 3578. finds scope. Thus तृ + कि = तृत् तृ + कि = तृत्तृ + कि (VII. 4. 66. S. 2244.) = तृत् + कि (VII. 4. 60. S. 2179). At this stage will apply sūtra VII. 4. 11, and we have तसुरिः ॥

Similarly we get जगुरिः ॥

३४३६ तुमर्थे सेसेनसेयसेन्कसेनयेअधेनकथेरुधेनशयेअधेनतवेतवेह-
तवेनः । से । से । से ।

से । ‘ससे रायः’ । सेन् । ‘सा वामसे’ । असे । ‘शरदे जीवसे धाः’ । असेचित्वादाद्युदातः कसे । असे । कसेन् । ‘गवामिव चिपसे’ । अधी । अधीन् । ‘अटर् एणथी’ । एज आद्युदातः कथी । कथीन् । आद्युधथी । एसे निरहः । शथी । ‘राधनः सह मादधथी’ । अधीन् । ‘वावसे पिधथी’ । तवे । दातवाड । तवेह् । सुतवे । तसेन् । कतवे ।

3436. In the Vedas the following affixes come after roots with the force of the affix ‘tumun’, viz:—‘se’, ‘sen’, ‘ase’, ‘asen’, ‘kse’, ‘kasen’, ‘adhyai’, ‘adhyain’, ‘kadhyai’, ‘kadhyain’, ‘śadhyai’, ‘śadhyain’, ‘tavai’, ‘taven’, and ‘taven.’

In the Vaidic literature, the Infinitive is formed by the above 15 affixes. These, when stripped of their indicative letters, will be found to consist of the following five affixes:—(1) से = से, सेन् and कसे ॥ (2) असे = असे, असेन् and कसेन् ॥ (3) अधी = अधी, अधीन्, कथी, कथीन्, शथी and शथीन् ॥ (4) तव ॥ (5) तवे = तवेह् and तसेन् ।

The difference in the affixes is made by four indicatory letters, viz. न्, क्, श् and ह् । The forces of क् श् and ह् have already been explained; the indicatory न् makes the word take the *udāta* accent on the first syllable (VI. 1. 197. S. 3686). Thus से is acute (III. 1. 3. S. 3701); सेन् has acute on the first syllable of the word (VI. 1. 197); असे has accent of the affix (III. 1. 3); असेन् throws the accent on the first syllable of the word; the indicatory श् makes the numbers 11 and 12 Sārvadhātuka, and the root takes the proper Vīkarana of its class before these affixes; while before तवे, the acute falls both on the first syllable and the last syllable simultaneously (VI. 1. 200. S. 3688. VI. 2. 51. S. 3785.)

Before going to give examples of these affixes, let us explain what is meant by तुमर्थ 'the sense of the affix तुम्' । The word तुमर्थ is here equivalent to भाव or 'action'; for the *pratyayas* of affixes, to which no meaning has been assigned in grammar, convey the meaning of the bases to which they are added. Thus no special meaning having been attached to तुमुन्, it will convey the meaning of the root to which it is added, i. e. it will denote the 'action' of the verb, or Infinitive mood. (1) से—वत्से (from वच् + से) रायः । (2) सेन्—तावामेवे रथानाम् (Rig. V. 66. 3). from ह्. एवे । (3 and 4) असे and असेन्—अस्मि शतं शरदेः जीवसे धाः (Rig. III. 36. 10). So also कथसे दक्षाय जीवसे' (Rig. X. 57. 4). With असेन् the word will be जीवसे । (5) असे—प्रवे भगाय from ह्. एवे । प्र + हवे = प्रवे (6) असेन् गवामिष चियसे (Rig. V. 59. 3). It has not the नित् accent (VI. 1. 197) which would have given us चियसे । (7 and 8) अथ्ये, अथ्येन् कठरं एवाथ्ये । The accent is on the last in one case and on the first in the other. (9) कथ्ये—इन्द्राग्नौ आनुयथ्ये (Rig. VI. 60. 13). (10) कथ्येन् श्रियथ्ये । (11, and 12) ग्रथ्ये, ग्रथ्येन्—विग्रथ्ये (Rig. VI. 27. 5); the accent however is on वि । मन् मादयथ्ये (Rig. VI. 60. 13). (13) तवे—होममिन्द्राय पातये । (14) तवेह्—तं ते गर्भे भवामहे दशमे मासि मृतवे (Rig. X. 184. 3). (15) तवेन्=तंतवे (Rig. I. 46. 7); कतंतवे (Rig. I. 85. 9); वतंतवे ॥

३४३७ । प्रये रोहिष्ये अय्यथिय्ये । ३ । ४ । १० ।

यत् तुमर्थे निपात्यन्ते । प्रयातुं रोहिस्यथितुमित्यर्थः ।

3437. The words 'prayai,' 'rohishyai,' and 'avyathishyai' are irregular Vaidic Infinitives.

Thus (1) प्रये देवेभ्यो महीः (Rig. I. 142. 6). प्र + या + कै = प्रये = प्रयातुम् । (2) अयामेवधीनां रोहिष्ये । इह + ह्यथ्ये = रोहिष्ये = रोहिषाय । (3) अ + व्यथ् + ह्यथ्ये = अय्यथिय्ये = अव्यथनाय ।

३४३८ । वृथे विष्ये च । ३ । ४ । ११ ।

वृधुं विष्यातुमित्यर्थः ।

3438. The words 'drīṣe' and 'vikhye' are anomalous Vaidic Infinitives.

Thus वृथे विष्याय सूर्यम् (Rig. I. 50. 1) = वृधुम् । विष्ये त्वा वृषामि = विष्यातुम् ।

३४३९ । शक्ति यामुलकमूलौ । ३ । ४ । १२ ।

शक्रोतासुपपदे तुमर्थे यतो ज्ञः । 'विभाजं नाशकत्' । 'अपतुं नाशकत्' । विभक्तु-मवलौप्तमित्यर्थः ।

3439. The affixes 'namul' and 'kamul' are added to roots in the Chhandas to form Infinitives, when they are governed by the verb 'śak' (to be able.)

Of the affix **कसुन्** the real affix is **कम्**; the letter **क्** causes *vṛddhi* (VII. 2. 115); and **क्** regulates the accent (VI. 1. 193). So also of **कसुन्** the letter **क्** prevents *guna* and *vṛddhi* substitution (f. 1. 5.)

Thus **अग्निं वै देवा विभाजं नाशकृवन्** 'the Gods were not able to divide Agni.' **विभक् + कसुन् = विभाजं = विभक्तुम्**. So also **अपसुपं नाशकृवन्**, instead of **अप-शोषुम्**.

३४४० । ईश्वरो तोसुन्कसुनो । २ । ४ । १३ ।

'ईश्वरो विवरितोः' । 'ईश्वरो विलिखः' । विवरितुं विलेखितुमित्यर्थः ।

3440. The affixes 'tosun' and 'kasun' are added to roots in the Chhandas, to form Infinitives, when the word 'Íśvara' is in composition.

Thus **ईश्वरोऽभिवरितोः = अभिवरितुम्** । **ईश्वरो विलिखः = विलिखितुम्** । **ईश्वरो विसृजः = विसृजितुम्** ।

३४४१ । कृत्यार्थे तवैकेन्यत्वनः । ३ । ४ । १४ ।

'न स्तच्छित्तये' । 'नावगाक्षे' । 'दिदृक्षेयः' । 'भूयन्वष्ट कर्त्तव्यम्' ।

3441. The affixes 'tavai,' 'ken,' 'kenya' and 'tvan' are added to roots in the Chhandas, in the sense of the 'Kṛitya-affixes.'

The force of *kṛitya* affixes is to denote 'action' (भाव) and 'object' (कर्मन्). Thus **अन्वेतये = अन्वेतव्यम्**; **परिधातये = परिधातव्यम्**; **नावगाक्षे = नावगाक्षितव्यम्**; **दिदृक्षेयः** (Rig. I. 106. 5) = **दिदृक्षितव्यः**; **शुश्रूक्षेयः = शुश्रूक्षितव्यम्**; **कर्त्तव्यम्**; (Rig. I. 10. 2) = **कृतव्यम्** ।

The affix **तवै** was mentioned in sūtra III. 4. 9, also; there it had the force of the Infinitive, and here that of the Passive Participle. For its accent, see VI. 1. 200; 2. 51.

३४४२ । अवचक्षे च । ३ । ४ । १५ ।

'रिपुणा नावचक्षे' । अवध्यातव्यमित्यर्थः ।

3442. The word 'avachakshe' is an anomalous passive participle in the Vedas.

Thus **रिपुणा नावचक्षे** (Rig. IV. 58. 5) = **नावध्यातव्यम्** । **अव + चक्ष् + णञ् = अवचक्षे** । The sūtra II. 4. 54. S. 2136, is not applied here.

३४४३ । भावनव्रणे स्थण्डालिचरितुमिन्नैर्नियतोऽसुन् । ३ । ४ । १६ ।

'आमंस्थातोः सोदन्ति' । आमंस्थातोः सोदन्तः इत्यर्थः । उदताः । अवकर्तः । प्रवर्धिताः । प्रवरिताः । द्रोताः । आतमिताः । 'कौर्ममाविजनिताः मंत्रवाम' ।

3443. The affix 'tosun' comes in the Vedas after the following verbs, when mere name of the action is indicated, viz. :—
'sthā' (to stand), 'in' (to go), 'kṛiñ' (to make), 'yad' (to speak), 'char' (to walk), 'hu' (to sacrifice), 'tam' (to grow tired) and 'jan' (to produce).

These are also Infinitives. The phrase **कृत्यार्थे** is not to be read into this sūtra. The word **भावनव्रण** qualifies the sense of the root (भावो लक्ष्यते येन).

Thus, स्वा—आ मस्यातोर्व्यां सोदन्ति=आत्ममातेः सोदन्ति । इष्—पुरा सूर्यस्वोदितोऽरधेयः । कञ्—पुरा यस्यानामपाकताः । षट्—पुरा प्रवदितो रानो प्रहोतव्यम् । षट्—पुरा प्रवदितो-
रानोधीये होतव्याः । (Gopatha Brahmana II. 2. 10) । हु—आ होतोरप्रमत्तलिच्छति ।
तम्—आ तमितोरासीत (Taitt. Br. I. 4. 4. 2) कञ्—आ विजयितोः सम्भवाम (Taitt. S. II. 5. 1. 5).

३४४४ । सुदितृदोः कसुन् । ३ । ४ । १७ ।

भावलक्षण इत्येव । 'पुरा कूरस्य विषयो विरिञ्चन्' । 'पुरा जङ्गभ्य आतृदः' ।

इति तृतीयोऽध्यायः ।

3444. In the Vedas, the affix 'kasun' comes after the verbs 'srip' (to creep) and 'trid' (to injure), in the sense of Infinitives indicating name of action.

Thus विषयः । पुरा कूरस्य विषयः (Yaj. I. 28.f; आतृदः । पुरा जङ्गभ्य आतृदः (Rig. VIII. 1. 12). These words are Indeclinable by I. 1. 40. S. 450.

CHAPTER IV.

३४४५ । रात्रेश्चाजसौ । ४ । १ । ३१ ।

रात्रिश्चाजसौ इति स्यात् अजस्त्वयमे कन्धश्चि । 'रात्री व्यञ्जदायतां' । लोके तु कठिकारादिति ङीष्कतोदात्तः ।

3445. The affix 'ñip' comes after the word 'rātri' in the Chhandas, and in denoting a Name, except when the affix 'jas' (nominative plural) is added.

Thus रात्री व्यञ्जदायति, या रात्री खट्वा, रात्रीभिः (3rd pl.) ; (Rigveda X. 127. 1. I. 35. 1.) but in the nominative plural we have रात्रयः, the regular plural of the word रात्रि, as in the sentence यास्ता रात्रयः, instead of रात्र्यः । In the classical literature, the feminine is formed by ङीष् (IV. 1. 45) with acute on the final.

NOTE:—According to Kātyāyana, ñip is not added, not only when we apply the nominative plural termination कञ्; but in all other terminations beginning with कञ् also. Thus रात्रिं खट्वेदित्वा; here in the accusative singular case also the ङीष् is not employed.

But how do you explain the form रात्र्यः in the following तिमिरवटैर-
वगुण्डिताश्च रात्र्यः ? This 'rātrya' is the nominative plural of 'rātri' which is formed by the feminine affix ñip; and not by ñish. The forms evolved by adding ङीष् or ङीष् are one and the same, except with regard to accent; that formed by ñish has udātta accent on the final; the other has it on the initial. The word रात्रि is formed by the kṛit affix त्रिप् (U. IV. 67), and therefore, it is a word which is governed by IV. 1. 45 because it is a word falling in Bahuvādi class, by virtue of the general rule "a word ending with the vowel ङ् of a kṛit affix, other than त्रिप् belongs to Bahuvādi class; some say that every word ending in ङ्, if it has not the force of the affix त्रिप् belongs to this class". Therefore it takes ङीष् in forming the feminine.

३४४६ । नित्यं छन्दवि । ४ । १ । ४६ ।

छन्दादिभ्यश्च छन्दश्चि विषये नित्यं ङीष् । छन्दो नित्यम् । नित्यश्च छन्दोदात्तः ।

3446. The affix 'nīṣh' is always employed in the Vaidic literature, in forming the feminine of the word 'bhu' and the rest.

Thus बभ्रुषु इति प्रथितम् ॥ Here बभ्रु is the name of a herb.

The word नित्य 'always' is used in the aphorism, more for the sake of the subsequent sūtra, which it governs than for this sūtra. For the word 'optionally' does not govern this, and the aphorism even without the word 'nitya' would have been a necessary rule and not optional: for चारम्भसामर्थ्यादेव नित्योक्तिः सिद्धः, योगारम्भविद्यन्तु योजनः ॥

३४४६ । भुवश्च । ४ । १ । ४७ ।

हीप्स्यात् ऊन्त्विति । विभ्यी । प्रभ्यी । विप्रसंभ्य इति सुप्रत्ययानां सूत्रेऽनुक्रियते । उत इत्यनुवृत्तेः । उच्यतेऽदेवस्तु नीयः ।

'+मुद्रनाऊन्त्विति निष्ठा + 'नित्यस्वरः । 'रघोरभून्मुद्रनामी' । हीपो नित्यमानुषवागमः ।

3447. The affix 'nīṣh' is always employed in the Chhandas in forming the feminine, after the word 'bhu.'

Thus विभ्यी, (Rig. Ved. V. 38. 1). प्रभ्यी (Rig Ved. I. 188. 5).

But why not so in the case of स्वर्धुः ? Because it ends in long ऊ, while विभ्यी &c. are feminine of विभु, &c. ending in short उ as these two words are formed by the affix डु (उ) of III. 2. 180. In fact the word उत: "after a word ending in short उ" of sūtra IV. 1. 44 governs this also. The word भुवः is the ablative case of भु irregularly formed by the substitution of उवङ्; this form being confined to sūtras only.

Part:—In the Chhandas, the affix डीङ् with the augment आनुङ् is added to the word मुद्रन; and the affix is treated as if it had an indubitable ल् ॥ The force of the indicatory ल् is to make the vowel preceding the affix, take the acute accent (VI 1. 193 इति). Thus रघोरभून् मुद्रनामी गविष्टी णि (Rig Veda X. 120. 2.)

३४४८ । दीर्घं त्रिह्रस्वी च ऊन्त्विति । ४ । १ । ४८ ।

स्ये। गोपथ्यादप्राप्नो दीर्घविधीयते । 'आसुरी ये दीर्घं त्रिह्रस्वी देवानां यज्जवाद्' ।

3448. The form दीर्घं त्रिह्रस्वी 'long tongued' is irregularly formed in the Chhandas.

The word दीर्घं त्रिह्रस्वी is the feminine of दीर्घं त्रिह्रस्वी, but as the latter has a conjunct consonant for its penultimate, the feminine affix डीङ् would not have applied to it by IV. 1. 54. The present aphorism enjoins डीङ् ॥ Thus दीर्घं त्रिह्रस्वी in the sentence आसुरी ये दीर्घं त्रिह्रस्वी देवानां यज्जवाद् ॥

NOTE:—The word च, and ' in the aphorism is used in order to draw in the word संज्ञा from the last, so that the word 'dirgha-jihvi' is always a Name. Moreover by using the feminine form dirgha-jihvi in the sūtra, it is indicated that the application of डीङ् is necessary and not optional, as was the case in the preceding A-hpaulhyāyi sūtras.

३४४९ । कद्रुकर्मण्यस्त्यो ऋन्त्विति । ४ । १ । ४९ ।

ऊङ् स्वीत् । 'कद्रुश्च ये कर्मण्यस्त्यः' ।

'+ गुणगुणभूतगुणयत्तत्कामानामिति यत्तत्तत्तत् + ' । गुणगुणः । मयूः । कतुः । यत्तत्तत्तत् । 'यत्तत्तत्तत्' (१३-४) ।

* चाविष्टयोपसंख्यानं कृन्दसि * । 'चाविष्टयो वधंते' ।

3449. The feminine affix 'ûn' comes in the Vedas after the words 'kadru' (tawny), and 'kamaṇḍalu' (a water pot).

Thus कद्रुश्च वै सुपर्णो च ॥ मास्वकमण्डलं वृद्धाय दद्यात् ॥

Why do we say "in the Vedas." Witness कद्रुः and कमण्डलुः ॥

Vart.—So also after the words गुग्गुलु, मधु, जतु and पतयालुः ॥ Thus गुग्गुलुः, मधुः, जतुः, and पतयालुः ।

Vart.—The ल्यप् is added to the word चाविष्ट in the Vedas. As, चाविष्टयो वधंते ॥

३४५० । कृन्दसि ठञ् । ४ । ३ । १८ ।

वर्षाभ्यः । ठकोऽपवादः । स्वरं भेदः । वार्त्तिकम् ।

3450. In the Chhandas, the word 'varshā' takes the affix 'ṭhañ' in the remaining senses.

This debars ठक्. The form will have difference in accent. As नभश्च नभस्यश्च वार्त्तिकायतू ॥ The word चतु here means "month," i. e. Nabha and Nabhasya are two rainy months.

३४५१ । वसन्ताच्च । ४ । ३ । २० ।

ठस्याकृन्दसि । वाचनिकम् ।

3451. In the Chhandas, the affix 'ṭhañ' comes in the remaining senses after the word 'vasanta.'

This debars ञ् (IV. 3. 16, S. 1387.) Thus मधुश्च माधवश्च वाचनिकायतू ॥

३४५२ । हेमन्ताच्च । ४ । ३ । २१ ।

कृन्दसि ठञ् । हेमन्तिभ्यम् । योगविभाग उत्तरार्धः । शौनकादिभ्यश्चकृन्दसि (१४८६) । शिनि प्रोक्तार्थं । छायापवादः । शौनकेन प्र त्तमधीयते शौनकिनः । वाचसनेयिनः । 'कृन्दसि' किम् । शौनकीया शिवा ।

3452. In the Chhandas, the affix 'ṭhañ' comes in the remaining senses, after the word 'heimanta.'

This debars ञ् (IV. 3. 16). Thus मधुश्च सहस्यश्च हेमन्तिकायतू ॥ The making of two separate Sūtras of 20 and 21, is for the subsequent sūtra, in which, the anuvritti of the word हेमन्त only is taken.

Here we must refer again to IV. 3. 106. S. 1486.

३४५२ क । शौनकादिभ्यश्चकृन्दसि । ४ । ३ । १०६ ।

3452. A. The affix 'ṇini' comes in the sense of enounced by him, after the words 'śaunak' &c., in denoting the Chhandas enounced by them.

This debars क् and ञ् ॥ Thus शौनकिनः "who study (IV. 2. 64) the Chhandas enounced by Śaunaka." Similarly वाचसनेयिनः ।

Why do we say "in denoting chhandas?" "Oṃśarṣe शौनकीया शिवा " the Orthography of Śaunaka." The affix here is क् (IV. 2. 114, S. 1337).

३४५३ । वृषश्चकृन्दसि । ४ । ३ । १५० ।

विकारे मयद् स्यात् । ऋमर्थं वशिः । 'वत्स्य पर्यमयो वृषः' ।

3453. In the Chhandas, after a dissyllabic word, the affix *mayat* 'comes in the sense of 'its product or part.'

This ordains मयद् in the sacred literature in the sense dealt with in IV. 3. 143. S. 1523. Thus पर्यमयः, दममयः शरमयः in the following वस्य पर्यमयी जुहुर्मयति, दममयम् वाद्यो भवति, शरमयम् बहिर् भवति ।

३४५४ । नो त्वदुर्ध्वित्वात् । ४ । ३ । १५१ ।

उत्पानुकारवान् । मौञ्जं शिक्वम् । यधे चमं तस्य विकारो चार्धो रज्जुः । वेल्लो यूपः । समाया यः ' (१६५७) ।

3454. The affix '*mayat*' does not come in the Chhandas after a dissyllabic word, having a short vowel 'u' in it nor after the words '*vardhra*' and '*bilwa*.'

Thus मौञ्जं शिक्वम् from मुञ्जु by अण् ॥ चार्धं ज्ञानप्रयतिता भवति; वेल्लो ब्रह्म यधेसकामेन कार्यः ॥

The word उत्पत्त means 'having उत् or short u (I. 1. 70).'

The word मुञ्ज is ādy-udatta by तृणधान्यानां (Phi II. 4); and therefore it takes the universal अण् (IV. 3. 134).

The word यधे meaning 'skin' is ādyudatta by Phi II. 19, and therefore takes अण्, the feminine being formed by डीप् (IV. 1. 15), as चार्धं 'rope made of leather.' वेल्लः means the yūpa in which sacrificial victims are tied.

By the sūtra समाया यः (IV. 4. 105. S. 1657) the affix य is added to समा in denoting excellence. But in the Chhandas, the affix ढ is added under similar conditions : as taught below.

३४५५ । ढश्छन्दसि । ४ । ४ । १०६ ।

समेधो युवा ।

3455. The affix '*ḍh*' comes in the Chhandas after the word '*sabdhā*,' in the sense 'of excellent with regard thereto.'

This debars य of the preceding sūtra IV. 4. 105. S. 1657. Thus समेधः in समेधोऽस्य युवा यजमानस्य चारी जायताम् 'let a refined, youthful hero be born to this sacrificer.'

३४५६ । भवे छन्दसि । ४ । ४ । ११० ।

सम्पन्नाद्वायं यत् । 'मेधाय च विदुष्याय च' । यद्ययं श्रेष्ठिकायामयादीनां चाव-
वादीयं यत् । पञ्च तेऽपि भवन्ति । सर्वविधीनां छन्दसि वैकीर्णकत्वात् । तद्यथा मुञ्जवाचाम्
पर्वतस्य भवे मौञ्जवतः । 'सोमस्येव मौञ्जवतस्य भवः' ॥ आचतुर्यसमाप्तेऽच्छन्दोऽधिकारः ।

3456. The affix '*yat*' comes in the Chhandas, after a word in the locative case in construction, in the sense of 'what stays there.'

This debars अण् च &c. (IV. 3. 53). Those affixes also are employed in the alternative, there being much latitude of grammatical rules in the Vedas. Thus the words मेधः and विदुष्य in the following hymn of the Yajur Veda (16. 38) : जमे मेधाय च विदुष्याय च ॥ All the sūtras henceforward up to the end of the fourth chapter, are Vaidic sūtras, the word छन्दसि being understood in them all. The word भवे governs all the sūtras up to IV. 4. 118. S. 3464.

In the alternatives the affixes यद् &c., will also be employed. Thus there is a mountain called मुन्जिवान् Munjivat; from it we get the Derivative word मौञ्जवतः in the sense of तत्र भवः, as in the sentence सोमस्येव मौञ्जवतस्य भवः "The eater of Soma plant produced on Munjivat Mountains."

३४५७ । पाथोनदीभ्यांश्च । ४ । ४ । १११ ।

'तसु त्वा पाथ्य वृषा' । उभो दधीत नाद्या गिरो मे' । पाथसि भवः पाथ्यः । नद्यां भवो नाद्यः ।

3457. The affix 'dyan' comes in the Chhandas, in the sense of 'what stays there,' after the words 'pâthas' and 'nadi,' whereby the last vowel, with the consonant following, is elided.

This declares यत् ॥ Thus पाथसि भवः = पाथ्यः 'watery, celestial,' so 'also नाद्यः 'of the river, fluvial.'" As in the following hymns 'तसु त्वापाथ्यो वृषा,' (Rig Ved. VI. 16. 15) 'उभो दधीत नाद्या गिरो मे' (Rig Ved II. 35. 1). पाथः means firmament, and water.

३४५८ । वेशन्तहिमवद्भ्यामण । ४ । ४ । ११२ ।

भये । वेशन्तोभ्यः स्वाहा । हिमवतीभ्यः स्वाहा ।

3458. The affix 'an' comes in the Chhandas in the sense of 'what stays there' after the words 'vesanta' and 'himavat.'

This declares यन् ॥ Thus वेशन्तोभ्यः स्वाहा. हिमवतीभ्यः स्वाहा ॥

३४५९ । सोतसो रिभाषा झड्यो । ४ । ४ । ११३ ।

जले यत् । झड्योऽस्तु स्वरं भेदः । सोतसि भवः सोत्यः = सोतस्यः ।

3459. The affixes 'dyat' and 'dya' come optionally in the Chhandas in the sense of 'what stays there,' after the word, 'srotas' and before these affixes the final syllable 'as' of srotas is elided.

This declares यत् which comes in the alternative. As सोतसि भवः = सोत्यः or सोतस्य (Rig Ved. X. 101. 8) the difference being in the accent (III. 1. 3 and VI. 1. 185). The anubauṭha उ causes the elision of अस् of सोतस् ॥ When यत् is added the form is सोतस्यः ॥

३४६० । सगर्भं ययमनुनाद्यन् । ४ । ४ । ११४ ।

यनुभ्राता सगर्भः । यनुमन्ना सयूयः । 'यो नः सनुय उत वा निधनुः' । नुतिर्नुतम् । 'ननुंभो भाजेतः' (१०६०) । सगर्भादयस्त्वोऽपि कर्मधारयाः । 'समानस्य झड्यसि'— (१०१३) इति उः । ततो भवार्थे यन् । यतोऽर्थादाः ।

3460. The affix 'yan' comes in the sense of 'what stays there,' after the words 'sagarbha,' 'sayūtha' and 'sanuta.'

This declares यत् the difference being in accent (VI. 1. 197). Thus 'यनुभ्रातः' समर्थः 'a younger brother'. 'यनुमन्ना' सयूयः 'a younger friend'. 'युता भवन्ति निधनम्' So also 'यो नः सनुय उत वा निधनुः' thief lit. 'who stays in a concealed place', sanuta meaning 'concealed' (see Rig Veda II. 31. 9). From the root नु with the Passiv suffix त् we get नुतम् ॥ The word सनाम् is always changed into नु in the Chhandas

(VI. 3. 84). All three are karmadhāraya compounds, as समानवाही गर्भवत् - समः तत्रभवः - समः ।

३४६१ । तुयाद्वात् । ४ । ४ । ११५ ।

भवेत् । यत् यदपि । 'वा वाः यत् यत् तुयाद्वात्' इति षड्वाः । 'तुयाद्वात्' इति यावा-
नरे । 'यत्वावायत्तवत्तु तुयाद्वात्' इति वृत्तिः ।

3461. The affix 'ghan' comes in the Chhandas in the sense of 'what stays there,' after the word tugra.

This debars यत्, which comes in the alternative. Thus तुयिवाः as स्व मने दृव-
भत् तुयिवायां । Which assumes the form तुय्वा tugrya also. As वावः यमम् दृवम्
तुय्वायु (Rig Veda I. 33. 15) Tugrya meaning 'sunk in the waters'. Another
reading is तुयिवायु । The word तुय् means 'food,' firmament, sacrifice and varishta'.

३४६२ । अयाद्वात् । ४ । ४ । ११६ ।

3462. The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'what stays there,' after the word 'agra.'

Thus अये मत् - अयम् । Why this separate rule, for यत् would have come
after अय by the general rule IV. 4. 110? The repetition is to show that यत् is not
debarred by अ and य of the next sūtra, which would have been the case, had this
sūtra not existed.

३४६३ । अयाद्वात् । ४ । ४ । ११७ ।

आयात् । अये भवेत्तयः - अयिवाः - अयोयः ।

3463. The affixes 'ghach' and 'chha' come in the Chhandas in the sense of 'what stays there,' after the word 'agra.'

Thus अयम् by (यत्), अयोयम् (by अ) and अयिवाम् (by अच). And अयिवाम् (by
अच) from IV. 4. 115. See R. V. 1. 13. 10 बुद्धत्वात्तयः अयम् ।

३४६४ समुद्राभाद् घः । ४ । ४ । ११८ ।

'समुद्रिवा अघरहो मनीषिणम्' । 'नानदतो अभिपश्येव घोषाः' ।

3464. The affix 'gha' comes in the Chhandas in the senses of 'what stays there,' after the words 'samudra' and 'abhra.'

This debars यत् । Thus समुद्रिवाः and अभिवाः, as in समुद्रिवा अघरहो मनीषिणम्
and नानदतो अभिपश्येव घोषाः । The word 'abhra', being a word of fewer syl-
lables than 'samudra', ought to have come first. Its coming as a second member
is an irregularity, and shows that the rule of pūrva-nipāṭa is not of uni-
versal application.

३४६५ । अहिंवि दत्तम् । ४ । ४ । ११९ ।

अहिंवितावदित्येव । 'अहिंविषु निविषु विषेयु' ।

3465. The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'given,' after the word 'barhis' in the 7th case in construction.

The anuvṛtti of तत्र भवाः ceases. Thus अहिंविषु निविषु विषेयु R. V. 10. 15, 5.

३४६६ । इत्तस्य भागवर्त्मनी । ४ । ४ । १२० ।

भागेतिवाः । इत्तम् ।

3466. The affix 'yat' comes in the Chhandas after the word 'dūta' in the genitive case in construction, in the sense of 'its share' or 'its duty.'

Thus दूत्यम् 'the share of a messenger or the work of a messenger.' As यत्ने यत्ने दूत्यम् ॥ According to VI. 1. 213, the accent will be दूत्यम् but the accented Text reads दूत्यम् ॥

३४६७ । रक्षोयातूनां हननी । ४ । ४ । १२१ ।

'या तेऽग्ने रक्षस्या तनूः' ।

3467. The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'killer,' after the words 'raksha' and 'yātu' in the sixth case in construction.

That by which anything is killed is called हननी ॥ Thus रक्षस्य' and यातव्य' meaning 'that which kills the demons called Rakshas and Yātus.' As या ते यत्ने रक्षस्या तनूः i. e. रक्षसां हननी ॥ 'O Agni thy bodies are killers of Rakshas.' So यातव्याः तनूः ॥ The word is in the plural as a mark of respect.

३४६८ । रेवतीजगतीहविष्याभ्यः प्रशस्ये । ४ । ४ । १२२ ।

प्रशंसने यत्न्यात् । रेवत्यादीनां प्रशंसनं रेवत्यम् । जगत्यम् । हविष्यम् ।

3468. The affix 'yat' comes in the Chhandas, in the sense of 'praising,' after the words 'revatī,' 'jagatī' and 'havishya' in the sixth case in construction.

The word प्रशस्य means प्रशंसन 'praising, extolling,' formed by adding the Kṛit affix क्यत् to the root, with the force of भाव or 'condition.' Thus रेवत्यम्, जगत्यम् and हविष्यम् 'praising of Revatī, Jagatī or Havishya.' The word हविष्यम् is thus formed हविषे दिता = हविष्याः 'things fit for offering' i. e. butter &c. (हविष् + यत् V. I. 4) हविष्यानाम् प्रशंसनं = हविष्यम् (हविष्य + यत् IV. 4. 122 = हविष्य + यत् the final अ being elided by VI. 4. 148 = हविष् + यत् the य being elided by VIII. 4. 61).

३४६९ । असुरस्य स्वम् । ४ । ४ । १२३ ।

'असुर्ये देवेभिर्धायि विश्रवम्' ।

3469. The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'property,' after the word 'asura' in the 6th case in construction.

This debars क्यत् ॥ Thus असुर्यम् 'belonging to the Asuras.' As असुर्ये वा यत्नं पात्रं यत्नकथं कुनालकथम् 'this vessel made on a wheel by a potter belongs to the Asuras.' असुर्ये देवेभिर्धायि विश्रवम् ॥ See Maitr S. I. 8. 3. So also असुर्या नाम ते लोकाः (Ishop. 3).

३४७० । मायायाम् । ४ । ४ । १२४ ।

मासुरी माया ।

3470. The affix 'an' comes in the Chhandas in the sense of 'glamour,' after the word 'asura' in the 6th case in construction.

This debars यत् ॥ चासुरस्य मावा=चासुरः feminine चासुरी ॥ As चासुरी मावा स्वधवा कतादि ॥

३४७१ । तद्वासानुपधानो मन्त्र इतीष्टकासु लुक्व मतोः । ४ । ४ । १२५ ।
वर्चस्यानुपधानो मन्त्र आहामिष्टकानां वर्चस्याः । आतप्याः ।

3471. The affix 'yat' comes in the Chhandas, after a nominal stem, in the 1st case in construction, ending with the affix 'matup,' when the sense is "this is their mantra of putting up," provided that, the things put up are bricks : And the affix matup is elided by luk.

This sūtra requires analysis. तद्वाज् is formed by adding मत्तुप् to तद् meaning 'having' that,' and refers to a noun formed by the affix मत्तुप् ॥ The word चासुरास् is genitive plural fem. of चासुर meaning 'of them'; the pronoun refers to the word इष्टका ॥ The word उपधान means 'putting up,' and technically means 'used as a Mantra in the putting up of sacrificial bricks, pots &c' मन्त्र "sacred hymn" इष्टका 'bricks.' The whole sūtra means "the affix 'yat' is used with the force of a genitive (Āsām), after a word which ends with matup (tadvān), and denotes a mantra used in putting up of sacrificial objects; when such mantra refers to bricks: and when this affix yat is added, the affix matup is elided." Thus वर्चस्यान् is a Mantra containing the word वर्चस् ॥ The bricks put up or collected (उपधीयते) with the recitation of वर्चस्यान् Mantra, will be called वर्चस्या (वर्चस्यन् + यत् = वर्चस् + यत् the affix यत् (मत्तुप्) being elided = वर्चस्य, fem. वर्चस्या) ॥ Thus वर्चस्या उपदधाति 'he collects Varchasya bricks i. e. on which Varchasyāu mantra has been pronounced' So तेजस्या उपदधाति ॥ So पयस्याः, रेतस्याः ॥

NOTE:—Why do we say तद्वाज् ? The affix is not to be added to the whole Mantra. Why do we say, उपधान 'putting up' ? The affix is not to be added to other Mantras such as those used in praying etc. e. g. वर्चस्यानुपधान मन्त्र आहामिष्टकानाम्, here there will be no affix. Why do we say Mantra ? Observe चांगुलिमानुपधानो वक्त चासुरास् 'these bricks are collected with hand having fingers,' here there will be no affix. Why do we say इष्टकासु ? Observe वर्चस्यानुपधानो मन्त्र एषां कवाकानाम्, here there will be no affix, the thing collected being pots/herds and not bricks.

३४७२ । अश्विमान्वा । ४ । ४ । १२६ ।

'अश्विनीउपदधाति' ।

3472. The affix 'an' comes in the Chhandas, after the words aśvimān, to denote bricks put up with the Mantra containing the word Aśvin, and the affix matup is elided.

Thus अश्विमानुपधानो मन्त्र आहामिष्टकानां = अश्विनः fem. अश्विनी ॥ The word is thus formed. अश्विमान् + यत् = अश्वि + यत् the matup being elided IV. 4. 125 = अश्विन् + यत् VI. 4. 164 = अश्विन् ॥ Thus अश्विनीउपदधाति 'he collects Aśvin bricks i. e. bricks at the time of collecting which Mantras containing अश्विन् were uttered. See Yajur Veda Tait S. 5. 3. 1. 1.

३४७३ । वयस्यासु मूर्ध्ना मतुप् । ४ । ४ । १२० ।

तद्वानावागिति सूत्रं सर्वमनुवर्तते । मतेतिरिति पदमावर्त्तं पञ्चम्यन्तं बोध्यम् । मतुपन्तो यो मूर्ध्नाव्यस्ततो मतुप्यात् । प्रथमस्य मतेर्लुक् । वयस्यव्यस्तमन्त्रोपधेयाद्विष्टकासु । यस्मिन्मन्त्रे मूर्ध्नाव्यः प्रतीयते । तेन 'उपधेयासु मूर्ध्नाव्यतीत्यवधारति' इति प्रयोगः ।

3473. The affix 'matup' is added in the Chhandas, to the word 'mūrdhanvat,' in expressing bricks collected with the Mantra containing the word 'vayas.'

The whole of the sūtra 3471 is understood here. The word मतेः should be repeated, and is to be construed in the Ablative case. The sūtra means "After the word mūrdhanvat ending in matup, i. e. after the word mūrdhanvat, there is added a second matup, and there is elision of the first matup when the bricks are collected with vayas mantra." The word वयस्या means the bricks, the Upadhāna mantras of which contain the word वयस् ॥ The affix मतुप् debars यत् ॥ A mantra which contains both the word वयस् and मूर्ध्ना, that Mantra is Loth वयस्यान् and मूर्ध्नान् ॥ Now in denoting sacrificial bricks put up with such a mantra, the affix यत् would have come by IV. 4. 125 after both these words वयस्यान् and मूर्ध्नान् ॥ The present sūtra ordains मतुप् after मूर्ध्नान् ॥ Thus मूर्ध्नाव्यतीत्यवधारति 'he collects Mūrdhanvatī bricks.' The words वयस्याः and मूर्ध्नाव्यः denote the same object. See VI. 1. 176.

३४७४ । मत्वर्थमासतयोः । ४ । ४ । १२२ ।

नभोऽभ्यम् । तदस्मिन्नस्तीति नभस्यो मासः । जीजस्या तनूः ।

3474. The affix 'yat' comes in the Chhandas with the force of matup, after a word in the first case in construction, the word so formed meaning a month or a body.

This debars the affix मतुप् and those having the sense of मतुप् ॥ Thus नभसि पितृभ्यो यस्मिन् मासे = नभस्यः 'the month of clouds' i. e. June-July.

Similarly जीजस्यः तनूः 'the bodies full of vigor.'

३४७५ । मधोर्जं च । ४ । ४ । १२६ ।

जाज्यात् । माधवः - मधवः ।

3475. The affix 'ña' as well as 'yat' comes with the force of matup, in the Chhandas, after the word 'madhu.'

Thus माधवः or मधवः

३४७६ । जीजसोऽहनि यजो । ४ । ४ । १३० ।

जीजस्यमहः । जीजसीनं वा ।

3476. The affixes 'yat' and 'kh' come with the force of matup, after the word 'ojas,' when a day is meant.

Thus जीजस्यम् or जीजसीनं = यजः 'the day' lit. full of heat.

३४७७ । योजोयज्यादेर्नामास्त्यो । ४ । ४ । १३१ ।

योजो यजं तदेव भगः । योजोमयः । यजोर्मायः । योजोमयीनः । योजोमयीनः

3477. The affixes 'yal' and 'kh' come in the Chhandas, with the force of matup, after the word bhaga, having the words 'veśas' or 'yaśas' in the beginning.

The rule of yathā-saukhyā does not apply here.

The सू of यत् shows that the accent falls on the vowel preceding the affix (VI. 1. 193). Thus वेद्योभगो विद्यते इत्य ह = वेद्योभग्यः 'strong-fortune' so also यद्योभग्यः 'famous-fortune.' The word वेद्य means 'strength': भग means 'fortune, desire, effort, greatness, virility and fame.' The word वेद्योभगः may be taken as a Dvandva compound of वेद्य 'force' and भगः 'fortune.' The word वेद्योभग्यः would then mean 'possessed of power and fortune.' With क्, वेद्योभगीनः, यद्यो भगीनः ।

Note :—Kāśikā does not read क् into this sūtra. That is more reasonable.

३४७८ । क् क । ४ । ४ । १३२ ।

येनांयभग उन्नयार्थः । यन्नयिराद्यर्थः ।

3478. The affix 'kh' also comes after the words 'veśobhaga' and 'yaśobhaga,' in the Chhandas, with the force of matup.

Thus वेद्योभगीनः and यद्योभगीनः

Note according to the Kāśikā :—This sūtra has been separated from the last in order to prevent the application of the यद्यसंख्य rule (I. 3. 10). For had the sūtra been वेद्योयस्य जादेर्भगाद् यत्वेति, as it occurs in the Siddhanta Kaumudī, then the affix यत् would apply to वेद्योभग, and the affix ख to यद्योभगः which is not what is intended. Another reason for making it a distinct aphorism is that the anuvṛtti of क् runs in the next sūtra, not so of यत् ॥

३४७९ । पूर्वैः कृतमिति यो क् । ४ । ४ । १३३ ।

'गन्भीरेभिः पदिभिः पूर्विलेभिः' । 'ये ते पन्थाः सजिताः पूर्व्यानिः' ।

3479. The affixes 'in' and 'ya' as well as 'kh' come in the sense of 'made by them,' after the word 'pūrva' (forefathers), in the Instrumental case in construction.

The क् is read into the sūtra by force of the word क् ; the anuvṛtti of सन्त्ये चोच्चे. Thus पूर्वैः कृत=पूर्विकः 'made by the ancestors' i. e. a road. So also पूर्वैः and पूर्विकः ॥ The word पूर्वैः in the plural means पूर्वपुरुषैः "past generations, ancestors." These words occur generally in the plural, and mean "roads widened by the forefathers." Thus गन्भीरेभिः पदिभिः पूर्विलेभिः ॥ So also, ये ते पन्थाः सजिताः पूर्व्यानिः (Rig I. 35. 11). Another reading of this sūtra is पूर्वैः कृतमिति योः the affixes then will be इनि (इन्), and य् ; and क् will be drawn in by virtue of क् ॥ The examples then will be पूर्विनः 3rd pl. पूर्विभिः (with इन्), as पदिभिः पूर्विभिः ; or पूर्व्यैः (क्), of पूर्व्यैः (व) ॥

३४८० । यद्यभिः संसृजतम् । ४ । ४ । १३४ ।

यन्नेदमर्थं इति ।

3480. The affix 'yat' comes in the Chhandas, in the sense of sanctified, after the word 'apas' in the third case in construction.

3486. The affix 'yat' comes in the Chhandas after the word 'vasu,' when a collection is meant, as well as with the force of mayat.

Thus वसव्यः = समूहः 'a collection.'

Vart :—The affix 'yat' comes without changing the sense, after the word कन्दस् when reference is made to the collection of letters. Thus the word कन्दस्यः in the following sentence : "सप्तदशाक्षरकन्दस्यः प्रजापतिपत्नो मन्त्रविहिता," The 17 letters here referred to being ऋो वाचय, four ; ऋस्नु वीवद, four ; यज, two ; ये यजामहे five ; and वषद two.

Vart :—The affix यत् comes after वसु without changing the sense. As वसुतो यद्वीतस्य वसुभिर्ब्रह्मणे ॥ Here वसव्योः is equal to वसुभिः ॥ Similarly अग्निरो यवस्यस्य = वसोः ॥

३४८७ । नक्षत्राहुः । ४ । ४ । १४१ । *

स्वाद्ये । 'नक्षत्रियेभ्यः स्वाहा' ।

3447. The affix 'gha' comes in the Chhandas after the word 'nakshatra,' without altering the meaning.

The anuvritti of समूह does not extend to this sūtra. Thus नक्षत्रियेभ्यः स्वाहा = नक्षत्रेभ्यः स्वाहा ॥

३४८८ । सर्वदेवात्तातिम् । ४ । ४ । १४२ ।

स्वाद्ये । 'सविता नः सुवतु सर्वतातिम्' । 'प्रदक्षिणद्वेषतातिमुराणः' ।

3488. The affix 'tātil' comes in the Chhandas after the words 'sarva' and 'deva,' without altering the meaning.

As सर्वतातिः and देवतातिः in the following hymns : "सविता नः सुवतु सर्वतातिम्" (Rig Ved. X. 37. 14), and प्रदक्षिणद्वेषतातिमुराणः (Rig Ved. IV. 6. 3).

३४८९ । शिवशमरिष्टस्य करे । ४ । ४ । १४३ ।

करोतीति करः । पद्याद्यच् । शिवं करोतीति शिवतातिः । 'यामिः शन्ताती भवयो वदाशुवे' । 'अथो अरिष्टतातये' ।

3489. The affix 'tātil' comes, in the Chhandas, after the word 'śiva,' 'śam,' and 'arishṭa' in the sixth case in construction when the sense is 'he does.'

The word करः is equivalent to करोति formed by अच् (III. 1. 131).

This shows that the construction must be genitive. With a kṛit-formed word, it has accusative force, as, शिवस्य करः = शिवं करोति ॥

Thus शिवस्य करः = शिवतातिः ॥ So शन्तातिः and अरिष्टतातिः ॥ As यामिः शन्ताती भवयो वदाशुवे (Rig. I. 112. 20) शन्ताती being dual of शन्तातिः, and meaning मुखस्य कर्ताति ; so also अथो अरिष्टतातये । (Rig Ved. X. 60. 8.)

३४९० । भावे च । ४ । ४ । १४४ ।

शिवदिभ्यो भावे तातिः स्याच्छन्दसि । शिवस्य भावः शिवतातिः । शन्तातिः । अरिष्टतातिः । इति ऋतुर्थोऽध्यायः ।

3490. The affix 'tātil' comes in the Chhandas, after the words 'śiva,' 'śam' and 'arishṭa,' being in the 6th case in construction, the sense being that of condition.

Thus शिवस्य भावः = शिवताति: 'the condition of blissfulness,' शान्ताति: 'the state of happiness or peace,' करिष्टताति: "Here these words have the force of Verbal nouns.

CHAPTER V.

३४८१ । सप्तनोञ् छन्दसि । ५ । १ । ६१ ।

'तदस्योपरिमाणम्' (१७२३) इति 'वर्गे' इति च । 'सप्तसप्तान्यसुजन्' । सप्तसप्तानित्यर्थः । '+ शब्दतोऽदिनिःकृष्टसित्तस्य परिमाणमित्यर्थे वाच्यः +' । 'पदाङ्गिनोऽर्धमासाः । विंशिनो मासाः । '+ विंशतेऽथेति वाच्यम् +' । विंशिनोऽङ्गिरसः । '+ युष्मदङ्गदोः साङ्गदोः वतुष्माच्यः । '+ 'स्यावतः पुङ्गवतो' । 'न स्यावां अन्यः' । 'यत्तं विप्रस्य मावतः' ।

3491. The affix añ comes after the word saptan, in the Chhandas, in the sense of "this is its measure," when the meaning is that of a Varga.

As सप्त सप्तान्यसुजन् "They created the seven seven-fold monarchies." The phrase तदस्य परिमाणं (V. 1. 57 S. 1723) and वर्गे (V. 1. 60 S. 1726) are understood here.

Thus सप्तन् + ञ् = साप् + ञ् (the टि portion is elided by VI. 4. 144 S. 679) = साप् "Its Plural in ञ् is साप्तानि by the ordinary rules of declension of Neuter nouns.

Vart:—The affix ङि comes in the Chhandas, after the words ending in शत and शन्, as पञ्चदशिनोर्धमासाः "Half-months have a measure of 15 days". विंशिनो मासाः "Months are of thirty days".

Vart:—So also after the word विंशति, as विंशिनोऽङ्गिरसः "Angirases consist of or comprise twenty Gotras."

Vart:—The affix वतुष् comes after युष्मद् and वत्सद् in denoting similarity. As 'स्यावतः पुङ्गवतो' । न स्यावां अन्यः (Rig Veda VI. 21. 10). यत्तं विप्रस्य मावतः (Rig Veda I. 142. 2).

३४८२ । छन्दसि च । ५ । १ । ६० ।

प्रातिपदिकमात्रात् 'तदर्थेति' इत्यर्थे यत्स्याच्छन्दसि । 'सादन्यं विदध्यम्' ।

3492. The affix ya't (य) comes in the sense of 'deserving that' in the Chhandas, after every prātipadika.

This debars टञ् &c. Thus उदत्ता वृत्तः, वृत्तः प्रजापतः, वृत्तः देवः " See VI. I. 213.

सादन्यं विदध्यम् (Rig. Veda. I. 91. 20).

The word सादन्य is derived from सदन "house." He who deserves a house is a सादन्यः "The lengthening takes place by VI. 3. 137 S. 3539. विदध्य means 'sacrifices' that which deserves a sacrifice is विदध्यम् "

३४८३ । चत्वारोनाञ्छ छन्दसि । ५ । १ । ८६ ।

निर्वृतादिभ्योऽङ् । इदुत्तरोऽङ् ।

3493. The affix chha (त्या) comes in the Chhandas, in the five-fold senses taught in V. 1. 79, 80, after a stem ending with vatara.

3498. In the Chhandas, the affix *vini* is added diversely in the sense of *matup*.

As *अग्ने तेजस्विन्* ॥ Sometimes it is not added, as *सुवीर्यं वीर्यस्वन्* ॥

Vart:—In the Chhandas, the final *व* of *दुप*, *उमप* and *दुदप* is lengthened optionally before *विनि*; and it comes after *कष्टा*, *मेकला* and *रक्षा* also: as *कष्टावी*, *मेकलावी*, *दुपावी*, *उमपावी*, *रक्षावी*, *दुदपावी* ॥ As *मीनष्टसुभवाविनम्*; *सुनमष्टा व्यचरत्* ॥ The word “*ashtā*” is a synonym of “*daśahtrā*” and means ‘tooth.’

Vart:—In the Chhandas, the affixes *ई* and *वनिप* come in the sense of *मत्प* ॥ Thus *ई*:—*रघीरभून् सुदुलानी गविष्टी* (रघीः) *Rig Ved. X. 102. 2.* *सुनमष्टा-विनं वधुः* *Rig Ved. X. 85. 33.* *वनिप*:—*मघवानमीमहे* *Rig Ved. X. 167. 2.*

NOTE:—The affixes *वरन्* and *वरु* come respectively after *मेधा* and *रघ*: as *मेधिर*, *रघरैः* ॥

३४९८ । तयोर्दाहिनी च कृन्वति । ५ । ३० । २० ।

इदं तदोपपादकं सः । ‘इदा हि वे उपस्तुतिम्’ । तर्हि ।

3499. After these two (nominal stems *idam* and *tad*), come respectively the affixes *dā* and *rhil*, in the Chhandas, and also the other affixes.

The affix *दा* comes after *इदम्* and *हि* after *तद्* ॥ Thus *इदा* (*V. 3. 3. S. 1949*), *तर्हि* (*VII. 2. 102. S. 265*) So also *इदानीम्* and *तदानीम्* ॥ As *इदा हि वसुपस्तुतिमिदा वामस्य भूतेषु* (*Rig Veda VIII. 27. 11*).

NOTE:—*इदम् + दा = इ + दा* (*इदम्* is replaced by *इ* by *V. 3. 3. S. 1949*).

३५०० । या हेतौ च कृन्वति । ५ । ३ । २६ ।

किमस्या स्याद्धेतौ प्रकारे च । ‘कथा यामं न पृच्छति’ । ‘कथा दाशेम’ ॥

3500. The affix ‘*thā*’ comes in the sense of ‘cause’ also (as well as ‘manner’), in the Chhandas, after the word *kim*.

The word *प्रकारं वक्ष्ये* is read into the *sūtra* by force of *च* ॥ Thus *कथा* wherefore? why? for what reason?, *कथा* ‘how.’ The former is an example of *हेतु* ‘reason or cause’, the second of *प्रकार* ‘manner.’ As in the following sentences: *कथा यामं न पृच्छति* *Rig Ved. X. 146. 1.* *केन हेतुना यामं न पृच्छति* ॥ *कथा डाशेम* (*Rig Ved. I. 77. 1*).

NOTE:—*किम् + था = क + था* (*किम्* is replaced by *क* by *VII. 2. 103. S. 342*, because the affix *था* is a *vibhakti* as defined in *V. 3. 1. S. 1947*).

३५०१ । पश्च पश्चा च कृन्वति । ५ । ३ । ३३ ।

कथास्यास्तथ्ये निपाता । ‘पश्च हि सः’ । ‘नो न पश्चा’ ।

3501. The words *paścha* and *paśchā* are anomalous in the Chhandas, having the force of *astāti*.

By *च*, the word *पश्चात्* is also included. As *पुरा व्याप्तिं जायते, पश्च, पश्चा*, or *पश्चात् विद्यः* ॥ As *पश्चात् पुरातनपरावृत्ततात्* (*Rig Veda X. 81. 31*), *पश्चिदमन्यदम-व्यञ्जकम्* (*Rig Veda X. 149. 3*), *नो न पश्चा* (*Rig Ved. II. 27. 11*).

३५०१ क । तु कृन्वति । ५ । ३ । ५८ ।

दुज्जनान्पुनराच इत्यधीयुनी सः । ‘वापुतिं वरिचः’ । ‘वापुतिं वरिचः’ ।

3501A. The affixes *ishtan* and *iyasun* come in the Chhandas after a Nominal stem ending in *tri*. S. 2000.

काकुतिं कटिष्ठः (Rig Ved. VII. 97. 7) Thus कर्त् + इष्ठ = कर्त् + इष्ठ (इ elided by VI. 4. 154. S. 2008) दोहीयही धेनुः ॥ Thus दोग्धी + ईयसुन् = दोग्ध + ईयसुन् (हीप् elided by VII. 1. 88. S. 368 = दोद् + ईयसुन् (हृ elided by VI. 4. 154. S. 2008).

३५०२ । प्रत्यपूर्वाश्रितेमात् प्राप् कृन्दसि । ५ । ३ । १११ ।

स्वाद्ये । 'तं प्रत्यया पूर्वया विश्रयेमया' ।

3502. In the Chhandas, the affix *thāl* comes in the sense of 'like this', after *pratna*, *pārva*, *viśva*, and *ina* (*idam*).

Thus :—तं प्रत्यया पूर्वया विश्रयेमया ज्येष्ठस्यति कर्त्तृवदम् स्त्रीवदम् ॥ (Rig Veda V. 44. 1). 'Him (Indra), as the ancients, as the predecessors, as all creatures, and as these living men have worshipped &c.'

३५०३ । अमु च कृन्दसि । ५ । ४ । १२ ।

किमसिद्धयथादित्येव । 'प्रतं नय प्रतरम्' ।

3503. In the Chhandas, the affix *amu* (*am*) also is added after 'kim' &c., under similar conditions as in V. 4. 11. S. 2004.

To the word *किम्*, words ending in *य*, finite verbs and indeclinables, when taking the comparative affixes *तर* and *तम* is added the affix *अम* in the Vedas, when these words are used as adverbs. By the force of the word *च* 'also' in the sūtra, the affix *आमु* is also included. Thus *प्रतमय प्रतरम्* (Rig Veda X. 45. 9). *प्रतरम् नयामः* ॥ or *प्रतराम् वस्यः* । *प्रतर* means *प्रकाष्टतर* ॥

The words ending in *आम्* and *अम्* are indeclinables, as they are included in the class of *Svarādi* (I. 1. 37. S. 447).

३५०४ । वृकज्येष्ठाभ्यां तिरस्तातिलौ च कृन्दसि । ५ । ४ । ४१ ।

स्वाद्ये । 'यो नो दुरेवो वृकतिः' । 'ज्येष्ठतातिं कर्त्तृवदम्' ।

3504. In the Chhandas, the affix *til* and *tātīl* come after *vṛik* and *jyeshṭha* when excellence is denoted.

The word *प्रत्ययायाम्* is to be read into this sūtra. This also debars *वृक्* V. 3. 66. S. 2021. Thus *वृकतिः* or *वृकतातिः*, as, *येनो मक्तेो वृकतातिमत्यः* (Rig Veda, II. 34. 9). Similarly *ज्येष्ठतातिः* ॥

यो नो दुरेवो वृकतिः (Rig Ved. IV. 41. 4). *ज्येष्ठतातिं कर्त्तृवदम्* (Rig Ved. V. 44. 1).

३५०५ । अनसन्ताअपुंसकाकृन्दसि । ५ । ४ । १०३ ।

तत्पुंसादटस्यात्समाधानतः । 'प्रत्ययानं भवति' । देवकृन्दसि ।

3505. In the Chhandas, the affix *tach* comes after a *Tat-purusha* compound in the Neuter Gender ending in 'an' or 'as.'

Thus *हसि + अयम्* = *हसिअयम्* as in *हसिअयं कुर्वेति*, so also *अजमवर्मेऽभिर्विवति* ॥ So also when a word ends in *अम्* as, *देवकृन्दसि* (देव + कृन्दस् = देव + कृन्दस् + टच् = देवकृन्दसम्) so also *मनुष्यकृन्दसि* ॥

Why do we say "when ending in *अम्* or *अम्*" ? Observe *विजयदास कुर्वेति* ॥ Why do we say "in the Neuter" ? Observe *हृत्तामसं पृथिवीं आत्मनेपदम्* ॥

NOTE :—The word वा "optionally" should be read into the sūtra. Therefore टच् is optionally added, as बह्व्रजम् or बह्व्रजम्, देवचन्द्रः or देवचन्द्रम् &

३५०६ । बहुप्रजाचन्द्रसि । ५ । ४ । १२३ ।

‘बहुप्रजा निर्वर्तिमाविषेय’ ।

3506. The form bahuprajas is valid in the Vedas.

Thus बहुप्रजा निर्वर्तिमाविषेय ॥ Rig Ved. I. 164. 32. In the classical literature, the form is बहुप्रजः; as बहुप्रजो ब्राह्मणः &

३५०७ । चन्द्रसि च । ५ । ४ । १४२ ।

दन्तस्य टच् स्यादुबुद्धीर्हि । ‘उभयतो दन्तः प्रति यद्व्याप्ति’ ।

3507. For danta is substituted dat in the Vedas, when final in a Bahuvrīhi.

Thus यजदन्तमात्रमेत, उभयदन्त बालमेत or उभयतो दन्तः प्रति यद्व्याप्ति &

३५०८ । अतश्चन्द्रसि । ५ । ४ । १५८ ।

अदन्तादुबुद्धीर्हेन कप् । दन्ता माता यस्य दन्तमाता ।

इति पञ्चमोऽध्यायः ।

3508. The affix ‘kap’ does not come after a Bahuvrīhi ending in short ‘ri’ in the Vedas.

Thus दन्ता माताऽस्य = दन्तमाता, दन्तपिता, दन्तस्वहा, सुदन्ता &

CHAPTER VI.

३५०९ । क । एकाचो द्वे प्रथमस्य । ६ । १ । १ ।

‘+ चन्द्रसि वेति वक्तव्यम् +’ । ‘यो जगार’ । ‘दाति प्रियाणि’ ।

3509. A. In the room of the first portion, containing a single vowel, there are two. S. 2175.

Vart :—In the Chhandas there is optionally reduplication of the root in the Perfect and other tenses. As दाति प्रियाणि (Rig Ved. VI. 8. 3) or ददाति प्रियाणि ॥ मघवा दातु or ददातु, वस्तुतो वीरवद् धातु or दधातु &

Vart :—The root जगार is optionally reduplicated in the Perfect. As, जेजगार (or जजगार) Rig Ved. X. 44. 14.

३५१० । तुजादीनां दीर्घोऽभ्यासस्य । ६ । १ । ७ ।

तुजादिराकृतिमयः । ‘प्रभरा तुतुजानः’ ‘तुर्बे मृगमहामयः’ । ‘जगार क इतिदीर्घः’ ‘क तुताव’ ।

3509. In the room of a short vowel of the reduplicate of the roots ‘tuj’ &c, a long is substituted.

There is no list of तुजादि verbs given any where. The word दाति in तुजादि therefore should be construed as “verbs like tuj.” So that whenever we may find a word having a long vowel in the Reduplicate, we should consider it a valid form. Thus प्रभरा तुतुजानः तुज् + कानच् III. 2. 106 तुतुजानः Rig. I. 61. 12. तुर्बे मृगमहामयः । जगार क इतिदीर्घः Rig Ved. III. 32. 3. & जगार Rig. I. 94. 1. This lengthening only takes place in the Vedas before some special suffixes.

३५१० । वृषुलं ह्रस्वति । ६ । १ । ३४ ।

वृः ईप्रकारस्य वृत्तात् । 'वृष्मा वृष वृत्तये' ।

+ 'वृषि वेत्तयदादिसौवर्ष ह्रस्वति + 'वृषवृत्तये चेः ईप्रकारमुत्तरवदसौवर्षवेति वातव्यम् । वृषं वृत्तम् । 'ह्रस्वति' क्तिम् । वृषानि ।

+ 'रवेर्मौलिवृत्तम् + ' । देवान् । रविमागुष्टिवर्धनः ।

3510. In the Chhandas, the semivowel of the root hve is diversely vocalised.

Thus वृषे or वृषानि, as वृष्मागुष्ट कृतये (Rig Vēd. I. 111. 4). देवां वरस्वती वृषे ॥ The form वृषे is Atmanepada, Present tense, 1st Pers. sing. the vikarapa वृष् is elided, then there is vocalisation and substitution of वृष ॥ So also वृषानि मन्त. त्रिवान् । वृषानि त्रिवान् देवान् ॥ So also वृषः as वृषीहवम् (Rig. I. 2. 1.) 'hear the invocation.'

*Part:—*There is vocalisation of the semivowel of वृष् when followed by वृष्, and there is elision of the वृष् of वृष् when it refers to Metres. As त्रिव वृष् यस्मिन् - वृषं वृत्तं । वृषं वृत्तम् ॥ The word वृष् takes the *sañ.āśānta* affix वृ by V. 4. 74. Why do we say when referring to a metre? Observe वृषुवानि ॥

*Part:—*In the Chhandas there is diversely vocalisation of the semivowel of रवि followed by the affix मत्तु, as रवि + मत्तु = रव + मत्तु = र + व + मत्तु = र + व + वत्तु (VIII. 2. 15) = रेवत्तु; as, वा देवानेतु नो विद्यः ॥ Sometimes it does not take place, as रविमान् पुष्टिवर्धनः ॥ The म here is not changed to व as required by VIII. 2. 15.

३५११ । चायः की । ६ । १ । ३५ ।

चायतेर्वृत्तं कीत्ययमादेशः स्थाप्यह्रस्वति । 'अ १ न्यङिचकुर्न निचिक्युरन्यम्' । निच्युति रूपम् । वृषुलवृत्तानुवृत्तेर्ह । 'अग्निं करोतिर्निचाय' ।

3511. For chāy is diversely substituted kī in the Chhandas.

Thus निच्युता निचिक्युः, अन्यं चिक्युर्न निचिक्युरन्यम् ॥ These are forms ending in the affix उच् of the Perfect. Sometimes there is no substitution. As अग्नि-करोतिर्निचाय ॥ Thus चाय + उच् = की + उच् = चिकी + उच् = चिक्युः । So also चाय + त् = चाय + वयम् = चाय ॥

३५१२ । अयस्यधेयामानुशुरानुशुरिबस्युषेतित्याजआताः चितमाशीराशीतः । ६ ।

१ । ३६ ।

यते ह्रस्वति निवात्यन्ते । 'ह्रस्वस्य विष्ठा पदवस्यधेयाम्' । स्यधेर्लङाद्याम् । 'अर्जमाद्युः' । 'अयस्यधेयम्' । 'अर्जरेवैष्व निच्युति' । चिक्युषे । अयुषो लिटि चादि । 'यतित्याज' । त्यजेथेति । 'आतासा ह्रस्व ईमाः' । 'प्रिता नो यथाः' । 'वीक्ष् पाळे निष्ठायाम्' । 'नाशिरु वृषे' । 'मध्यत चाशीतः' । चीक्ष् इव लिटि निष्ठायां च ।

3512. In the Chhandas, the following irregular forms are met with:—अयस्यधेयाम्, आनुशुः, आनुशुः, चिक्युषे, तित्याज, आताः, चितम्, चाशीः and चाशीतः ॥

The word ह्रस्वति is understood here. From the root वृष् 'to challenge', is formed अयस्यधेयम् being the Imperfect (अह), 2nd Pers. Dual, Atmanepada: there is reduplication of the root, vocalisation of र, and the elision of वृष् irregularly. As, ह्रस्वस्य विष्ठा पदवस्यधेयाम् (Rig Vēd. VI. 69. 8). In the classical language

the form is **अपत्यर्चयाम्** ॥ Some say, it is derived from **अपत्य** with the preposition **अप**, the vocalisation of **र**, the elision of **अ**, and the non-prefixing of the augment **अद्** in the Imperfect (VI. 4. 73). The counter-example of this will be **अपत्यर्चयाम्** ॥

From **अर्च** and **अर्च** 'to respect, to worship', are derived **आर्चयुः** and **आर्चयुः** in the Perfect before the 3rd per. pl. **उत्**, there being vocalisation of **र** and the elision of **अ** irregularly. Then there is reduplication, then **अ** changed to **आ**, then the lengthening of this **आ**, then the addition of the augment **अ**, as : **आर्च + उत्** = **आर्च + उत्** = **आ + आर्च + उत्** = **आ + आर्च + उत्** (VII. 4. 66) = **आ + आर्च + उत्** (VII. 4. 70) = **आ + आर्च + उत्** (VII. 4. 71) = **आर्चयुः** ॥ The irregularity consists in the samprasāraṇa with the elision of **अ** ॥ Thus **यवया चर्चमावयुः** (Rig. Ved. I. 19. 4) **न वसून्मावयुः** ॥ The classical forms will be **आर्चयुः**, **आर्चयुः** ॥

The form **चिच्युः** is the Perfect 2nd per. sing. of the root **चि** 'to go' : there is vocalisation of the reduplicate, and the non-addition of the augment **अद्** before the affix **छे** ॥ This is the irregularity. The regular form is **चुच्यिषे** ॥

The form **तित्याज** as in "तित्याज" (Rig. Ved. X. 71. 6), in the Perfect of **त्यज**, the vocalisation of the reduplicate is the irregularity. The regular form is **तत्याज** ॥

From the root **चीज्** 'to cook', is derived **चात** before the Nish'hā affix, **ची** changed to **च** irregularly. As **चातास्त दन्त्रहोमाः** ॥ The form **चित्** is also derived from the same root by shortening the vowel with the same affix. As **होमा गौरी चित्चित्**, **चित्ता नो यहाः** ॥ Some say the **च** substitution of **ची** takes place when the word refers to **होम**, in the plural, and **चि** when it refers to other than **होम** ॥ Sometimes the word **चातः** is seen in the singular, referring to objects other than **होम**. Thus **यदि चातो जुहोतन** ॥ In fact, the exhibition of the word **चातः** in the plural in the sūtra is not absolutely necessary.

The words **चाशोर्** and **चाशोर्** are from the same root **ची**, with the prefix **चा** and taking the affixes **विप्** and **क्** respectively. Before these **ची** is replaced by **चोर्**, and the non-addition of **न** in the Nish'hā is irregular. As, "चाशोर् दुहरे" (Rig. Ved. III. 53. 14), **चोर्देतयत चाशोर्** ॥ (Rig. Ved. VIII. 2. 2.)

३५१३ । चिदेच्छन्दसि । ६ । १ । ५२ ।

चिदे देव्ये । अत्येव चा स्वातु । चिदाह । चिदेदेव्ये ।

3513. There is optionally the substitution of **इ** in the room of the diphthong of the verb **khid** 'to suffer pain,' in the Chhandas.

The word **चिदाश्न** is understood here. Thus **चिद् चिदाह** or **चिदेव** ॥ In the classical literature we have **चिद् चिदेव** ॥

३५१४ । चोदेच्छन्दसि । ६ । १ । ६० ।

चिदः अत्येव चोदेव स्वातु । चोदेव चोदेव ।

3514. The word **śirshan** is found in the Chhandas.

This word is another form of **चिरः** and means 'head'. This is not a substitute of **चिर** in the Vedas, for both forms are found therein. Thus **चोदेव**

अन्तः (Rig Ved. VII. 66. 15). In the classical literature there is only one form अन्तः ॥

The Sūtras VI. 1. 104 and 105 declare. "The substitution of a long vowel homogeneous with the first, does not take place when अ or आ is followed by a vowel other than अ of the case-affixes of the Nominative and the Accusative." "The substitution of a long vowel homogeneous with the first, does not take place when a long vowel is followed by a Nominative or Accusative case-affix beginning with a vowel other than अ or by the Nom. Pl. affix अस् ॥" The following sūtra makes an exception in the Vedas.

३५१५ । वा ङ्गन्वसि । ६ । १ । १०३ ।

दोषाङ्गदीर्घि च पूर्ववर्गदीर्घौ वा स्यात् । वारादी । वारादौ । 'मानुषीरीकते विद्यः' । उत्तरसूत्रद्वयेषोर्दोषाङ्गमेतेन संबध्यते । तेनाभिपूर्वत्वं वा स्यात् । यस्मां च यस्म्यं च । 'सूयं सुवि-
रामिव' । उपहारणाम्' (३३०) इति पूर्ववपमपि वा । वक्ष्यमानः । यक्ष्यमानः ।

3515. In the Vedas, the long vowel may optionally be the single substitute of both vowels, in contravention to the prohibition mentioned in VI. 1. 104 and VI. 1. 105.

Thus मावतीः or मावत्यः, पिबतीः or पिबत्यः, वारादी or वारादौ; उपानदी or उपानदौ ॥

'मानुषीरीकते विद्यः' (Rig Ved. V. 8. 3).

The two sūtras subsequent to this in the Aṣṭādhyāyī, namely VI. 1. 107 and VI. 1. 108 are also influenced by the present sūtra. Thus sūtra VI. 1. 107 declares. "There is the single substitution of the first vowel, when a simple vowel is followed by the अ of the Accusative singular अम्." But this is optional in the Vedas. Thus यस्मीम् or यस्म्यम्, and सूयं सुवि-रामिव (Rig Ved. VIII. 69. 12).

Similarly VI. 1. 108 declares. "There is the single substitution of the first vowel for the vocalised semi vowel and the subsequent vowel." In the Veda this rule is optional, as वक्ष्यमानः or यक्ष्यमानः ॥

३५१६ । योङ्गन्वसि ङ्गुलम् । ६ । १ । ६० ।

लोपः स्यात् । 'वा ते गात्राणाम्' । 'ताता पिबद्धानाम्' ।

‘+ इमुकादिषु ङ्गन्वसि परङ्गं वक्तव्यम् +’ । अर्पात्वेभ्यम् । अर्पां त्योक्तम् ।

3516. In the Chhandas, the elision of case-ending i (ṣi) of the nominative and accusative plural neuter, is optional.

Thus वा ते गात्राणाम् (Rig. Ved. I. 162. 19.) ताता पिबद्धानाम् (Rig Ved I. 162. 19).

Footnote:—In the Vedas, the para-rūpa substitution takes place when यम्न to follow. Thus अर्पां त्या यम्नम् = अर्पां त्येभ्यम् ॥ So also अर्पां त्या योक्तम् = अर्पां त्योक्तम् ॥

३५१७ । भयप्रवय्ये च ङ्गन्वसि । ६ । १ । ८३ ।

त्रिभेदव्यस्मादिति भयः । वेतेः प्रवय्या इति लिप्यामेव निपातनम् । प्रवेयमित्यन्वयः । 'ङ्गन्वसि' विम् । भेयम् । प्रवेयम् ।

‘+ इदम्या चाप उपसंख्यानम् +’ इदे भवा इदम्या चापः । भवे ङ्गन्वसि यत् ।

3517. The forms bhayya and pravayyā are found in the Chhandas.

The word भय is derived from भी+यत्, and प्रव्या from प्र+वी+यत्. The guṇa व is changed to यच्. Thus भयं क्लिवादीन्. अक्षतरी प्रव्या. The यच् is added to भी with the force of Ablative by virtue of the diversity allowed by क्लव्युटो यच् (III. 3. 113). Thus विभेति क्लमाद् = भयम् "frightening or fearful." The word प्रव्या is always used in the feminine: in other places वीच् is the proper form. Why we do say 'in the Vedas'? Observe भेयम्, प्रवेयम् in the classical literature.

Vārt :—The word दूरद्व्या should also be enumerated when referring to water. As दूरदे भवा - दूरद्व्या चापः. The affix यच् is added by IV. 4. 110 (दूरदे+य=दूरदय्+य) § 3419. : प्रज्ञात्यान्तःपादमव्ययरे । इ । १ । ११५ ।

अक्षपादमव्ययस्य यद् प्रकृत्या त्वादिति घरे न तु अक्षरव्ययवदेति । उपप्रयत्नो अक्षरम् । 'सुजाते अक्षरव्ययते' । 'अन्तःपादम्' किम् । 'यताह यतेऽर्चन्ति' । 'अव्ययरे' किम् । 'तेष्वदन्' तेष्वचन् ।

3518. The final 'e' or 'o' and the following 'a' when occurring in the middle half of a foot of a Vaidic verse, retain their original forms, except when the 'a' is followed by 'v' or 'y.'*

The word दूरः is understood here, but it should be construed here in the nominative case and not in the Ablative. The word प्रकृति means 'original nature, cause.' The word अन्तर् is an Indeclinable, used in the Locative case here and means 'in the middle.' The word पादः 'the foot of a verse' refers to the verses of the Vedas, and not to the verses of the classical poetry. The word अति is also understood here. Thus उपप्रयत्नो अक्षरम् (Rig Ved. I. 74. 1.); सुजाते अक्षरव्ययते (Rig Veda. V. 79. 1).

Why do we say 'in the inner half of a foot of a verse?' Observe कया मती कुत यताह यतेऽर्चन्ति (Rig. Ved. I. 165. 1). Why do we say "when य् or य् does not follow अ?" Observe तेष्वदन् (Rig. X. 109. 1). Why do we say य or यो? Observe अन्तर्गच्छामयम्वयम्. Some read this sūtra as जानाः पादमव्ययरे. According to them, this sūtra supersedes the whole rule of juxtaposition or संज्ञिता (VI. 1. 72).

३५१८ । अक्षपादमव्ययस्य यद् प्रकृत्या त्वादिति घरे न तु अक्षरव्ययवदेति । इ । १ । ११५ ।

उपु व्ययरेऽप्यति यद् प्रकृत्या । 'अहुभिर्नोऽव्यात्' । 'मित्रमहो अक्षरम्' । 'ना विवाहो अक्षरम्' । 'ते नो अक्षरम्' । 'यतपारी अक्षरम्' । 'ते नो अक्षरम्' । 'सुषिकारो अक्षरम्' । यद्यपि । अक्षरव्ययतेऽप्यनु रचतुः हो यमागतम् तेष्वर्चन्ति । अक्षरव्ययः प्रकृतिभावा न विद्यते तच्चाति काहुलकात्समाधेयम् । प्रातिपदिके तु वाचनिक एवावयवः ।

3519. The 'e' or 'o' retain their original form in the middle of Vaidic verse, when the following words come after them (though the 'a' in these has a 'v' and 'y' following it):—अव्यात्, अव्ययात्, अव्ययम्, अक्षरम्, अयम्, अवन्तु, अवस्युः ।

Thus अतिः प्रकृत्यव्ययनिर्गो अक्षरम् । मित्रमहो अक्षरम् (Rig. IV. 4. 15), ना विवाहो अक्षरम् (Rig VII. 32. 37); ते नो अक्षरम् (Not in the Rig Veda). Prof. Böhtlingk gives the following examples from the Rig Veda.—अक्षरव्ययम् (VI. 14. 5) अक्षरव्ययम् (IX. 73. 5), अक्षरव्ययम् (IX. 73. 5), अक्षरव्ययम् (IX. 73. 5), अक्षरव्ययम् (IX. 73. 5), अक्षरव्ययम् (IX. 73. 5).

(Not in the Rig Veda according to Prof. Bohtlingk the अ of अचक्षु is generally elided in the Veda after ह or वा) सुविधातो अचक्षुः (Rig III. 42. 9).

Though in the Rig Veda we find examples like ते मोक्षन्तु रक्षतुः (Rig Ved. X. 77. 8), and तेऽयमागत and तेऽवलोमि (Rig Ved. I. 88. 2) &c. where there is no Prakriti-bhāva, but sandhi, yet these are to be explained by bahulam i. e. as a Vaidic diversity. But in the Prātisākhya, there is an express rule to this effect; and not left to mere inference as here.

NOTE:—1. अचक्षु is Benedictive 3rd Per. Sing. of अक्ष 'to protect.'

2. अचक्षु is Ablative singular of अक्ष

3. अचक्षुः is the Perfect, 3rd Per. Plural of अक्ष preceded by the Preposition अक्ष. There is no reduplication as a Vaidic irregularity. Some read अक्षचक्षुः (with reduplication) in the text, but no such word is found in the Rig Veda.

4. अक्ष is the Aorist of अक्ष and अक्ष; the 3rd Per. Pl. ऋ is replaced by अक्ष. (The Aorist sign is elided by II. 4. 80. S. 3402).

5. अक्ष is from अक्ष.

6. अचक्षु is Imperative 3rd Per. Pl. of अक्ष 'to protect.'

7. अचक्षुः is a Noun, from अक्ष + अक्षुन् = अचक्षु. Then is added अक्षु as अचक्षु. Then उ is added by III. 2, 170, and we get अचक्षुः.

३५२० । यजुष्युरोः । ६ । १ । ११७ ।

उरःशब्द एवमेतानि प्रकृत्या यजुषि । 'उरो अन्तरिक्षम्' । यजुषि पाठाभावादनन्तःपाठादपि वचनम् ।

3520. In the Yajur Veda, the word 'uras' when changed to 'uro' retains its original form when followed by a short 'a' which is also retained.

Thus उरो अन्तरिक्षम् (Yajur Veda Vajasan. IV. 7). Some read the sūtra as यजुष्युरोः. They take the word as उर ending in उ, which in the Vocative case assumes the form उरो. They give the following example उरो अन्तरिक्षं सवूर. But in the Yajur Veda VI. 11, the text reads उरोऽन्तरिक्षत् सवूरः.

In the Yajur Veda, there being no stanzas, the condition of अन्तःपाठं of VI. 1. 115, does not apply here, and hence the necessity of a separate sūtra; otherwise VI. 1. 115, would have covered this case also.

३५२१ । आपो जुषाणो दुष्णो धर्विष्ठेऽम्बालेऽम्बिकेपूर्वे । ६ । १ । ११८ ।

यजुष्यानि एव प्रकृत्या । 'आपो अस्मान्मातरः सुव्यवन्तु' । जुषाणो अग्निराज्यस्य । 'दुष्णो अमुष्याम्' । 'धर्विष्ठे अधि नाके' । 'अम्बे अम्बाले अम्बिके' । अस्मादेव वचनात् । अम्बार्थः — (२६०) इति द्रष्टव्यम् ।

3521. In the Yajur Veda, the short 'a' is retained after आपो, जुषाणो, दुष्णो, धर्विष्ठे, and also in and after 'ambe' or 'ambāle' when they stand before 'ambike.'

Thus आपो अस्मान् मातरः सुव्यवन्तु (Yaj. IV. 2). जुषाणो अमुरीज्यस्य (Yaj. V. 35). दुष्णो अमुष्यां गमन्ति पुनः (Yaj. VII. 1). धर्विष्ठे अधिनाके. The Vajasaneyi Samhita has धर्विष्ठेऽधि (V. S. I. 23). The Taittiriya Samhita has धर्विष्ठे अधि (I. 1. 8. 1. 4; 43, 2. 5. 5. 4) अम्बे अम्बाले, अम्बिके (V. S. 23. 18 where the reading is अम्बे अम्बिकेऽम्बालिके) but Tait. S. VII. 4. 19. 1, and Tait. Br. III. 9. 6.

3 has अस्मि अस्मात्त्वस्मिन्ने ॥ The words अस्मि &c. though in the Vocative, do not shorten their vowel by VII. 3. 107, because they have been so read here.

३५२२ । अङ्ग इत्यादी च । ६ । १ । ११६ ।

अङ्गशब्दे य एङ् तदादी चाकारे य एङ्पूर्वः सोऽस्ति प्रकृत्या यजुषि । 'प्रयो अङ्गे अङ्गे अदीव्यत्' । 'अङ्गे अङ्गे अयोचिवम्' ।

3522. In the Yajur Veda, when the word 'ange' is followed by 'ange' the subsequent short *a* is retained, as well as the preceding 'e' or 'o.'

Thus ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गे अदाध्यत्, ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गे निदीध्यत्, ऐन्द्रः उदानो अङ्गे अङ्गे निधीतः, ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गे अयोचिवम् (Yaj. 6. 20).

३५२३ । अनुदात्ते च कुधरे । ६ । १ । १२० ।

कथगंधकारपरं अनुदात्तेति परे एङ् प्रकृत्या यजुषि । 'अयं सो अग्निः' । 'अयं सो अध्वरः' । 'अनुदात्ते' रिम् । 'अधोऽये रुद्रे' । अथशब्द आद्युदात्तः । 'कुधरे' किम् । 'सोऽयमग्निमन्तः' ।

3523. In the Yajur Veda, when an *anudatta a* is followed by a (*Guttural* or a *dh*, the antecedent 'e' or 'o' retains its form, as well as this subsequent *a*.

Thus अयं सो अग्निः (Yaj. 12. 47), अयं सो अध्वरः ॥ Why do we say when अ is gravely accented? Observe अधोऽये, here अये has an acute accent on the first syllable. Why do we say "when followed by a *Guttural* (कु) or a ध"? Observe सोऽयमग्निमन्तः ॥

३५२४ । अवपथसि च । ६ । १ । १२१ ।

अनुदात्त अकारादौ अवपथाःशब्दे परे यजुषि एङ् प्रकृत्या । 'नीरुद्रेभ्यो अवपथाः' । अपेस्यासि लङि । 'तिङ्ङतिङः' (३६१५) इत्यनुदात्तत्वम् । 'अनुदात्ते' किम् । 'यदुद्रेभ्योऽवपथाः' । निपातैर्यद्वि- (३३७) इति निघातो न ।

3524. In the Yajur Veda, when the gravely accented *a* of *avapathās* follows *e* or *o* the vowels retain their original form.

Thus नी रुद्रेभ्यो अवपथाः ॥ The word अवपथाः is 2nd per. Singular Imperfect of वप् in the Atmanepada. Thus अ+वप+थप्+थाच् ॥ The अ is grave by VIII. 1. 28. When it is not gravely accented, the अ drops. As यदुद्रेभ्योऽवपथाः ॥ Here अ is not grave by virtue of VIII. 1. 30.

३५२५ । आहोऽनुनासिकश्छन्दसि । ६ । १ । १२६ ।

आहोऽसि परेऽनुनासिकः स्यात् । स च प्रकृत्या । 'अथ औ अयः' । 'गभीर औ उवपुने' । ' + ईपाद्यादीनां छन्दसि प्रकृतिभावो यत्तव्यः + ' । 'ईवा अहो छिन्दः' । 'उवा इयम्' । 'पूवा अविष्टु' ।

3525. For the adverb 'A' is substituted in the Chhandas the nasalised 'añ' when a vowel follows it, and it retains its original form.

Thus अथ औ अयः (Rig Veda V. 48. 1); गभीर औ उवपुने निघातितः (Rig Veda VIII. 67. 11.)

Var:—In the Vedas ईवा अहः &c. are found uncombined. As, ईवा अहः, का ईमिरे पिशगिवा, एवा अहवः, एवा अगमन् &c.

एवा इयम् (Rig Ved. VI. 75. 3.) एवा अविष्टु (Rig Ved. X. 26. 1).

३५२६ । स्यश्चन्द्रसि जगुलम् । ६ । १ । १३३ ।

स इत्यस्य होलीपः स्याच्छलि । 'एव स्य भानुः' ।

3526. In the Chhandas, the case-affix of the nominative singular is diversely elided after *syā*, when a consonant follows it.

Thus उत स्य वाजी द्विपिं सुरपयति । योवायां अहो अपिकश्च आसनि (Rig Veda IV. 40. 4). एव स्य ते मधुमै रन्ध्र होमः (Rig Veda IX. 87, 4). Sometimes it does not take place: ~~अ~~ एव स्यो निपतेत् ॥ The स्य means 'he.'

३५२७ । इस्वाचन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे । ६ । १ । १५१ ।

इस्वाचन्द्रस्य चन्द्रश्चन्द्रोत्तरपदस्य सुहागमः स्यान्मन्त्रे । 'हरिश्चन्द्रो मन्त्रणः' । सुचन्द्रस्य ।

3527. In a Mantra, the 'su' is added to 'chandra,' when it is a second member in a compound and is preceded by a short vowel.

Thus हरिश्चन्द्रो मन्त्रणः (Rig Ved. IX. 66. 26). सुचन्द्रो युष्मान् ॥ Why do we say after a short vowel? Observe सूर्याचन्द्रमहाविष ॥ Why do we say 'in a Mantra'? Observe, सुचन्द्रा पीत्यमासी ॥ The उत्तरपद can only be in a compound (samāsa) as it is well-known to all; and it does not mean, 'the second word,' as the literal meaning might convey. Therefore the rule does not apply here सुक्रमसि चन्द्रमसि ॥

३५२८ । पितरामातरा च चन्द्रसि । ६ । ३ । ३३ ।

दुष्टे निपातः । 'आ मा गन्तां पितरामातरा च' । चाद्विपरीतमपि । 'नमातरापितरा नु विविष्टी' ।

'समानस्य चन्द्रस्यसूर्यमभ्युदयोः' । समानस्यस्यः स्यान्सूर्यादिभिश्च उत्तरपदे । सगर्भः ।

'+ चन्द्रसि स्थियां जगुलम् +' । विश्वदेवयथोरग्रादेष्टुः । 'विश्वानी च यतासी च,' 'देवद्वीचीं नयत देवयन्तः'; 'कद्वीची' ।

3528. In the Vedas the form 'Pitarāmātara' is also valid.

In the ordinary language मातापितरौ is the proper form. The Vaidic form is derived by adding आद् to the first member, and आ is added to the second by VII. 1. 39 : and then Guna by VII. 3. 110. Thus आ मा गन्तां पितरामातरा च ॥

By force of च 'also,' the converse is also valid. As न मातापितरा नु विविष्टी ।

3528A. स is the substitute of समान in the Chhandas, but not before सूर्येन, प्रभृति and उदके ॥ (See VI. 3. 84. S. 1012.)

Thus सगर्भः = समानो गर्भः "uterine brother."

Var:—In the Vedas, the finals of विश्व and देव are replaced by अद् diversely before the feminine nouns: thus in "विश्वानी च यतासी च"; there is no substitution in विश्वानी, but in कद्वीची there is this substitution. कद्वीची is derived from किम्+चञ्च=कदि+चञ्च ॥ Then is added डीप्, and then like अश्वानी ॥ This vārtika is an exception to VI. 3. 92, S. 418.

देवद्वीचीं नयत देवयन्तः (Rig Ved. III. 6. 1.) कद्वीची (Rig Ved. I. 164. 12).

३५२९ । सध मादस्योऽहन्वसि । ६ । ३ । २६ ।

सधस्य सधादेशः स्यात् । 'हन्व त्वास्मिन्सधमादे' । डोमः सधस्वम् ।

3529. *Sadhr* is substituted for *saha* in the Chhandas when *mada* and *stha* follow.

Thus सधमादोऽस्य सधास्ताः सधस्वाः ॥ Another example is आत्मा पृक्तो हरो युक्तानां अर्वागिन्द्र सधमादो वक्तु (Rig. III. 3. 7) सधमादन्ति देवा अस्मिन् - यमः ॥ 'हन्व त्वास्मिन्सधमादे' (Rig Ved. VIII. 2. 3).

३५३० । पथि च छन्दसि । ६ । ३ । १०८ ।

पथिग्रन्थ उत्तरपदे कोः कर्त्तुं कादेशश्च । कवपचः-कापचः-कुपचः ।

3530. The substitution of *ka*, and *kava* for *kū* takes place in the Chhandas before *patha*.

Thus कवपचः, कापचः and कुपचः ॥

३५३१ । साढे साढ्वा साढेति निगमे । ६ । ३ । ११३ ।

सधेः क्त्वाप्रत्यये आद्यं द्वयं तृति यं निपातते । 'मरुद्भिश्चः एतानां साढ्वा' अयोर्मध्यस्य इत्य लः इत्य ण्वच् प्रातिपदिके विहितः । आद्यं हि ।

'द्वयोश्चास्य स्वरयोर्मध्यमेत्य संप्रत्यते स ङकारो लकारः ।

ङकारतामेति स यच्च आस्य ङकारः सन्नुष्मया संप्रयुक्ते' इति ।

3531. 'Sādhyai' 'sādhwā' and 'sādhā' are irregularly formed in the Vedas.

Thus साढे समन्तात्, साढ्वा ऋक् ॥ The words साढे and साढ्वा are both formed by लृङ् affix added to सद् the 'यो' substitution not taking place. In the first, लृङ् is changed to ञ् ॥ The third word साढ्वा is formed by ण्वच् affix added to सद् ॥ In the classical literature साढ्वा and साढ्वा are the proper forms.

'मरुद्भिश्चः एतानां साढ्वा (Rig Ved. VII. 56. 23).

In the Prātisākhya it is ordained that a ङ situated between two vowels is changed to लृङ् ; and a ङ so situated becomes ण्वच् ॥ As says the kārīkā.

Kārīkā :—The letter ङ falling between two vowels has become ण्वच् in the pronunciation of this Professor.

So also ङ similarly situated is pronounced by him as an Ushman letter i. e., 'lh ण्वच्' ॥

३५३२ । छन्दसि च । ६ । ३ । १२६ ।

अष्टन आत्वं स्वातुरपदे । अष्टापदी ।

3532. In the Chhandas also, the long vowel is substituted for the final of 'ashtan' before a second member.

Thus अष्टापदी ॥ The form अष्टापदी is the feminine in णीप् (IV. I. 8) of अष्टपात् (V. 4. 138 the 'य' of णाड being elided in a Bahuvrīhi, and being substituted for पात् by VI. 4. 130.

३५३३ । मन्त्रे सोमाश्चोद्भूयस्वदेव्यस्य मती । ६ । ३ । १३१ ।

सोमः स्वान्मन्त्रे । 'अश्वावती सोमावती' । उद्भूयस्वदेव्यस्य मती । 'विश्वकर्मा विश्वदेवावता' ।

3533. In a Mantra, the final vowels of **सोम**, **अश्व**, **इन्द्रिय** and **विश्वदेव्य** are lengthened when the affix 'matup' follows.

Thus सोमावती, अशवावती इन्द्रियावती, विश्वदेव्यावती ॥

अशवावतीं सोमवतीम् (Rig Ved. X. 97. 7.)

विश्वदेव्यावतीं विश्वदेव्यावता (Rig Ved. X. 170. 4).

३५३३ । सोमधोश्च विभक्तावप्रथमायाम् । इ । इ । १३३ ।

टीकः स्यान्मन्त्रे । 'वदोषधीभ्यः ऋधधात्वोषधीषु' ।

3534. In a Mantra, the final of 'oshadhi' is lengthened before the case-endings, but not in the Nominative.

Thus यद् ओषधीभ्यः ऋधधात्वोषधीषु ॥

३५३४ । अवि तुनुधमसुतङ्कुचोदध्यायाम् । इ । इ । १३४ ।

टीकः स्यात् । 'आ तु न इन्द्र' । 'नू मूर्तः' । 'उत वा वा स्यात्' । मसु गोमन्तमीमहे । 'भरता जातवेदसम्' । सति चिद्विषयस्य विषयस्य यद्यस्य । तेनेह न । 'युषोत यावायः' । 'कूमनाः' । 'अवा ते भद्रा' । 'यवा नञ्जका' । 'उदध्यायः' ।

3535. In the Rig Veda, the finals of the particles **तु**, **नु**, **घ**, **मसु**, the tense-affix **तङ्**, **कु**, the ending 'tra' and the word **उद्व्य** are lengthened.

Thus तु :—आ तु न इन्द्र वज्रवन् (Rig IV. 32. 1) नु—नू मूर्तः ॥ घ :—उत वा वा स्यात् ॥ मसु :—मसु गोमन्तमीमहे ॥ तङ् :—भरता जातवेदसम् (Rig X. 176. 2). तङ् is the त substitute of वा, when it is treated as कित्, therefore it does not apply here, युषोत यावायः (I. 2. 4.) कु—कूमनस् ; ऋ—अवा ते भद्रा । 'यवानञ्जका' उद्व्या योमे ॥

NOTE :—The घ in the sūtra is the sound घ and not the technical घ (तरच् and तमच्). स्यात् means "the wife's brother." भरत is "Imperative Second Person Plural." युषोत is the Imperative Second Person Plural formed by the affix तच् (VII. 1. 46. S. 3568). Since this affix is पित् the present rule does not apply to it. उद्व्य is Imperative 2nd Per. Singular and is derived from the Kaudwādi root उद्व्य (formed by वच्). The affix हि is elided by VI. 4. 105. S. 2202. The न of the Pronoun नस् is changed to ऋ after उद्व्य by VIII. 4. 27. S. 3649.

३५३५ । वज्रः सुजि । इ । इ । १३५ ।

अवि तीर्थ इत्येव । 'अमीषुयः ऋणीनाम्' । 'सुजः' (३६४५) इति घः । 'नञ्ज यातुस्यो वसुभ्य' (३६४६) इति ऋः ।

3536. In a Mantra, the finals of the preceding member ending in 'i' or 'u' are lengthened before the particle 'su.'

Thus अमी तु ऋः ऋणीनाम् (Rig. IV. 31. 3) उर्थः-ऊ तुण उतथै (Rig I. 36 13). The ऋ is changed to ऋ by VIII. 3. 107 S. 3644, and ऋ changed to ऋ by VIII. 4. 27. S. 3649.

३५३६ । युषोततसिङ्गः । इ । इ । १३६ ।

मन्त्रे टीकः । 'विदुमा हि अन्तावरम्' ।

3537. A tense affix ending in 'a' is lengthened in the Rig Veda, when the Verb consists of two syllables.

Thus विस्रा हि त्वा सत्यति घूर मोनाम् &c. See Rig. III. 42. 6, विस्रा हि चक्रा खरसम् । &c. But not here देवा भवत चार्जिनः, as the verb consists of more than two syllables: not also here आ देवान् वसि यसि च as the verbs do not end in च ॥

NOTE: — विस्रा is Present First Person Plural. स replaces मः by III. 4. 82. चक्र is 2nd Person Plural of the Perfect of कृ ॥

३५३८ । निपातस्य च । ६ । ३ । १३६ ।

‘यवा हि ते’ ।

3538. In the Rig Veda the final of a particle is lengthened.

Thus यवा हि ते, अच्चाते, अच्चा करितारः (Rig Ved. I. 2. 2).

३५३९ । अन्येषामपि दृश्यते । ६ । ३ । १३७ ।

अन्येषामपि पूर्वपदस्याभां दीर्घः स्यात् । घृक्षः । दण्डादण्डः ।

3539. The elongation of the final is to be found in other words also.

Here we must follow the usage of the Śiṣṭhas. Where the lengthening is not ordained by any rules of Grammar, but occurs in the writing of standard authors, there we should accept such lengthening as valid. Thus घृक्षः दण्डादण्डः ।

३५४० । छन्दस्युभयथा । ६ । ४ । ५ ।

नामि दीर्घो वा । ‘धाता धातूनाम्’ इति बहुवचः । तैत्तिरीयास्तु ह्रस्वमेव पठन्ति ।

3540. In the Chhandas, the finals are optionally lengthened before the Genitive plural ‘nām.’

In some places they are seen as lengthened, in others not. As धाता धातूनाम् (Rig Ved. X. 128. 7). So also अतस्यनाम् and अतसूनाम् ॥

The Rig Vedins read with long ऋ, the Taittiriyaś read it with short अ ॥

३५४१ । वा अपूर्वस्य निगमे । ६ । ४ । ६ ।

अपूर्वस्याचो नोपधाया वा दीर्घः संख्यौ सर्वनामस्थाने परे । अभुक्षायम् । अभुक्षयम् । ‘निगमे’ किम् । तथा । तथाचौ ।

3541. The lengthening of the penultimate vowel of a stem ending in ‘n’ before the affixes of the strong-case, is optional in the Nigama, when ‘sh’ precedes such a vowel.

Thus अभुक्षाय or अभुक्षयमिन्द्रम् ॥

Why do we say ‘in the Nigama’? In the classical literature we have तथा, तथाचौ, तथायः always.

३५४२ । जनिता मन्त्रे । ६ । ४ । ५३ ।

जडादौ नृवि ऋतोपो निपात्यते । ‘यो नः पिता जनिता’ ।

3542. In a Mantra, the word ‘janita’ is formed irregularly by the elision of ‘ni’ before the affix ‘tri’ with the augment ‘it’.

Thus यो नः पिता जनिता (Rig Veda X. 82. 3.) « Otherwise जनपिता in the classical literature. It is an exception to VI. 4 51.

३३४३ । समिता यज्ञे । ६ । ४ । ५४ ।

जमयितेत्यर्थः ।

3543. 'Samitā' is formed irregularly by the elision of 'ni' before an 'it' augmented affix, when meaning a sacrificial act.

Thus यज्ञं वृद्धिः समितः « It is formed by वृद्धि and is in the Vocative case. Why do we say 'when referring to a sacrificial act'? See यज्ञं वृद्धिः समयितः « See Satpatha Br. III. 8. 3, 4 and 5.

३५४४ । युग्वोर्दीर्घश्चन्द्रसि । ६ । ४ । ५८ ।

स्योत्यनुवर्तते । विपुय । विपुय ।

'आहजादीनाम्' (२२५४) ।

3544. In 'yu' and 'plu,' long is substituted for 'u' before 'lyap' in the Chhandas.

Thus दाभयनुपूर्वं विपुय ; यथा यो वक्ष्या परिपुय « Why do we say, in the Chhandas ? Observe संयुत्य, सोयुत्य in the classical literature.

By VI. 4. 72 the augment आद् is added to verbs beginning with a vowel, in the Aorist, the Imperfect and the Conditional. In the Vedas, it comes before verbs beginning with consonants also.

३५४५ । चन्द्रस्यपि कृष्यते । ६ । ४ । ७३ ।

जानजादीनामित्यर्थः । जानद् । आद्यः 'न माद्योगे' (२२२८) ।

3545. The 'āt' augment t is found in the Chhandas also.

It is found there before the roots beginning with a vowel as well as before consonant roots. Thus जानद्, from जश् in the Aorist. The चि is elided by II. 4. 80, when VIII. 2. 63 does not apply, then ञ् is changed to च् by VIII. 2. 36 which becomes द् and finally द् « जानक्, from जश् when VIII. 2. 63 applies and आयुनक् « आद्यः is Aorist of वृज्, the affix being elided by II 4. 80. जानक् from जश् (II. 4. 80) and आयुनक् is the Imperfect of वृज् «

The augments अद् and आद् are elided when the Particle मा is added. See VI. 4. 74. « But not necessarily so in the Vedas as taught below.

३५४६ । बहुलं चन्द्रस्यमाह्वयोगेऽपि । ६ । ४ । ७५ ।

आह्वो न तः माह्वयोगेऽपि तः । 'जनिष्ठा उयः सृष्टे तुरायः' 'मा यः क्षेत्रे परकीजान्यवाप्सुः'

3546. There is diversity in the Chhandas : the augment 'at' or 'āt' is added even with 'mā,' and sometimes not added even when there is no 'mā'.

Thus in जनिष्ठा उयः (Rig. X 73. 1), कामसूदोत् (Rig. I. 53. 3) and कामसर्दोत् the augment is not added though there is no मा « In मा यः क्षेत्रे परकीजान्यवाप्सुः; मा जमित्वा; मा आद्यः, the augment is not elided, though the particle मा is added.

३५४७ । इरयो रे । ६ । ४ । ७६ ।

'नर्भे वयम्, दधे आद्यः' । रेभायस्वाभीयत्येनानिष्ठत्वादात्तोपः । अत्र रेभ्यस्त्विति कृते पुनरपि रेभायः । तदर्थे च सूत्रे द्विवचनानां निर्दिष्टनिरयोक्तिः ।

3547. 'Re' is diversely substituted for 'ire' in the Veda.

Thus कं हिवृभं प्रथमं दधे जायः (Rig. X. 82. 5) वा स्य परिवृधे ॥ In दधे, the वा of जा is elided, before the affix दरे by VI. 4. 64, the रे substitution being considered as asiddha (VI. 4. 22) for the purposes of the elision of जा ॥

Here दद् augment is first added to रे after the वेद् roots and the affix thus becomes दरे, then रे is substituted again for this दरे by this sūtra, thus the affix is brought back to its original condition. To show this repetition—रे—दरे—रे the sūtra has exhibited the word दुरयेः in the dual number.

३५४८ । कृन्दस्य भयया । ६ । ४ । ८६ ।

भूयुधियोर्यस्यादियद्वुवङी च । 'वनेषु चित्रं विभ्रम्' । विभुवं वा । 'सुधयो हृष्यमानेः' सुधियो वा ।

‘+ तन्वादीनां कृन्दसि कृन्दम् +’ । ‘तन्वं पुयेम’ । तनुवं वा । त्रयस्वकम्-त्रियस्वकं वा ।

3548. In the Chhandas, in the case of a stem in 'bhū' and 'sudhī' are found sometimes the द्यङ्, उवङ्, and sometimes the semi-vowel substitution.

As विभ्रम् ?, विभुवम्, सुध्यः and सुधियः ॥ वनेषु चित्रं विभ्रं विधे (Rig Veda IV. 7. 1) विभुवम् ॥ सुध्या हृष्यमाने for सुधियो हृष्यमाने ॥

Vārtika:—There is diversely the substitution of द्यङ् and उवङ् in the Chhandas, after तनु ८०. and the rest. This ordains substitution even after words which are not roots.

As, तन्वं पुयेम (Rig Ved. X. 128. 1) or तनुवं ॥ त्रयस्वकम् or त्रियस्वकम् “Three-eyed.”

तनिपत्योऽकृन्दसि । ६ । ४ । ८९ ।

यतयोऽवधाक्षोपः कृत्तित प्रत्यये । 'वितन्निरे' कवयः । 'अनुना इव पतिम' । आवां विते-निरे । पतिम ।

3549. In the Chhandas, the root-vowel of 'tan' 'to stretch' and 'pat' to fall, is elided before an affix beginning with a vowel, when it has an indicatory 'k' or 'n'.

As वितन्निरे कवयः ॥ It is the 3rd Person Plural Perfect of तन् ॥ The vowel च of तन् is elided. Though the elision is asiddha yet the rule VI. 4. 120 requiring the substitution of व and the elision of the reduplicate त does not apply: because then the present sūtra would be nullified. अनुना इव पतिम (Rig Ved. IX. 107. 20). This is also सिद् ॥ In the classical language we have वितन्निरे, पतिम् ॥

३५५० । घतिभसोर्हलि च । ६ । ४ । ११० ।

'सगिधश्च मे' । 'कवां ते हरीषानाः' । 'गुह्ययोः द्वेति' (२२२५) ।

3550. The root-vowel of 'ghas' and 'bhas' is elided in the Chhandas, before any affix, whether beginning with a vowel or a consonant, which has an indicatory 'k' or 'n'.

Thus सगिधश्च मे हरीतिश्च मे, कवां ते हरीषानाः ॥ कृत्तित is thus derived: तन्व is added to the root चद्; then by II. 4. 39, चद् is substituted for चद्; thus चद् + ति = चद् + ति (च being elided by the present sūtra) = च + ति (च being elided by

VIII. 2. 26), then **त** is changed to **च**, and **च** to **न** and we have **निः** ॥ Then **समानाः निः=ह्रिः** (समान changed to **ह** VI. 3. 84). The word **ब्रथाम्** is the Imperative of **भृ**, thus **भृ+ब्रु+ताम्=भ भृ+ताम्=ब्र भृ+ताम्** (VI. 4. 100) = **ब्रभृ+ताम्** (VIII. 2. 26) = **ब्र भृ+थाम्=ब्रथाम्** ॥ This rule of elision being a *nitya*, and a subsequent rule, ought to have operated first, but, as a Vaidic anomaly, the reduplication takes place first. See VII. 2. 67.

Why do we read “before an affix beginning *also* with a consonant”? Because the elision takes place before a vowel affix also, as **वृक्षति=भृ+ब्रु+ति=ब्रभृ+ति** (VII. 1. 4) = **वृक्षति** (VIII. 4. 55).

Why having an indicatory **क्** or **क्**? Observe **चंयुन् ब्रभति** ॥ The **ब** has been added into the aphorism by the Vārtikakāra.

३५५१ । **ब्रु ब्रुगुगुहृभ्यश्चन्द्रति** । ६ । ४ । १०२ ।

‘ब्रुधी ब्रवम्’ । ‘ब्रुगुधी निरः’ । ‘रायसूधि’ । ‘उरुहृक्षधि’ । ‘अपावधि’ ।

3551. **धि** is substituted for **हि** in the Vedas, after **ब्रु**, **ब्रुगु**, **पृ**, **ह्र** and **वृ** ॥

As **ब्रुधी ब्रवम्** (Rig Ved. I. 2, 1.) **ब्रुगुधि निरः** (Rig Ved. VIII. 84. 3.) **रायसूधि** (Rig Ved. I. 3. 12). **उरुहृक्षधि** and **अपावधि** ॥

In **ब्रुगुधी**, the **हि** is not elided after the **उ** or **गु**, as it was required by VI. 4. 106, since the present aphorism specifically mentions it. The lengthening takes place by VI. 3. 137. The forms other than **ब्रुगुधि** are irregular; **ब्रु** being added *diversely* by III. 1. 85, and then elided *diversely* by **ब्रुगुर्नञ्चन्द्रति** IX. 4. 73.

NOTE:—**पूधि** is from **पृ** ‘to protect’. The **ब्रु** is elided; for the final **क्** there is **उर** by VII. I. 102. S. 2495 and it is lengthened by VIII. 2. 77 S. 354 **उरुहृक्षधि** from **ह्र**; the **न** of **नञ्** is changed to **ञ** by VIII. 4. 27 S. 3649 and the visargañitya is changed to **च** by VIII. 3. 50. S. 3635.

३५५२ । **वा चन्द्रति** । ३ । ४ । २८ ।

हिरिण्डा ।

3552. In the Chhandas the substitute ‘hi’ is optionally treated as not having an indicatory ‘p.’

The result is that in the Chhandas, the second person singular of **बोद्** has two forms, as **बोणाहि** or **बोणीहि**; **बुधुधि** or **बुयोधि**, **धि** being substituted for **हि** in the Vedas (by VI. 4. 103 S. 3553) as in the following verse:

बाम्ने नदं सु परांरायेऽस्मान्निग्वानिदेयं ब्रुयुर्नानिब्रुताम् ।

सु बोध्यस्मज्जुराणमेनाधुर्निष्ठान्ने नमऽउक्तिविधेयम् ॥

Rig Veda I. 189. 1: Yajur Veda, 40. 16.

३५५३ । **अहितश्च** । ६ । ४ । १०३ ।

बोधिः स्यात् । रातिथिः । रमेर्यन्त्येन परस्मैपदम् । अयः प्रतुरभ्यासदीर्घश्च । ‘बाम्ने प्रयन्थि’ ‘बुयोधि जातवेदः’ । वसेः अयोः जुक् । धीतिः अयः ब्रुः । ‘अहितः’ किम् । प्रणीहि ।

3553. ‘**Dhi**’ is substituted for ‘**hi**’ when the tense-affix is not ‘**Nit**’.

Under III. 4. 88 S. 3552 हि is also पितृ in the Vedas : and when it is पितृ, it is not कृत् by 1. 2. 4. Thus रारन्धि, प्रथन्धि and युयोधि in the following सोमरारन्धि ; अस्मभ्य तदर्थश्च प्रथन्धि ; युयोध्यस्मञ् जुपुराद्यमेनः ॥

Why do we say 'when it is not कृत्' ? Observe प्रीक्षीहि ॥

(1) रारन्धि is irregularly formed Parasmaipada of रस ; the ञ् being replaced by ञ्, and the reduplicate lengthened as a Vedic form. The म् is not elided, by VI. 4. 37 as the affix is not कृत् ॥ (2) प्रथन्धि is from धस the ञ् is elided. (3) युयोधि from यु (योति), the ञ् being replaced by ञ् ; युयोधि जातवेदः (Rig Ved. VIII. 11. 4).

३५५४ । मन्त्रेष्वाम्नादेरात्मनः । ६ । ४ । १४१ ।

आत्मनश्चत्वादेर्लपः स्यादादि । 'त्मना देवेभ्यु' ।

3554. In the Mantras, the beginning of 'Ātman' is elided, when the affix of the Instrumental Singular follows.

आङ् is the name of the Instrumental singular affix, given by ancient Grammarians. Thus त्मना देवेभ्यु (Rig Ved. VII. 7. 1).

३५५५ । विभाषजोश्चन्द्रसि । ६ । ४ । १६२ ॥

अनुच्यत्स्यतः स्थाने रः स्याद्वा इष्टेभ्यस्तु । 'त्वं रजिष्ठमनुनेत्रि' । अजिष्ठं वा ।

3555. Before the affixes ishṭha, iman and iyas, the 'ri' of 'rijū' may optionally be changed to 'ra' in the Chhandas.

As रजिष्ठः and अजिष्ठः, in त्वं रजिष्ठमनुनेत्रि (Rig Ved. I. 91. 1).

३५५६ । आत्स्यवास्ववास्तवमाध्वीहिरण्ययानिचन्द्रसि । ६ । ४ । १७५ ।

आतो भवमात्स्यम् । वास्तुनि भवं वास्तव्यम् । वास्तवं च । मधुच्यत्स्याणि स्त्रियां यणा-देशो निपात्यते । 'माध्वीर्नः सन्तोषधीः' । हिरण्यच्यत्वाद्बुद्धितस्य मयटो मञ्चस्य लोपो निपात्यते । 'हिरण्ययेन सविता रयेन' ।

इति षष्ठोऽध्यायः ।

3556. In the Chhandas the following are irregularly formed : Ritvya, Vāstvya, Vāstva, Mādhvi, and Hiranyaya.

The word आत्स्य is derived from आङ्, and वास्तव्य from वास्तु with the affix यत्, उ being changed to च ॥ आतो भवम् = आत्स्यम्, वास्तो भवम् = वास्तव्यम् ॥ वास्तव्य is from वास्तु, as वास्तुनि भवः = वास्तव्यः with the affix यत् ॥ माध्वी from मधु with the affix ञ् in the feminine as 'माध्वीर्नः सन्तोषधीः' Rig Ved. I. 90. 6. हिरण्यव्य is from हिरण्य with the affix मयट्, the म being elided, as 'हिरण्ययेन सविता रयेन' (Rig Ved. I. 35. 2.)

CHAPTER VII.

'जीहो वट् (यङ्ग) ।

By VII. 1. 6 S 2442; the augment वट् is added to the tense-affix क्त the 3rd Person Plural Atmaepada. But in the Vedas the augment is added to other affixes also.

३५५७ । वटुलं कृन्वसि । ७ । १ । ८ ।

वडागमः स्यात् । 'लोपस्य आत्मनेपदेभ्यु' (३५६१) इति वट् लोपोः । 'येन जीहो वटु' । जीहो वटुलं वटु वटुलं । 'वटुलमस्य' । 'कतो भिन्न वटु' (३०३) ।

3557. The augment 'ru' is diversely applied in the Chhandas.

The *ru* of *वृत्* is elided by VII. 1. 41. S. 3563, in one alternative. Thus *येनवी वृत्ते* ॥ When then there is no elision, we have *वृत्तं वृत्ते* ॥ So also *अदृक्कर्म* ॥ *देवा अदृक्* ; *अन्धर्वा अद्वरतो अदृक्* ॥ Here *अदृक्* is the Imperfect (अदृ) plural of *वृक्* ॥ Thus *वृक् + क = वृक् + रत् = अदृक्*, the *त्* being elided by VII. 1. 41. Sometimes, the augment does not take place, as *अदृक्कर्म* ॥ Owing to the word *अदृक्*, 'diversely', the augment *र* is added to other affixes also, than *क* ॥ As *अदृक्कर्म* in *अदृक्कर्मस्य क्तवः* ॥ This is the aorist in *वृक्* of the root *वृक्* by III. 1. 57. the guna ordained by VII. 4. 16, does not take place.

By VII. 1. 9 S. 203 ; *वे* is substituted for *मि* in the Instrumental Plural after nouns ending in *क्*. But not always so, in the Vedas.

३५५८ । अदृक्कर्मस्य । ७ । १ । १० ।

'अग्निर्वेवेभिः' ।

3558. In the Chhandas the substitution takes place diversely.

That is *वे* is substituted for *मि* even after stems which do not end in short *क्* ; as *मयीः* ; and some times the substitution does not take place even after stems ending in short *क्*, as, *देवेभिः*, in *देवोदेवेभिरागमत्* (Rig Veda I. 1. 4).

३५५९ । नेतराच्छन्दसि । ७ । १ । २६ ।

स्वमीरदत् न । 'यार्प्रमितरम्' । 'छन्दसि' किम् । इतरत्काष्ठम् । 'समासेऽनञ्पूर्वे तस्य स्वप्' (३३३०) ।

3559. In the Chhandas, *at* (or *ad*) is not the substitute of *su* and *am* (Nom. and Acc. Sg.) endings, after *itar*.

As *इतरमितरमपदमजायत* ; *यार्प्रमितरम्* ॥ Why in the Vedas ? See *इतरत् काष्ठम्, इतरत् कुक्षम्* ॥

By VII. 1. 37. S. 3332, *स्वप्* is substituted for *ktvā* in a compound the first member of which is an Indeclinable but not *नञ्* ॥ In the Vedas, this is optional.

३५६० । त्वयापि च्छन्दसि । ७ । १ । ३८ ।

यजमानं परिधापयित्वा ।

3560. In the Chhandas the '*ktvā*' also, as well as *lyap*, is substituted for *ktvā*, after an Indeclinable compound, other than one preceded by the Negative '*na*.' ॥

Thus *अजम् धातो अजमानं परिधापयित्वा* ॥

३५६१ । सुपां सुपुर्णपूर्वसवर्णाच्छेयुडाद्यायाजालः । ९ । १ । ३९ ।

'अजवः सन्तु पञ्चाः' । पञ्चान इति प्राप्ते सुः । 'परमे व्योमन्' । 'व्योमनि' इति प्राप्ते ङेर्ङ्क् । भीती । मती । सुष्टुती । भीत्या मत्या सुष्टुतेति प्राप्ते पूर्वसवर्णादीर्थः । 'या सुरया रथोत्तमा द्विविषयया कश्चिन्मा' । 'वी सुरवो द्विविषयवो रथोत्तमा प्राप्ते वा । 'नताद्वन्नाक्षयम्' । नतमिति प्राप्ते क्वात् । 'वादेव त्विज तात्वा' । यमिति प्राप्ते । 'न सुप्ते द्वाजवन्धवः' । 'अस्ते दम्भ्रावृक्ष्यती' । सुप्तावृक्ष्यमिति प्राप्ते ङे । उक्ता । धन्युया । उक्ता धन्युनेति प्राप्ते वा ।

‘नाभा एषिव्याः’ । नामाविर्ति प्राप्ते ङा । ‘ता अनुष्ठीययावयताम्’ । अनुष्ठानमनुष्ठा । व्यवस्था-
यदङ् । आङो ङम् । साधुया । साङिति प्राप्ते याच् । ‘वचन्ता वजेत’ । वचन्त इति प्राप्ते चान् ।
‘+इयाङिवाङीकाराणामुपसंख्यानम्+’ । उर्विया । दार्विया । उङ्वा दाङ्वेति प्राप्ते इया । सुप्ते-
त्रियेति प्राप्ते ङिवाच । ‘इति न सुप्तं सरसी ज्ञयानम्’ । डेरीकार इत्याहुः । तत्रासुवासे ण्डे
प्राप्ते व्यत्ययेनात्तोदात्तता । वस्तुतस्तु ङीवन्ताङ्गेर्लुक् । ईकारादेशस्य तुहावरणान्तरं मयम् ।
‘+आङ्वाङायासामुपसंख्यानम्+’ । ‘प्रवाहवा सिद्यतम्’ । जाधुनेति प्राप्ते आङादेशः । ‘चेर्ङिति’
(२४५) इति गुणः । स्वप्नया । स्वप्नेनेति प्राप्तेऽयाच् । ‘ख नः सिन्धुमिव नावया’ । नावेति प्राप्तेऽ-
याच् । रिन्स्वरः ।

3561. The following irregular endings are substituted for the various case-endings in the Chhandas: (1) ‘s’ of the Nom. Sg. for ‘as’ of the Plural, (2), the *luk*-elision of the case-endings, (3) the single substitution of the homogeneous long vowel for the end vowel of the stem, (4) â, (5) ât, (6) e (ê) for the ending of the Nom. Plural, (7) yâ, (8) â (dâ), with the elision of the last vowel and the consonant, if any, that follows it in the stem, (9) yâ (dyâ) with the similar shortening of the stem, (10) yâ, (yâch) and (11) ‘â’ (accent of ‘la’).

Thus (1) अन्तरा अजयः सन्तु पयथाः (for पयथान्) Rig Veda X. 85. 23.

Vart.—It should be stated that case-endings replace case-endings promiscuously, as धुरि दक्षिणायाः (for दक्षिणायाम् Rig I. 164. 9).

Vart.—One personal ending replaces another personal ending in the Vedas अयात् ये अश्वयूपाय तक्षति (for तक्षन्ति) Rig. I. 162. 6.

(2) *Luk*-elision:—As परमे व्योमन् (Tait-up. II. 1. 1) for व्योमनि । Here is elision of ङि ॥

(3) Lengthening:—धीती, मंती, सुष्टुती for धीत्या, मत्या and सुष्टुत्या ॥

(4) *आ* substitute:—As या सुरथा रथोत्तमीभा देवा दिविस्पृशा । अश्विना ता वमामहे ॥ (Rig Ved. I. 22. 2). Instead of यी, सुरथी, दिविस्पृशी, उत्तमी, &c. we have या, सुरथा, &c.

(5) यात्-नताद् आत्मयम् for नतम् ॥ यादेव विव्र ता त्वा here या is, for यम् ॥

(6) ये-न युष्मे (for युष्मासु) आश्वम्यजः, Rig. VIII. 58. 19. अस्मे (for अस्मभ्यम्) इन्द्रावस्यती; Rig. IV. 49. 4.

(7) या-उङ्वा, धष्णुया for उङ्वा and धष्णुया ॥

(8) ङा-नाभा (for नाभी) एषिव्याः Rig. I. 143.

(9) ङा-अनुष्ठा उच्चावयतात् for अनुष्ठानाँ Ait Br. II. 6. 15. अनुष्ठानेन मवान विव्रहनं करोतु । The word अनुष्ठा (feminine) is derived from स्था with the affix ङङ् (III. 3. 106) and the preposition चान् । In the Instrumental Singular, the ङा is replaced by ङा ॥ But is not, the affix ङङ् of III. 3. 106 set aside in the case of स्था by the specific affix ङित् of III. 3. 95 ? Not always, for Pāṇini himself has used forms like व्यवस्था (I. 1. 35) showing that स्था takes the affix ङङ् also.

(10) याच्—हाधुयाँ for हाँधु; the elision of य् which was otherwise required does not take place.

(11) यात्-वर्चन्ता वजेत for वजन्ते ॥

Vart.:—The following substitutes should also be enumerated, (a) वृत्ता, (b) वृत्ता with the elision of the final vowel and the consonant, if any, that follows it, and (c) long ई ॥ As (a) उर्विवा परिधानम्, for उर्ववा, so also उर्विवा for उर्ववा ॥ (b) सुवृत्तिवा for सुवृत्तिवा, and सुवृत्तिवा for सुवृत्तिवा ॥ (c) वृत्ति न सुवृत्ति सरसी ज्ञानम् (Rig Ved. VII. 103. 2) for सरसी ॥

The word सरसी however may be otherwise explained. The ordinary explanation is that रि (Loc. Sing.) is replaced by long ई of this Vārtika. The word ought to have udātta on the first syllable, but anomalously the accent falls on the last. Thus say those who give this example. But as a matter of fact सरसी here is the feminine in क्रीप् of सरस् ॥ The Loc. Sing. रि is elided after it by clause (2) of this sūtra; and it is not an example of the addition of long ई to सरस् ॥ Well, what is then the example of ई substitution of this vārtika? That must be found out.

NOTE:—Śāyana also explains सरसी in this way वृत्ति न ॥ वृत्तिमिव सुवृत्तिं नीरसं सरसी मन्त्रवरः; सरसी गौरादिलक्षणा क्रीप्; सरस्यां “सुवृत्तिं सुवृत्ति” इति सप्तम्यां लुक् ॥ मन्त्रित सरसि निजं धर्मकाले ज्ञानं निवर्तनं मन्त्रकालः ॥

Vart.:—So also (a) वृत्ता (b) वृत्ता and (c) वृत्ता: as प्रवाहवा सिद्धतम् (Rig Ved. VII. 62. 5), for प्रवाहवा ॥ The व is gunatad to वी by VII. 3. 111, and वी is changed to वृ before वा (b) स्वप्नया सच सेवनम् for स्वप्नेन, (c) सिन्धुमिव नार्यया (Rig Ved. I. 97. 8) for नार्या ॥ The द् in वृत्ता regulates the accent.

The word वृत्ता in the sūtra is compounded of three words वृ + वृत् + वा, the word वृत्ता = वृ + वृत् + वा ॥

३५६२ । अमी मम् । ७ । १ । ४० ।

मिवादेवस्यामी मम् स्वात् । अकार उच्चारणार्थः । मिवात्सर्वविशः । ‘अस्तिमिवाः’ (२२२५) इति ईद । ‘वर्धी वृत्तम्’ । अत्रधिर्धर्मिति प्राप्ते ।

3562. For the Personal ending *am* of the First Person Singular (in the Aorist) *ma* (I. 1. 55) is substituted in the Chhandas.

The मम् here is the substitute of मिव्, and not the accusative singular affix. The न् in मम् is for the sake of pronunciation only. अर्धार्थं वृत्तम् (for अत्रधिर्धर्मम्) Rig. I. 165. 3: ॥ The वृत्त augment is diversely elided (VI. 4. 75). The indicatory म् of मम् shows that the whole of the affix मम् is to be replaced. The long ई is added by VII. 3. 96. The substitution of म् for म् is to prevent the change of म् into anuvāra as in VIII. 3. 25.

NOTE:—Thus वृत्त + वृत्त + मिव् = वृत्त + वृत्त + मिव् (II. 4. 43) = वृत्त + वृत्त + मिव् (III. 1. 44) = वृत्त + वृत्त + वृत्त + मिव् = वृत्त + वृत्त + वृत्त + मिव् (III. 4. 101) = वृत्त + वृत्त + वृत्त + मिव् + म् (Present Sūtra) = वृत्त + वृत्त + वृत्त + वृत्त + मिव् + ईद + म् (VII. 3. 96) = वृत्त + वृत्त + वृत्त + मिव् + ईद + म् (VIII. 2. 28) = वृत्तम् (VI. 1. 101).

३५६३ । सोयस्त्वात्मनेपदेव । ७ । १ । ४१ ।

अन्वयः । ‘देवा अदुष्ट’ । अदुष्टतेति प्राप्ते । ‘अदुष्टतः श्रेय’ । श्रेय इति प्राप्ते । ‘आत्मने-पदेति किम् । ‘उत्तं वृत्तम्’ ।

3563. In the Chhandas the *ta* of the Atmanepada Personal ending is elided.

As देवाः ऋतुम् for ऋतुम् (see VII. 1. 8) ; दक्षिणतः ऋते for ऋते ॥ Owing to the anuvritti of ऋति from VII. 1. 38, this substitution sometimes does not take place ; as : आत्मानमवृतकुन्ते ॥ Why in the Atmanepada ? Observe अत्सं दुर्दन्ति अत्सं अतुर्विलम् ॥

३५६४ । ध्वमो ध्वात् । ७ । १ । ४२ ।

ध्वमो ध्वादित्यादेशः स्याच्छब्दसि । 'अन्तरेवोष्माणं वारयध्वात्' । वारयध्वमिति प्राप्ते ।

3564. In the Chhandas, 'dhvât' is substituted for the Personal ending 'dhvam'.

As अन्तरेवोष्माणं वारयध्वात् for वारयध्वम् ॥ Ait Br. II. 6. 14.

३५६५ । यजध्वेनमिति च । ७ । १ । ४३ ।

यजमितिस्मिन्परं ध्वमेनात्सलोपो निष्ठात्यते । 'यजध्वेनं प्रियमेधाः' । 'यकारस्य यकारो निष्ठात्यते' इति वृत्तिकारोक्तिः प्रामादिकी ।

3565. यजध्वेनम् is irregularly formed in the Vedas for यजध्वमेनम् ॥

The word यजध्वम् followed by यन्म् loses its final म् in the Vedas. As यजध्वेनं प्रियमेधाः (Rig. VIII. 2. 37). The Kāśika adds "that च is also irregularly changed into य" : the form would then be यजध्वेनम् ॥ This is, however, a mistake.

३५६६ । तस्य तात् । ७ । १ । ४४ ।

लोटाग्रमध्यमपुरुषवचनस्यस्थाने तात् स्यात् । 'गात्रमस्यानूनं कणुतात्' । कणुतेति प्राप्ते । 'सूये अद्युर्गमयतात्' । गमयतेति प्राप्ते ।

3566. For the ending *ta* of the 2nd Pers. Pl. Imperative is substituted 'tât' in the Chhandas.

As गात्रं गात्रमस्या नूनं कणुतात् (for कणुत), and ऊवर्धे गोहं पार्थिवं खनतात् (for खनत) Ait Br. II. 6. 15, 16. अस्माराश्च संसृजतात् (= संसृजत), सूये अद्युर्गमयतात् (= गमयत).

३५६७ । तप्तनप्तनप्रनारच । ७ । १ । ४५ ।

तप्त्येव । प्रयोत यावायः । कणुतेति प्राप्ते त् । 'सुनोतनं पचत प्रजवाहते' । 'दधातनं द्रविणं विचमस्मै' । तनप । 'मरुतस्यकुजुष्टन' । कुवध्वमिति प्राप्ते ध्वात्वेन वरस्मैपदं कुवध्व । 'विचवे देवासे मरुतो धतिष्ठन' । यत्संख्याकाः स्येत्यर्थः । यच्छब्दाच्छब्दादेशो ऽतिः । अस्तैस्तस्य चनादेशः ।

3567. Also *ta* and *tana* (before both, on account of the indicative *p* the preceding vowel of the verbal stem is strengthened, or if weak, not shortened), *tana* and *ihana* are substituted for the *ta* of the 2nd Pers. Pl. Imperative in the Chhandas.

Thus (1) प्रयोत यावायः (for प्रयुत),

(2) सुनोतनं पचत प्रजवाहते (Rig. Ved. V. 34. 1). सुनोतनं = सुनुत ॥ दधातनं द्रविणं विचमस्मै (Rig Ved. X. 36. 13). The indicative *p* makes तप and तनप, non-हित् affixes (I. 2. 4).

(3) तनः — मरुतः मरुजुष्टन (Rig Ved. VII. 59. 9). For कुवध्वम्, the Parasmaipada and Ślu are anomalous.

(4) चनः — विचवे देवासे मरुतो धतिष्ठन ॥ The proposed चन becomes वृत्ति by taking the affix वृत्ति ; and चच् 'to be.' चच् + त = चच् + चत् = चत्त ॥ Padamanjari says

"The Rig Vedins read वृत्तिष्टन instead of वृत्तिष्टन in Samhitā Pāṭha, of कौवत्तो मवत्तो वृत्तिष्टन ; and in Pada Pāṭha they read it as वृत्तिष्टन ॥ In this case, it is derived from वृत् "to be." Kāśikā derives it from वृ "to wish."

३५६८ । वृत्ततो मवत्ति । ७ । १ । ४६ ॥

मवृत्तिव्यभिक्तिको निर्देशः । वृकार उच्चारणार्थः । मवृत्तिव्यभिक्तिकारूपवृत्तमावृत्तिव्यभिक्तः स्यात् । मवृत्तमावृत्तिः स्यादिति यावत् । 'नमो भवत्त वृत्ति' । 'त्वमस्माकं तव वृत्ति' । वृत्तः वृत्ति प्राप्ते ।

3568. The Personal ending *mas* becomes in the Chhandas *masi* ending with an *i*.

Thus नमो भवत्त वृत्ति (Rig Ved. I. 1. 7), for वृत्तः । त्वमस्माकं तव वृत्ति (Rig Ved. VIII. 92. 32) for वृत्तः ॥

The word वृत्ति in the Sūtra is read without any case ending. The वृ in it is for the sake of utterance only. "वृत्" assumes in the Vedas a form which ends in वृ । In other words the augment वृत् is added to the affix वृत् ॥ The sūtra might have been मवृत् वृत् ॥

३५६९ । वृत्तो यक् । ७ । १ । ४७ ।

'वृत्तं सुपथो गत्वाय' ।

3569. In the Chhandas the Absolutive affix 'ktvā' gets at the end, the augment 'ya.'

Thus वृत्तं सुपथो गत्वाय (Rig Ved. VIII. 100. 8).

३५७० । वृत्तीनमिति च । ७ । १ । ४८ ।

वृत्तीनामिति च वृत्तीनामिति निपात्यते । 'वृत्तीनां देवान्' । वृत्तीनां प्राप्ते ।

3570. In the Chhandas the Absolutive 'ishtvā' is irregularly used for 'ishtvā.'

To the root वृत् is added कृत्वा, and the final वा is replaced by ईनम् ॥ As वृत्तीनामिति च देवान् for वृत्तीनां देवान् ॥ The च in the sūtra indicates that there are other forms like this, as वृत्तीनामिति च for वृत्तीनां ॥

३५७१ । वृत्तीनामिति च । ७ । १ । ४९ ।

वृत्तीनामिति च प्रकाशार्थः । वृत्तीनामिति च निपात्यते । 'वृत्तीनां देवान्' । 'वृत्तीनां देवान्' । वृत्तीनां प्राप्ते ।

3571. 'Snātvī' &c. are irregularly formed in the Chhandas.

Thus वृत्तीनामिति च, for वृत्तीनां वृत्तीनां देवान् । वृत्तीनां देवान् । वृत्तीनां प्राप्ते । The word वृत्ती 'et cetera' means "of the form of," namely words having the form like 'वृत्ती', as वृत्ती &c.

३५७२ । वृत्तीनामिति च । ७ । १ । ५० ।

वृत्तीनामिति च वृत्तीनां देवान् । वृत्तीनां प्राप्ते ।

3572. After a stem ending in *a* long or short, the affix *as* of the Nom. Pl. gets, in the Chhandas the augment *as* (*asuk*) at the end.

Thus ब्राह्मणाः पितरः सोम्याः for ब्राह्मणाः and सोम्यः ॥ Rig VI, 75, 10. ये पूर्वसो य उपरासः (Rig X. 15. 2) for पूर्वो and उपरे ॥ So also पुतासः (R. I. 3. 4).

NOTE :—The form लसेः instead of लसः is out of respect for ancient grammarians.

३५७३ । श्रीयामयोश्कन्वसि । ७ । १ । ५६ ।

श्रीयो नुद । 'श्रीयामुदारो यश्चो रवीणाम्' । 'सूत यामणीनाम्' ।

3573. In the Chhandas after the words 'śrī' and 'grāmaṇi' Gen. Pl. 'ām' gets the augment 'n.'

As श्रीयामुदारो यश्चो रवीणाम् (Rig Ved. X. 45. 5).

NOTE :—This sūtra could be well dispensed with : by I. 4. 5. श्री is optionally a Nadi word in the Genitive plural. We make the option of that sūtra a vya vanthita-vibhāṣā, by saying श्री is *always* Nadi in the Vedas, and *optionally* every where else. As regards सूत यामणीनाम्. we have सूताश्च यामणीश्च सूतयामणि, the Genitive Pl. of which by VII. 1. 54 will be सूतयामणीनाम्, ॥

The necessity of this sūtra will, however, arise if the compound be सूताश्च ते यामण्यश्च सूतयामण्यः ॥

३५७४ । गोः पादान्ते । ७ । १ । ५७ ।

'विष्मा हि त्वा गोपतिं श्रू गोनाम्' । 'पादान्ते' किम् । 'नवां यता एवामेव' । पादान्तेऽपि क्वचित् । कन्वसि सर्वेषां ऐकन्यकत्वात् । 'विराजं गोपतिं गवाम्' ।

3574. After *go*, when standing at the end of a Rik verse, the augment *na* comes before the Gen. Pl. ām.

As विष्माहि त्वा गोपतिं श्रू गोनाम् (Rig Ved. X. 47. 1); but नवां गोत्रमुदसृज यदङ्गिरः in the beginning of a Pāda. "All rules have exceptions in the Vedas" is an established maxim, so at the end of a Pāda, sometimes this rule does not apply, as वृत्तारं श्रूयते क्वचि विराजं गोपतिं गवाम् । नवां यता एवामेव (Rig Ved. I. 122. 7).

३५७५ । कन्वस्यपि कृष्यते । ७ । १ । ७६ ।

अस्थ्यादीनामनङ् । 'इन्द्रो दधीषो अस्वमिः' ।

3575. In the Chhandas also, the stems *asthi*, *dadhi*, *sakthi* and *akshi* are found to take the substitute *an* before endings other than those mentioned in VII. 1. 75 S. 322.

Thus the substitute is ordained before endings beginning with a vowel. In the Vedas it comes before affixes beginning with a consonant. As इन्द्रो दधीषो अस्वमिः (Rig Ved. I. 84. 13).

३५७६ । ई च द्विवचने । ७ । १ । ७७ ।

अस्थ्यादीनामित्येव । 'अधीभ्यां ते नादिकाम्याम्' ।

3576. The acutely accented 'ī' is substituted for the final of *asthi*, *dadhi*, *sakthi* and *akshi*, in the Chhandas, when the case-affixes of the dual follow.

As *चङीभ्याम्* ते नादिकाभ्याम् » (Rig. ved. X. 163. 1). In *चङी* the augment *नुम्* is not added to the stem before the vowel-beginning ending, because VII. 1. 73, which ordained *नुम्*, is superseded by the present *sūtra*, and being once superseded, it is superseded for good. (सकद् गतौ विप्रतिषेधे बहुधाभित तद्वाधितमिव) »

३५७७ । दृक्स्ववःस्वतवसां क्न्दसि । ७ । १ । ८३ ।

इहां नुम्स्यासी । 'कीदृक्किन्' । स्ववान् । स्वतवान् । 'उदीष्टप्रवर्त्य' (२५८५) ।

3577. *दृक्*, *स्ववस्* and *स्वतवस्* take the augment *नुम्* before the affix *su* (Nominative and Vocative Singular) in the Vedas.

Thus ईदृक्, तादृक्, यादृक्, मदृक्, स्ववान् स्वतवान्, » The *य* of ईदृक् (formed by III. 2. 60), is elided by VIII. 2. 23; and *क्* substituted for *न्* by VIII. 2. 62. The lengthening in *स्ववान्* and *स्वतवान्* is through VI. 4. 14.

कीदृक्किन् (Rig. Ved. X. 108. 3).

For *स्ववान्* see Rig. Ved. I. 35. 10; III. 54, 12, VI. 47. 12;

For *स्वतवान्* see Rig. Ved. IV. 2. 6.

By VII. 1. 102 S 2194 उद् is substituted for the final long *वृ* of a root when it is preceded by a labial consonant belonging to the root. In the Vedas however, there is diversity.

३५७८ । वृत्तुलं क्न्दसि । ७ । १ । १०३ ।

ततुरिः । जगुरिः । पयुरिः »

3578. In the Chhandas, the *vr* substitution for 'ri' of a root-stem is diverse.

That is, it takes place even when the preceding letter is not labial, and does not take place even when the letter is labial. Thus ततुरिः (Rig. Ved. I. 145. 3) दूरे वावा जगुरिः, and पयुरिः from तृ. गृ and पृ » All these words ततुरिः, जगुरिः and पयुरिः are formed by the affix किन् (III. 1. 171).

३५७९ । ह्रु ह्रुरेकन्दसि । ७ । २ । ३१ ।

ह्रुरेर्निष्ठायां, 'ह्रु'वादेशः स्यात् । 'अह्रु'तमसि ह्रविधनिम् ।

3579. *Hru* is substituted for *hvar* (Bhvādi 978) in the Chhandas before the Participial-affix.

As अह्रुतस्य वाह्रुतस्य च, अह्रुतमसि ह्रविधनिम् (Vaj. San. 1. 9). But वृत्तम् in the classical literature.

३५८० । अपरिहृतताश्च । ७ । २ । ३२ ।

पूर्वेष्वप्यपत्योद्देशन्यामाद्यो निवात्यतैः । 'अपरिहृताः अनुवाय वाजम्' ।

3580. The word 'aparihvrītāḥ' is irregularly formed in the Chhandas.

The *ह्रु* substitution required by the last *sūtra*, does not take place here. As अपरिहृतः अनुवाय वाजम् (Rig. I. 100. 19). The word being found in the plural number in the Vedas, it is so shown in the *sūtra* also.

३५८१ । क्षमि कुरितः । ७ । २ । ३३ ।

**Veda I. 162. 19) (= विश्वसिता). उत यंता सुविप्रः (Rig Veda I. 162. 5) (= यंसिता)
प्रयास्ता पोता (Rig Veda I. 94. 6). (= प्रयासितम्) ॥**

The forms 10, 11, 12, 13 and 14 are from the roots कृ and वृ (कृ and वृ) with the affix कृष् and the augment उद् and ऊद् ॥ As कृतारम् or कृतारम् रथानाम् Rig Veda X. 178. I. (= तरितारम् or तरीतारम्). वक्तारम् or वक्तारम् रथानाम् (= यरितारम् or यरीतारम्); वदनीभिः सुयस्योन्नो अस्तु (Rig Veda VII. 34. 22). वदनीः is exhibited in this form of Nom. pl. of the feminine वदनी merely for the sake of showing one form in which it is found; another form is वदनीषां विवदन्त्यः । Here the plural is formed irregularly, by taking the word as वदन्ति ॥ The feminine form could have been easily obtained from वदन्, by adding कोप्, the special mention is explanatory. The rest 15, 16, 17, 18 and 19 are from उत्-उज्वल, जड्, जम्, जम् and जम्, formed with the vikarana ञच् and the affix of the 3rd Per. Sing. तिप्, इ being substituted for च of ञच्, or ञच् is elided and the augment इद् is added ॥ As जमिहज्ज्वलिनि (= उज्ज्वलिनि), स्तोत्रं जमिति (= जमति). स्तोत्रं हरति (= हरति), यः सोमं जमिति (= जमति), अभ्यमिति (= अभ्यमति) ॥ Sometimes we have अभ्यमीति, as रावमभ्यमीति ॥

We should read here again VII. 2. 64. S. 2527.

३५८२ क ॥ बभूयात्तत्तन्यज्युम्भस्यवर्धेति निगमे । ७ । २ । ६४ ।

विक्रमः तस्यै यत् आक्षभूय । 'येनात्तरिक्षमुर्वतितं' । 'जगद्भा ते दक्षिणमिन्द्र हस्तम्' । त्वं
उज्जोतिषः धितमो वयसं । भाषायां तु । वभृञ्च । आतनिच । जगद्धिम । वयरिथेति ।

3582A. In the Nigama (Veda) are found the irregular forms
बभूय, आततन्य, जगभ and वदर्थ ॥

As, विष्णोः तमुत्सं यत आ बभूव । येनान्तरिक्षमुत्सा ततश्च (Rig Veda. III. 22. 2),
जम्भामासे दक्षिणामिन्द्रहस्तम् (Rig Veda X. 47. 1). त्वं ज्योतिषा विततो ववर्च ।

In the classical literature, we have **अभूविषय**, **आतिथ्य**, **कथयित्तम** and **वचरिष** respectively.

४५८३ । समिंससनिवांसम् । ७ । २ । ६९ ।

सन्निमित्त्येतत्पूर्वात्स नतेः सनेतेर्वा क्लृप्तेरिट् । यस्याभ्यासलोपाभावाच्च निपात्यते ।

‘+ प्रायश्चादोनां ह्यसि +’ प्रत्ययस्य आत्मादित्वं नेति • चाद्यम् । ‘निरपयवर्गाः सुवयः प्रायश्चाः’ ।

3583. The form *sasanivāṇsam* with *sanin* is irregularly formed.

This is derived from **सनेति** or **सन्ति** root with the affix **Kvasu**. As **अजि** **त्वामे** **सनिं** **सन्निवांसम्** ॥ The augment **इद्** is added, there is no change of **अ** of **सन्** to **इ**, nor the elision of the reduplicate before **वस्** ॥ The other form is **सेनिवांसम्** when not preceded by **सनिम्** ॥ This form **सन्निवांसम्** is Vedic, in the classical literature we have **सेनिवांसम्** ॥

*Part :—*The feminine of पायक &c. in the Vedas does not take इ for अ. As द्विर्ययः सुखः पायकाः, पायु अ सोमकाः ; कृत्तकाः &c. But पायिकाः, कलोमिकाः in the classical literature. (See VII. 3. 45. S. 461).

३५८४ । घोलौपा लेटि वा । ७ । ३ । ७० ।

‘दधद्रुमानि तावृषे’ । ‘सोमो ददद्रुगन्धर्व’ । ‘यदग्निरग्नये ददभ्य’ ।

3584. The final of 'dā' and 'dhā' ('ghū roots) may optionally be elided in the Subjunctive 'let'.

As दधदूना दागुणे (Rig. I. 35. 8.) सोमो ददद् नन्धर्वाय (Rig. X. 85. 41.) But also ददमिरगन्धे ददात् ॥

३५८५ । मीनात्तेर्निगमे । ७ । ३ । ५९ ।

श्रिति श्रुत्यः । 'प्रमिथन्ति प्रतानि' । लोके प्रमीयाति । 'अस्तिविद्योऽपुते' (२४२५) ।

3585. In the Chhandas 'mī' is shortened before a 'śit' affix.

As प्रमिथन्ति प्रतानि (Rig. X. 10. 5.) The न becomes श्र (प्रमिथन्ति according to Kāṇḍika) by VIII. 4. 15. Why in the Chhandas? Observe म मीयाति ॥

By VII. 3. 96. S. 2225 a single consonantal sārvaadhātuka affix gets the augment ईद्, after अस् (अस्ति) and after the Aorist character सिच् ॥ But in the Chhandas, there is diversity.

३५८६ । बहुलं हन्वसि । ७ । ३ । ६७ ।

'हर्षमा हदम्' ।

अस्तर्लङ् तिप् ईदभाव अद्वयत्वाच्छ्रद्धादिलोपः । इत्यदिगो । संक्षि तावां तु 'भोमगो - (१६९) इति यत्वं । 'लोपः आकल्प्य' (६९) इति यमेः । गोभिरक्षाः रक्षयन्ते' लुक्, 'अस्तिरान्तस्य' (२३३०) इति यङि । हदभावश्छान्दसः । हद् येषं पूर्ववत् ॥

हत्वत्यगुणः' (२४२) । 'अस्ति च' (२४१) । '+ अस्तिदिप् हन्वसि वा वचनं वाद् यो बहुवचनः + । 'अथा यत्कत्वे यूपम्' यत्कत्तवः । 'पश्येन्मयो यथा नवे' । पश्ये । 'नाभ्यस्तस्यार्चि-' (२५०३) इति निषेधे । '+ बहुलं हन्वसिति वक्तव्यम् + । 'आनुबन्धोऽपत्' ।

3586. In the Chhandas, a single consonantal Sārvaadhātuka affix gets diversely the augment 'iḥ' after *as* and *sich* ॥

As आप यवेदं सलिलं सर्वमाः ॥ Here आः is used instead of आसीत् ॥

NOTE:—आः is thus evolved. अ+अस्+लङ्+तिप् । The ई that would have come by S. 2225 does not come. So we have अ+अस्+तु=आद् (the final consonant त् is elided by VI. 1. 68 S. 352). Then the स् is changed to इ and then इ to visarga: and we have आः । Then in sahitā, the visarga or इ is changed to य by VIII. 3. 17 S. 167. and we get आय् ॥ Then this य् is elided by VIII. 3. 19 S. 67, and so we have सर्वम् आ हदम् ॥

Similarly in गोभिरक्षाः । It is the aorist (लुक्) of रक्ष 'to protect.' The Vrid-dhi takes place by S. 2330. The absence of हद् is the Vaidic irregularity.

By VII. 3. 108, a guṇa is substituted for short ए and उ in the Vocative Singular, and also in the Nominative Plural by VII. 3. 109. The following Vārtika makes an exception to these as well as the other rules of the third chapter of the Seventh Book from sūtra 108 downwards.

Vārti:—All these rules up to the end of this (7th Book, 3rd) chapter are of optional application in the Vedas. As अस्ते or अस्तु, कुर्वी हसि or कुर्वी हसी, अथा यत्कत्तवः (Rig Veda X. 97. 2) or यत्कत्तवः यत्ते यत्ते, यत्तवः (Rig Veda I. 43. 2) or यत्ते, यूपः, किञ्चिदीक्ष्या, किञ्चिदीक्षिष्या ॥

By VII. 3. 87 the guṇa is not substituted for the penultimate short ए in the reduplicated form of a root, before a Sārvaadhātuka affix beginning with

a vowel and having an indicator च्. The following Vārtika makes an exception.

Vart.—There is diversity in the Vedas. As अनुवत् जुजोवत् (Rig Veda III. 4. 10) the वेद of जुच्.

३५८० । नित्यं कृन्दसि । ० । ४ । ८ ।

कृन्दसि विभवे कर्तृपुधावा कर्तृत्वे कचित्चम् । कर्तृदधत् ।

3587. Short च् is invariably substituted in the Chhandas for the penultimate च् or च् of a Causative stem, in the Reduplicated Aorist.

As कर्तृदधत् (Rig Veda VIII. 8. 8) कर्तृदधताम्, कर्तृदधत् ॥

३५८८ । न कृन्दस्यपुत्रस्य । ० । ४ । ३५ ।

पुत्रमिच्छतावन्तस्य कर्तृदधत्तदोर्वी न । मित्रयुः । 'क्याकृन्दसि' (३९५०) इति उः । 'अपुत्रस्य' किम् । 'पुत्रीयन्तः' सुदानवः ।

* 'अपुत्रादीनामिति वाच्यम् *' । 'कनीयन्तोऽन्वयः' । जनमिच्छन्तीत्यर्थः ।

3588. In the Chhandas the rules causing lengthening, or the substitution of long 'i' for the final vowel of the stem before the affix *kyach*, do not apply, except in the case of *putra*.

Thus मित्रयुः, संखेदयुः, देवाश्च जिगाति सुभुयुः ॥ But पुत्रीयन्तः सुदानवः (Rig. VII. 36. 4.)

Vart.—It should be rather stated पुत्र and the rest: as कनीयन्तोऽन्वयः ॥ See III. 2. 170, for the affix उ ॥

३५८९ । दुरस्युर्द्रविणस्युर्दृषयति रिषयति । ० । ४ । ३६ ।

यते कचि विपातन्ते । भद्राणां तु उपत्ययाभावादुच्छेद्यति । द्रविणीयति । दृणीयति । रिष्टीयति ।

3589. In the Chhandas दुरस्यु, द्रविणस्यु, दृषयति and रिषयति are irregularly formed.

As कचि विपातन्ते दुरस्युः, (= दृष्टीयति with the affix-कच added to दृष्ट), द्रविणस्यु विविणवा (द्रविणीयति, here द्रविणस्यु is substituted for द्रविण similarly). दृषयति = दृणीयति (दृष्ट् substituted for दृष्ट) ॥ रिषयति = रिष्टीयति (रिष्य substituted for रिष्ट) ॥

३५९० । अस्वाद्यस्यात् । ० । ४ । ३७ ।

'अस्व' 'अद्य' यतयोः कर्तृपुधावा कर्तृत्वे कचित्चम् । 'अस्वाद्यन्तो मधवन्' । 'मा त्या द्या कथायवः' । 'अस्वाद्य'—(३५८८) इति निवेदी नेत्यभाष्य । किंतु दीर्घस्यापीति । अनेदमेव सूत्रं चाप्यम् ।

3590. In the Chhandas, long 'ā' is substituted for the final of *asva* and *adya*, before the Denominative *kyach*.

As अस्वाद्यन्तो मधवन् (Rig. VII. 32. 23), मा त्या द्या कथायवो विदन् ॥ This also indicates that other words do not lengthen their vowel in the Vedas before कच, as taught in VII. 4. 35. 8. 3588. See Vārtika to III. 1. 8. The word कथायु occurs in Rig. I. 120. 7, 27. 3.

३५८१ । देःसुन्वयोर्यजुषि काठके । ७ । ४ । ३८ ।

अनयोः ययि आत्स्याजुषि कठशाखायाम् । 'देवायन्तो यजमानाः' । 'सुन्वायन्तो हवामहे' । इह यजुःशब्दो न मन्त्रमात्रपरः किं तु वेदोपलक्षकः । तेन आत्मकोऽपि मन्त्रे यजुर्वेदत्वे भवति । किं च आग्नेदेर्वि भवति । सचेन्मन्त्रो यजुषि कठशाखायां दृष्टः । 'यजुर्वि' इति किम् । 'देवादिभ्योऽपि सुन्वयुः' । अह्वयवानामप्यस्ति कठशाखा ततो भवति प्रत्युदाहरणमिति हरदत्तः ।

3591. The long 'ā' is substituted for the final of *deva* and *sumna* before the Denominative *kyach* in the Yajush Kāthaka.

As देवायन्तो यजमानः सुन्वायन्तो हवामहे । Why in the Yajus ? Observe देवादिभ्योऽपि सुन्वयुः । According to Haradatta the author of Padamanjari, this counter example is taken from the Kātha Shākhā of the Rig Veda, for the Rig Veda also has a Kātha Shākhā. Why do we say in the Kāthaka ? Observe सुन्वयुर्दिमासात् ।

In this sūtra, Yajush is not confined merely to the Mantra, but means the Veda in general. Therefore the rule will apply to a Mantra of the Rig Veda also, if it is found in the Yajur Veda. That is, the rule will apply to a Mantra of the Rig Veda also, in the Rig Veda, if it be such a Mantra which is common to the Rig and Yajur Veda Kātha Shākhā.

३५८२ । कव्यध्वरएतनस्यर्चि लोपः । ७ । ४ । ३९ ।

'कवि' 'कध्वर' 'एतना' एवामन्त्रस्य लोपः स्यात्कवि परे कविविषये । 'स पूर्वया निविदा कव्यतायोः' । 'कध्वर्यु' वा मधुपाणिम् । 'दमयन्त एतन्युन्' । 'दधातेर्चिः' (३०७६) । कदातेर्च कित्त्व (३३३९) ।

3592. In the Rig Veda, the final of कवि, कध्वर and एतना is dropped before the Denominative कव्यत् ।

स पूर्वया निविदा कव्यतायोः (Rig. I. 96. 2). कध्वर्युं वा मधुपाणिम् (Rig Veda X. 41. 3). दमयन्तमएतन्युन् (Rig Veda X. 74. 5).

By VII. 4. 42. S. 8076 चि is substituted for the वा of दधाति before an affix beginning with त् and having an indicatory क् । By VII. 4. 43, S. 3331 चि is substituted for the वा of कदाति before कित्त्व । But in the Vedas there is diversity

३५८३ । विभाषा छन्दसि । ७ । ४ । ४४ ।

'ह्रित्वा शरीरम्' । ह्रित्वा वा ।

3593. *Hi* is optionally substituted for 'hi' before 'ktvā' in the Chhandas.

As ह्रित्वा शरीरं वातव्यं, or ह्रित्वा also. The long ई of VI. 4. 63 does not take place also as a Vedic irregularity.

३५८४ । सुधितवसुधितनेमधितधिवधिवधाय च । ७ । ४ । ४५ ।

'सु' 'वसु' 'नेम' इत्युपसर्गस्य दधातेः स्ते प्रत्यय इत् प्रविशति । 'गते माता सुधितं वसुधासु' । वसुधितमानी । नेमधितो न रोस्या । 'निर्यदि दृश्यते' । 'उत वसुधितं निरीते' । धिवधिवत् दधिना इन्द्रवर्ते । आस्तेति प्राप्ते । 'सुरेता रेतो धिवीक' । आसीदिति । इदं । 'इदाम्' (२२५३) आसीदिति प्राप्ते । 'जयो मि' (४४५५) ।

+ मातृवत्त्वमिति प्रत्ययम् + । मातृः इति । 'सुधा' इत्युपसर्गस्य दधातेः । 'सु' इति उपसर्गस्य दधातेः । 'सु' इति उपसर्गस्य दधातेः । 'सु' इति उपसर्गस्य दधातेः ।

ततो येषां ते स्वतद्विद्भिः । 'समुपद्रुतजायया' । 'मिथुनेऽसिः' । 'यसैः किञ्च' इत्यादिप्रत्यय इति
 वारदत्तः । पञ्चपादोरीत्या तु 'उषः किञ्च' इति प्राग्व्याख्यातम् । 'न कवतेर्बङि' (२४५१) ।

3594. The following five Vedic forms are irregularly formed, namely सुधित, वसुधित, नेमधित, धिष्य and धिषीय ।

Of these five, सुधित, वसुधित and नेमधित are formed from the root धा with the affix लृ, preceded by सु, वसु and नेम ॥ As गर्भे माता सुधितम् (Rig Veda X. 27. 16). (= सुधितः), ॥ वसुधितमनो जुहोति (= वसुधितः). The word वसुधित is a Karmadhāraya compound, according to Haradatta. In the Veda-Bhāṣya it is explained as वसूनां धातारं प्रदातारम् ॥ The form वसुधिति with क्तिन् is also found in the Vedas. As :—उत ऋते वसुधितिं निरेके (Rig Veda VII. 90. 3). नेमधिता न षोड्या (Rig Veda X. 93. 13) (= नेमधिता) ॥ नेम् means 'half.' धिष् is Imperative 2nd Per. Sg. of धा, there is no reduplication, as धिष् सोमम् = धत्स्व ॥ धिष् वज्रम् हस्त आदक्षिणश्रमिः (Rig Veda VI. 18. 9). धिषाय is Benedictive Atmauepada 1st Per. Sg. of धा, the regular form being धासीय ॥ See III. 4. 106.

By VII. 4. 48. S. 442, शु is substituted for the final of the stem शप् before a case-ending beginning with अ . In the Vedas this substitution takes place in the case of मास &c.

Vārīka:—The substitution takes place in the Chhandas for the final of मास &c. Thus मादिः, शरदिः ॥ मास becomes मास् by VI. 1. 63.

Iakti :—The *su* substitution should take place, according to Patanjali, after स्ववत्, स्वतवत् and उवत् also. As स्ववक्तिः । स्ववत् is derived from अच् 'to protect,' with the affix अस्तुन् and the prefix सु ॥ It means 'he whose protection is good.' See Rig Veda I. 35, 10; &c.

The word स्वतवत् is derived from the root तु with the affix असुन् and Prefix स्वः. It means धनवान्, or wealthy. As स्वतवस्त्रिः । See S. 3633. Similarly अवस्त्रिः as in अवस्त्रिः अजाययाः (Rig Veda I. 6. 3).

This word is formed by the affix **सति** which is treated as **क्रि०** after **वच्** (See Upādi IV. 222 and 233). This is according to the opinion of Haradatta, who follows evidently the lost Upādi Sūtras which consisted of Ten Padas. In the present Upādi Sūtra of Five Padas we have **उपः क्रि०** and not **वचोः क्रि०** **वसति** **सुर्वेण सति इति उवाच** ॥

By VII. 4. 63. S. 2641, the Palatal is not substituted for the Guttural of the reduplicate of कृ (कयते) in the Intensive. In the Vedas this prohibition applies to the root कृय also.

३५८५ । कृषेशकृन्वसि । ७ । ४ । ६४ ।

बह्व्यासस्य सुतं न । करोक्यते॥ ७

3595. The Palatal is not substituted for the Guttural of the reduplicate of 'krish' in the Chhandas, when in the Intensive.

As करीकष्यतेयङ्कष्यते ; otherwise चरोकष्यते कषोद्वयः ॥

३३८६ । दार्धति दर्थतिदर्थयिबोभूतुसतितेऽलप्यः।नीफणात्संनिष्यदत्कारिज्जत्क-
नित्तरद्विरिधुविधितोद्विक्तसत्तरिचतःसरोक्षपतंदरीवृजन्ममृज्यागनीगतीति च । ० ।

81591

वतेऽष्टादश निपात्यन्ते । आद्यास्त्रयो ध्वो धारयतेर्वा ।
 भवतेर्लुगन्तस्य गुणाभावाः । तेन भाषायां गुणो न भवति ।
 तिजेर्लुगन्तासङ् । इतिर्लटि हलादिः शेषापघाटो रक्तस्य लत्वमित्वाभावाच्च निपात्यते ।
 'अलर्षि' युष्म ज्ञजकत्पुनरन्तरः । सिपा निर्देशो न तन्त्रम् । अलर्षिं दक्ष उत ।
 कण्ठेराहपूर्वस्य यङ् लुगन्तस्य शतयभ्यासस्य वीगागमो निपात्यते । 'अन्नापनीकयत्' ।
 स्यन्तः संपूर्णस्य यङ् लुकि शतयभ्यासस्य निङ् । धातुसकारस्य पत्वम् ।
 करोतिर्लुगन्तस्याभ्यासस्य चुत्वाभावः । 'करिक्रत्' ।
 कन्दलुङ् क्त्वे रङ् द्विवचनभ्यासस्य चुत्वाभावो निगागमश्च । 'कनिक्रदञ्जनुवम् । अकन्दो-
 दित्यर्थः ।

'खिभर्तेभ्यासस्य लत्वभावाः । 'खि यो भरिभटोवधीवु' ।
 ध्वतेर्लुगन्तस्य शतयभ्यासस्य विगागमो धातोर्लकारलोपश्च । 'द्विध्यते । रश्मयः सूर्यस्य' ।
 व्युत्तेभ्यासस्य संप्रसारणाभावोऽत्त्व' विगागमश्च । 'द्विद्युतव्याघ्रकोशुचानः' ।
 तरतेः शतरि ज्ञावभ्यासस्य रिगान्तमः । 'वहोर्जा तरिजतः' । इषेः शतरि ज्ञे । द्वितोयैक-
 वचनेरीगागमोभ्यासस्य ।

युजेः शतरि ज्ञावभ्यासस्य रीक् ।

मजेर्लटि शतभ्यासस्य ङ् धातोश्च युक् । गमेराहपूर्वस्य लटि ज्ञावभ्यासस्य चुत्वाभावो
 वीगागमश्च । 'यद्ययन्ती वेदा गनीगन्ति कर्णम्' ।

3596. In the Chhandas are found the following eighteen irregularly reduplicated forms:—1 dādharti, 2 dardharti, 3 dardharshi, 4 bobhātu. 5 tetikte, 6 alarshi, 7 ā paniphanat, 8 sam sanishyadat 9 karikrat' 10 kanikradat, 11 bharibhrat, 12 davidhvatah, 13 davidyutat, 14 taritratah, 15 sarisrpatam, 16 varivrjat, 17 mar-mrjya and 18 ā ganiganti.

The word कन्दलि is drawn in to this sūtra, by force of च ॥ The from दार्धर्ति, is either from the Causative of the root धृक् चवत्स्थाने or from धृक् in the श्लु or यङ् लुक्, there is lengthening of the abhyāsa and elision of लि ॥ (2) So also दक्षर्ति is the form in ālu, with ङ्क् augment of the abhyāsa. (3) दधर्ति if it be a form of यङ् लुक्, there is no irregularity. (4) बोभूतु, is from भू in the Intensive (यङ् लुक्) Imperative, irregularly without gap. (5) अलर्षि is form the root ऋ (रयति) in Present, 2nd Person, the र् of abhyāsa is not elided, though required by VII. 4. 60, and this र् is changed to ल irregularly. This form is found in the 3rd Person also, as अलर्षिं दक्षः ॥ अलर्षि युष्म ज्ञजकत्पुनरन्तरः (Rig Veda VIII 1. 7). अलर्षिं दक्ष उत (Rig Veda VIII. 48. 8). (7) आ पनीकयत् is from कृष् with आ augment and श्लु affix is added to यङ् लुक्, and in the reduplicate नी is added. (8) संश-निष्यदत् is from स्यन्द with the Preposition सं, in the Intensive यङ् लुक्, with श्लु affix, लि being added in the abhyāsa, the root ङ् is changed to न् ॥ The Preposition सं is not absolutely necessary, with other Prepositions also we have this form' as आ संनिष्यदत् ॥ (9) करिक्रत् is from कृ (करोति), in the Intensive यङ् लुक्, with श्लु, in the abhyāsa there is no palatal change (VII. 4. 62), and रि is added to the reduplicate. (10) कनिक्रदत् from कन्द in the Aorist, with ङ्क् reduplication, there is no chutva (VII. 4. 62) of the reduplicate, and the augment नि is added. In the classical literature, the form is अकन्दोदितम् ॥ कनिक्रदञ्जनुवम् (Rig Veda II. 4. 4). (11) भरिभत् from भृ (खिभर्ति) in यङ् लुक् with श्लु, without र् of VII. 4. 76,

without jaśva, and रि is added to the reduplicate. विषो भरिभूतोवधीषु (Rig Veda II. 4. 4). (12) दक्षिध्वतः from दक्ष (ध्वरते) in the yañ luk, śātri, plural number Nominative. The वि is added to the reduplicate, the दक्ष is elided, दक्षिध्वतः रश्मयः सूर्यस्य ॥ (Rig Veda IV. 13. 4). (13) दक्षिद्यूतम् is from dyut, yañ luk with śātri, there is no vocalisation of the reduplicate, with च change and चि augment. (14) तरिचतः from तृ (तरति) with ślu śātri, genitive singular: and रि added to abhyāsa. उद्योर्वा तरिचतः (Rig Veda IV. 40. 3). (15) वरीक्षपत् from वृष् with ślu śātri, Accusative with री added to abhyāsa. (16) वरीक्षजत् from वृष् with ślu, śātri and री augment. (17) मर्यज् from मृज् with लिट् (Perfect) गल्, ङ added to abhyāsa, and य added to the root, and there is no vṛiddhi, because there is no short penultimate now. In fact VII. 2. 114 is to be qualified by the words लघुपञ्च from VII. 3. 86. (18) चाग्नीगन्ति is from गम् with the Preposition चा, in the Perfect, with ślu, there is no chutva (VII. 4. 62), and augment नी is added. वंद्यन्ती वेदाग्नीगन्ति कर्णम् ॥ (Rig Veda VI. 75. 3).

The word कृति in the aphorism indicates that other forms, similar to these, are also to be included.

३५८७ । ससूवेति निगमि । ७ । ४ । ७४ ।

सूतेर्षिटि परस्मैपदं युगागमोऽभ्यासस्य चात्वं निपात्यते । 'गृष्टिः ससूव स्थविरम्' । सुसुवे कृति भाषावाचम् ।

3597. In the Chhandas sasūva is irregularly formed in the Perfect.

It is derived from सू । Thus गृष्टिः ससूव स्थविरं otherwise सुसुवे । Rig Veda IV. 18. 10.

३५८८ । वहुलं कृन्दति । ७ । ४ । ७८ ।

अभ्यासलोकारः स्याच्छन्दसि । 'पूर्णां विवर्ष्टि' । वधोरेतपट्टम् ।

3598. 'I' is diversely substituted in the Chhandas. for the vowel of the reduplicate, in the Reduplicated Present-form.

As पूर्णां विवर्ष्टि (from वग्).

कृति सप्तमोऽध्यायः ।

CHAPTER VIII.

३५८९ । प्रसमुपोदः पादपूरणे । ८ । १ । ६ ॥

एतां द्वे स्तः पादपूरणे । 'प्रभाषमैमि' । 'संसमिद्युवर्ष' । 'उपोष मे परामंश' । 'किं नोदुतु हर्षते' ।

3599. *Pra, sam, upa,* and *ut* are repeated, when by so doubling, the foot of a verse is completed.

As व प्रभाषमैमिरतस्य उपणे (Rig. VII. 8. 4), संसमिद्युवर्षे वर्धन् (Rig Veda X. 191. 1), उपोष मे परामंश (Rig Veda I. 126. 7), किं नोदुतु हर्षते वातवात (Rig Veda IV. 21. 9).

३६०० । कृन्दकीटः । ८ । २ । १५ ॥

वधवर्जितान्तेकान्ताद्य परस्मै मतोर्मस्य चः स्यात् । 'कृन्दते कृन्दवाच' । नोवर्जन् ।

3600. In the Chhandas *u* is substituted for the *m* of *mat*, when the stem ends in *i*, *ī* or *r*.

As, हरिवते हर्वयवाय (Rig Veda III. 52. 7). Of the stems ending in *r* we have गोवर्गन् &c.

३६०१ । अनो नुट् । ८ । २ । १६ ॥

अचन्तान्मतोर्नुट् स्यात् । 'अचयवन्तः कर्णवन्तः' । 'अचयवन्तं यदनस्या विभक्तिः' ।

3601. The affix *mat* gets the augment 'nut' in the Chhandas, after a stem ending in *an*.

As अचयवन्तः कर्णवन्तः सखायः (Rig Veda X. 71. 7) अचयवन्तं यदनस्या विभक्तिः (Rig Veda I. 164. 4).

३६०२ । नाटुस्य । ८ । २ । १७ ॥

नान्तात्परस्य घस्य नुट् । 'सुपचिन्तरः' ।

'+भूरिदास्यनुट्वाच्यः + ' । 'भूरिदावन्तरो जनः' ।

'+ इट्प्रचिनः + ' । 'रधीतरः' । 'रधीतमं रधीनाम्' ।

3602. In the Chhandas, the affixes *tar* and *tan* receive the augment *nut* after a stem in *n*.

The affixes *तर* and *तन्* are called च । Thus सुपचिन् + तर = सुपचि + तर (VIII. 2. 7) = सुपचि + तन्तर (VIII. 2. 17) = सुपचिन्तरः ।

Vart.—The augment नुट् is added to these affixes after भूरिदावन् ; as भूरिदावन्तरः (III. 2. 74, the affix is वनिप्) जनः (Rig Veda VIII. 5. 39).

Vart.—Long ई is the substitute of the final of रचिन् before तर and तन् । The word रचिन् is formed by the affix रचि in the sense of मनुष्य । The final न् is first elided by VIII. 2. 7, and then for the short इ of रचि the long ई is substituted by the present vārtika. If the long ई were substituted for the final न् of रचिन् as रचिई + तर, then this long ई being asiddha, it could not be compounded by ekādśa with the preceding इ into ईँ and the form would always remain रचिईतरः । As रधीतरः, and रधीतमं रधीनाम् (Rig Veda I. 11. 1). Or this ई may be considered to have come after रचि in the sense of मनुष्य ।

३६०३ । नसत्तनिषत्तानुत्तप्रतूर्तसूर्तगूर्तानि च्छन्दसि । ८ । २ । ६१ ॥

छन्देनैवपूर्वार्धपूर्वार्ध निष्ठाया नत्वाभावा निपात्यते । 'नसत्तमञ्जसा' । निषत्तमस्य च 'रतः' । अक्षरं निषण्णमिति प्राप्ते । उन्धेनैवपूर्वार्धस्यानुत्तम् । प्रतूर्तमिति त्वरते । तूर्तार्थस्य वा । सूर्तमिति छ् चत्थस्य । गूर्तमिति 'गूरी' इत्यस्य ।

3603. In the Chhandas we have the following irregular Participles : *nasatta*, *nishatta*, *anutta*, *prātūrta*, *sūrta*, and *gūrta*.

The words *नसत्त* and *निषत्त* are derived from the root *सद्* preceded by *न* and *नि*, and there is not the *न* change of VIII. 2. 42, Thus *नसत्तमञ्जसा* ॥ In the classical literature we have *असत्तम्* ॥ So also *निषत्त* in the Vedas, as in *निषत्तमस्य चरतः* (Rig Ved. 1. 146. 1) but *निषण्णः* in the classical literature. The word *अनुत्त* is from उन्ध with the negative च्च् ॥ The option of VIII. 2. 56 does not apply here. As *अनुत्तमा ते मयवन्* (= *अनुत्तम्*) ॥ प्रतूर्तम् is from त्वर् or तूर्ध्वा as *प्रतूर्तमिति त्वरते* (= *प्रतूर्तम्*) ॥ When it is derived from त्वर् then छ् is added by VI. 4. 20, and when from

तुर्त्त, then VI. 4. 21 is applied. गूर्त्त is from ग, the ऋ is changed to उ irregularly ; as दूर्त्तानावः = दूर्त्तानावः । गूर्त्त is from गूर्त्त as गूर्त्त अन्तस्य (=गूर्त्त) ॥

३६०४ । अन्तर्धरत्रित्युभयथा कृन्दसि । ८ । २ । ७० ॥

अन्तर्धरेव वा । अन्तर्धरेव-अन्तर्धरेव । अन्तर्धरेव-अन्तर्धरेव । अन्तर्धरेव-अन्तर्धरेव ॥

3604. In the Chhandas, both *ru* and *ra* are substituted for the final of amnas, ūdhas, and avas.

Thus अन्तर्धरेव or अन्तर्धरेव, अन्तर्धरेव or अन्तर्धरेव ; अन्तर्धरेव or अन्तर्धरेव ॥ When *u* is substituted for the final, this *u* is replaced by *u* by VIII, 3. 17, which is elided by VIII. 3. 19. The word अन्तर्धरेव means 'a little', and अन्तर्धरेव 'protection.'

३६०५ । भुवश्च महाव्याहृतिः । ८ । २ । ७१ ॥

भुवश्च-भुवश्च ।

3605. In the Chhandas, *ru* and *ra* may replace the final of the word 'bhuvas' when used as a mahā-vyāhṛiti.

Thus भुवश्च अन्तर्धरेव or भुवश्च अन्तर्धरेव ॥ The mahā-vyāhṛitis are three भूः, भुवः and स्वः ॥

३६०६ । ओमध्यादाने । ८ । २ । ८७ ॥

ओमध्यादानेः स्यादादने । 'ओमध्यादाने' पुरोहितम् । ओमध्यादाने किम् । ओमित्येवाचरं ।

3606. The vowel in *om* is pluta in the beginning of a sacred text.

The word ओमध्यादाने means the commencement of a sacred mantra or vedic text. Thus ओमध्यादाने पुरोहितं यज्ञस्य देवमन्त्रिणम् ॥ (Rig I. 1. 1.)

Why do we say "in the beginning"? Observe ओमित्येवाचरमुद्गीथमुवासीत् (Chhândogya Upanishad I. 1. 1). Here ओम् is not used, to indicate the commencement of a Text or Mantra, but is itself the subject of comment,

३६०७ । ये यज्ञकर्मेणि । ८ । २ । ८८ ॥

ये यज्ञकर्मेणि । 'यज्ञ-' इति किम् । ये यज्ञकर्मेणि ।

3607. The vowel of *ye* becomes pluta in a sacred text, when it is employed in a sacrificial work.

Thus ये यज्ञकर्मेणि ॥ Why do we say when employed in a sacrificial work? Observe ये यज्ञकर्मेणि इति यज्ञकर्मेणि "Ye yajamahe" consists of five syllables. Here it is a simple recitation.

३६०८ । प्रयवष्टेः । ८ । २ । ८९ ॥

प्रयवष्टेः देवमित्यादेशः स्यात् । 'अप', रेतसि, जिह्वतोऽप' । 'दे' किम् । प्रयवष्टेः इति ।

3608. In a sacrificial work, ओम् is substituted for the final vowel, with the consonant, if any, that may follow it, of a sentence.

The word यज्ञकर्मेणि is understood here also. The word प्रयवष्टेः means ओम् ॥ It is the name given to this syllable. This ओम् is substituted for the final letter

(टि) of that word which stands either at the end of a Pāda of a sacred hymn or at the end of a hemistich of such Rik. Thus for अवां रेतसि जिघ्रति (Rig. VIII. 44. 16), we may have अवां रेतसि जिघ्रतोऽम् ॥ So also for देवाञ् जिघाति सुवसुः (Rig. III. 27. 1), we may have देवाञ् जिघाति सुवसोऽम् ॥

The word टि is repeated in this aphorism in spite of its anuvṛtti from VIII. 2. 82, to indicate that ओम् replaces the whole of the last syllable, with its vowel and consonant. Had टि not been repeated, then by the rule of अतोऽन्यत् the final letter only of the टि portion of a sentence would have been replaced. Thus in सुवसुः the visarjaniya alone would have been replaced.

When not employed in connection with sacrificial works, there is no such substitution. Thus in the simple reading of the Vedas, we should always recite अवां रेतसि जिघ्रति ॥

३६०९ । याज्यान्तः । ८ । २ । ९० ॥

ये याज्यान्ता मन्त्रास्तेषामन्यस्य टेः प्लुतो यज्ञकर्मणि । 'जिह्वागन्ते चकचे ह्रस्ववाहताम्' । अन्तः किम् । 'याज्यानामन्ता वाक्यसमुदायकवाक्यां प्रति वाक्यं टेः स्यात् । सर्वान्यस्य चेज्यते ।

3609. The last vowel at the end of Mantras called Yājña, when employed in sacrificial works, is pluta and has the Acute.

Thus स्तोमिदिधेमानवे (Rig. VIII. 43. 11), जिह्वागन्ते चकचे ह्रस्ववाहताम् (Rig. X. 8. 6).

Why do we say 'at the end'? There are some Yājña hymns, consisting of several sentences. The final vowel (टि) of every sentence would have become pluta, in such a hymn. To prevent it, the word "anta" is used, so that the final vowel of the hymn at the end of all, becomes pluta.

३६१० । बृहिप्रेष्यश्रावह्रौषडावहानामादेः । ८ । २ । ९१ ॥

श्रवामादेः प्लुतो यज्ञकर्मणि । 'अग्नयेऽनुब्रूहि' । 'अग्नये गोमयानि प्रेष्य' । 'असू वोऽवड' । 'होमस्थाने व्रीही वोऽवड' । 'अग्निमाऽवड' ।

3610. In a sacrificial work, the first syllable of बृहि, प्रेष्य, श्रावट्, श्रावट् and श्रावह्र is pluta.

Thus अग्नयेऽनुब्रूहि (Muir S. I. 4. 11), अग्नये गोमयानि (or न) प्रेष्य, असू वोऽवड् ; होमस्थाने व्रीही वोऽवड् अग्निमाऽवड् ॥

So also in पित्र्यायामनुस्त्रया on the analogy of बृहि, so also असूस्त्रया ॥ The word वोऽवड् is illustrative of the six forms वड्, वोवड्, वावड्, वौवड्, वावड् ववड् ॥

But there is no prolation in श्रावह्र देवान् युजमानावः ; श्रावह्र असू वोऽवड् ॥

३६११ । अग्नीध्रमेवणे परस्य च । ८ । २ । ९२ ॥

अग्नीध्रः प्रेष्य आदेः प्लुतस्तत्प्रात्ययस्य च । 'श्रोत्रयावड्' । 'श्री' । 'अग्नीध्रमीजिह्वरः बहिः स्तुषीहि' ।

3611. In an order given to Āgnīdhra priest, the first syllable as well as the succeeding syllable is pluta.

In a Yajña, the principal priests (ṛitvij) are four, Adhvaryu, Udgātā, Hotā and Brahman. Every one of these has three subordinate priests (ṛitvi) under him.

The duty of *Āgnidhra* is to kindle the sacrificial fire. In a summons or call (वेदक) made by the *Adhvaryu*, who is the Director of ceremonies, to the *Āgnidhra* to perform the functions of *Āgnidh*, both syllables become *pluta*.

The word अग्नीह्व वेदक is a compound = अग्नीधः वेदकम् "a call or summons relating to *Āgnidh* duty."

Thus वा ३ अ ३ अय, ओ३ वा ३ अय । The *pluta* takes place only in these examples ; therefore, not here, as अग्नीह्वमीन् विहर; अग्निं स्मृषीहि ।

३६१२ । विभावा एष्ट प्रतिपद्यते हेः । ८ । २ । ८३ ॥

मुतः । अकार्षीः कटम् । अकार्षे ही३ । अकार्षे हि । 'एष्ट' = 'एति' किम् । 'कटं करिष्यति हि' । हेः' किम् । करोमि ननु ।

3612. 'Hi' at the end of an answer to a question may optionally be *pluta*.

Thus Q. अकार्षीः कटं देवेदत । Ans. अकार्षे ही३ ३ or अकार्षे हि ।

Why do we say "in answer to a question" ? Observe कटं करिष्यति हि ।

Why do we say हेः "of हि" ? Observe करोमि ननु ।

३६१३ । निरुद्धानुयोगे च । ८ । २ । ८४ ॥

अथ यद्वाक्यं तस्य टेः सुतो वा । 'अद्यामावाक्येत्यात्' । अद्यामावाक्येत्येवं वादिनं युक्तया स्वस्तानुवाक्यं स्वमनुवयुज्यते ।

3613. The end syllable of that sentence is optionally *pluta*, when it asserts something which has been refuted, and is employed by the victor by the way of censure.

The word *निरुद्धः* means the refutation of another's opinion. *निरुद्धा* is a gerund, and means 'having refuted'. *अनुयोगः* is the expression of the same proposition which has been refuted. When a person has demonstrated the untenableness of another's assertion, and then employs the said assertion by way of taunt, reproach or reprimand, then the final syllable of such a sentence becomes *pluta*. The sūtra literally means "Having refuted (it) when asserting (the same by way of censure)."

Thus an opponent asserts that "The word is not eternal." (अनित्यः शब्दः) । Proving by arguments the untenableness of this position, and after refuting it, the victor says by way of reprimand:—अनित्यः शब्द इत्यात्मी३ ३ or अनित्य शब्द इत्यात्म् 'This is then your assertion—that the word is not eternal'. Similarly अद्यामावाक्येत्यात्मी३ ३ or अद्यामावाक्येत्यात्म् ।

३६१४ । आद्ये दितं भर्त्सने । ८ । २ । ८५ ॥

'द्व्योद्व्यो३ चातयिष्यामि त्वाम्' । आद्ये दितवद्वा द्वित्योपसङ्गम् । 'ओ३ ओ३' ।

3614. The final syllable of an *āmredita* vocative is *pluta* when a threat is expressed.

A Vocative is reiterated when a threat is meant (VIII. 1. 8. S. 2143). Its final syllable becomes *pluta*. Thus द्व्यो द्व्यो ३ चातयिष्यामि त्वाम् ।

Though the anuvṛtti of the sūtra VIII. 2. 82, is current here, yet the final of the sentence is not pluta, but of the āmredita.

It should be rather stated that any one of the repeated words may be pluta by alternation. Thus चोरैः चोर or चोरै चोरै ३. The word āmredita is employed in the sūtra as illustrative of the doubling, for the threat is expressed by both words, so that pluta may be of both words in turn: and not of the second word only, though that is technically called āmredita.

३६१५ । अङ्गयुक्तं तिङाकाङ्क्षम् । ८ । २ । ८६ ॥

अङ्गत्वेनेन युक्तं तिङन्तं व्यवहते । 'अङ्गकूजः इदानीं ज्ञास्यसि ज्ञास्यम्' । 'तिङ्' किम् । 'अङ्ग देवदत्त मित्यत्र वदसि' । 'आकाङ्क्षम्' किम् । 'अङ्ग पक्षः । नैतदपरमाकाङ्क्षति । अर्थान्न सत्येन 'अङ्गाधीष्व भक्तं तव दास्यामि' ।

3615. The final syllable of a finite verb, used as a threat becomes pluta, when the word *anga* is joined with it, and it demands another sentence to complete the conclusion.

Thus अङ्ग कूजः इदानीं ज्ञास्यसि ज्ञास्यम् । अङ्ग व्याहरी ३. इदानीं ज्ञास्यसि ज्ञास्यम् । Why do we say 'a verb'? Observe अङ्ग देवदत्त मित्यत्र वदसि ।

Why do we say 'when this calls for a conclusion'? Observe अङ्ग पक्षः । Here it is a complete sentence and does not demand another to complete the sense.

The word अर्थान्न of the last sūtra is understood here also. Therefore not in अङ्ग अधीष्व, ओदनं ते दास्यामि । Here अङ्ग has the force of solicitation. (VIII. 1. 33. S. 3940),

३६१६ । विचार्यमाणानाम् । ८ । २ । ८७ ॥

वाक्यानां टेः सतः । 'होतव्यं द्रोक्षितस्य यद्वा ३ इ' । 'न होतव्यमिति' । होतव्यं न होतव्यमिति विचार्यते । प्रमादीर्यस्तुतस्त्वपरीक्षणं विचारः ।

3616. The final syllable of those sentences is pluta, which denote acts of reflection (or balancing between two alternatives).

To determine a thing by weighing all arguments *pro* and *con*. is called *vichāra* or judgment. Thus होतव्यं द्रोक्षितस्य यद्वा ३ इ न होतव्यमिति 'should one perform a sacrifice in the house' of an initiated person. Similarly तिष्ठेद्युप ३ इ, अनुवहरेद्युप ३ इ ॥ Here also it is being reflected upon whether युपे तिष्ठेत् or युपे अनुवहरेत् ॥ i. e. should the stake remain upright or should it be put flat by the yajamāna. किं युपस्तिष्ठेत्, किं वा युपं वज्रमानः क्षापयेत् ॥

३६१७ । पूर्ये तु भाकायास् । ८ । २ । ८८ ॥

विचार्यमाणानां पूर्वमेव सत्यते । 'अहिर्नृ ३ रज्जुर्गु' । प्रयोगावेकस्य पूर्वमेव । एव भाका-यस्त्वानुपूर्वयोगश्चरद्वीतिज्ञायते ।

3617. In common speech, the final vowel of the first alternative is only pluta.

This makes a *nijama* or restriction. The previous sūtra, is thus confined to the Vedic literature, and not to the classical. तु here has the force of 'only.' Thus अहिर्नृ ३ रज्जुर्गु, 'Is it a snake or a rope?' सोऽपि नृ ३ क्षपेतीति, 'Is it a clog of earth or a pigeon?'

The priority, of course, depends upon employment. The order of words depends upon one's choice.

३६१८ । प्रतिवचनं च । ८ । २ । ९८ ॥

वाच्यस्य टेः युतेऽभ्युपगमे प्रतिज्ञाने चवचाभिमुख्ये च । 'गं मे देहि भोऽ' । 'हन्त ते ददामि' । 'नित्यः वन्दे' भवितुमर्हति । 'दत्तं किमाप्स्य' ।

3618. The final syllable of the sentence which expresses assent or promise, or listening to, is *pluta*.

The word *प्रतिवचनं* means 'agreement, assent or promise.' It also means 'listening to.' All these senses are to be taken here, as there is nothing in the sūtra to restrict its scope. Thus it has three senses, 1. to promise something to a petitioner, 2. to acknowledge the truth of some proposition, 3. to listen to another's words. Thus गं मे देहि भोऽ, 1. हन्त ते ददामि ३ ॥ 2. नित्यः वन्दो भवितुमर्हति ३ ॥ 3. देवदत्त भोः, किमाप्स्य ३ ॥

३६१९ । अनुदात्तं प्रश्नान्ताभिपूजितयोः । ८ । २ । १०० ॥

अनुदात्तः युतेः स्वान् । दूराच्छ्रुतादिषु सिद्धस्य प्लुतस्यानुदात्तत्वमात्रमनेन विधीयते । अग्निभूते ३ । पट ३ उ । 'अग्निभूते' 'पटो' एतयोः प्रश्नान्तं टेऽनुदात्तः प्लुतः । शोभनः खल्वसि माणवक ३ ।

3619. The final vowel at the end of a question or of a praise is *pluta*, but unaccented.

That which is employed at the end of an interrogative sentence is called *प्रश्नान्तः*. According to some, this rule does not ordain *pluta*, but only ordains the *anudatta*-ness of those syllables which become *pluta* by the previous rules VIII. 2. 84 &c. The meaning of the sūtra then is:—That *pluta* which comes at the end of an Interrogative sentence or a sentence denoting admiration, is *anudatta*.

Thus अगमः ३ पूर्वा ३ न् यामा ३ न् अग्निभूते ३ or अगमः पूर्वा ३ न् यामा ३ पट ३ उ (i. e. अगमः पूर्वा ३ यामा ३ अग्निभूते or पटो) । The words अग्निभूते, and पटो being finals in a question, become *anudatta* as well as *pluta*. The other words अगमः &c. become *avarita* and *pluta* by VIII. 2. 105. See VIII. 2. 107.

As regards अग्निपूजिते we have शोभनः खल्वसि माणवका ३ ॥ Here the final of माणवक becomes *anudatta* and *pluta*.

३६२० । विदिति चोपमार्चं प्रयुज्यमाने । ८ । २ । १०१ ॥

वाच्यस्य टेऽनुदात्तः प्लुतः । 'अग्निविद्भावा ३ त्' । अग्निरिव भावा ३ । 'उपमार्चं' किम् । अर्चयिदाहुः । 'प्रयुज्यमाने' किम् । अग्निमर्चयको भावा ३ ।

3620. The end-vowel at the end of a sentence becomes *anudatta* and *pluta*, when the particle *chit* is employed, denoting comparison.

The word अनुदात्तं is understood here. This sūtra ordains *pluta* as well, and not merely *accent*.

Thus अग्निविद् भावा ३ त् 'may he shine as fire'. So also राजविद् भावा ३ त् 'may he shine as a King'.

Why do we say 'when the sense is that of comparison'? Observe **कचं चिद्** कातुः । Here **चिद्** has the force of 'littleness or difficulty'.

Why do we say **प्रयुक्तमने** 'when expressly employed'? Observe **अग्निं मंसवको** भायात् 'Let the boy shine like fire'. Here **किन्** is understood, hence the rule does not apply.

३६२१ । उपरिस्विदासीदिति च । ८ । २ । १०२ ॥

टे: प्लुतोऽनुदातः स्यात् । 'उपरिस्विदासीत् त्' । 'अधीस्विदासीत् त्' इत्यत्र तु 'विचार-मायानाम्' (३६१६) इत्युदातः प्लुतः ।

3621. In **उपरि स्विद् आसीद्** the end-vowel is *anudatta* and *pluta*.

The word *anudatta* is understood here also. The end-vowel would have been *pluta* here by VIII. 2. 97 : S. 3616, the present sūtra really ordains accentlessness of this *pluta*.

Thus **अधः स्विदासीत्**, **उपरि स्विदासीत्** (Rig X. 129. 5). In the first portion **आसीत्** is *pluta* and *udatta* by VIII. 2. 97, in the second it is *anudatta* by the present sūtra.

३६२२ । स्वरितमात्रे ङितेऽसूयासंमतिकोपकुंत्सनिषु । ८ । २ । १०३ ॥

स्वरितः प्लुतः स्यादाम् ङिते परेऽसूयादौ गम्ये । असूयायाम् । अभिरुपका अभिरुपक रिक्तं ते अभिरुप्यम् । संमते । अभिरुपका अभिरुपक शोभनोऽसि । कीये । अविनीतका अविनीतक इदानीं ज्ञास्यसि ज्ञानम् । कुत्सने । ज्ञातीका ज्ञातीक रिक्ता ते ज्ञातिः ।

3622. Of the two vocatives of the same form standing at the beginning of a sentence, the end-vowel of the first becomes *pluta* and *svarita*, when envy, praise, anger, or blame is expressed.

The Vocative is doubled by VIII. 1. 8. S 2143. This sūtra ordains *pluta* there. Thus Envy :—**माणवकाः** माणवक, अभिरुपकाः अभिरुपक, रिक्तं त अभिरुप्यम् । Praise :—**माणवकाः** माणवक, अभिरुपकाः अभिरुपक शोभनः खल्वसि ॥ Anger :—**माणवकाः** माणवक, अविनीतकाः अविनीतक इदानीं ज्ञास्यसि ज्ञानम् ॥ Blame :—**ज्ञातीकाः** ज्ञातीक रिक्ता ते ज्ञातिः ॥

३६२३ । स्तियाशीप्रवेषु तिहाकाक्षम् । ८ । २ । १०४ ॥

आकाङ्क्षस्य तिहन्तस्य टेः स्वरितः प्लुतः स्यात् । आचारभेदे । स्वयं ह रथेन याति । उप-
ध्यायं पदार्थं गमयति । प्रार्थनायम् । पुत्रांश्च लप्सीष्टः धनं च तात । व्यापारको । कटं कुत्र दामं
यच्छ । 'आकाङ्क्षम्' किम् । दीर्घापुरति अग्निदग्धमग्निहर ।

3623. When an error against polite usage is censured, or when a benediction or a bidding is intended, the end syllable of a finite verb becomes *pluta* and *svarita*, if this requires another sentence to complete the sense.

The word 'svarita' is understood here. The word **तिहा** means 'the error in usage' or 'want of good breeding.' (VIII. I. 60) **आशी** means 'benediction.' **इह** means 'order' or 'commanding by words.'

Thus स्वयं दत्तेन वीतिरिति, उवाचार्थं पठति गमयति ॥ स्वयं चोदयन् भुङ्क्ते, उवाचार्थं वक्तुं वाचयति ॥ In both these, the first sentence requires the second as its complement, and hence there is साकारं वा ।

Benediction:—सुतांश्च जम्बीर्याः धनं च तात ; जम्बीर्योऽपीष्टा व्याकरणं च, भद्र ॥

Order:—कटं कुर्वीत शानं च गच्छ ; यवान् जूनीहि, सन्तु च पिब ॥

Why do we say 'when it requires another sentence as its complement' ? Observe दीर्घादुपरि जम्बीर्यमीन् विहर । There cannot be any counter-example of विहर, for there two sentences are absolutely necessary to express the sense of censure.

इदं च । अनन्तरस्यापि प्रज्ञाख्यानयोः । ८ । २ । १०५ ॥

अनन्तरस्याप्यस्यापि पठत्य टेः स्वरितः प्लुत एतयोः । प्रश्ने । अगमाः पूर्व्यान् ग्रामांश्च न । सर्ववद्वानामयम् । आख्याने । अगमाः न पूर्व्यान् ग्रामांश्च न ।

3624. In a question or narration, the end-vowel of a word, though not final in a sentence, becomes svarita and pluta, as well as of the word which is final in a sentence.

The word 'padasya' is understood here : and so also the word 'avarita.' The end-vowel of a word which is not the last word in a sentence, as well as of the last word, becomes svarita and pluta, when a question is asked, or a fact is narrated. In fact, *all* the words of a sentence become svarita and pluta hereby.

Thus in questioning we have :—अगमाः पूर्व्यान् ग्रामांश्च अग्नि भूताश्च or पटाश्च ॥ Thus all words have become svarita and pluta. The final word would in one alternative, become anudatta also, by VIII. 2. 100, as shown under that sūtra. The force of the word अग्नि in the sūtra, is to make the final word also svarita, and thus this sūtra makes VIII. 2. 100 an *optional* sūtra with regard to question.

In *dikhyāna* or narration, there is no other rule, which is debarred by this. Therefore there, *all* words become svarita and pluta *necessarily*, by the force of this sūtra. Thus अगमांश्च पूर्व्यान् ग्रामांश्च न मेऽतः ॥

इदं च । मुतावेष इदुतो । ८ । २ । १०६ ॥

मृताकूलादिषु प्लुतो विहितमन्त्रेणः प्लुतप्रसङ्गे तदवयवादिदुतो भवेति । येन तिकायन । औत एवम् । अतुर्मात्रावेषो संयोजते ।

3625. In forming the pluta of the diphthongs *ai* and *au* their last element *i* and *u* get the pluta.

The pluta ordained by VIII. 2. 84 &c. when applied to ऐ or औ cause the prolation of the last element of these diphthongs namely of इ or उ. The word प्लुतो in the sūtra is Nominative dual of प्लुत, and the aphorism literally means 'इ and उ are pluta of the diphthongs ऐ and औ' ॥

Thus ऐतिहास्य, औतएवम् ॥

This pluta of ऐ and औ has four mātrās. Thus अ+इ and अ+उ each has one mātrā. The pluta of इ and उ will have *three* mātrās. Thus अ+इः and अ+उः, or the whole has *four* mātrās.

३६२६ । एचोऽप्रगृह्यस्योदूराद्धूते पूर्वस्वार्थस्यादुत्तरस्येदुत्ती । ८ । २ । १२० ॥

अप्रगृह्यस्योदूराद्धूते प्लुतविधौ पूर्वस्वार्थस्याकारः प्लुतः स्यादुत्तरस्य स्वार्थस्य इदुत्तीतः ।

+ प्रश्नान्ताभिपूजितविधायमाद्यप्रत्यभिवादाप्यान्तवेधे + । प्रश्नान्ते । अगमाः पूर्वाङ्ग-
यामाङ् न । अग्निभूतः ६ । अग्निपूजिते । भद्रं करोषि षट् ३३ । विधायमाद्ये । होतव्यं दीक्षितस्य
यथा ३६ । प्रत्यभिवादे । आयुष्मानेध अग्निभूतः ६ । याज्यान्ते । स्तोमोर्विधेमाग्नयः ६ । 'एति-
गयानम्' किम् । विष्णुभूते ३ यातयिष्यामि त्वाम् । अदूराद्धूते इति न वक्तव्यम् । यद्वान्तवदर्थं तु
कर्तव्यम् । इह मा भूत् । भद्रं करोषि गौरिति । 'अप्रगृह्यस्य' किम् । श्रोत्रे मादे ३ ।

+ आमन्त्रिते ह्यसि प्लुतविकारोऽयं वक्तव्यः + । अन्त्याइ यत्ती यः ।

3626. In the diphthongs, which are not *Pragrihya* (I. 1. 11 &c) and which become *pluta* under the circumstances mentioned in VIII. 2. 83 &c., but not when that circumstance is a call from a distance (VIII. 2. 84); for the first half, there is substituted the prolated 'ā', and for the second portion *e* or *u*.

The diphthongs or ए, ऐ, औ and औ । Their elements are अ+इ, and अ+उ । When these diphthongs are to be prolated, at the end of a word, the diphthong is resolved into its elements, the first portion अ is prolated, and इ or उ added, as the case may be. This इ and उ, in fact, are the substitutes of the second portion, which may be इ or उ, or इ or औ ।

This rule is not of universal application, but applies to Rules VIII. 2. 100, VIII. 2. 97, VIII. 2. 83, and VIII. 2. 90 only, according to the following *Vārtikas*.

Vārt:—The scope of this sūtra should be determined by enumerating the rules to which it applies.

Vārt:—It should be stated that it applies to sūtras VIII. 2. 100, 97, 83 and 90.

Thus VIII. 2. 100: As अगमाः पूर्वाङ्ग यामाङ् अग्निभूतः ६ or षट् ३३ । भद्रं करोषि माद्यवका अग्निभूतः ६ or षट् ३३ । So also VIII. 2. 97:—as होतव्यं दीक्षितस्य यथा ३६ । So also VIII. 2. 83:—as, आयुष्मान् एध अग्निभूतः ६ or षट् ३३ । So also VIII. 2. 90:—as, उवाचाय यथाचाय होमयथाय वेधसे । स्तोमोर्विधेमाग्नयः ६ । (Tait. S. I. 3. 14. 7).

This *pluta* आ is *udatta*, *anudatta* or *avarita*, according to the particular rule which has been applied, i. e. at the end of a question it is *anudatta* or *avarita*, and everywhere else, *udatta*. The इ and उ are of course, always *udatta*: because the *anuvṛtti* of *udatta* is current here.

Why do we restrict this sūtra to the above-mentioned four rules? Observe विष्णुभूते विष्णुभूते ३ यातयिष्यामि त्वा आगच्छ ओ मीक्षक विष्णुभूते ।

In fact, the present sūtra being confined to the above-mentioned four rules, the words अदूराद्धूते in the sūtra, are redundant: and should not have been used. Moreover the word यद्वान्त should have been used in the sūtra, for it applies to diphthongs at the end of a pada. Therefore, not in भद्रं करोषि गौरिति । Here ओ before the *carvanāmasthāna* affix, तु is not a pada (I. 4. 17).

Why do we say 'when it is not a *Pragrihya*'? Observe श्रोत्रे मादे ३ ।

Vārt:—This peculiar modification of *pluta* vowel takes place in the *Vocative* case in the Vedas. As अन्त्याइ यत्ती यः अदूर्ध्वेन स्वह्ना होमं विह । Here by *no*

other rule, the Votive would have become prolated.

३६२७ । तथैवैविवि संहितायाम् । ८ । २ । १०८ ॥

इदुतेर्वकारवकारोऽसौऽपि संहितायाम् । अना३वाया । पटा३वाया । अना३विन्दुः । पटा३-
वुदकम् । 'अवि' किम् । अना३वयवौ । 'संहितायाम्' किम् । अना३व इन्द्रः । संहितायामित्यध्याप-
कापरेधिकाः । इदुतेरसिद्धादयमारम्भः स्वर्णदीर्घस्य वाक्यस्य च निवृत्त्यर्थः । पचदेर-
विज्ञात्वात् 'इदुतस्वरितयोर्वचः स्वरितोऽनुदात्तस्य' (३६५७) इत्यस्य वाधनार्थो वा ॥

3627. For these vowels *i* and *u* are substituted *y* and *v*, when a vowel follows them in a saṁhitā (in an unbroken flow of speech).

The word संहितायाम् is an adhikāra and exerts its influence up to the end of the Book. Whatever we shall teach hereafter, up to the end of the Book, will apply to the words which are in the Saṁhitā.

Thus अना३वाया, पटा३वाया, अना३विन्दुः, पटा३वुदकम् ॥

Why do we say 'when a vowel follows'? Observe अना३वयवौ ।

Why do we say संहितायाम् 'in an unbroken flow of speech'? Observe अना३ व इन्द्रम्, पटा३ उ उदकम् in the Pada Pāṭha.

This sūtra is made, because इ and उ, being Pluta-modifications are considered as asiddha (VII. 2. 1) for the purposes of इको यणचि (VI. 1. 77). But supposing that somehow, or other, these इ and उ be considered siddha, still the present rule is necessary to prevent their lengthening before a homogeneous vowel (VI. 1. 101), or their retaining their form unchanged by VI. 1. 127. If it be said, that these rules VI. 1. 101, and VI. 1. 127, would not apply, because of the Vārtika इकः स्तुतपूर्वस्य स्वर्णदीर्घ-वाधनायै यणादेशो यत्तस्यः (Vārtika to VI. 1. 77); still the present sūtra ought to be made, in order to prevent यण accent (VII. 2. 4. S. 3657).

३६२८ । मनुष्यो व संबुद्धो हन्वसि । ८ । ३ । १०९ ॥

व इत्यविप्रक्तिको निर्देशः । मत्वनस्य च वः स्यात् । 'मनोऽन्यस्य' (७३) इति परिभाषया, नकारस्य । 'इन्द्र मवस्य इह पाणि सोमम् । हरिषोमे दिनं त्वा' । 'हन्वदीरः' (३६००) इति वाक्यम् ।

3628. For the final of the affixes *mat* and *vas* there is substituted *ru*, in the Votive singular, in the Chhandas.

The word संहितायां is understood here. A word ending in the affix मत् or वस्, changes its final त् or स्. (I. 1. 52, S. 42) into र्, in the Chhandas, in the Votive singular. Thus मत्:—इन्द्रं मवस्य इह पाणि सोमम् (Rig. III. 51. 7). हरिषो मेदिनं त्वा । Here मवस्य is Votive Sg. of मवस्यत्, and हरिषः of हरिषत्, meaning 'he who is possessed of Maruts or Hari horses.' The म् of मत् is changed to व्, by VIII. 2. 10; 15. S. 3 00. The base मवत् before this termination is Bha by I. 4. 19. The affix सु (nom. sg.) is elided by VI. 1. 68; the त् is elided by VIII 2. 23, and the न् (of वुत् VII. 1. 70) is changed to र् by this sūtra. So also इन्द्रायाहि, वृत्तानः उपवस्यति हरिः (Rig. I. 3. 6).

With वस्:—मीमांसीकाश्च तनवाय मन (Rig. II. 33. 14). इन्द्रावुः । See VI. 1. 13, for the formation of मीमांस, वाङ्मन with वस् ॥

Why do we say 'of मत् and वत्' ? Observe मय्यन् स्तोत्रायः । Why do we say 'in the Vocative Singular' ? Observe य एवं विद्वान्विमाधने । Why do we say 'in the Chhandas' ? Observe हे गोमन्, हे पवित्रम् ॥

३६२९ । दाश्वान्साह्वान्मीढ्वान् । ६ । १ । १२ ॥

मते वयस्वन्ता निपात्यन्ते, 'मीढ्वस्तेकाय तनयाय' ।

‘+ वन उपसंख्यानम् +’ । कृनिष्ठाविधोः सामान्यद्वयम् । अनुबन्धपरिभाषा तु नोपपत्तिरिति । अनुबन्धस्यैव निदिष्टात् । ‘यदस्त्रायन्तं वसुना प्रातरित्त्वः । इयः कृनिष्’ ।

3629. The participles dāśvān, sāhvān and mīdhvān are irregularly formed without reduplication.

The word दाश्वान् is from the root दाश् ‘to give’ with the affix वसु (III. 2. 107); here the reduplication and the augment दृद् are prohibited irregularly; as दाश्वान्तो दाशुवः सुतम् (Rig. I. 3. 7). The word साह्वान् is derived from the root सह् ‘to endure,’ by adding the affix वसु (III. 2, 107), the irregularity being in lengthening the penultimate, not allowing the augment दृद् and the reduplication. Thus साह्वान् बलाद्वकः । So also मीढ्वान् comes from मिष् ‘to sprinkle’ with the affix कृनु (III. 3. 107) the irregularity consisting in non-reduplication, non-application of दृद्, the lengthening of the penultimate vowel, and the change of ञ into ङ । As मीढ्वस्तेकाय तनयाय मन् (Rig Veda II. 33. 14). It is not necessary that these words should be in the singular always; in their plural forms also they do not reduplicate.

Note:—The affix वन् should also be enumerated. The affixes कृनिष् and वनिष् are both meant here. Its final is also changed to ङ in the Vocative Sg. As यस्त्रायन्तं वसुना प्रातरित्त्वः । The word प्रातरित्त्वन् is formed by adding वनिष् to the root इ (इय) preceded by प्रतः । See III. 2. 75. The तुक् is added by VI. 1. 71.

३६३० । उभययत्तु । ८ । ३ । ८ ॥

अप्यरे कवि वकारस्य रर्वा । पंथुस्तोत्रवर्धे ।

3630. In both ways, in the Rig verses.

This ordains an option to the last sūtra, by which the य substitution was compulsory. A word ending in न् followed by a letter of वृक् class, which itself is followed by वन्, changes its final न् to र् optionally in the Rig Veda. Sometimes there is र् and sometimes न् । Thus कृनिष्त्वा दधाति or कृनिष्त्वा दधति ; पंथुस्तोत्रवर्धे । (Rig Veda X. 90. 8).

३६३१ । दीर्घावटि समानपादे । ८ । ३ । ९ ॥

दीर्घावकारस्य रर्वा स्वाटि तो वेवाटी वकारादलोऽसमात् । दीर्घो वकारः पुनरी । ‘अतो वन्द्रे य वेवाटा’ । उभययत्तुर्नृत्तेर्नृ । ‘अदिन्वत्तुः विवाटो’ ।

3631. R is optionally substituted for that final n of a word which is preceded by a long vowel, and is followed by an ‘a’ letter (vowels and semi-vowels with the exception of ऋ), when these (‘n’ and ‘a’) come in contact with each other in the same stanza of the Rig Veda.

The *ṣ* of VIII. 3. 7 is understood here; and so also अनु. The word इमानवाद् means इकवाद. i. e. when both words are in one and the same Pāda of the verse. Thus परिधाँ रति (Rig. IX. 107. 19) उ देवो यज्वजति (Rig. I. 1. 2) देवो जवाधुमतो; (Rig Veda IV. 1. 2) मर्हो इन्द्रो य जाग्रता (Rig Veda VIII. 6 1.)

The word इमवद् of the preceding sūtra is understood here also; so that is an optional rule; and न remains unchanged also, as आदित्यान् इवामहे आदित्यान् वाचिवामहे (Rig Veda VIII. 37. 1). See VIII. 3. 3.

३६३२ । आतोऽति नित्यम् । ८ । ३ । ३ ॥

अति परतो देः पूर्वस्यातः स्थाने नित्यमनुनासिकः । 'मर्हो इन्द्रः' । तैत्तिरीयसु अनुस्वार-
नधीयते । तत्र आन्धरो व्यक्त इति प्राच्यः । एवं च सूत्रस्य धनं सिध्यति ।

3632. A nasal vowel is *always* substituted for 'ā' before *ru*, when it is followed by a letter of 'aṭ' pratyāhāra (i. e. when it is followed by a vowel or *ka*, *ya*, *va*, or *ru*).

Thus VIII. 3. 9 teaches the substitution of *ṇ*, the long *ā* preceding it, would have been optionally nasal by the last sūtra. The present sūtra makes it necessarily so. Thus मर्हो अति (Rig. III. 46. 2) मर्हो इन्द्रो य जाग्रता (Rig. VIII. 6. 1). देवो जवादीयन् ।

Some (i. e. the Taittiriya) read it as anuvāra. This is a Vedio diversity according to the Easterns. In this view, the necessity of the sūtra is rather doubtful.

३६३३ । स्वतवान्यायो । ८ । ३ । ११ ॥

अर्वा । 'सुवसत्य स्वतवोः पापुराणे' ।

3633. The *ṣ* of 'svatawân' is changed to 'ru' before 'pāyu.'

As स्वतवः पापुराणे (Rig. IV. 2. 6). The word is स्वतवम्, the *ru* is added by VII. 1. 83. The word is derived from तु वृद्धौ with the affix अनुन् (स्वतवो वस्यते स्वतवान्) । See S. 3594.

३६३४ । इन्द्रसि वायुमात्रे हितयोः । ८ । ३ । ४८ ॥

विश्वस्य दो वा व्याकुष्योः प्रथममावेष्टितं च वर्जयित्वा । 'यमे वातर्चतस्त्वयिः' । 'विरिणं विश्वस्यपुः' । नेह । 'अनुनः पुष्यः पतिः' । 'अप्र-' इत्यादि किम् । 'अग्निः प्र विद्वान्' । 'पुष्यः पुष्यः' ।

3634. *Sa* may optionally be substituted for the visarga before a hard guttural and labial, in the Chhandas; but neither before *pra*, nor before a doubled word.

Thus:—अग्ने पति अतस्त्वयिः (Rig Ved. VIII 60. 5.) विरिणं विश्वस्यपुः (Rig Veda VIII. 98. 4). But not here:—अनुनः पुष्यः पतिः (Rig Veda X. 48. 1).

Why do we say 'not before *pr* and a doubled word'? Observe अग्निः प्र विद्वान् (Av. Y. 26. 1), पुष्यः पुष्यः पतिः ।

३६३५ । अकारःकारिणश्चिह्नोऽन्त्यमितिः । ८ । ३ । ५० ॥

विश्वस्य हाः स्वात् । 'अद्वियो अस्त्वयि' । 'यथा नो वस्यस्त्वयि' । 'सुपे वस्यस्त्वयि' । 'उरु वस्यस्त्वयि' । 'वोर्न न वा' वस्यस्त्वयि वस्यस्त्वयि । 'अनद्विते' इति किम् । 'यथा नो आदितिः, वरु' ।

3635. The Visarga is changed to ṣ in the Chhandas, before कः, करत्, करति, कधि and कतः but not so the visarga of *aditi*.

Thus अदिवेःअस्त्वः न कः is the Aorist of कृ, the णि has been elided by II. 4. 80: the अ- of क is gunated before the affix तिप्, thus we have करत्, the णि is elided by VI. 1. 68; and the augment अद् is not added by VI. 4. 76. Similarly ययानो अस्त्वस्करत् न Here also करत् is the Aorist of कृ, with अद् by III. 1. 59, सुपेवस्करति, here करति is the लट् of कः; अद् is adiled instead of उ, as a Vedic anomaly. उरयस्त्वधि, here कधि is the Imperative of कृ, the णि is changed to धि, the vikarṇa is elided and धि changed to णि by VI. 4. 102. See VIII. 4. 27, for the change of न् to य् न सोमं न चाव मयजत्सु न स्ततम्, here कृतम् is Past Participle of कृ न्.

Why do we say 'but not of कृदिति'? Observe ययानो कृदितिः करत् (Rig Veda I. 3. 42).

३६३६ । पञ्चम्याः परतत्रथर्थैः । ८ । ३ । ५१ ॥

पञ्चमीविभक्त्या सः स्वातुपरिभावाच्च परिच्यते परतः । 'दिवस्परिचयं जज्ञे' । 'वाचसं किम्' । 'दिवस्पृष्ट्याः पूर्वोक्तः' ।

3636. The visarga of the Ablative case is changed to ṣ before *pari* meaning 'over'.

The word Chhandas is understood here also, Thus दिवस्परिचयं जज्ञे (Rig Ved. X. 45. 1).

Why do we say 'when परि means 'over'? See दिवः पृथिव्याः पूर्वोक्त उद्धृतम्, (Rig Ved. VI. 47. 27). Here परि has the sense of 'on all sides'.

३६३७ । पातौ च बहुलम् । ८ । ३ । ५२ ॥

पञ्चम्या इत्येव । 'सूर्यो नो दिवस्यातु' ।

3637. S may diversely be substituted for the visarga of the Ablative before the verb 'pātu' in the Chhandas

Thus सूर्यो नो दिवस्यातु, (Rig Veda X. 158. 1), Sometimes, the change does not take place; as परिवदः पात ॥

३६३८ । वध्याः पतिपुनष्टपातपयस्वीयेषु । ८ । ३ । ५३ ॥

'वाचस्पतिं विव्रकर्मोद्धृतम्' । 'दिवस्पृष्टं भक्षमानः' । 'तत्तत्तत्तत्तत्तत्तत्' । 'परिवीतं वलस्पृष्टं' । 'दिवस्पृष्टं विविधयाः' । 'राष्ट्रस्योक्तं पञ्चम्या' ।

3638. For the visarga of the Genitive, there is substituted ṣ in the Vedas, before पति, पुन, पृष्ट, पार, पद, पयस् and पौव ॥

Thus वाचस्पतिं विव्रकर्मोद्धृतम्, (Rig Veda X. 81. 7), दिवस्पृष्टं भक्षमानः, (Rig Veda X. 37. 1) दिवस्पृष्टं भक्षमानः (Rig Veda III. 2. 12) तत्तत्तत्तत्तत्तत्तत् (Rig Veda I. 92. 6). परिवीतं वलस्पृष्टं (Rig Veda I. 128. 1) दिवस्पृष्टं विविधयाः (Rig Veda X. 111. 1). राष्ट्रस्योक्तं पञ्चम्यानेषु (Rig Veda X. 17. 9).

Why do we say 'after a genitive case'? See मनुः पुनोक्तं वाचः कर्मकम् ॥

३६३९ । वधायां वा । ८ । ३ । ५४ ॥

पतिपुनष्टपु पदेषु । वधायाः पुनः । वधायाः पृष्टः । वधायाः पारः ।

3639. *Sa* is optionally substituted for the visarga of 'idāyāh' before *pāti* &c., (VIII. 3. 53.) in the Chhandas.

Thus इडायाः वतिः or इडायास्वेतिः इडायास्तुन्वः । इडायाः पुत्त्रः । इडायास्पष्टम् । इडायाः पृष्ठम् । इडाया स्वारम्, इडायाः वारम् । इडायास्यदम् । इडायाः पदम् । इडायास्ययः । इडायाः पयः । इडायाः पोषम् । इडायास्वोषम् ॥

Here we must read again the sūtra VIII. 3. 102 S. 2403:—

३६३९ । क । निस्सप्तपतिसप्तसेवने ॥

निष्ठः संकारस्य सूर्यस्यः स्वात् । 'निष्ठस्तं रक्षो निष्ठस्तां करातयः' । 'अनासेवने किम् । निस्सप्तपतिः । पुनःपुनस्तपतोत्सर्गः ॥

3639A. *Sha* is substituted for the *sa* of *nis* before the verb *tup* when the meaning is not that of 'repeatedly making red hot.'

As निष्ठम् रक्षो निष्ठस्तां करातयः ॥

Why do we say 'when the meaning is not that of repeatedly making red hot'? Observe निस्सप्तपति meaning 'makes repeatedly red hot.'

३६४० । युष्मत्तत्तत्तुःस्वन्तःपादम् । ८ । ३ । १०३ ॥

पादमध्यस्थस्य सत्य सूर्यस्यः स्वात्कारादिष्णु परेषु । युष्मदादेशः स्वत्वात्तत्तुः । 'त्रिभिर्द्वंद्वं देव सवितः' 'तेभिर्द्वया अग्निष्टे' । 'अस्त्वाने सधिष्टय' । 'अग्निष्टे द्वयम्' । 'आद्यार्षाधिर्निष्ठतुः' । 'अन्तःपादम्' किम् । तदाग्निसदयम् । 'यन्म आत्मनो मिन्द्राभूदग्निस्तत्पुनराहर्जितवेदा विवर्धतिः' । अत्राग्निरिति पूर्वपादस्यान्तो न तु मध्यः ।

3640. The *s* standing in the inner half of a stanza is changed to *sh* before the *ta* of *twam* &c. and *tad* and *tatakshus*.

The word युष्मद् here means the substitutes स्वम्, त्वाम्, ते, तव. As अग्निष्ट्वं, नामासीत् । स्वा, अग्निष्ट्वा अष्ट्वासीत् । ते, अग्निष्टे विवर्धमानय । तव, अपस्त्वाने सधिष्टय, (Rig. VIII. 43. 9) । तम्, अग्निष्टद्विज्वमापुणाति, (Rig. X. 2. 4) तत्तुम्, आद्यार्षाधिर्निष्ठतुः तु ॥

Why do we say 'in the inner half of a stanza'? Observe यन्मआत्मनो मिन्द्राभूदग्निस्तत्पुनराहर्जितवेदा विवर्धतिः । Here the word अग्निः is at the end of the first stanza while तम् is at the beginning of the second stanza, therefore the *s* of अग्निस् is not in the middle of a stanza.

३६४१ । यजुष्येक्षीशम् । ८ । ३ । १०४ ॥

युष्मत्तत्तत्तुः परतः सत्य सूर्यस्यो वा । अर्धिमिद्वयम् । अग्निष्टे । अयम् । अर्धिमिद्वयः । पक्ष अर्धिमिद्वयमित्यादि ।

3641. In the opinion of some, the above change takes place in the Yajurveda also.

Thus अर्धिमिद्वयम् or अर्धिमिद्वयम् । अग्निष्टयम् or अग्निस्तेयम् । अग्निष्टम् or अग्निस्तम् । अर्धिमिद्वयः or अर्धिमिद्वयः ॥

३६४२ । स्तुस्तोमयोश्चन्द्रसि । ८ । ३ । १०५ ॥

अग्निष्टुत्तम्-अग्निः स्तुत्तम् । गोष्टोमम्-गोष्टोमम् । पूर्वपदादित्येव सिद्धे प्रपञ्चार्थमित्यम् ।

3642. The *s* of *stut* and *stoma* in the Chhandas, is changed to *sh* in the opinion of some.

Thus, चिमिद्युतस्य or चिमिसुतस्य गोष्ठोऽयं षोडशिनम्, or गोष्ठोऽयं षोडशिनम्. This change would have taken place by the general rule contained in the next sūtra VIII. 3. 106, the special mention of सुत and सोम here is a mere amplification. The word छन्दसि of this sūtra governs subsequent sūtra also.

३६४३ । पूर्वपदात् । ८ । ३ । १०६ ॥

पूर्वपदस्याचिमितात्परस्य सस्य बो वा । 'यदिन्द्राग्नी दीवि षः' । 'पुर्वदि सः स्वर्गती' ।

3643. In the Chhandas, according to some, *s* is changed to *sh*, when it stands in the beginning of a second word, preceded by a word ending in *i* &c.

The words छन्दसि and दक्षेवां are both understood here. Thus द्विषन्तिः or द्विषन्तिः, चिषन्तिः or चिषन्तिः; मधुष्ठानम् or मधुस्थानम्, द्विषाक्षद्विष्येत or द्विषाक्षद्विष्येत ॥

The word पूर्वपद here means the first member of a compound word as well as the prior word other than that in a compound. Thus त्रिःशतस्यत्वात् or त्रिःशतस्यत्वात् ॥ यदिन्द्राग्नी दीवि षः (Rig Veda I. 108. 11). पुर्वदितः स्वर्गती (Rig Veda IX. 19. 2).

३६४४ । सुजः । ८ । ३ । १०७ ॥

पूर्वपदस्याचिमितात्परस्य सुजो निपातस्य सस्य षः । 'उर्ध्वं क तु षः' । 'अनीतु षः' ।

3644. The *sa* of the Particle *su* is changed to *sha* in the Chhandas, when preceded by an other word having in it the change-effecting letter *i* &c.

Thus ऊर्ध्वं क तु षः (Rig Veda I. 36. 13.) अनीतु षः अनीतम् (Rig Veda IV. 31. 3). The lengthening takes place by VI. 3. 134, and *n* changed to *sh* by VIII. 4. 27.

३६४५ । मनोतिरनः । ८ । ३ । १०८ ॥

'मोवा इन्द्रो नृवा चसि' । 'मनः' किम् । मोक्षनिः ।

3645. The *sa* of the verb *san* when it loses its *n*, is changed to *sh* under the same circumstances.

Thus मोवाः (Rig. IX. 2. 10), formed by the affix षिट् (III. 2. 67), the *n* is elided by VI. 4. 41. So also नृवाः ॥

Why do we say 'when it loses its *n*'? Observe मोक्षनि षिट्पुत्रीम् (Athirv. III. 20. 10). Here the affix is षन् (III. 2. 27). See however इन्द्राग्नी in Rig. VI. 83. 10.

३६४६ । सद्यः पृतनतभ्यां च । ८ । ३ । १०९ ॥

पृतनावाहम् । अतावाहम् । वाहम् । अतीवाहम् ।

3646. The *s* of *sha* is changed to *sh* after *pṛitha* and *rit*.

Thus पृतनावाहम् अतावाहम् । The word च 'and' in the sūtra includes words other than those mentioned in it. The word अतीवाहम् would be valid by this also.

३६४७ । निष्प्रभियोऽह्वयवाये वा छन्दसि । ८ । ३ । ११० ॥

इह दूष्यः । अवीदत्-अवीदत् । अवीदत्-अवीदत् । अभ्यष्टीत्-अभ्यष्टीत् ।

3647. The *sh* is optionally substituted in the Chhandas after the prepositions *ni*, *vi* and *abhi* when the augment 'at' intervenes.

Thus अवीदत् or अवीदत् पिता नः; अबोधत्; or अवीदत् पिता नः; अभ्यबोधत् or अभ्यवीदत् ॥

The anuvṛtti of इह and इह is not to be read into this sūtra. It is, in fact a general rule and applies to verbs other than these two. As व्यष्टीत्, व्यष्टीत्, अभ्यष्टीत् or अभ्यष्टीत् ॥

३६४८ । अन्वस्यदवयवात् । ८ । ४ । २६ ॥

अकारान्तादवयवात्वरस्य नस्य वाः । वमणाः । पितृयाणम् ।

3648. In the Chhandas, *na* of a second term is changed into 'na' when the prior term ends with a short 'ri' even when there is an *avagraha* or hiatus between the two terms.

The word पूर्वपदात् is understood here. The word अवयवम् means a hiatus or separation. Thus पितृ याणम्, व मणाः ॥ Here व is अवयवम् ॥ The change of न into व is effected ordinarily then, when the terms, one containing the cause, and the other न, are in संहिता or conjunction. For the rules of Sandhi and the rules like these can apply only to words in संहिता ॥ The present rule is an exception to it, and here, even when the words are not in संहिता, but there is an actual hiatus between the two, the change still takes place. The word संहिता of VIII. 2. 108, exerts regulating influence up to the end of the Book.

३६४९ । नस्य धातुस्त्वोक्त्यर्थः । ८ । ४ । २७ ॥

धातुस्त्वाम् । 'गने रक्षा वाः' । 'शिक्षा यो अस्मिन्' । 'उच्यस्त्वधि' । 'अभीपुत्रः' । 'मोयु वाः' ।
वृत्त्यन्वयोऽध्यायः । इति वैदिक प्रकरणम् ॥

3649. In the Chhandas, the *na* of (the Pronoun) *nas* is changed into 'na' when it comes after a root having a *ra* or *shu* or after the words *nru* and *shu*.

Thus गने रक्षाः (Rig. VII. 15. 18) 'O Agni! protect us.' शिक्षा यो अस्मिन् (Rig. VII. 32. 26) 'Teach us this.' उचः—उच्यस्त्वधि (Rig. VIII. 75. 11) पु—अभीपुत्रः वमनीयम् (Rig. IV. 31. 3). ऊर्ध्वं ऊपुत्रः ऊतये (Rig. I. 36. 13).

The word नस्य is here the pronoun नस्य, which is the substitute, in certain cases of अस्मद् (VIII. 1. 21) and does not mean here the नस्य substitute of माहिका । धातुस्त्वाम् means that which exists in a dhātu, namely इ and वृ when occurring in a root. The word वृ means the word form उच; and पु means ऊपुत्र, and is exhibited with व-change. It does not mean the affix वृ of the Locative Plural. Therefore not in वृत्ते वाता वृत्ते नः ॥ The word रक्षा is the 2nd Person singular, Imperative the lengthening is by VI. 3. 135. The root शिक्ष has the sense of दान in the Veda. ऊर्ध्वं is 2nd Person Sg. Imperative of ऊ (VI. 4. 102), the visarga of नः is changed to वृ by VIII. 3. 80. In अभीपुत्र there is lengthening by VI. 3. 134, so also in ऊपुत्रः &c.

Here ends the Book on Vedic forms.

अथ स्वर प्रकरणम् ।

ON ACCENTS.

CHAPTER I.

३६५० । अनुदात्त पदमकञ्जम् । ६ । १ । १५८ ॥

परिभाषेयं । स्वरविधिविषया । यस्मिन्पदे यस्योदात्तः स्वरितो वा विधीयते तमेकमक्षं वर्जयित्वा शेषं तत्पदमनुदात्तत्वं स्यात् । गोप॒य॒तं नः । अत्र सनाद्यन्ताः—' (२३०४) इति धातुस्वे धातुस्वरं यकाराकार उदात्तः शिष्टमनुदात्तम् ।

‘+ सतिशिष्टस्वरबलीयश्चमन्यत्र विकरणोऽप्य इति वाच्यम् +’ । तेनोदात्ताहारयोः । गुपेर्धातुस्वर आद्यस्य प्रत्ययस्वरश्च न शिष्यते । ‘अन्यत्र’ इति किम् । ‘युञ्जं यञ्जमभिदु छे यङ्गीतः’ । अत्र सति शिष्टोऽपि ‘ञना’ इत्यत्र स्वरो न शिष्यते किंतु तस्य एव ।

3650. A word is, with the exception of one syllable, unaccented.

That is, only one syllable in a word is accented, all the rest are anudātta or unaccented. This is a Paribhāṣhā or maxim of interpretation with regard to the laws of accent. Wherever an accent—be it acute (udātta) or a circumflex (avarita)—is ordained with regard to a word, there this maxim must be applied, to make all the other syllables of that word unaccented. The word अनुदात्त means ‘having anudātta vowel.’ What is the one to be excepted? That one about which any particular accent has been taught in the rules here-in-after given. Thus VI. 1. 162 teaches that a root has acute accent on the final. Therefore, with the exception of the last syllable, all the other syllables are unaccented. Thus in ‘गोप॒य॒तं नः’ (Rig Veda VI. 74. 4) the acute accent is on य, all the rest are unaccented.

Part :—The सतिशिष्ट accent is stronger than all which precede it, except when it is a Vikaraṇa accent. Thus in the above example, the root accent of गुप and the affix accent of चाय do not remain, but तं accent prevails.

Why do we say ‘except when it is a Vikaraṇa accent’? Observe युञ्जं यञ्जं मभिवृद्धे यङीतः (Rig Veda III. 6. 10). Here the vikaraṇa ञ्जा accent is सतिशिष्ट, but it does not prevail over तस् accent.

NOTE :—The rule is that except one special accent taught in a sūtra the other syllables take anudātta. Therefore, where there is a conflict of rules, the accent is guided by the following maxim : “परनित्यान्तरापवादेः स्वरव्यंशना सतिश्रुतिशिष्टेनच” ॥ namely (1) the sequence, a succeeding rule setting aside a prior rule (2) a Nitya rule is stronger than Anitya (3) Antaranga stronger than Bahiranga, (4) the Apavāda is stronger than Utsarga. When all these are exhausted, then we apply the rule of सतिशिष्ट ॥ What is this rule? To quote the words of Kāśikā : यो हि यस्मिन् सति शिष्यते स तस्य आधेयो भवति ‘that which does remain

and must last in spite of the presence of another, debar such other.' Thus in *नोवायति*; here the *प्रत्ययस्वरः* "the accent of the affix" (III. 1. 3) by which the acute is on the first syllable of the *affix* is an *apavāda* to the *धातुस्वरः* (VI. 1. 192) by which the final of a *dhātu* is acute, and it debar the *dhātu*-accent; but this *affix*-accent is in its turn debarred in the case of derivative verbs formed with affixes by the rule of *सतिश्चिष्ट*, because even after the addition of the affix, these words retain the designation of *dhātu*. Similarly in *काव्योत्तरासङ्गपुत्रः* "The son of him whose upper garment (*uttarā-anga*) is of black color, the Son of Baladeva," the *Bahuvrīhi*-accent (VI. 2. 1) being an *apavāda* to *Samāsa*-accent; (VI. I. 223), debar the *samāsa*-accent; but this *Bahuvrīhi*-accent is in its turn debarred by the rule of *सतिश्चिष्ट* when a farther compound is formed and the final word is a compound only and not a *Bahuvrīhi*. Though the accent of the *Vikarṇa* is a *सतिश्चिष्ट*, yet it does not debar the *Sārvadhātuka* accent (VI. 1. 186). Thus in *कुमारोऽसौ*, the accent of the *vikarṇa* *सौ* does not debar the accent of *सम्* ॥

३६५१ । अनुदासस्य च यत्रोदासलोपः । इ । १ । १६१ ।

यस्मिन्नुदास्ते पर उदासो जुष्यते तस्योदासः स्यात् । 'देव्यो वाचं' । अत्र ङीबुदासः ।

3651. An unaccented vowel gets also the acute accent, when on account of it the preceding acute is elided.

The word *udātta* is understood here. Thus *कुमारै + ई = कुमारौ* ॥ The word *कुमार* has acute on the last, when the unaccented (*anudātta*) *ङीब*, is added to it, the *ई* is elided (VI. 4. 148), the *anudātta ई* becomes *udātta*. So also *पृथिन् + शम् = पृथिः* (VII. 1. 88); *पृथिन् + य = पृथे*. *पृथिन् + आ = पृथी* । The *पृथिन्* has ac on the last. So also *कुमुद + दमत्तुव = कुमुद्वे* (IV. 2. 87), *नद्वे*, *वेतस्यत्* । The words *कुमुद* &c are enl-acute, and the affix *मत्तुव* (*वत्*) is *anudātta* (III. 1. 4).

देव्यो वाचं (Rig Veda VIII. 100. 11 and 101. 16).

३६५२ । यो । इ । १ । २२२ ॥

जुषाकारोऽयतो परे पूर्यस्यान्तोदासः स्यात् । उदासनिवृत्तिस्वरापत्रादः । 'देव्युद्गीर्वा' नयत देव्यन्तः ॥

'+अनङ्गित इति वाच्यम्+' । दाधीचः । माधूचः । प्रत्ययस्वर एवात्र ॥

3652. In compound words ending in *anch*, the final vowel of the preceding word has the acute accent in the weak cases in which only *ch* of *anch* remains.

Thus *देव्युद्गीर्वा* नयत *देव्यन्तः* (Rig Veda III. 6. 1). This is an exception to VI. 1. 161, 170 and VI. 2. 52.

Note.—This rule does not apply before a *Taddhita* affix. As *दाधीचः*, *माधूचः* ॥ Here the accent is regulated by the affix (III. 1. 3).

३६५३ । कामन्त्रिचस्य च । इ । १ । १८८ ॥

कामन्त्रिचस्यचस्यत्वादिउदासः स्यात् । 'कामन्त्रिचस्य' मित्र देव्याः ॥

3653. The first syllable of a *Vocative* gets the acute accent.

Thus *कामन्त्रिचस्य* चस्यत्वादिउदासः (Rig Veda V. 4. 2). This debar the final accent ordained by VI. 2. 148. Though the affix may be elided by a *सुमान्* word.

(लङ् लुप् or लृप्), yet the effect of the affix remains behind in spite of I. 1. 63. As
 संपरानच्छ ! संपता गच्छतः ॥

३६५४ । आत्मन्त्रितस्य च । ८ । १ । १९ ॥

पदात्परस्यापादादिस्थितस्यात्मन्त्रितस्य सर्वस्यानुदात्तः स्यात् । प्रागुक्तस्य वाच्यस्यापवादोऽयमा-
 ष्टमिकः । 'इमं मे' गङ्गे यमुने सरस्वति । 'अपादादी' किम् । 'शुतु' द्वि 'स्तोमम्' । 'आत्मन्त्रितं
 पूर्वमविद्यमानवत्' (४१२) । 'अन् इन्द्र' । अनेन्द्रादीनां निघाती न । पूर्वस्याविद्यमानत्वेन पदा-
 त्परत्वाभावात् । आत्मन्त्रिते समानाधिकरणे सामान्यवचनम्' (४१३) । समानाधिकरणे आत्मन्त्रिते
 परे विशेष्यं पूर्वमविद्यमानवत् । 'अने तेजस्विन्' । 'अने' जातः । 'सामान्यवचनम्' किम् । पर्यायि-
 मा भूत् । 'अन्ये' देवि सरस्वति' ॥

3654. All the syllables of a Vocative are unaccented when
 a word precedes it, and it does not stand at the beginning of a
 hemistich.

The Vocative is acutely accented on the first by VI. 1. 198, the present
 makes it all unaccented, and is thus an exception to the last sūtra.

Thus इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति (Rig Veda X 75. 5).

Why do we say 'when it does not stand at the beginning of a hemistich' ?
 Observe शुतु द्विस्तोमम् (Rig Veda X. 75. 5).

But rule VIII. 1. 72. S. 412 taught us that a Vocative standing before an-
 other word is considered as non-existent. Therefore in अने इन्द्र वदन् every Vo-
 cative gets the acute by the last sūtra, and the present sūtra does not make इन्द्र
 &c. accentless, for the Vocative being non-existent, इन्द्र &c. are considered as not
 preceded by another word.

To VIII. 1. 72. S. 412 there is however an exception made by VIII. 1. 73,
 S. 413. Therefore where there are two Vocatives in apposition, one qualifying
 the other, the first Vocative (or the qualified), is not considered as non-existent
 for the purposes of the present sūtra. Hence in अने तेजस्विन् ; अने जातः ; the
 words *tejasvin* and *tridāh* qualify *Agne*; and therefore they are unaccented. Why
 do we say 'when in apposition'? Observe अन्ये देवि सरस्वति ; here the words
 are not in apposition. i. e. one does not qualify the other, but they are merely
 synonyms: and therefore the present sūtra applies.

३६५५ । सामान्यवचनं विभाषितं विशेषवचने । ८ । १ । २० ॥

अत्र भाष्यकृता बहुवचनमिति पुरितम् । सामान्यवचनमिति च पूर्वमपि बोधितम् । आत्मन्त्रि-
 तान्ते विशेषणे परे पूर्वे बहुवचनान्तमविद्यमानवत् । 'देवी' ; बहुवचन इ न कथितं । अत्र देवीनां
 विशेषणं वदति । 'देवाः शरण्या' । इन्द्रादिसंज्ञा निघाती वेदस्थिताः ।

3655. When the preceding Vocative is in the Plural number,
 it is optionally considered as non-existent, if the subsequent Vo-
 cative, in apposition with it, is a specific term.

The VIII. 1. sūtras 73 and 74 as enunciated by Pāṇini are वाच्यद्वये समानाधिक-
 रण्ये, and सामान्यवचनं विभाषितं विशेषवचने । Patanjali made the amendment by add-
 ing सामान्यवचने to 73 and completed the present sūtra by adding बहुवचनम् to it.

This contains option, where the sūtra VIII. 1. 73. S. 413 would have made
 the consideration of the first vocative as existent, compulsory. Thus देवीः बहुवचनम्

नः कवीन (Rig Veda. X. 128. 5). Here वद is an adjective qualifying देवीः । So also देवाः वरुणाः or देवा वरुणाः ॥

इदं ॥ सुभामन्विते पराङ्मुखत्वे । २ । १ । २ ॥

सुभामन्विते परे पराङ्मुखत्वे कर्तव्ये । 'द्रवत्याग्नी सुभस्यती' । सुभ इति सुभेः क्लृप्तत्वात् कर्तव्यम् । तस्य पराङ्मुखत्वे वाचिकामन्वितामुदात्तत्वम् । न चाष्टमको निघातः अङ्गः । पूर्वमन्वितत्वाविद्यामन्त्येन पाठादित्यात् । 'यत्ते दिवो वुक्षितमेतं भोजनम्' । इदं दिवः वक्ष्यत्वाष्टमको निघातः । परमुना वृचन् ॥

‘+ वक्ष्यत्वाष्टमकारस्य वचनम् +’ । वक्ष्यन्तमामन्वितान्तं प्रति पत्कारकं तद्वाचकं चेति परिगणनं कर्तव्यमित्यर्थः । तेनेह न । अयमन्ते अस्मिन् । 'यतेनान्ते ब्रह्मणा' समर्थानुवृत्त्या वा सिद्धम् ॥

‘+ वृत्तिवृत्तिरिति वक्ष्यम् +’ । या ते पितरमेतान् । 'प्रति त्वा वुक्षितदिवः' ॥

‘+ वक्ष्यमानं न +’ । 'उक्षीरधीयान' । 'अध्वरीभाकस्य विव्यते' । 'उपान्वधायान' ॥

3656. A word ending in a case-affix, when followed by a word in the vocative case, is regarded as if it was the añga or component part of such subsequent vocative word, when a rule relating to accent is to be applied.

In other words, the word ending in a case-affix enters, as if into the body of the vocative (āmantrita) word. Thus sūtra VI. 1. 198 S. 3653 declares 'a word ending in a vocative case-affix, gets the udātta accent on the beginning i.e., first syllable.' Now, this rule will apply even when a word ending with a case-affix precedes such word in the vocative case. Thus the word वृत्ते 'O two lords' has udātta on the first syllable. Now, when this word is preceded by another inflected noun as सुभम् 'of prosperity,' the accent will fall on सु, the two words being considered as a single word; as :—अश्विनो यज्वरोरिषो द्रवन्त पाणो सुभस्यती । पुष्टुजा वनस्यतम् । (Rig. 1. 3. 1). 'O Asvins, riding on quick horses, lords of prosperity and bestowers of plenty of food, eat the sacrificial offerings to your satisfaction.' Here VIII. 1. 19, S. 3654 does not make the word accentless, for the preceding Vocative, 'dravatpān' being considered as non-existent, the second is beginning of a Pīda. But in the following example यत्ते दिवो वुक्षितमेतं भोजनम् (Rig. Veda VII. 81. 5) the word दिवः is accentless because of the VIII. 1 19. S. 3654.

So also वरमुना वृचन् 'O thou outting with an axe'! The word वरमु is formed from the root वृ with the prefix वर and the Upādi affix कृ which is treated as वृत् (See Upādi I. 34). Hence it has acute on the final. But by the present sūtra, being considered as the component part of the Vocative वृचन्, it becomes first-acute.

Vart :—The rule of this sūtra should be confined to that word only that denotes the agent (kāraṇa) of the verb with which the Vocative is connected and to the Genitive governing the Vocative. Though the Vocative being a substantive pure and simple cannot stand in relation of a kāraṇa to a verb, yet the verb in the sentence has a kāraṇa. That is meant in the Vārtika. Therefore not so here : अयमन्ते अस्मिन् (Rig Veda X. 142. 1) and यतेनान्ते ब्रह्मणा (Rig Veda I. 31. 18).

Here the words अयम् and यतेन are not connected with the verb to which the Vocative refers; while in वरमुना वृचन् the word वरमुना 'with the axe' is a

kāraka to the verb denoted by the root कृच्छ 'to cut' from which the Vocative कृच्छन् comes. In other words, the preceding word becomes the integral part of the Vocative under two conditions only, namely, (1) when it is a Genitive governing the Vocative as in सुभस्यते where the word सुभस् is in the sixth case (derived with the affix क्त from सुभ्, the base being सुम्); or (2) when the preceding word stands in the relation of a kāraka to the action denoted by the root from which the Vocative is derived : as in पुराणा कृच्छन् 'O with axe cutting!'

Or we may dispense with this Vārtika, and get the same result by the rule of समर्थोऽद्विधिः; for only that word can become the integral part of a Vocative which is syntactically connected with it, and not any word that might happen to precede it.

Vart.—It should be rather stated : 'component part of the preceding.' That is, while the sūtra teaches that the preceding word becomes part of the subsequent word, Katyaiana would reverse the order. Thus आ ते पितर मरताम् (Rig Veda II. 33. 1).

Here the subsequent word मरताम् becomes as an aṅga or component part of पितर which is the preceding word. पितर is accentless, because a Vocative, and therefore, मरताम् also becomes accentless being considered as aṅga of पितर. So also, एति त्वा दुहितर द्विषः (Rig. VII. 81. 3); here द्विषः is accentless, because the Vocative दुहितर is ughāta.

Vart.—Prohibition must be stated of Indeclinables as उद्धेधीयान !

Ishṭi.—But not so of the Avyayibhāva compounds, which are also Indeclinables. As उपान्वधीयान

३६५७ । उदात्तस्वरितयोरेणः स्वरितोऽनुदात्तस्य । ६ । २ । ४ ॥

उदात्तस्थाने स्वरितस्थाने च यो यवतः परस्यानुदात्तस्य स्वरितः स्यात् । अथर्वि द्वि स्वरितस्य षणः । खलप्याशा । अस्य स्वरितस्य त्रैपादिकत्वेनाविष्टत्वाच्चेद्विधायते ।

3657. A svarita vowel is the substitute of an anudatta vowel, when the latter follows after such a semi-vowel, as has replaced an udatta or a svarita vowel.

An unaccented vowel becomes svarita, when it comes after a यव् (semi-vowel) which यव् itself has come in the room of a vowel which was acute or svarita once.

Thus अथर्वि द्वि. The word अथर्वि is finally acute (See Phit Sūtra IV, 12. and I. 1). It is doubled by VIII. 1. 4. S. 2140. The second अथर्वि gets the designation of Anudatta VIII. 1. 2. and it is anudatta by VIII. 1. 3. S. 3670. Therefore in अथर्वि + अथर्वि the अ of the first is udatta, the अ of second is anudatta, the अ is changed to य, this य is udatta-yav hence the अ of the second अथर्वि after it becomes svarita by the present sūtra. अथर्वि + अथर्वि = अथर्व य + अथर्वि = अथर्वि

Now to take an example of a svarita-yav. The word खलप्य is finally acute by kṛit-accent (VI. 2. 139. S. 3873). The Locative singular of this word is खलप्य + व् = खलप्यि, by VI. 4. 83. S. 281). This व् is a semivowel which comes in the room of the acute अ, therefore, it is udatta-yav. After this udatta-yav, the anudatta अ of the Locative becomes svarita by the first part of this sūtra. Now when खलप्यि +

चार्या are combined by sandhi, this svarita च् is changed to च् ; it is, therefore, a svarita-yap. The unaccented चा will become svarita, after this svarita-yap. As कलचं द्युवायौ. The word चाया is finally acute and consequently चा is not acute (Phit. I. 18).

This svarita चा of चाया is evolved by the presentātra which belongs to the Tripādi section of the Aṣṭādhyāyī, and hence it is asiddha (VIII. 2. 1. S. 12). Therefore rule VI. 1. 158. does not cause the चा to lose its accent. Cf. 3660.

३६५८ । एकादेश उदात्तनोदात्तः । ८ । २ । ६ ॥

उदात्तेन सहेकादेश उदात्तः स्यात् । 'वोऽववाः' । 'क्वावरं मरुतः' ॥

3658. The single substitute of an unaccented vowel with an udātta vowel is udātta.

Thus क्व वोऽववाः (Rig Veda 61. 2) and क्वावरं मरुतः । The word वः is anudatta by VIII. 1. 21. S. 405. read with VIII. 1. 18. S. 403. The word वौवः is acutely accented on the first, as it is formed by adding वन् to वय् (Up. I. 151). The व् of वय् is changed to व् (VIII. 2. 66. S. 162), which is again changed to उ (VI. 1. 113. S. 163). Thus वो अववाः । Here व becomes pūrva-rupa by VI. 1. 109. S. 86. which is udātta.

क्व is formed from क्वम् by क्त् affix (V. 3. 12. S. 1959. and VII. 2. 105. S. 2209) and is svarita (VI. 1. 185. S. 3729). The word क्ववर is acutely accented on the first by the Phit. II. 6. The single long substitute is udatta.

३६५९ । स्वरितो वानुदात्ते पदादौ । ८ । २ । ६ ॥

अनुदात्ते पदादौ पर उदात्तेन सहेकादेशः स्वरितो वा स्यात् । एते पूर्वसूत्रेणोदात्तः । 'वी३त्' ज्योतिर्द्वये । 'अयं श्लोको द्विवीर्यते' । व्यवस्थितविभाषास्वादिकारयोः स्वरितः । दीर्घप्रवेशं नूदात्तः । किञ्च 'एतः पदान्तात्'—(८६) इति पूर्वसूत्रे स्वरित एव । तेऽवदन् । 'वोऽयमागतौ', उक्तं च प्रातिपदिके—'एकारयोश्च प्रसङ्गे द्वेप्राभिनिहतौ च' इति ।

3659. The single substitute of an unaccented vowel, standing at the beginning of a word, with an udātta vowel, may optionally be svarita or udātta.

Thus वी३त् ज्योतिर्द्वये । अयं श्लोको द्विवीर्यते । This is a vyavasthita-vibhāṣā; in this wise. There will necessarily be svarita (1) where a long ई is the single substitute of (ए + ए) or of two short ए's, (2) where there is pūrva-rupa by the application of एङः पदान्तात् इति (VI. 1. 109. S. 86). There will be udātta where a long vowel comes in. Thus in वि + एदम् = वी३त् in वी३त् ज्योतिर्द्वये, the long ई is substituted for two short ए's. This substitution of a long ई for two short ए's is technically called प्रसङ्गः । Where there is Prās lesha, the long ई is necessarily svarita. Similarly when there is अभिनिहतसन्धिः i. e., the peculiar sandhi taught in VI. 1. 109. Thus तेऽवदन्, वोऽयमागतौ । So also where there is द्वेः सन्धिः i. e., the substitution of a semi-vowel in the room of an udātta or svarita vowel as अर्धमि । The above rules about svarita are thus summarised in the Prātiśākhya: एकारयोश्च प्रसङ्गे द्वेप्राभिनिहतौ च । But where a long ई is substituted as a single substitute for ए + ई (one of the ए's being long), there it must always be acute. As अयं श्लोको द्विवीर्यते (Rig. 1. 190. 4). The words दिवौ + ईर्यते are

compounded into द्विवीचते । The word द्विवी (Locative singular) is finally acute by VI. 1. 171, S. 3717. वीचते is from the Divādi root वृच् गती, and has lost its accent by VIII. 1. 28, S. 3935.

३६६० । उदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः । ८ । ४ । ६६ ॥

उदात्तात्परस्यानुदात्तस्य स्वरितः स्यात् । 'अग्निमीले' । अस्याप्युदितत्वाच्चेति यातो न । 'तमीशान्मसः' ।

3660. The Svarita is the substitute of an Anudatta vowel which follows an Udatta vowel.

Thus अग्निम् + ईले = अग्निमीले । Here ई which was अनुदात्त by rule VIII. 1. 28, becomes svarita by the present rule, as it comes after the udatta ए of agni.

The rule VI. 1. 158, S. 3650, does not change this svarita into an Anudatta because for the purposes of that rule, the present rule is कसिद्ध, or as if it had not taken place (VIII. 2. 1. S. 12). Therefore both the udatta and the svarita accent are heard.

तमं, 'ग्रानासः' (Rig Veda I. 129. 2).

Here तमं the Accusative singular of तद् is finally acute. The word ईग्रानासः is the Nominative Plural of ईग्रान्, the augment अमुक् being inserted by VII. 1. 50, S. 3572. The word ईग्रान् is derived from ईग्र 'to rule' with the affix ग्रानच्, and therefore it is finally acute because of the चित् accent. The Nom. Pl. affix अस् being a सुप्, is anudatta. The long ई and the अ of सं are svarita.

३६६१ । नोदात्तस्वरितोदयमगार्थेऽक्षय्यपगतवानास् । ८ । ४ । ६७ ॥

उदात्तपरः स्वरितपरश्चानुदात्तः स्वरितो न स्यात् । गार्थदिमते तु स्यादेव । 'य य क्षासः' । 'वोषच्च' । 'कृत्' 'मीश्वरः' ।

3661. All prohibit the above substitution of svarita, except the Âchâryas Gârgya, Kâśyapa and Gâlava, when an udatta or a svarita follows the anudatta.

Thus य य क्षासः (Rig Veda III. 7. 1). वोषच्चः; कृत् मीश्वरः ।

Note:—This debars the preceding rule. That anudatta which is followed by an udatta is called उदात्तोदयः or उदात्तपरः । The word उदय means पर in the terminology of ancient Grammarians. That anudatta which is followed by a svarita is called स्वरितोदयः । These are Babuvrîhi compounds. Thus उदात्तोदयः—गोप्यस्तेन, वोत्तस्य स्तेन । The word तस्ते is first acute by चित् accent; before this udatta, the य of these words does not become svarita. So with स्वरितोदयः—गोप्यः कृत्; वोत्तस्यः कृत् । The word कृत् is svarita being formed by the चित् affix कृत् (V. 3. 12 S. 1959); before this svarita the preceding य does not become svarita.

Why do we say, except in the opinion of Gârgya, Kâśyapa and Gâlava? Observe गोप्यः कृत्, गोप्यस्तेन । According to their opinion, the svarita change does take place.

The employment of the longer word उदय instead of the shorter word पर is for the sake of auspiciousness, for the Book has approached the end. The very utterance of the word उदय is auspicious. All sacred works commence with

an auspicious word, have an auspicious word in the middle, and end with an auspicious word. Thus Pāṇini commences his sūtra, with the auspicious word वृष्टिः 'increase' (in Sūtra I. 1. 1), has the word वृष्टि 'the well wisher' in the middle (IV. 4. 143), and उदय at the end.

The mention of the names of those several Achāryas is for the sake of showing respect (pujārtham).

३६६२ । एकश्रुति दूरात्स्वोदुती । १ । २ । ३३ ॥

दूरात्स्वोदोने वाक्यमेकश्रुतिः आत् । नैस्वर्यपवादः । 'आगच्छ भो मायवक' ।

3662. In addressing a person from a distance, the tone is called Ekaśruti or monotony.

Monotony or Ekaśruti is that tone which is perceived when a person is addressed; in it there is an absence of all the three tones mentioned above; and there is no definite pitch in it. It is, therefore, the ordinary recitative tone.

The word 'Sambuddhi' means here addressing a person from a distance; and has not its technical meaning of the singular number of the vocative case. As आगच्छ भो मायवक देवदत्ता 'O boy Devadatta! come.' There is vanishing of all the accents in the above case; and the final short vowel of Devadatta is changed into *plata* by VIII. 2. 84 (दूराच्छ्रुते च) ॥

३६६३ । यत्तु नमोयज्ययन्युक्तासामसु । १ । २ । ३४ ॥

यत्तुक्रियायां सन्तु एकश्रुतिः स्वात्मपादीन्यर्जयित्वा । 'ॐ नमो यथा द्विषः ककुत्' । 'यत्तु-'
इति किम् । स्वाध्यायकाले नैस्वर्यमेव । 'आगच्छ-'
इति किम् । 'ममो-'
यत्तु विदुषो यत्तु ।
अथो नाम यथासुप्रयोगः । यथा काले निमग्नस्य । न्युक्ता नाम योद्धा वाकारः । गीतिषु सामाख्या ।

3663. In the sacrificial works, there is Monotony, except in *japa* (silent repetition of a formula), Nyūnkha vowels (sixteen sorts of *om*) and the Sāma Vedas.

In 'sacrificial works' or on occasions of sacrifice, the mantras of the Vedas are recited in Ekaśruti or monotony. But on occasions of ordinary reading, the mantras are to be recited with their proper three-fold accents.

'Japa' is the repetition of mantras, and their recitation in a low voice or whisper as when a person immersed in a river recites them. Nyūnkha is the name of certain hymns of the Vedas and the names of 16 sorts of 'Om.' Some of these are pronounced with udātta and others with anudātta accent. Sāmas are songs, or the musical cadence in which some vedic hymns are to be uttered. As :—
यत्तु नमो यज्ययन्युक्तासामसु । यथासु प्रयोगः । यथासु देवांसि जिह्वतो व न । (Big Veda VIII. 14. 16).

When a mantra is recited as a *japa*, then it must be pronounced with an accent.—As यत्तु नमो यज्ययन्युक्तासामसु (Big Veda X. 128. 1).

When not employed on occasions of sacrifice, but are ordinarily read, the mantras must have their proper accent, and there will be no Ekaśruti.

३६६४ । उपसर्गस्य वा उपसर्गकारः । १ । २ । ३५ ॥

उपसर्गस्य वा उपसर्गकारः उपसर्गस्य वा उपसर्गकारः ॥

3664. The pronunciation of the word 'vashaṭ' may optionally be by raising the voice (accutely accented), or it may be pronounced with monotony.

The phrase 'yajña-karma' is understood here. Even in yajña-karmas or sacrifices the word वीषद may optionally be pronounced in a raised tone. The word वषद in the sūtra signifies वीषद ।

३६६५ । विभावा कृन्दसि । १ । २ । ३६ ॥

कृन्दसि विभावा एकश्रुतिः स्यात् । व्यवस्थितविभावेणम् । ईद्वितायां त्रैस्वर्यम् । प्राङ्मण्ड-
यकश्रुतिर्वैदुष्यानाम् । अन्येषामपि यथासंश्रुतार्थं व्यवस्था ।

3665. The monotony is optional in the recitation of the Vedas, or they may be recited with accents.

In the Chhandas or the Vedas there is option either to use the Ekaśruti tone or the three tones. Even on the occasion of ordinary reading, the Chhandas might be uttered either with the three accents or monotonously. Some say this is a limited option (vyavasthita-vibhāṣā).

The option allowed by this sūtra is to be adjusted in this way. In reading the Mantra portion of the Veda, every word must be pronounced with its proper accent: but in the Brāhmaṇa portion of the Veda there might be Ekaśruti. This is the opinion of the Big Vedins, while some say there must be Ekaśruti necessarily and not optionally in the recitation of the Brāhmaṇas.

Thus:—अग्निमीसे पुरीष्टितं or simply अग्निमीसे पुरीष्टितं । 'I praise Agni the purohita'.

३६६६ । न सुब्रह्मण्यायांस्वरितस्य तूदात्तः । १ । २ । ३७ ॥

सुब्रह्मण्यायोनिगदे 'वचकर्मणि' — (३६६३) इति 'विभावा कृन्दसि' (३६३५) इति च प्राप्ता
एकश्रुतिर्न स्यात्स्वरितस्योदात्तश्च स्यात् । सुब्रह्मण्यायम् । सुब्रह्मणि साधुरिति यत् । न च 'इकादेव
उदात्तेनोदात्तः' (३६५८) इति छिन्ने पुनरुदेवमुदात्तविधानं व्यर्थमिति दास्ये । तत्रानुदात्त इत्यस्यानु-
वृत्तेः ।

• + अवाचित्यन्तः • । तस्मिन्नेव निगदे प्रथमान्तात्प्राप्त उदात्तः स्यात् । आदर्शं यजते । त्रि-
त्यानुप्राप्तं कायुदात्तोऽनेन जायते । • + अमुषोत्तन्ताः • । अष्टवक्त्रस्यापि आम्नायः । आर्धः पिता यजते ।
• + स्वान्तस्योपात्तम् • । आदन्तः । तिन ह्यनुदात्तो । नान्तस्य पिता यजते ।
• + आनामधेयस्य • । स्वान्तस्य नामधेयस्य उपात्तमनुदात्तं प्राप्नुयान् । द्वैतस्य पिता यजते ।

3666. There should be no Monotony in the recitation of the Subrahmanya hymns and in those hymns, the vowels that would otherwise have taken the svarita accent take the 'udatta' accent instead.

The subrahmanya hymns are portions of the Big Veda mentioned in Śatana-
tha Brāhmaṇa.

This sūtra prohibits Ekaśruti in the case of the hymns called subrahma-
nya. By 1. 2. 34 read with 1. 2. 36 and, prayers might be optionally uttered with
Ekaśruti accent. This ordains an exception to that rule. In subrahmanya

prayers there is no *ekasruti*; and in these hymns, a vowel which otherwise by any rule of grammar would have taken a *svarita* accent, takes an *udatta* accent instead.

As *सु ब्रह्मदेवा इन्द्रो जगन्नाथः*. Here the word *ब्रह्मदेव* is formed by the addition of the affix *वृत्* (IV. 4. 98) to the word *ब्रह्म*, and this *व* will get *svarita* accent by VI. 1. 185, (नित्यस्वरितम्) as it has an indicative *म्*; by the present *sūtra*, this nascent *svarita* is changed into *udatta*. In the phrase *इन्द्रो जगन्नाथः*, the word *Indra* being in the vocative case, *इ* is *udatta*, the *न्* of *Indra* is *anudatta* VI. 1. 198. The *anudatta* preceded by an *udatta* is changed into *svarita* (VIII. 4. 66).

Thus the *न्* of *इन्द्रो* must become *svarita*, but by the present *sūtra* this nascent *svarita* is changed into an *udatta*. Thus in *इन्द्रो*, both vowels become *udatta*. In the word *जगन्नाथः*, the *जा* is *udatta*; the next letter which was *anudatta* becomes *svarita*, and from *svarita*, it is changed to *udatta* by the present rule. Thus in the sentence *इन्द्रो जगन्नाथः*, the first four syllables are all acutely accented, the fifth syllable is only *anudatta*. So also in *इन्द्रो जगन्नाथः*, for the reasons given above, the letters *इ* and *न्* are *anudatta*, the rest are all acutely accented. Cf. Shat Br. III. 3. 4, 17 and fgg.

Vart:—In the *Subrahmanya* hymns the final vowel of a word in the Nominative case is acute.

Thus *गार्ग्यो यजते*: Here *गार्ग्य* is derived from *गर्ग* by the affix *वृत्* (IV. 1. 105), and therefore it ought to be acute on the first because of *जित्* accent. But the present *vārtika* prevents that. Thus we have *गार्ग्यः* instead of *गार्ग्यः* ॥

Vart:—So also the final of a word in the Genitive is acute in the *Subrahmanya* texts. As *गार्ग्यो यजते*. Here *गार्ग्य* is derived from *गर्ग* by the Patronymic affix *वृत्* and it would have been *गार्ग्यः* but the *vārtika* makes it *गार्ग्यः* ॥

Vart:—But the penultimate as well as the final of the Genitive ending in *स्* is *udatta*.

Thus *गार्ग्यो यजते*: Here there are two *udattas* in the same word.

Vart:—Optionally the penultimate of a Genitive in *स्* is *udatta*, when the word is a Proper Name. As *देवदत्तस्य पिता यजते* or *देवदत्तस्य पिता यजते* ॥

३६६७ । देवदत्तस्योरिन्द्रासः । १ । २ । ३ ॥

यजते: स्वरितस्यानुदात्तः स्वातुल्यस्यवाच्यम् । देवा-ब्रह्मण्य जागच्छतः ।

3667. The word 'devā' and *Brahmāṇya* in those hymns have 'anudatta' accent.

By I. 2. 37, it was declared, that in the *subrahmanya* hymns, *svarita* accent is replaced by *udatta* accent. The *sūtra* makes an exception in favor of the words *देवा* and *ब्रह्मण्य* occurring in those hymns. These words have *anudatta* accent. As *देवा ब्रह्मण्य जागच्छतः* come ye *Devās* and *Brahmāṇyas*. Here the word *देवा* gets *udatta* accent on the first syllable by VI. 1. 198 (in the vocative the accent is on the beginning); *स्वा* has originally an *udatta* accent which, by VIII. 4. 66 (an *anudatta* following an *udatta* is changed into *svarita*) would have been.

changed into *svarita*. This *svarita*, by the previous sūtra required to be changed into *udatta*; but by this rule, it is replaced by *anudatta*. In other words, the original *anudatta* remains unchanged.

३६६८ । स्वरितात्संहितायामनुदात्तानाम् । १ । २ । ३८ ॥

स्वरितात्परेषामनुदात्तानां संहितायामेकश्रुतिः स्यात् । 'हमं मे गङ्गे यमुने' 'सरस्वति' ॥

3668. The Monotony takes the place of the *anudatta* vowels which follow the *svarita* vowels, in close proximity (*sanhita*).

Sanhita is the joining of two or more words in a sentence, for the purposes of reading or reciting. When words are thus glued together, then the *anudatta* accents become Ekaśruti if they are preceded by *svarita* vowels; and are pronounced monotonously. As हमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति (Rig Veda X. 75. 5) O Ganga, Yamuna, Sarasvati ! this mine.

Here the word हमं has *udatta* on the last syllable : the word मे is originally *anudatta*, but by rule VIII. 4. 66 following an *udatta*, it is changed into *svarita*; after this *svarita* all *anudatta* like गङ्गे, &c., are replaced by ekaśruti. All the vowels of the words गङ्गे यमुने &c., had *anudatta* accent by rule VIII. 1. 19 (all vocative get *anudatta* if standing in the middle of a sentence and not beginning a stanza.)

The word 'sanhita' has been used in the sūtra to show that when there is a hiatus between the words then there is no change of *anudatta* into ekaśruti. The word *sanhita* is defined in sūtra I. 4. 109.

३६६९ । उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः । १ । २ । ३० ॥

उदात्तस्वरितो परायत्तात्तस्यानुदात्ततः स्यात् । 'सरस्वति सुतु' 'हि' । 'स्यञ्चय नमः' । 'तत्त्व परब्रह्मैवमित्यम्' (८३) ।

3669. The accent called *Sannatara* is substituted in the room of an *anudatta* vowel, which has an *udatta* or *svarita* vowel following it.

In the previous sūtra it was said that an *anudatta* preceded by a *svarita* becomes Ekaśruti. If however such an *anudatta* is followed by an *udatta* or a *svarita*, it does not become Ekaśruti but becomes *sannatara* i.e., lower than *anudatta*.

The *sannatara* is therefore that accent which was originally *anudatta*, and which is preceded by a *svarita* and is followed by an *udatta* or a *svarita*.

This is one explanation of the sūtra. There is another explanation which does not take the anuvritti of Ekaśruti in this sūtra. The *anudatta* is replaced by *sannatara* when such *anudatta* immediately precedes an *udatta* or a *svarita*. The *sannatara* is also called *anudatta*. Thus सरस्वति सुतुः । स्यञ्चय नमः ।

As देवा मरुतः पुष्पमातरौघेः ॥ Here the word मातरः is anudatta. The word मरुतः has udatta on the last syllable by VI. 1. 171. In the phrase मातरौघः (मातरः+मरुतः) The syllable रौ is anudatta, because anudatta + anudatta = anudatta. This anudatta रौ, preceding the udatta मः, is changed into sannatara.

३६७० । अनुदात्तं च । ८ । १ । ३ ॥

द्विषत्तस्य परं उपसमुदात्तं स्यात् । 'द्विषेद्विषे' ।

3670. That which is called āmreḍita is gravely accented.

Thua 'द्विषे द्विषे' (Rig Veda I. 1. 3).

That is, all the vowels of the amreḍita become anudatta or accentless.

Here ends the Chapter on Accents in general.

अथ धातुस्वराः ।

CHAPTER II. ROOT-ACCENTS.

३६७१ । धातोः । ६ । १ । १६२ ॥

कल उदात्तः । 'नोपायत्' स्यात् नः । 'कर्त्ति सत्यः' ।

3671. A root has the acute on the end-syllable.

The word कल is understood here. Thus 'नोपायत्, उतः' 'कर्त्ति सत्यः' (Rig Veda I. 87. 4).

३६७२ । स्वपादिहिंसामभ्यनिटि । ६ । १ । १८८ ॥

स्वपादीनां हिंसेष्वामिन्त्यजादौ सकार्यधातुके परे चादिब्रह्मसा वा स्यात् । स्वपादिरदाद्य-
नर्गलः । स्वयन्ति । स्वयन्ति । हिंसन्ति । एते प्रत्ययस्वरेण मध्येदात्मता । 'कृडित्वेवेत्यते' । नेह ।
स्वपानि । हिंसन्ति ।

3672. The acute accent is optionally on the first syllable when a Personal-ending, being a Sārvadhātuka tense affix beginning with a vowel, (provided that the vowel is not the augment 'it') follows after 'svap' &c., or after 'hins.'

The phrase सकार्यधातुके in the locative case is understood here. Thus स्वयन्ति or स्वयन्ति, स्वयन्ति, or स्वयन्ति हिंसन्ति or हिंसन्ति । The accent on the middle falls by the accent of the affix III. 1. 3. Why do we say 'before an affix beginning with a vowel'? Observe स्वयन्ति, हिंसन्ति । Why do we say 'not taking the augment इट्' Observe स्वयन्ति and स्वयन्ति ।

Ishti :—This rule applies to those vowel-beginning affixes which are हिन्ति ; it does not apply to स्वयन्ति, हिंसन्ति ।

३६७३ । अभ्यस्तानामादिः । ६ । १ । १८९ ॥

कनिट्यजादौ सकार्यधातुके परे अभ्यस्तानामादिवदात्तः । 'ये इट् ति प्रुवा वहु' । परत्वा-
वित्त्वस्वरमयं काधते । 'इधाना इट्' ।

3673. The acute accent falls on the first syllable of the reduplicate verbs when followed by an affix beginning with a vowel (the vowel being not 'i') and being a sārvaadhātuka personal ending.

Thus वे ददति विद्या वसु (Rig Veda VII. 32. 15). दँदति, दँदतु, दँधति, दँधतु, जँजति, जँजतु, जँयति, जँयतुः । Before consonant affixes: दद्यौत् । Before सेद् affixes:—जजितैः । Though the word चादि was understood here from the last aphorism, the repetition is for the sake of making this an *invariable* rule and not an *optional* rule as those in the foregoing. It being a subsequent sūtra, debars the जित् accent, as दधाना वन्द्रे (Rig Veda I. 4. 5).

३६७४ । अनुदात्ते च । इ । १ । १८० ॥

अविद्यमानोदात्ते लसार्धधातुके परेऽभ्यस्तानामादिब्रुवातः ॥ 'दधामि रत्नं द्रविणं च दाशुषे' ।

3674. Also when the unaccented endings of the three persons in the singular follow, the first syllable of the reduplicate has the acute.

The endings तिप् सिप् and मिप् are anudatta (III. 1. 4). This sūtra applies to those personal endings which do not begin with a vowel. Thus दँदति, जँयति, दँधति, जँदीते, मर्मोते । The word अनुदात्त is to be construed here as a Bahuvrihi i. e., an affix in which there is no udatta vowel, so that the rule may apply when a portion of the affix is elided or a semivowel is substituted: as मा हि स्म दँधात्, and दँधात्यत्र । दधामि रत्नं द्रविणं च दाशुषे (Rig Veda I. 94. 14).

३६७५ । भीद्भीधुमदजनधनदरिद्राजागरां प्रत्ययात्पूर्वे षिति । इ । १ । १८२ ॥

भीषन्भीनोनामभ्यस्तानां षिति लसार्धधातुके परे प्रत्ययात्पूर्वमुदात्तं स्यात् । 'योऽग्निहोत्रं जुहोति' । ममत्तु नः परिजमा । 'माता यद्वीरं द्रुधनत्' । 'काऽपि त्यम्' ।

3675. In भी, द्वी, धृ, दु, मद्, जन्, धन्, दरिद्रा, and जाय, in their reduplicates, the acute accent is, before the sārvaadhātuka unaccented endings of the three persons in singular, *pi*, on the syllable which precedes the affix.

This debars the accent on the beginning. Thus जिम्रेति, जिम्रेति, जिम्रेति लुहोति मर्मोत् नः परिजमा (Rig Veda I. 122. 3). Here the root मद् has diversely taken in the Chhandas the vikarapa लु, though it belongs to Divādi class. जज्जन्तु, वन्दम् । The verb is here सेद् or the Vedic Subjunctive, so also is the next example. दधनत् from धन धाव्, the द् of ति being elided by III. 4. 97, and the augment अद् being added by III. 4. 94. माता यद्वीरं द्रुधनत् (Rig Veda X. 73. 1). दधनत्, दरिद्राति, जायति । In the case of other verbs we have दँदति । Before affixes which have not the indicative प् (i. e., all endings other than the three singular endings), the accent will be on the first syllable: as दँदति ॥

३६७६ । लिति । इ । १ । १८३ ॥

प्रत्ययात्पूर्वमुदात्तम् । विकीर्षकः ।

3676 The acute accent falls on the syllable immediately preceding the affix that has an indicative *l*.

Thus चिकीर्षकः, विहीर्षकः with the affix वृत् (III. 1. 133), भोरीकैविषम् and रेवुकार्भतम् with the affixes विष् and भक्त (IV. 2. 54) accent on the कि and रि ॥

३६७७ । आदिर्धन्यतरस्याम् । इ । १ । १८४ ।

अभ्यस्तानामादिब्रह्मो वा यमुनि परे । लोच्यं लोच्यम् । पक्षे चित्स्वरः ।

3677. The first syllable may be optionally acute when the absolute affix 'namul' follows.

Thus लोच्यम् or लोच्यम् । In the reduplicate form लोच, the second part ल is unaccented by VIII. 1. 3. The present sūtra makes लो accented, When लो is not accented, ल will get the accent by चित् accent. This rule is confined to polysyllabic the Absolutes, namely to the reduplicated Absolutes (VIII. 1. 4).

३६७८ । अयः कर्तुं यकि । इ । १ । १८५ ।

उपदेशोऽजन्तानां कर्तृयकि पर आदिब्रह्मो वा । लूयते केदारः स्वयमेव ।

3678. The roots which are exhibited in the Dhātupāṭha with a final vowel, may optionally have the acute on the first syllable, before the affixes of the Passive 'yak' when the sense of the verb is Reflexive.

The word उपदेश is understood here. Thus लूयते or लूयते केदारः स्वयमेव स्तौयते or स्तौयते केदारः स्वयमेव । When the accent does not fall on the first syllable, it falls on य (VI. I. 186).

३६७९ । अद्यन्यतरस्याम् । इ । १ । २१८ ।

चकन्तं धातायुषोऽममुदात्तं वा । 'मा हि चीकरताम्' धात्वकार उदात्तः । पञ्चान्तरेचकुदात्तः ॥ इति धातुस्वरः ।

3679. The acute accent may be optionally on the penultimate syllable of the reduplicated Aorist in 'chen' the word consisting of more than two syllables.

Thus मा हि चीकरताम् or चीकरताम् । The augment चद् is elided by the addition of मा, VI. 4. 74; हि prevents the verb from becoming anudātta VIII. 1. 34 then comes the चित् accent of चद् ॥ The augmented form with चद् has acute always on the first syllable VI. 4. 71. When the word is of less than three syllables, the rule does not apply, as. माहि दधत् ॥

Here ends the Chapter of Root-accents.

अथ प्रत्ययस्वराः ।

CHAPTER III.

AFFIX-ACCENTS.

३६८० । कर्त्तृस्थितो यञोऽन्त उदात्तः । इ । १ । १५८ ।

कर्त्तृधतिराकारयत्तच्च यञन्तस्यान्त उदात्तः स्यात् । कर्त्तृः । याया निर्दयायुदादेरायुदात्त एव । कर्त्तृः । याकः ।

3680. A stem formed with the Kṛita-affix 'ghañ' has the acute accent on the end-syllable, if it is formed from the root *krish*, (*kar-shati*) or has a long *â* in it

Thus कर्षः, पार्कः, त्यागः, रागः, दार्यः, धार्यः । This is an exception to VI. 1. 197 by which affixes having an indicative ङ् have acute accent on the first syllable. The word कर्ष formed with the Vikarapa णप्, is used in the aphorism instead of कर्ष् to indicate that कर्ष of Bhvādi gaṇa is affected by this rule, and not कर्ष्-कर्षति of Tuddigāṇa. The word कर्षः derived from the Tuddadi कर्ष् has the acute accent on the first syllable.

३६८१ । उञ्छादीनां च । ६ । १ । १६० ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । उञ्छादिषु युगशब्दो घञन्तोऽयुषो निपात्यते कालविशेषे रथावयवेषु च । 'वैश्वानरः कुशिकेभिर्युगे युगे' । अन्यत्र 'योगे योगे तवस्तरम्' । भञ्जशब्दो घञन्तः । 'गायः सोमस्य प्रथमस्य भञ्जः' । उत्तमशब्दतमावपि । 'उदुत्तमं वरुण' । 'शब्दतममी' लते ।

3681. The words *uchchha* &c. have acute accent on the last syllable.

Thus वैश्वानरः कुशिकेभिर्युगे युगे (Rig Veda III. 26. 3).

But in other places we have योगे योगे तवस्तरम् (Rig Veda I. 30. 7).

The word भञ्ज is formed by घञ् affix, as in the following गायः सोमस्य प्रथमस्य भञ्जः (Rig Veda VI 28. 5).

So also उत्तम and शब्दतम as in उदुत्तमं वरुण (Rig Veda I. 24. 15). शब्दतममी लते (Rig Veda X. 70. 3).

Note :—1. उञ्छः, 2. स्लेच्छः, 3. अञ्जः, 4. जल्पः । These are formed by घञ्, and would have taken acute accent on the first, 5. कर्षः, 6. कर्ष्यः are formed by ऋप् affix (III. 3. 61) which being grave (III. 1. 4.), these words would have taken the accent of the dhātu (VI. 1. 162), i. e. acute on the first syllable. Some read व्यर्षः also here, 7. युगः is derived from युज् by घञ् affix, the non-causing of guṇa is irregular, and the word means 'a cycle of time', 'a part of a carriage'. In other senses, the form is योगः । 8. गरः = (दूधे); is formed by ऋप्, and has this accent when it means 'poison', in other senses, the acute is on the first syllable. 9. भञ्जः, वेष्टः, वेष्टः (वेष्टः), and कर्ण्यः, करणे । These words are formed by घञ् by III. 3. 121. When denoting instrument (करणे) they take the above accent, when denoting भाव the accent falls on the first syllable. 10. सुयुद्धं वरुणं परिदुत्तं, e. g. परिदुत्तं सुयुद्धं वरुणं परिदुत्तं । 11. वत्तनिः स्तोत्रे, the stotra means the Sāma Veda, the word वत्तनिः occurring in the Sāma Veda has acute on the last : in other places, it has the accent on the middle. 12. वरुणं वरुणः, the वरुणः has end-acute when meaning 'a cave', otherwise when formed by ऋप् affix it has acute on the first. 13. छात्राणां भावः गद्यायाम्, thus छात्रः, छात्र्यः, in other senses, the acute is on the first. 14. उत्तमशब्दतमो सर्वत्र, e. g. उत्तमः, शब्दतमः । Some read the limitation of भावगर्हा into this also. 15. भञ्जमन्त्रभोगमन्त्राः (भोगवेष्टा) । These are formed by घञ्, भञ्ज though a गण्यन्त root is here घञन्तः ॥

1 उञ्छ, 2 स्लेच्छ, 3 अञ्ज, 4 जल्प, 5 कर्ष, 6 कर्ष्य (व्यर्ष), 7 युग, 8 गरो दूधे, 9 वेष्टवेष्टवेष्टमन्त्राः, (वेष्ट वेष्ट) करणे, 10 सुयुद्धं वरुणं परिदुत्तं, सुयुद्धं, परिदुत्तं; 11 वत्तनिः

स्तोत्रे, 12 चक्षुषे द्रवः, 13 साम्प्रतापो भावगृह्याम्, 14 उत्तमशश्वतमो (उत्तमशश्वतमश्वतो) चर्चन्, 15 भक्षमन्थ, भोगमन्थाः (भक्षमन्थभोगदेहाः) ॥

३६८२ । चतुरः शसि । ६ । १ । १६७ ॥

चतुरोक्त उदात्तः शसिपरे । 'चतुरः कल्पयन्तः' । 'अचि रः' (२६६) इति रादेशस्य पूर्व-
विधौ स्थानिवत्त्वाच्चेष्ट । चतस्रः पञ्च । 'चतैरन्' । नित्यादाद्युदात्तता ॥

3682. The word *chatur*, followed by the accusative plural, has acute accent on the last syllable.

Thus चतुरः कल्पयन्तः (Rig Veda X. 114. 6) the accent is on तु । The feminine of चतुर is चतस्र (VII. 2. 99), which has acute accent on the first (VII. 2. 99 Vrt.), and its accusative plural will not have accent on the last syllable. This is so, because चतस्र has acute on the first, as formed by उरन् affix (Upādi V. 58). Its substitute चतसृ will also be so, by the rule of स्थानिवत् । The special commo-
diation of आद्युदात्त with regard to चतसृ in the Vārtika चतसर्वाद्युदात्तनिपातत्वं कर्तव्यं (VII. 2. 99) indicates that the present rule does not apply to चतसृ । Another reason for this is as follows : चतस्र + शस् = चतसृ + शस् । Now comes the present Sūtra ; here, however, the र् (VII. 2. 100 S. 299) substitute of ऋ being āthanvat, will prevent the udātta formation of the ऋ of त् ; nor will ऋ be considered as final and take the acute, as there exists no vowel ऋ but a consonant र् which cannot take an accent. As चतस्रः पञ्च । Professor Böhtlingk places the accent thus चतुरैः, Pro. Max Müller चतुःरः । I have followed Prof. Max Müller in interpreting this sūtra; for Böhtlingk's interpretation would make the ending शस् accented and not the final of चतुरः ॥

३६८३ । अक्षयुपोत्तमम् । ६ । १ । १८० ॥

पदत्रिचतुर्यो वा कलादिविभक्तिसदृशो पद उपोत्तममुदात्तं स्यात् । 'अध्ययुभिः पञ्चभिः' नवभिर्विजिनैवती च । 'सुप्तभ्यो जायमानः' । 'आदशभिर्विवक्ष्यन्तः' । 'उपोत्तमम्' किम् । 'अ. २. ६ भिर्भू यमानः' । 'विश्वे देवेस्त्रिभिः' । 'अलि' किम् । 'सुप्तानां नयतीनाम्' ॥

3683. The numerals 'shaṭ', 'tri' and 'chatūr' when taking a case-affix beginning with a *h* or *s* get the acute accent on the penultimate syllable, when the said numerals assume a form consisting of three or more syllables.

The numerals षट्, त्रि and चतुर when ending in a case-affix beginning with a *h* or *s* consonant, form a full word (पद), in such a word the penultimate syllable gets the acute accent. The very word penultimate shows that the पद must be of three syllables at least. Thus पञ्चभिः, सप्तभिः, तिस्रभिः, चतुर्भिः ॥ अध्ययुभिः पञ्चभिः (Rig Veda III. 7. 7). नवभिर्विजिनैवती च (Rig Veda X. 39. 10). सुप्तभ्यो जायमानः (Rig Veda VIII. 96. 16). आदशभिर्विवक्ष्यन्तः (Rig Veda VIII. 72. 8). Why do we say 'beginning with सृ and भू' ? Observe, नयानां नयतीनाम् (Rig Veda I. 191. 13). Why do we say 'the penultimate syllable' ? Observe आदशभिर्भू यमानः (Rig Veda II. 18. 4) विश्वे देवेस्त्रिभिः (Rig Veda VIII. 35. 3).

३६८४ । विभाषा भाषायाम् । ६ । १ । १८१ ॥

उक्तविषये ।

3684. In the classical language this is optional.

The क्तादि case-affixes coming after the above numerals वद्, चि and चतुर् may make the words so formed take the acute on the penultimate optionally, in the ordinary spoken language. Thus पञ्चमिः or पञ्चमिः । In the alternative, VI. 1. 179 applies. So also सप्तमिः or सप्तमिः, तिस्रमिः or तिस्रमिः ॥

३६८५ । सर्वस्य सुपि । इ । १ । १८१ ॥

सुपि परे सर्वशब्दस्यादिङ्दातः स्यात् । 'सर्वे नन्दन्ति पृथगा' ॥

3685. The acute is on the first syllable of *sarva* when the case-endings follow.

Thus सर्वे नन्दन्ति पृथगा (Rig Veda X. 71. 10).

३६८६ । जित्यादिर्नित्यम् । इ । १ । १८७ ॥

जितन्तस्य नितन्तस्य आद्युदात्तः स्यात् । 'यस्मिन्विप्रधानि पौंस्या' । पुंसः कर्मणि प्राश्न-
गादिस्त्याप्यञ् । सुते दधिष्व ञ्जनः । आद्यतेरसुन् । 'आद्येरेवे ह्रस्वश्च' इति चकारादसुने
नुडागमश्च ॥

3686. Whatever is derived with an affix having an indica-
tory ञ् or न, has the acute invariably on the first syllable.

Thus यस्मिन् विप्रधानि पौंस्या (Rig Veda I. 5. 9).

Here पौंस्य is from पुंस् with the affix ञ् because it belongs to the Brāh-
manādi class. (V. 1. 124. S. 1788.)

सुते दधिष्व ञ्जनः (Rig Veda I. 3. 6). Here जनः is derived from the root जाय
पूजान्प्रशामयोः with the affix ञ्सुन् (Upādi IV. 199), which takes the augment नुद्
also, by force of the word च 'and' in the sūtra above quoted (Upādi IV. 199),
and then the य of जाय is elided. ञ्जनश्च means 'food.'

३६८७ । पथिमर्थाः सर्वनामस्थाने । इ । १ । १८८ ॥

आदिङ्दातः स्यात् । अयं पृथगाः । 'सर्वनामस्थाने' किम् । 'उपोतिंजतः ऋपो रञ्च' ।
उदात्तनिवृत्तिस्वरणान्तीदात्तं पदम् ॥

3687. The acute accent is on the first syllable of *pathin* and
mathin when followed by a strong case-ending.

The words पथिन् and मथिन् are derived by the Upādi affix ञ्नि, (IV. 12. and
13, and are oxytone by III. 1. 3. They become ādyudātta before strong cases.
Thus अयं पृथगाः (Rig Veda IV. 18. 1).

Why do we say 'when followed by a *satvanāmasthāna* case-affix'? Observe
'उपोतिंजतः पथो रञ्च, (Rig Veda X. 53. 6). The accent is on 'the final by VI. 1.
162, there being elision of the udātta ञ् न् ॥

३६८८ । अन्तश्च तथै युगपत् । इ । १ । २०० ॥

तथैपत्यन्तस्याद्यन्ती युगपदाद्युदात्तौ सतः । 'ह्रस्वे दातुया उं'

3688. The Infinitive in *tavai* has the acute on the first syl-
lable and on the last syllable at one and the same time.

Thus **इषे से दातर्वा उ** (Rig Veda IV. 31. 9). This is an exception to III. 1. 3. by which **त** of **तवे** ought to have got the accent, and it also countermands rule VI. 1. 158. by which there can be only a single acute in a single word.

३६८८ । **क्षयो निवासे । इ । १ । २०१ ॥**

आद्युदात्तः स्यात् । स्व इषे सुचिद्वत् । परजनः ॥

3689. The word *kshaya* has the acute on the first syllable in the sense of 'house, dwelling.'

Thus **स्वेक्ष्ये सुचिद्वत्** । (Rig Veda X. 118. 1). The word is formed by च affix III. 1. 118. and would have had accent on the affix (III. 1. 3). When not meaning a house, we have : **क्षये चर्तते दम्भूनाम्** । The word is formed by अच् (III. 2. 31).

३६९० । **जयः करणम् । इ । १ । २०२ ॥**

करणवाची जयश्चष्ट आद्युदात्तः स्यात् । जयस्यनेन जयोऽप्रयः ॥

3690. The acute accent falls on the first syllable of *jaya*, in the sense of 'whereby one attains victory.'

Thus **ज्योऽप्रयः**, but otherwise **जयो चर्तते द्वाप्तयानाम्** । The former **जय** is by च affix, (III. 1. 118), the second by अच् (III. 2. 31).

३६९१ । **वृषादीनां च । इ । १ । २०३ ॥**

आदिशब्दात् । आकृतिगणोऽयम् । 'वाजेभिर्वाजिनीवती' । 'इन्द्रं वाणीः' ॥

3691. The words *vrisha* &c., have the acute on the first syllable.

Thus **वाजेभिर्वाजिनीवती** (Rig. Veda I. 3. 10) **इन्द्रंवाणीः** (Rig Veda I. 7. 1). 1. **वृषः**, 2. **जैनः**, 3. **ज्वरः**, 4. **यज्ञः**, 5. **हयः**, 6. **गव्यः** । These are formed by अच् (III. 1. 104). The word **गय** is from **गै-गायते**, irregularly it is treated as **गे** । 7. **जयः**, 8. **तायः**, 9. **तयः**, 10. **जयः**, 11. **जम्**, 12. **वेदः**, 13. **सूदः**, 14. **वटः**, (formed by अच्, numbers 8 to 11 are not in Kusika). **सूद** is formed by इ. (III. 1. 135) 15. **जयः**, 16. **गुहा** (formed by अच् III. 3. 104). 17. **जमरयो संज्ञायं संज्ञे भावकर्मयोः** :—**जमः** and **रजः**, 18. **मन्त्रः** (formed by अच् III. 1. 134), 19. **जानिः** formed by **जिच्**, 20. **जामः**, 21. **जामः**, both formed by अच्, 22. **जरा**, 23. **धारा**, 24. **कारा**, (all three formed by अच् III. 3. 104), 25. **वटः** = **गोक्षरदिबु** formed by अच्, 26. **कल्पः**, 27. **पादः** formed by अच्, which may either take the accent indicated by the affix or by VI. 1. 159, 28. **पयः**, 29. **दवः** । It is **आकृतिगणः** । All words which are acutely accented on the first, should be considered as belonging to this class, if their accent cannot be accounted for by any other rule.

1 **वृषः**, 2 **जैनः**, 3 **ज्वरः**, 4 **यज्ञः**, 5 **हयः**, 6 **गव्यः**, 7 **जयः**, 8 **तायः**, 9 **तयः**, 10 **जयः**, 11 **जम्**, 12 **वेदः**, 13 **सूदः**, 14 **जयः**, 15 **गुहा**, 16 **जमरयो संज्ञायं संज्ञे भावकर्मयोः**, 17 **मन्त्रः**, 18 **जानिः**, 19 **जामः**, 20 **जामः**, 21 **जरा**, 22 **धारा**, 23 **कारा**, 24 **वटः**, 25 **कल्पः**, 26 **पादः**, 27 **पयः**, 28 **दवः**, 29 **आकृतिगणः** ॥

३६९२ । **संज्ञायामुदात्तः । इ । १ । २०४ ॥**

उःमानशब्दः संज्ञायामुदात्तः । अन्त्ये च ष्टा । कनोऽच लुप् । पतदेव जाययति ॥

* कृत्स्नस्य विधौ प्रत्ययनक्षरं न * इति । 'संज्ञायाम्' जिम् । अग्निमन्त्रायः । 'उप-मानम्' किम् । छेत्तः ॥

3692 The acute accent falls on the first syllable of that word with which something is likened, provided that it is a name.

Thus चैत्रा, वैश्विना, खैरकुटी दौसो । All these are उपमान words used as names of the उपमेय (the thing compared). The affix कन् (V. 3. 96) is elided here by V. 3. 98. It might be asked when कन् is elided, its mark, causing the first syllable to be acute (VI. 1. 197), will remain behind by virtue of I. 1. 62, where is then the necessity of this sūtra. The formation of this sūtra indicates the existence of the following maxim :—

Part:—The प्रत्ययलक्षण rule is not of universal application in the rules relating to accent.

When the word is not a Name, we have अग्निर्मणिवक्त्रः । When it is not an upamāna we have चैत्रः (VI. 2. 148).

३६९३ । निष्ठा च द्वयजनात् । ६ । १ । २०५ ॥

निष्ठान्तस्य द्वयवः संज्ञायामादिक्दातो न स्वाकारः । वक्तः । 'द्वयवः' किम् । चिन्तितः । 'अनात्' किम् । चातः । 'संज्ञायाम्' इत्यनुवृत्तेर्न । कतम् । वृतम् ॥

3693. A dissyllabic Participle in *ta* (Nisṭhā), when a Name, has the acute on the first syllable, but not if the first syllable has an 'ā.'

Thus गुँलः, सुँलः, दँतः । This debars the affix accent (III. 1. 3). In non-participles we have देयँ, मीमँ । In polysyllabic Participles we have चिन्तितँ, चिन्तितँ । In Participles having long आ in the first syllable, we have, चातँ, आतँ । When the Participle is not a Name we have, कतम्, वृतम् ॥

३६९४ । शुष्कधृष्टौ । ६ । १ । २०६ ॥

यतायाद्युदातो स्तः । असंज्ञार्थमिदम् । 'अनुसं न शुष्कम्' ।

3694. Also शुष्क and धृष्ट have acute on the first syllable.

These are non Names. Thus शुष्क and धृष्ट । अनुसं न शुष्कम् (Rig V.

4. 4).

३६९५ । आशितः कर्ता । ६ । १ । २०७ ॥

कर्तृग्राह्याशितशब्द आद्युदातः । 'कवचित्काल आशितम्' ॥

3695. The word आशित meaning 'having eaten' has acute on the first syllable.

Thus 'कवचित्काल आशितम्' (Rig Veda K. 117. 7).

३६९६ । रिक्ते विभाषा । ६ । १ । २०८ ॥

रिक्तशब्दे योऽदिक्दातः । रिक्तः । संज्ञायौ तु 'निष्ठा च द्वयजनात्' (३६९३) इति नित्यमाद्युदातत्वं पूर्वविप्रतिषेधेन ॥

3696. The word *rikta* may have optionally the acute on the first syllable.

Thus रिक्तः or रिक्तेः । But when it is a Name, then VI. 1. 205. S. 3693, will make it *always* first acute. No option is allowed then:

३६९७ । जुष्टार्पिते च छन्दसि । ६ । १ । २०९ ॥

आद्युदात्ते वा सः ॥

3697. In the Chhandas, the words 'jushṭa' and 'arpita' have optionally the acute on the first syllable.

Thus जुष्टः or जुष्टः; अर्पितः or अर्पितः । In the classical literature the accent is always on the last syllable (III. 1. 3).

३६९८ । नित्यं मन्त्रे । ६ । १ । २१० ॥

यत्सुखं यद्यमकर्तुम् । 'जुष्टो ढमूनाः' । 'बलर आहु रर्पितम्' इत्यादेः पूर्वोक्त्य सिद्धेः छन्दसि पाठस्य व्यवस्थिततया विपरीतापादनायोगात् । 'अर्पिताः षष्ठिर्न चलाचलासः' इत्याद्यान्तोदात्तदर्शनाच्च ॥

3698. In the Mantras, these words 'jushṭa' and 'arpita' have always the acute on the first syllable.

Thus जुष्टं देवानामर्पितं पितृणाम् । Some say that this rule applies only to जुष्ट and not to अर्पित ; in which option is allowed even in the Mantra : so that it has acute on the last in the Mantra even : e. g. तस्मिन्साकं त्रिशता न शक्योपितं ॥

This sūtra is superfluous. For in the examples जुष्टो ढमूनाः (Rig Veda V. 4. 5). and बलर आहु रर्पितम् &c., they will have acute on the first, by the preceding sūtra, for the employment of the word छन्दसि in that sūtra shows that in the Mantra the words have acute on the first, as opposed to the ordinary language. So these would never have been final acute. Moreover, in the Mantra, अर्पिताः षष्ठिर्न चलाचलासः (Rig Veda I. 164. 48), we find that the word अर्पिताः is end-acute, and this also is an argument against the present sūtra. For it shows that in the Mantra, these words are not invariably first-acute.

३६९९ । युष्मदस्मदोर्द्वेसि । ६ । १ । २११ ॥

आदिबुदात्तः स्यात् । 'न हि व सत नो मम' ॥

3699. The acute accent is on the first syllable of *yushmad* and *asmad* in the Genitive Singular.

This applies when the forms are मम and तव, and not मे and ते । Thus मम स्वम्, तव स्वम् । The word युष्मद् and अस्मद् are derived from युष् and अस् by adding the affix मदिक् (Un. I. 139) युष्मद् + डम् = युष्मद् + अश् (VII. 1. 27) = तव + अद् + अश् (VI. 2. 96) = तव + अश् (VII. 2. 90) = तव (VI. 1. 97). Here by VIII. 2. 5, व would have been udātta, but the present sūtra makes त udātta. So also with मम ॥

३७०० । ह्यि च । ६ । १ । २१२ ॥

'तुभ्यं हिन्वानः' । 'मद्यं वातः पयताम्' ॥

3700. The acute accent is on the first syllable of *yushmad* and *asmad* in the Dative Singular.

Thus तुभ्यं हिन्वानः (Rig Veda II. 36. 1). मद्यं वातः पयताम् (Rig Veda X. 128. 2).

३७०१ । यतोऽनायः । इ । १ । २१३ ॥

यत्प्रत्ययान्तस्य द्वयञ्च आदिब्रुवातः । नाद्यं विना । 'युञ्जन्त्यस्य कान्त्या' । कर्मविहितमाद्यञ्च यत् । 'अनावः' किम् । 'नृत्तिनृत्त्यानाम्' ॥

3701. Whatever is formed by the affix *nyat*, has, if it is a dissyllabic word, the acute on the first syllable, with the exception of 'nāvyah' from 'nau.'

The word दृव्यञ्च is understood here from VI. 1. 205. Thus युञ्जन्त्यस्य कान्त्या (Rig Veda I. 6. 2). The कान्त्या is from कम् + णि + यत् । वेद्यम्, ज्ञेयम् (III. 1. 97) ; कथ्यम्, श्रोत्र्यम् (V. 1. 6). This rule debars the Svarita accent required by तित् (VI. 1. 185). But नौ - नाद्यम् as नवति नाद्यानाम् (Rig Veda I. 121. 13). The rule does not apply to words of more than two syllables thus :—चिकीर्ष्यम्, ललाट्यम् ॥

३७०२ । ईडयन्वृशंसुह्रां ययतः । इ । १ । २१४ ॥

यदां ययत्तानामादिब्रुवातः । 'ईडयो नूतनेह' । 'आजुष्टान् ईडयो वय्यञ्च' । 'चेट' नो-
धेष्टि वार्यम् । उक्थमिन्द्राय शंस्यम् ॥

3702. The acute accent is on the first syllable of ईड्, वन्, वृशंस्, and सुह्र, when they are followed by the affix 'nyat.'

Thus ईड्यम् वय्यम्, वार्यम्, शंस्यम्, ईडो धेनुः ॥ The two letters य् and त् being indicatory, the 'nyat' is not included in 'yat' of the last sūtra. The accent would be regulated by त् ॥ The accent of त् however is debarred by this rule. The वृ in the sūtra is वृह् संभक्तो of Kriyādi class : the वृह् of स्वादि class takes kṣap affix. See III. 1. 109.

ईडो नूतनेह (Rig Veda I. 1. 2). आजुष्टान् ईडो वय्यञ्च (Rig Veda X. 110. 3). चेट नो धेष्टि वार्यम् (Rig Veda X. 24. 2). उक्थमिन्द्राय शंस्यम् (Rig Veda I. 10. 5).

३७०३ । विभाषा वेण्विन्धानयोः । इ । १ । २१५ ॥

आदिब्रुवातो वा । 'वन्धानो अग्निम्' ॥

3703. The acute accent is optionally on the first syllable of 'veṇu' and 'indhān.'

Thus वन्धानो अग्निम् (Rig Veda II. 25. 1), वेणुः or वेणुः, वन्धानः or वन्धानः, or वन्धानः । The word वेणु is derived by the Unādi affix वृ (III. 38), which being a नित् would always have acute on the first. This allows an option. The word वन्धान, if it is formed by धानञ्च will have the accent on the final. If it is considered to be formed by धानञ्च the affix being a sārvalhātuka is anudatta and as it replaces udatta final of the root, it becomes udatta (V. 1. 161), and thus वन्धान gets acute on the middle. It would never have acute on the first syllable, the present rule ordains that also. When वेणु is used as an upamāna वेणुवि वेणुः, then it is invariably acutely accented on the first (VI. 1. 204).

३७०४ । त्यागरागहासकुहलठक्रयानाम् । इ । १ । २१६ ॥

आदिब्रुवातो वा । आद्याल्लयो वज्रताः । अयः पचाद्यजन्तः ॥

3704. The acute accent is optionally on the first syllables of
त्याग, राग, दास, कुल, स्वठ. and क्रय ॥

Thus त्यागः, or त्यागैः, रागः, रागैः, दासः, दासैः ॥ These are formed by यञ् affix and by VI. 1. 159 would take acute on the final, this ordains acute on the first syllable also. कुलः or कुलैः, or स्वठः or स्वठैः, क्रयः or क्रयैः; formed by यञ् (III. 1. 13).

३७०५ । मतोः पूर्वमात्संज्ञायां स्त्रियाम् । ६ । १ । २१७ ॥

मतोः पूर्वमाकार उदात्तः स्त्रीनाम् । उदुम्बरावती । शरावती ॥

3705. The 'ā' before the affix 'mat' has the acute accent, when the word is a name in the Feminine Gender.

Thus उदुम्बरावती, पुष्करावती, शरावती (IV. 2. 85). The lengthening takes place by VI. 3. 120. शरावती ॥ Why do we say 'the आ'? Observe उदुम्बरावती, पुष्करावती ॥ The words उदु (Un. III. 157) and पुष्क (V. 2. 108) are end-acute, so the accent is on मतुप् by VI. 1. 176. Why do we say 'when a name'? Observe शरावती ॥ शरावती is formed by कृन् and has acute on the first (Un. I. 151). Why do we say 'in the Feminine Gender'? Observe शरावान् ॥ Why do we say 'when followed by मतु'? Observe गवादिनी ॥

३७०६ । अन्तोऽवत्याः । ६ । १ । २२० ॥

अवतीशब्दस्यान्त उदात्तः । वेत्रवती । ङीपः पित्वादुदात्तत्वं प्राप्तम् ॥

3606. The Names ending in 'avati' have the acute accent on the last syllable.

Thus अजिरवती, कदिरवती, चंडवती, कारगडवती ॥ These words being formed by ङीप्, would have been unaccented on the final (III. 1. 4). Why do we use अवती and not वती? Then the rule would apply to राजवती also, for the word is really राजन्वती ending in अन्वत्, the subsequent elision of न् is held to be non-valid for the purposes of the application of this rule (VIII. 2. 2). But the change of म into व (मतु=वत्) is considered asidhha for the purposes of this rule.

३७०७ । ईवत्याः । ६ । १ । २२० ॥

ईवत्यास्तापि प्राणवत् । अहीवती । मुनीवती ॥

3707. The Names ending in 'vati' have the acute on the last syllable.

Thus अहीवती; मुनीवती ॥

अथ फिट् सूत्राणि ।

THE PHIT SUTRAS.

CHAPTER I.

१ । फिषोऽन्त उदात्तः ॥

प्रातिपदिकं फि । तस्यान्त उदात्तः स्यात् । उच्चैः ॥

1. A nominal stem is finally acute. As उच्चैः ॥ The word फिष is the name of Nominal stems or Prātipadikas, in the terminology of the ancient Grammarians.

२ । पाटलापालङ्काश्वसागराद्यानाम् ॥

यतदर्थानामन्त उदात्तः । 'पाटला' 'फलेकहा' 'सुवपा' 'पाकला' इति पर्यायाः । 'लघावन्ते-' इति प्राप्ते । 'अपालङ्क' 'व्याधिघात' 'आरिघत' 'आरगध' इति पर्यायाः । अश्वार्थाः । माता । 'उन्-वंचन्तानाम्' इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते । सागरः । समुद्रः ॥

2. The synonyms of पाटला, अपालङ्का, अश्व and सागर are finally acute. Pātālā is a kind of herb—पाटला, फलेकहा, सुवपा, पाकला ॥ By Phit II. 19 the heavy vowel would have got the accent : this makes these end acute. So also अपालङ्क, व्याधिघात, आरिघत, and आरगध are synonymous meaning a kind of plant (Cassia fistula). So also अश्व, माता । This last is an exception to Phit II. 9. So also सागरः, समुद्रः ॥

३ । गेहार्थानामस्त्रियाम् ॥

गेहम् । 'नखविषयस्य-' इति प्राप्ते । 'अस्त्रियाम्' किम् । शाला । आद्युदात्तोऽयम् । इतिव पर्युदात्ताज्ञापकात् ॥

3. The words denoting house, are end-acute, provided they are not in the Feminine. This is an exception to Phit II. 3. Thus गेहम् । Why do we say not in the Feminine ? Observe शाला which is first-acute, because of this prohibition.

४ । गुदस्य च ॥

अन्त उदात्तः स्यात्तु स्त्रियाम् । गुदम् । 'अस्त्रियाम्' किम् । 'आन्तभ्यस्ते गुदाभ्यः । स्याङ्गिश्टामदन्तानाम्' इत्यन्त रङ्गमाद्युदात्तत्वम् । ततश्चाय् ॥

4. So also the word गुद, but not in the feminine, is end-acute. As गुदम् । But in the feminine it is first-acute by Phit II. 6. and then टाय् is added. As आन्तभ्यस्ते गुदाभ्यः । (Rig Veda X. 136. 3).

५ । ध्यपूर्यस्य स्त्रीविषयस्य ॥

धकारयकारपूर्वो योऽन्योऽय स उदात्तः । अन्तर्धा । 'स्त्रीविषयस्य-' इति प्राप्ते । कृया माया । ज्ञाया । 'यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम्' इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते । 'स्त्री' इति किम् । वाह्यम् । यजन्त-स्याद्याद्युदात्तत्वम् । 'विषयपष्ठणाम्' किम् । इभ्यां । 'चित्रिया । 'यतोन्मावः' (३१०१) इत्याद्युदात्त इभ्यश्चः । 'विषयपष्ठस्तु' 'यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम्' इति मध्योदात्तः ॥

5. A feminine word ending in a vowel and preceded by च् and घ् is end-acute; as कर्त्तव्या । This is an exception to Phit II. 20. So also छाया, माया, जाया । This is an exception to III. 13 which would have made these first acute. Why feminine ? Observe कर्त्तव्यम् which is first-acute, because it ends in the affix यत् । Why have we used the word विषय in the sūtra ? The rule is confined to those words only which are always feminine, and have no corresponding masculine form. Therefore, not here, ईश्या, कर्त्तव्या । The word इष्य is first-acute by VI. 1. 213, 8. 3701. and कर्त्तव्य is middle-acute by Phit III. 13.

६ । खान्तस्याश्मादेः ॥

नखम् । उखा । मुखम् । दुःखम् । नखस्य 'स्वाङ्गशिष्टाम्-' इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते । उखा नाम भागद्विविशेषः । तस्य कनिमत्वात् 'खय्युवर्णं कनिमाख्या चेत्' इत्युवर्णस्योदात्तत्वे प्राप्ते । मुखदुःखयोः 'नखविषयस्य-' इति प्राप्ते । 'अश्मादेः' किम् । शिखा । मुखम् । मुखस्य 'स्वाङ्गशिष्टाम्-' इति 'नखविषयस्य-' इति वा आद्युदात्तत्वम् । शिखायास्तु 'शीङः खो निङ् स्वश्च' इत्याद्यादिषु निष्ठातोन्तरङ्गत्वाद्वापः प्रागेव 'स्वाङ्गशिष्टाम्-' इति वा बोध्यम् ॥

6. A word ending in ख is end-acute, provided it does not begin with a ञ् or म । Thus नखम्, मुखम्, दुःखम्, उखा । The word नख would have been first-acute by Phit II. 6 ; मुख and दुःख would also have been first-acute by Phit II. 3. The word उखा which means a pot would have been also first-acute by Phit II. 8. because it is a manufactured article. Why do we say 'if not beginning with ञ् or म' ? Observe शिखा, मुखम्, governed by Phit II. 6 or 3.

The word मुखं being the name of a part of the human body is first-acute by Phit II. 6. Or because it is a Neuter noun, rule II. 3. of the Phit Sūtras applies and makes it first-acute.

The word शिखा is formed by Up. V. 24 with the addition of ख् to the root शीङ् । The affix ख् being expressly taught as निङ् makes the word शिख first acute before the addition of the feminine टाप् as it is an anantara operation, so the word शिखा is first acute. Or even by Phit II. 6. it is first-acute.

७ । बंहिष्ठवत्सरतिशत्थान्तानाम् ॥

अश्वामन्त उदात्तः स्यात् । अतिशयेन बहुलो बंहिष्ठः । निष्वादाद्युदात्तत्वे प्राप्ते । 'बंहिष्ठं रश्मिः सुवृत् रथेन' । 'यद्वंहिष्ठं नातिविधे' इत्यादी व्यत्ययादाद्युदात्तः । संवत्सरः । अज्ययपूर्वपद प्रकृतिस्वरोरन्त्राध्यात इत्याहुः । अग्नीतिः । 'लघावन्तं-' इति प्राप्ते । अत्यारिशत् । कदापि प्राग्वत् । 'अभ्युगर्ताना प्रभृत्स्यायोः' । अज्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरोरन्त्र आध्यात इत्याहुः । आयादिभूषण गतार्थमेतत् ॥

7. A word ending in ति, शत्, च्, as well as बंहिष्ठ and वत्सर are end-acute. Thus बंहिष्ठः (superlative of बहुल, the बंह् is substituted by VI. 4. 157). It would have been first-acute, because of the निङ् affix इट् (V. 3. 55). In बंहिष्ठं-रश्मिः सुवृत्ता रथेन ; यद्वंहिष्ठं नातिविधे, (Rig Veda V. 62. 9), the word is first-acute anomalously. In the word संवत्सरः, VI. 2. 2. is debarred, by which the first member would have retained its accent in an Indeclinable compound. With ति we have अत्यतिः, अग्नीतिः । This debars Phit II. 19. With शत्, we have अत्यारिशत् । Here also Phit II. 19 is set aside. As regards words ending in च्

Pāṇini VI, 2, 144, would govern them; as अभ्युपसृज् । प्रभुर्धस्याधोः । (Rig Veda V. 41. 19). Śākaṭyāna's sūtra, therefore, is superfluous so far.

८ । दक्षिणस्य साधो ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । साधुवाचित्वाभावे तु अन्तस्त्वायां सर्वनामस्य 'स्वाङ्गविटाम्-' इत्याद्युदात्तः । अर्थान्तरे तु 'लघावन्ते-' इति गुणउदात्तः । दक्षिणः सरलोदारपरश्चक्ष्मावतिर्गु' इति कोटः ॥

8. The word दक्षिण is end-acute when meaning 'skilful.' As धीश्यायां दक्षिणः - प्रदीपः । When it has not this significance, it will be first-acute, if it be a Pronoun meaning 'south,' 'right hand.' In this case Phit II. 6 'would apply. In any other case Phit II, 19 would govern it. The word dakshina has other meanings, as 'sincere, courteous, submissive, &c.'

९ । स्वाङ्गाख्यायामादिर्वा ॥

इह दक्षिणस्याद्यन्ती पर्यायिणोदात्तो सः । दक्षिणो बाहुः । 'आख्यायश्चयम्' किम् । प्रत्यक् मुखस्यासंनत्य वामपार्श्वे दक्षिणो भवति ॥

9. The first-syllable of दक्षिण is optionally acute, when it is the name of a limb. When it means right hand, it may be either end-acute or first acute. As दक्षिणो बाहुः or दक्षिणो बाहु । Why is the word akhyā used in the sūtra ? In order to prevent the application of the rule to the 'left' hand, though in one case it will be called dakshina, if a person sits facing west, for then his left hand will point towards dakshina or south, and may be called dakshina bāhu or the arm pointing towards south.

१० । कन्वसि च ॥

अस्वाङ्गार्थमिदम् । दक्षिणः । इह पर्यायिणाद्यन्तापुडात्तौ ॥

10. In the Chāṇḍas also the word dakshina may be either first or end-acute. This is the case even when it does not mean right arm. As दक्षिणार्थं दक्षिणा नां ददाति दक्षिणा चक्षुस्तर्थादर्थं दक्षिणार्थं वसुते, ये न आत्मा दक्षिणां धर्मं कथुते विज्ञानम्, (Rig Veda X, 107. 7).

११ । कण्वस्यासुगाख्या चेत् ॥

अन्त उदात्तः । 'अर्थानाम्' इत्युदात्तत्वे प्राप्ते कन्तोदात्तो विधीयते । कण्वानां प्रीक्षीयाम् । 'कण्वो' नो नाव वृषभः । मगाख्यायां तु । कण्वो राक्षसः ॥

11. The word कण्व is end-acute, if it is not the name of an animal. This is an exception to Phit II, 10. As कण्वानां प्रीक्षीयाम् । कण्वो' नो नाव वृषभः । But when denoting a wild animal, we have कण्वी राक्षसः ॥

१२ । वा नामधेयस्य ॥

कण्वस्य त्वेव । 'अर्थं वा' कण्वो वशिष्ठना । कण्वसिः ॥

12. Optionally so, when Krishna is a Proper Name. As अर्थं वा कण्वो वशिष्ठना इवते वाजिनोवसु (Rig. VIII. 85. 3).

'The Rishi Krishna invokes you two, O Asvinas ! O Lords of riches.'

१३ । शुक्र गौर्योरादिः ॥

नित्यमुदात्तः स्यादित्येके । येननुवर्तत इति तु युक्तम् । 'उरो' गौरो यचापि वा' इत्यान्तो-
दात्तदर्शनात् ॥

13. The first-syllable of युक्त and गौर is acute. Some say it is a compul-
sory rule and not an optional one. Others read the anuvṛitti of वा into it and
make it optional. According to the first opinion, the rule is confined to Proper
Names ; and therefore in उरो गौरो यचापि वा (Rig Veda VIII. 45. 24), it is pro-
perly end-acute, as it is not a Name.

१४ । अंगुष्ठोदकवक्रशानां कृन्दस्यन्तः ॥

अङ्गुष्ठस्य 'स्वाङ्गानामङ्गुर्वादीनाम्' इति द्वितियस्योदात्तत्वे प्राप्तेऽन्तेऽदात्तार्थे चारम्भः ।
अत्रापदार्थं नियमायै कृन्दस्येति । तेन लोक आङ्गुदात्तत्वाद्युः ॥

14. The finals of अङ्गुष्ठ उदक, वक्र and शाना are acute in the Chhandas. The word अङ्गुष्ठ would have been middle-acute by Phit II. 3, this ordains final acute. So also with वक्र. It would have been first-acute by Phit II. 7. The word वक्र is employed for the sake of niyama : it is end-acute in the Vedas only; in the classical language, it is first-acute.

१५ । एष्टस्य च ॥

कृन्दस्यन्त उदात्तः स्वाङ्गाभावात् । एष्टम् ॥

15. And the word एष्ट is end-acute in the Chhandas. In the classical language, it is optionally so, i.e., it is first-acute also by Phit II. 6. As एष्टम् or एष्टम् ॥

१६ । अर्जुनस्य तुणाख्या चेत् ॥

'उनर्वाचनानाम्' इत्याद्युदात्तस्यापवादः ॥

16. अर्जुन is end-acute, if it is the name of straw. This is an exception to Phit II. 9. Why do we say 'when it is the name of straw' ? Observe अर्जुनेष्टस्यः where it is first-acute by Phit. II. 9.

१७ । अयस्य स्वाम्याख्या चेत् ॥

'यान्तस्वात्पूर्वम्' इति 'यतेऽनाद्यः' (३००९) इति आङ्गुदात्ते प्राप्तेऽन्तवचनम् ॥

17. अय is end-acute, when it means 'master.' Otherwise it is first-acute by Phit II. 9 or Pāṇini VI. 1. 213 S. 3701. See also Pāṇini III. 1. 103 for the word अय and its vārtika.

१८ । आशया अदिगाख्या चेत् ॥

दिगाख्याख्यात्पूर्वमिदम् । अत एव आशयादिप्रत्ययस्याङ्गुदात्तता । 'इन्द्र आशयाभ्यर्त्य' ॥

18. आशय is end-acute, if it is not the name of a direction. This implies that when आशय means 'direction' then it is first-acute. As इन्द्र आशयाभ्यर्त्य सर्वाभ्यो अभयं कर्तुं । चेत् अङ्गुन् विधर्षयिः । (Rig. II. 41. 12). 'May the w so Indra, conqueror of enemies, make us free from fear from all directions or sides.' Here आशय means direction.

१९ । नक्षत्राकामाश्रितयाणाम् ॥

कन्त उदात्तः स्यात् । आश्रित्यानुधादीनां 'अश्रित्यन्तेः' इति प्राप्तेः अन्तेऽदात्तार्थे चारम्भः । अश्रित्यन्तेऽदात्तत्वे प्राप्तेऽन्तवचनम् ॥

19. The names of Asterisms, which take the feminine affix **का**, are end-acute. The asterisms **अन्नेर्षा**, **अनुरर्षा**, &c. would have been otherwise governed by Phit II. 19; while **व्येष्टा**, **अविष्टा**, **धनिष्टा**, being formed by **इष्टन्**, would have been first-acute by **नित्** accent.

२० । न कपूर्वस्य कृत्तिकाख्या चेत् ॥

अन्त उदात्तो न । कृत्तिका नक्षत्रम् । केचित् कुपूर्वो य आम्नद्विषयाणामिति व्याख्याय 'आयिका' 'यहुनिका' इत्यत्राप्यन्तोदात्तो नेत्याहुः ॥

20. Not so, if the final letter is **का** and the asterism is the name of **Kṛit-tikā**. The final of **कृत्तिका** is not acute; it is first-acute by Phit II. 19. As **कृत्तिका** नक्षत्रम् । Others hold that the words ending in **का** in the feminine are not end-acute; and they mention **आयिका**, **यहुनिका** ॥

२१ । घृतादीनां च ॥

अन्त उदात्तः । 'घृत' मिमित्वे आकृतिगणोऽयम् ॥

21. **घृत** and the rest are end-acute. As **घृत** मिमित्वे **घृतमस्य** योनिं **घृते** श्रितो **घृतमस्य** धाम्, (Rig. II. 3. 11). 'I sprinkle ghee on fire, ghee is its birth-place, ghee is its abode of rest, and ghee its luminosity &c.' This is an **Akṛitigana**: all words which are end-acute, and do not fall under any other rule, should be classified under the **Ghṛitādi** class.

२२ । ज्येष्ठकनिष्ठयोर्वयनि ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । 'ज्येष्ठ आह समस्ता' । 'कनिष्ठ आह चतुरः' । 'वयनि' किम् । ज्येष्ठः ज्येष्ठः । कनिष्ठोऽल्पिकः । इह नित्यादाद्युदात्त एव ॥

22. **ज्येष्ठ** and **कनिष्ठ** are end-acute when meaning 'age—oldest and youngest.' As **ज्येष्ठ आह समस्ता** **कृत्ति** **कनोऽन्** **चोन्** **कण्वामेष्टाह** । **कनिष्ठ आह चतुरस्करति** **त्वष्टे** **अभ्युन्नतं** **पुनयुष्ट** **चो** **यः** । (Rig. IV. 33. 5). Here **ज्येष्ठ** means the 'eldest,' and refers to **Ribhu**, **कनोऽयान्** refers to his younger brother **Bibhva**, and **कनिष्ठ** refers to the youngest brother **Vāja**. **वय** in **ज्येष्ठ** here is the substitute of **युष्ट** (V. 3. 62) and **कन्** for **युवन्** in **कनिष्ठः** by V. 3. 64. Why do we say 'when meaning age'? Observe **ज्येष्ठ** = **येष्ठ** derived from **प्रथस्य** (V. 3. 61), and **कनिष्ठ** from **अल्प** (V. 3. 64) = **अल्पिकः**. These are first-acute by **नित्** accent. The present sūtra is thus an exception to **नित्** accent.

२३ । विल्वतिष्ययोः स्वरितो वा ॥

अनयोः स्वरितो वा स्यात् । एव उदात्तः ॥

इति किदसूत्रेषु प्रथमः पादः ॥

23. The finals of **विल्व** and **तिष्य** are optionally **svarita**. In the other alternative they will be acute. As **विल्व** or **विल्व**, **तिष्य** or **तिष्य** ॥

CHAPTER II.

१ । अयादिः प्राक् शकटोः ॥

अधिकारोऽयम् । 'शकटिशकटयोः' इति यावत् ॥

1. From this up to the end of Chapter III, the word **आदि** exerts the governing influence. From this sūtra up to **शकटिशकट्य** (IV. 1) exclusive, the accent is on the first syllable of the words taught.

२ । इत्थान्तस्य स्त्रीविषयस्य ॥

आदिइदात्तः स्यात् । कलिः । तनुः ॥

2. A word ending in a light vowel, and used always in the feminine, is first-acute. As **कलिः**, **तनुः** ॥

३ । नञ्विषयस्यानिसन्तस्य ॥

'**वने** न **वा** यः' । **इ**सन्तस्य तु सर्पिः । नवनपुंसकम् ॥

3. An invariable neuter noun, with the exception of one ending in **इस्**, is first-acute. The word **नप्** means **नपुंसक** or Neuter. As **वने** न **वा**यः (Rig Veda X. 29. 1). But **सर्पिः**, **शुचिस्**, **अर्विस्** &c. ending in **इस्** are end-acute.

४ । वृणधान्यानां च द्रव्यनाम् ॥

द्रव्यनामित्यर्थः । कुशाः । काशाः । माषाः । तिन्नाः । वत्सुवां तु गोधूमाः ॥

4. Words denoting 'straw' and 'grain' are first-acute when consisting of two syllables. The word **द्रव्य** = **द्रव्य**. As **कुशाः**, **काशाः**, **माषाः**, **तिन्नाः**. But **गोधूमाः** is acute on the middle by Phit II. 19. The word **वत्सु** is the Name given to vowels by Ancient Grammarians.

५ । सः संख्यायाः ॥

पञ्च । चत्वारः ॥

5. A Numeral ending in **न्** or **र्** is first-acute. As **पञ्च**, **चत्वारः**. In **चत्वारः** the word is middle-acute by **आम** accent; see Pāṇini VII. 1. 98. The proper example is **चतुरकपालः**. For **चतुर्** is end acute by VI. 1. 167, **चतुर्मिः** is middle-acute by VI. 1. 180. **चतुर्गाम्** is governed by VI. 1. 179. Hence example of a compound : which is first acute by VI. 2. 29.

६ । स्वाङ्गशिष्टामवन्तानाम् ॥

'**शिष्ट** **वृष**नाम् । 'कर्णाभ्यां **कुसु**कादधि' । 'ओष्ठाविष मधु' । 'विष्वो विहृतायाः' ॥

6. The words denoting bodily organs and ending in **ञ**, as well as the Pronouns are first-acute. The **शिष्ट** is the name given to Pronouns (**सर्वनाम**) by ancient Grammarians. As **कर्णाभ्यां कुसुकादधि**, (Rig Veda X. 163. 1); **ओष्ठाविष मधुः**, (Rig Veda II. 39. 6) **विष्वो विहृतायाः** (Rig Veda I. 28. 6).

७ । प्राणिनां कुपूर्वम् ॥

कवर्गात्युर्व आदिइदात्तः । काकः । वृकः । 'शुकैर्बुधे' । प्राणिनाम् किम् ? **हो** । **सर्व**मं-**भूदकम्** ॥

7. The syllable preceding the **क्** is acute in the names of animate beings. Thus **काकः**, **वृकः**, **शुकैर्बुधे** (Rig Veda I. 50. 12). Why do we say 'of living beings'? Observe **हो** **सर्व**मं **भूदकम्**. (Rig Veda IX. 67. 32). Here **उदक** is end-acute by Phit IX. 14.

८ । अय्यवर्णं कृत्रिमाख्या चेत् ॥

अयि पर उवर्णमुदात्तं स्यात् । कन्तुकः ॥

8. The उ preceding a अय् (th-surd letter) is acute, when the word is the name of an artificial thing. As कन्तुकः ॥

९ । उनर्वचनानाम् ॥

उन । 'वच'णं यो रिशाद'सम् । अ । 'स्वसारं'त्वा कण्ठे' । कन् । 'पौर्वानं मेघम्' ॥

9. The words ending in उन, अ, and कन् are first acute. As उनः—वच'णं यो रिशाद'सम् (Rig Veda V. 64. 1). अ—स्वसारं'त्वा कण्ठे' (Rig Veda X. 108. 9). कन्-पौर्वानं मेघम् (Rig Veda X. 27. 17).

१० । वणानां तणतिनितरत्नानाम् ॥

आदिउदात्तः । रतः । उरिणः । त्रितिः । पुनिः । प्ररित् ॥

10. Words denoting color are first-acute, when they end in त्, ण, ति, नि and त् । Thus र'तः, उ'रिणः, त्रि'तिः, पु'निः, प्र'रित् ॥

११ । ह्रस्वान्तस्य ह्रस्वमनृताच्छील्ये ॥

अट्ठर्थं ह्रस्वान्तस्यादिभूतं ह्रस्वमुदात्तं स्यात् । मुनिः ।

11. 'The initial short vowel is udatta when the word ends with a short vowel, and denotes 'habit' : but not so when the initial vowel is short अ । As मु'निः । But not so in दृ'ष्टः ॥

१२ । अक्षस्यादेऽनस्य ॥

आदिउदात्तः । 'तस्य नाक्षः' । देवने तु । 'अ'क्षेर्ना दी'व्यः' ॥

12. The word अक्ष is first-acute, when not meaning 'to gamble,' As तस्य नाक्षः' (Rig Veda I. 161. 13). But when it means देवन् or play, we have अ'क्षेर्ना दी'व्यः (Rig Veda X. 34. 13).

१३ । अर्धस्यासमद्वयोत्तने ॥

अर्धो यामस्य । समे'शिके तु अर्धे-विष्यत्याः ॥

13. The word अर्ध is first-acute when meaning 'not equal.' As अर्धोयामस्य. But when it denotes equal portions, i. e. when it means 'half' : we have अर्धे'विष्यत्याः ॥

१४ । पीतवृक्षानाम् ॥

आदिउदात्तः । पीतवृः । वृक्षः ॥

14. The words denoting पीतवृ or yellow-tree are first-acute. As पी'तवृः । वृ'क्षः ॥

१५ । यामादीनां च ॥

यामः । सोमः । यामः ॥

15. The words याम and the rest are first-acute. As यौ'मः, सो'मः, यौ'मः ॥

१६ । लुप्तन्तस्योपमेयनामधेयस्य ॥

अक्षयं अक्षय । 'स्किगन्तस्य' इति पादान्तरम् । स्किगिति मुयः प्राचीं संज्ञा ॥

16. The words ending in a लुप्, elided-affix denoting the name of the thing compared are first-acute. Another reading is रिक्तगन्तव्यः । The रिक्तम् is the name given by Eastern Grammarians to लुप्, elision. Thus वृद्ध्या in which the affix कन् (V. 3. 96) is elided by V. 3. 98. Why do we say 'a लुप्, ending word'? Observe अनिर्वाणवकः ॥

१७ । न वृक्षपर्वतविशेषव्याघ्रासिंहमहिषाणाम् ॥

वृक्षपर्वतव्याघ्रासिंहमहिषाणां । न । तान् एव तानः । मेहरिय मेहः । व्याघ्रः । सिंहः । महिषः ॥

17. The words denoting trees and mountains, and the words व्याघ्र, सिंह and महिष are not first-acute when objects of comparison. The word विशेष qualifies वृक्ष and पर्वत, and means species of trees and mountains, and not the word-forms वृक्ष and पर्वत । व्याघ्र &c., are word-forms. Thus तान् एव तानः, मेहरिय मेहः, व्याघ्रः, सिंहः, महिषः । But when we have वृक्ष इवायं वृक्षः, पर्वत इवायं पर्वतः, then these two words would be first-acute by the preceding sūtra.

१८ । राजविशेषस्य यमन्वा चेत् ॥

यमन्वा वृक्षः । चाङ्गामुदाहरणम् । चङ्गाः प्रत्युदाहरणम् ॥

18. The name of any particular kingdom, ending with a लुप्, elided comparative affix, is first-acute, provided that the word has a Vridhhi letter in its first syllable. The word यमन्वा = वृक्षः । Thus चाङ्गः, but चङ्गाः is counter-example, because it is not a Vridhham.

१९ । सघावन्ते ह्रयोश्च बहुषो गुहः ॥

कन्ते लघो ह्रयोश्च कप्योः क्तोर्बहुष्यस्य गुहः । कल्याणः । कोलाहलः ॥

19. A word whose final syllable is light, or a polysyllabic word whose two syllables are light, gets the acute on the heavy syllable, wherever that may be. Thus कल्याण or कल्याणः; कोलाहलः or कोलाहलः ॥

२० । स्त्रीविषयवर्णानुपूर्वाणाम् ॥

वर्णानुपूर्वाणामुदाहृतः । स्त्रीविषयम् । मल्लिका । वर्णः । श्वेती । हरिणी । अनुपूर्वाणाम् । त्रिभुवनम् । त्रिभुवः ॥

20. The words which are invariably feminine, the words denoting color and words standing before the word अनु are first-acute. Feminine words; as—मल्लिका; denoting color, as—श्वेती, हरिणी; followed by अनु as—त्रिभुवनम् ॥

२१ । शकुनीनां च लघु पूर्वम् ॥

पूर्वम् अनु कर्त्तव्यम् । शकुनीनां । शकुनीनाः । त्रिभुवनम् ॥

21. The words denoting birds have the acute on the light syllable preceding the final. Thus शकुनीनां, त्रिभुवनम् ॥

२२ । नर्तुप्रायव्याख्यायाम् ॥

व्याख्यायामुदाहृतम् । नर्तुप्रायः । नर्तकः । नर्तकः ॥

22. The rules relating to acute accent mentioned, however, do not apply to the names of seasons and animals. As नर्तकः । नर्तकः ॥

२३ । धान्यानां च वृद्धान्तानाम् ॥

आदिऋदात्तः । कान्तानाम् । श्यामाकाः । शान्तानाम् । राजमाषाः ॥

23. The words denoting the names of corns, and having a Viddhi vowel in their first syllable and ending with a क or a ष, are first-acute. Thus श्यामाकाः, राजमाषाः ending in क and ष respectively. These are names of corns. These are the examples given by the author of the Siddhanta Kaumudī. श्यामाकाः is however governed by Phit III. 18. नैषादकाः would be a better example. According to another recension, the word च does not occur in the sūtra. In the Phit-vṛitti the sūtra is explained as meaning 'The heavy vowel of words denoting corn is acute, &c.' Thus the accent may be नैषादकाः or नैषादकाः, कालासाः or कालासाः ॥

२४ । जनपदशब्दानामशान्तानाम् ॥

आदिऋदात्तः । केकयः ॥

24. The words denoting countries and ending in a vowel, are first-acute. As केकयः । According to some, the accent of this word is governed by Phit III. 13. Their examples are अङ्गाः, वैङ्गाः ॥

२५ । हयादीनामसंयुक्तलान्तानामन्तः पूर्वं वा ॥

हयिति हल्संज्ञा । पलनम् । शलनम् । 'हयादीनाम्' किम् ? एकलः । 'संयुक्त-' इति किम् ? मल्लः ॥

25. A word beginning with a consonant, and ending with the letter ल, not being a conjunct consonant, has acute on the first syllable, or optionally on the penultimate syllable. Thus पलनम् or पललम्, शलनम्, or शललम् । The word हल् in the sūtra is equivalent to हन् । Why do we say 'beginning with a हन्'? Observe एकलः । Why do we say 'a non-conjunct ल'? See मल्लः । Some read the anuvṛitti of the word जनपदानां into this sūtra. They give the examples पञ्चालाः, कोशलः, and the counter-example पललम् ॥

२६ । वगन्तानां च द्व्येषाम् ॥

आदिऋदात्तः । कषिः ॥

इति फिदसूत्रेषु द्वितीय पाठः ॥

26. A word ending in व, उ, ऋ or ल long or short, is first-acute, when it consists of two syllables. Thus कषिः । Some read the anuvṛitti of the word वगन्पदानाम् into this sūtra: and so their examples are कुरवः and वेदवः (कुरु and वेदि), and their counter-example is कषिः । Because कषिः is found to be end-acute in अक्षे मा दीव्यः कषिमित्कयस्य (Rig Veda X. 34. 13).

CHAPTER III.

१ । अथ द्वितीयं प्रागीषात् ॥

ईषान्तस्य हलादेः- इत्यतः प्राग्विद्वितीयधिकारः ॥

1. Up to ईषान्तस्य &c; (III. 17) exclusive, the words 'second syllable' have governing force. In all rules up to sūtra 16 inclusive of this Chapter, the words 'second syllable' should be supplied.

२ । त्र्यचां प्राङ्मकरात् ॥

‘मकरवद-’ इत्यतः प्राक् त्र्यचामित्यधिकारः ॥

2. ‘Of a word consisting of three syllables’ is the phrase to be supplied in the following sūtras up to मकर &c. Sūtra 8.

३ । स्वाङ्गानामकुर्वादीनाम् ॥

कयगरेकवकारादीनि वर्जयित्वा त्र्यचां स्वाङ्गानां द्वितीयमुदात्तम् । ललाटम् । कुर्वादीनां तु कपोलः । रसना । घटनम् ॥

3. Words consisting of three syllables and denoting limbs (or bodily organs) get the acute on their second syllable, provided that they do not begin with a guttural, a र or a व । As ललाटम् । But the guttural-beginning कपोलः is middle acute by Phit II. 19 and रसना and घटनं are first-acute by Phit II. 6.

४ । मादीनां च ॥

मलयः । मरः ॥

4. A trisyllabic word beginning with म has acute on the second syllable ; As मलयः । मरः । महँद्वः ॥

५ । शादीनां शाकानाम् ॥

शीतन्या । शतपुष्पा ॥

5. A tri-syllabic word beginning with श and denoting vegetables, has acute on the second. As शीतन्या । शतपुष्पा । Some read the sūtra as सादीनाम् and illustrate it by सपेया ॥

६ । पान्तानां गुर्वादीनाम् ॥

पादपः । पातपः । जघ्वादीनां तु । अनृषम् । दृष्ट्वांतु । नीषम् ॥

6. A tri-syllabic word ending in प and beginning with a heavy syllable has acute on the second. As पादपः, पातपः । But अनृषम् (VI. 2. 189), because the first-syllable is light : and नीषम् (VI. 2. 192), because the word consists of two syllables.

७ । युतान्यन्यन्तानाम् ॥

युते । अयुतम् । अनि । धमनिः । अणि । विपणि ॥

7. A tri-syllabic word ending in युत, अनि and अणि has acute on the second. As अयुतम्, धमनिः, विपणी ॥

८ । मकरवदपारेवतवितस्तेद्वार्जिद्रावाकलोमाकाष्ठपेष्टाकाशीनामादिव ॥

एवामादिद्वितीये वोदात्तः । मकरः । वद इत्यादि ॥

8. Either the first or the second syllable of these may have the acute : मकर (or मकर), वद (or वद), पारेवत (or पारेवत), वितस् (or वितस्), वृक्ष (or वृक्ष), वार्जि (or वार्जि), द्रावा (or द्रावा), कला (or कला), उमा (or उमा), काष्ठा (or काष्ठा), पेष्टा (or पेष्टा), काशी (or काशी) ॥

८ । छन्दसि च ॥

अमकराख्यं आरम्भः । लक्ष्यानुसारादादिद्वितीयं-शेदात्तं ज्ञेयम् ॥

9. In the Chhandas, several other words than अकर &c., have acute either on the first or on the second.

१० । कर्दमादीनां च ॥

आदिद्वितीयं शेदात्तम् ॥

10. The words कर्दमा &c., have acute either on the first or on the second. As कर्दमा (or कर्दमा), कुलटा (or कुलटा), उदकः or उदकः, गार्धारिः or गार्धारिः ॥

११ । सुगन्धितेजनस्य ते वा ॥

आदिद्वितीयं तेशब्दश्चेति त्रयः पर्यायशेदात्ताः । सुगन्धितेजनाः ॥

11. The first, second or the fourth syllable of सुगन्धितेजन may get the acute-accent. ते means the syllable ते of this word. Thus सुगन्धितेजनाः or सुगन्धितेजनाः or सुगन्धितेजनाः ॥

१२ । नपः फलान्तानाम् ॥

आदिद्वितीयं शेदात्तम् । राजादनफलम् ॥

12. Of a neuter noun ending in फल, the first or the second syllable may be acute. The word नप् means नपुंसक or Neuter. Thus राजादनफलम् or राजादनफलम् ॥

१३ । यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम् ॥

कुलायः ॥

13. A word ending in य has acute on the syllable preceding such य । As कुलायः ॥

१४ । यान्तस्य च नालघुनी ॥

नाशब्दो लघु च उदात्ते स्तः । सनाद्या सभा ॥

14. A word-ending in य has acute on the syllable ना (if any) and on the light syllable that may immediately precede it. As सनाद्या सभा । Others read this sūtra as यान्तस्य च ना लघुनी 'a word ending in ना and having ना or a light syllable preceding such ना has acute on such ना and the light vowel.' They give examples of नाना, दिवा, सुधा ॥

१५ । शिशुमारोदुम्बरबलीवर्दोद्धारपुकरवसां च ॥

अन्त्यात्पूर्वमुदात्तं द्वितीयं वा ॥

15. The following words have acute either on the penultimate or the second syllable :—शिशुमारः (or शिशुमारः or शिशुमारः or शिशुमारः), उदुम्बरः (or उदुम्बरः), बलीवर्दः (or बलीवर्दः), उद्धारः (another reading is उद्धारः), पुकरवत् (or पुकरवत्).

१६ । सांकाश्यकाग्निष्यनासिष्यदावाघाटानाम् ॥

द्वितीयादुदात्तं वा ॥

16. The second syllables of the following are optionally acute. सांकाश्यः (formed by शय of IV. 2. 80); so also काग्निष्यः, नासिष्यः, and दावाघाटः । See Vārtika आराधना under III. 2. 49, S. 2966.

१७ । ईषान्तस्य हयादेरादिर्वा ॥

हलीवा । लाङ्गलीवा ॥

17. A word ending in हृवा and beginning with a consonant, may optionally have acute on the first syllable. As हलीवा, लाङ्गलीवा ॥

१८ । उञ्जीरदाशेरकपालपलालशैवालश्यामाकशारीरशरावहृदयहिरण्यारण्यापत्य-
देवराणाम् ॥

श्यामादिश्वातः स्यात् ॥

18. The following have acute on the first उञ्जीरः, दाशेरः, कपालः, पलालः, शैवालः, श्यामाकः, शरीरः, शरावः, हृदयः, हिरण्यः, अरण्यः, अपत्यः, देवरा ॥

१९ । महिष्याषाठयोर्जायेष्टकाख्या चेत् ॥

आदिश्वातः । महिषी जाया । आषाठा उपदधाति ॥

इति किदमूत्रेषु तृतीयः पादः ॥

19. The word महिषी when meaning 'queen,' and आषाठा when it is the name of a sacrifice are first acute. As महिषी जाया । आषाठा उपदधाति ॥

CHAPTER IV.

१ । शकटिशकट्योरक्षरमक्षरं पर्यायेण ॥

उदात्तम् । शकटिः । शकटी ॥

1. Every syllable of the words शकटि and शकटी is acute by turns. Thus, शकटिः, शकटिः, शकटिः । शकटीः, शकटीः, शकटीः ॥

२ । गोष्ठजस्य ब्राह्मणनामधेयस्य ॥

अक्षरमक्षरं पर्यायेणोदात्तम् । गोष्ठजो ब्राह्मणः । अन्यत्र गोष्ठजः पशुः । कटुत्तरपदप्रकृति
स्वरेणान्तोदात्तः ॥

2. So also the word गोष्ठज, when it is the name of a Brāhmaṇa. As गोष्ठजः, गोष्ठजः or गोष्ठजो ब्राह्मणः । Otherwise it will be always end-acute by कटुत्तरपदप्रकृतिस्वर (VI. 2. 139), as गोष्ठजः पशुः ॥

३ । पारावतस्योपोत्तमवर्जम् ॥

शेषं क्रमेणोदात्तम् । पारावतः ॥

3. So also the word पारावत, with the exception of its penultimate syllable. As पारावतः, पारावतः and पारावतः । But the penultimate syllable व is never acute.

४ । धूमजानुमुञ्जकेशकालवालस्यालीपाकानामधूजलस्यानाम् ॥

यथा चतुर्थो धूमजानुश्चतुरो वर्जयित्वा शिष्टानि क्रमेणोदात्तानि । धूमजानुः । मुञ्जकेशः ।
कालवालः । स्यालीपाकः ॥

4. So also the words धूमजानु with the exception of धू, मुञ्जकेश with the exception of क, कालवाल with the exception of ल, and स्यालीपाक with the exception of स्वा get acute in turn on every syllable. Thus धूमजानुः, धूमजानुः, धूमजानुः ।

मुँजकेयः, मुँजकेयः, मुँजकेयः । कालवालः, कालवाँलः । स्वालीपाँकः, स्वाँलीपाकः or स्वा-
लीपाकः ॥

५ । कपिकेशहरिकेशयोश्छन्दसि ॥

कपिकेशः । हरिकेशः ॥

5. In the Chhandas, the words कपिकेश and हरिकेश get acute on every syllable in turn. As कपिकेशः, कपिँकेशः, कपिकेशः, कपिकेशः । So also with हरिकेशः ॥

६ । न्यङ्स्वरौ स्वरितौ ॥

स्पष्टम् । न्यङुत्तानः । 'व्यञ्जयत्स्वः' ॥

6. The words न्यङ् and स्वरौ have svarita accent. As न्यङुत्तानः । व्यञ्जयत् स्वरः (Rig Veda II. 24. 3).

७ । न्यञ्द्वयत्स्वशयोरद्विः ॥

स्वरितः स्यात् ॥

7. The first syllables of न्यञ्द्वय and व्यत्स्व are svarita.

८ । तिल्यशिक्ष्यमत्य काम्य र्येधान्यकन्याराजन्यमनुष्याणामन्तः ॥

स्वरितः स्यात् । तिनानां भवनं क्षेत्रं तिल्यम् । वैश्वानर्या शिक्षमादत्ते । प्रमिषायमत्यम-
न्यास्यति । वज्रः काम्य र्येवज्ज्ञेय । 'यतेनावः' (३१०१) इति प्राप्ते ॥

8. The finals of the following words are svarita; तिल्यं, शिक्ष्यं, मत्यं, काम्यं र्यं, अथान्यं, कन्यां, राजन्यं, मनुष्यं । The word तिल्यम् = तिनानां भवनं क्षेत्रं । वैश्वानर्या शिक्षमादत्ते, प्रमिषायमत्यमन्यास्यति, वज्रः काम्य र्येवज्ज्ञेय । Some of these are exceptions to VI. 1. 213.

९ । विल्वभक्ष्यवीर्याणि छन्दसि ॥

अन्तस्वरितानि । ततो विल्व उदतिष्ठत् ॥

9. In the Chhandas the following words are finally svarita : विल्वं, भक्ष्यं, वीर्यं । As ततो विल्व उदतिष्ठत् ॥

१० । त्वरयसमसिमेत्यनुस्त्रानि ॥

स्तरं व'स्त्रत् । 'उत् त्वः पश्यन्' । 'नभेन्तामन्यको हमे' । 'सिमस्त्री' ॥

10. The words त्वत्, त्व, सम, and सिम are wholly anudatta. As स्तरीव'स्त्र (Rig Veda VII. 101. 3), उत् त्वः पश्यन् (Rig Veda X. 71. 4), नभेन्तामन्यको हमे (Rig Veda VIII. 39. 1), सिमस्त्री (Rig Veda I. 115. 4).

११ । सिमस्यायर्वयोऽन्त उदात्तः ॥

अयर्वय इति प्रायिकम् । तत्र दृष्टस्येत्येवं परं वा : तेन 'वाचस्तनुते सिमस्त्री' इत्युन्वेदेऽपि भवत्येव ॥

11. In the Atharva Veda the word सिम is finally acute. The rule is not confined to the Atharva Veda : it is so found in the Rig Veda also. As वाचस्त-
नुते सिमस्त्री (Rig Veda I. 115. 4).

१२ । निपाता आद्युदात्ताः ॥

स्वाहा ।

12. The Indeclinables are first acute. As स्वीडा ॥

१३ । उपसर्गाश्चाभिघर्जम् ॥

13. The upasargas are first-acute with the exception of अभि ॥

१४ । एवादीनामन्तः ॥

एवमादीनामिति पाठान्तरम् । एव । एवम् । नूनम् । 'सह ते पुत्र सूरिभिः' । षष्ठस्य तृतीये सह । 'सहस्य सः—' (१००६) इति प्रकारेण सहस्यश्च आद्युदात्त इति तु प्राञ्चः । तच्चिन्त्यम् ॥

14. The words एव and the rest are finally acute. Another reading is एवमादीनाम् । As एव, एवम्, नूनम्, सह । सह ते पुत्र सूरिभिः । In VI 3. 78 S. 1009, the word सह is first-acute according to Kāśikā. Thus there is an apparent contradiction.

१५ । चाच्चादीनामुभायुदात्तौ ॥

उभौ ग्रहणमनुदात्तं पदमेकवर्जमित्यस्य व्याधाय ॥

15. Both syllables of the words चाच्चा and the rest are acute. This debars the general rule by which, in one word only one syllable is accented. (VI. 1. 158).

१६ । चादयोऽनुदात्ताः ॥

स्पष्टम् ॥

16. The words च and the rest are anudatta.

१७ । यद्येति पादान्ते ॥

'तं नेमिम्भयो यथा' । 'पादान्ते' किम् । 'यद्येति अदितिः करत्' ॥

17. The word यथा is anudatta at the end of a Pāda or verse. As तं नेमिम्भयो यथा (Rig Veda VIII. 75. 5). But यथानो अदितिः करत् where it is not at the end of a verse (Rig Veda I. 43. 2).

१८ । प्रकारादिवृक्तौ ॥

परस्यान्त उदात्तः । पदुपदुः ॥

18. A double-word is finally acute when it denotes प्रकार &c. Thus पदुपदुः This would have been finally acute by Pāpini's rule also; VIII. 1. 11 and 12.

१९ । शेषं सर्वमनुदात्तम् ॥

'शेषं सर्वमनुदात्तम्' । शेषमित्यादिवृक्तस्य परमित्यर्थः । प्रप्रायम् । दिवेदिवे । इति ॥
इति फिदसूत्रेषु तुरीयः पादः ॥

19. All other double-words are anudatta. As प्रप्रायम्, (Rig Veda VII. 8. 4) दिवे दिवे (Rig Veda I. 1. 3). ॥

Here end the Phit Sutras.

अथ प्रत्ययस्वराः ।

CHAPTER III.

AFFIX-ACCENTS—(continued).

३७०८ । आद्युदात्तश्च । ३ । १ । ३ ॥

प्रत्यय आद्युदात्त एव स्यात् । अग्निः । कर्तव्यम् ॥

3708. That which is called an affix, has an acute accent on its first syllable.

This sūtra may also be treated as a Paribhāṣhā or an Adhikāra sūtra. The udātta accent falls on the affix, and if it consists of more than one vowel, then on the first of the vowels. Thus the affix लव्य has udātta on the first ल, as in कर्तव्यम् । So also अग्निः formed with the affix नि (Uṇādi IV. 50),

३७०९ । अनुदात्तो सुप्तिष्ठो । ३ । १ । ४ ॥

पूर्वस्यापवादः । यज्ञस्य । न यो युष्मति । अग्निषोऽनुदात्तत्वे स्वरितप्रचये ॥

3709. The case-affixes (sup) and the affixes having an indicatory *pa* (pit) are anudātta.

This is an exception (apavāda) to the last aphorism. As यज्ञस्य, so also न यो युष्मति (Rig Veda V. 54. 13).

Here the root युष्मप्रमादे is end-acute by VI. 1. 162. To it is added अण्, which becomes svarita, as it is preceded by an udātta (VIII. 4. 66). Then is added तिप्, which becomes monotone by I. 2. 39. S 3668, as it is preceded by a svarita. So the affix तिप्, becomes monotone.

३७१० । चित्तम् । ६ । १ । १६३ ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । “चित्तः सप्रकृतेर्बहुवचनार्थम्” । किति प्रत्यये सति प्रकृतिप्रत्ययसमुदायस्यान्त उदात्तो वाच्य इत्यर्थः । ‘नभन्तामन्यके समे’ । ‘यके सरस्वतीमनु । तक्तसु ते’ ॥

3710. A stem (formed by an affix or augment or substitute) having an indicatory ‘ch’, gets acute on the end syllable.

Vart:—In the cases of affixes having an indicatory च्, the acute accent falls on the final, taking the stem and the affix in an aggregate for the sake of affixes ‘bahu’ and ‘akach’. Thus बहुयुः । The affix बहुच् is one of those few affixes which are really prefixes, (V. 3. 68). The accent will not, therefore, fall on यु, but on the last syllable of the whole word compounded of the prefix and the base. So also with the affix चक्तच् । It is added in the *middle* of the word, but the accent will fall on the *end*; as उक्तके (V. 3. 71).

Thus:—नभन्तामन्यके समे (Rig Veda VIII. 39. 1). यके सरस्वतीम् (Rig Veda VIII. 21. 18). तक्तसु ते (Rig Veda I. 133. 4).

३७११ । तद्वृत्तस्य । ६ । १ । १६४ ॥

चित्तस्तद्वृत्तस्यान्त उदात्तः । पूर्वेषु वृत्ते जित्स्वरवाचनार्थमिदम् । कौशल्यायनाः ॥

3711. A stem formed with a Taddhita-affix having an indicative *ch*, has acute on the end syllable.

Thus कौञ्जायनाः formed by the affix कृञ् (IV. 1. 98). कृञ् + कृञ् + ज्य = कौञ्जायनाः, dual कौञ्जायनौ, pl. कौञ्जायनाः (ज्य being elided by II. 4. 62, and thus giving scope to कृञ् accent). In this affix there are two indicative letters कृ and ज्; the कृ has only one function, namely, regulating the accent according to this rule, while ज् has two functions, one to regulate the accent by VI. 1. 197, and another to cause Vṛiddhi by VII. 2. 117. Now arises the question, 'should the word get the accent of कृ or of ज्'. The present rule declares that it should get the accent of कृ and not of ज्, for the latter finds still a function left to it, while if ज् was to regulate the accent, कृ would have no scope.

३७१२ । कितः । इ । १ । १६५ ॥

कितस्त्रिदश्यान् उदात्तः । 'यदानेयः' ॥

3712. A stem formed by a Taddhita affix having an indicative *ka* has acute accent on the end syllable.

Thus यदानेयः । Here the affix कृक is added to यन्नि by IV. 2. 33 S. 1236.

३७१३ । तिसृष्यो जसः । इ । १ । १६६ ॥

जस उदात्तः । 'तिस्रो यावः सवितुः' ॥

3713. The Nominative plural *jas* of *tisri* has acute accent on the last syllable.

Thus तिस्रो यावः सवितुः (Rig Veda I. 35. 6).

The word त्रि is end-acute; the feminine तिस्र being its substitute would also be end-acute. Before the affix जस, the त्रि is changed to र by VII. 2. 100. Here VIII. 2. 4 would have made the जस svarita. This debars that svarita accent. Therefore the word तिस्रैः in the above example is end-acute.

३७१४ । सावेकाचस्तृतीयादिविभक्तिः । इ । १ । १६८ ॥

साविति सप्तमीबहुवचनम् । तत्र य एकाच ततः परा तृतीयादिविभक्तिरुदात्ता । 'वाचा विदुषः' । हे! किम्? राज्ञेयादौ एकाचोऽपि राजशब्दात्परस्य मा भूत् । 'राज्ञो नु ते' । एकाच किम्? 'विदुषते राजनि त्वे' । तृतीयादिः किम्? 'न ददौ वाचम्' ॥

3714. The case-affixes of the Instrumental and of the cases that follow it have the acute accent, if the stem in the Locative Plural is monosyllabic.

The word त्रौ (locative of त्रु) refers to the त्रु of the Locative plural.

Thus वाचो विदुषः । Why do we say 'if the stem in the Locative plural is monosyllabic'? Observe राज्ञो नु ते वरुणस्य तानि वृद्धगभीरवः सोम धाम । (Rig Veda I. 91. 3). because the stem in the Locative Pl. of राजन् is not monosyllabic, but disyllabic; though here it is monosyllabic. Why do we say 'monosyllabic'? Observe विदुषते राजनि त्वे (Rig Veda VI. 1. 13). Why do say 'the Instrumentals and the rest'? Observe न ददौ वाचं (Rig Veda X. 71. 4). The plural of Locative being taken in the sūtra, the rule does not apply to त्वया and त्वयि : as in

the *plural* of the Locative they have more than one syllable, though in *singular* locative their stem has one syllable.

३७१५ । अन्तोदात्तादुत्तरपदादन्यतरस्यामनित्यसमासे । इ । १ । १६८ ॥

नित्याधिकारविहितसमासादन्यत्र यदुत्तरपदमन्तोदात्तमेकाच् ततः परा तृतीयादि विभक्ति-
रन्तोदात्ता वा स्यात् । परमवाचा ॥

3715. The same case endings may optionally have the acute accent, if the monosyllabic word stands at the end of a compound, and has acute accent on the final, when the compound can be easily unloosened.

The phrases 'एकाच्, and तृतीयादिविभक्तिः are understood here also. The *nitya* or *invariable* compounds are excluded by this rule. Thus परमवाचा, or परमवाचा, परमवाचेः or वाचेः; परमवाचः or वाचः. So also परमत्ववाचा or त्ववाचा &c.

३७१६ । अञ्चेश्चन्द्रस्य सर्वनामस्थानम् । इ । १ । १७० ॥

अञ्चः परा विभक्तिरुदात्ता । 'इन्द्रो दधीचः' । चाविति पूर्वपदान्तोदात्तत्वं प्राप्तं तृतीया-
दिरित्यनुवर्तमानेऽसर्वनामस्थानपदस्य शस्यरियद्वाच्यम् । 'प्रतीचो वाहून्' ॥

3716. In the Chhandas, the case-endings other than the *sarvanāmasthāna*, get the acute accent when coming after *añch*.

In the Vedas, a stem ending in the word अञ्च, has the acute not only on the affixes previously mentioned, but on the accusative plural affix also. Thus इन्द्रो दधीचो अस्थमिः (Rig Veda I 84. 13). Here the word दधीच् had accent on धी by VI. 1. 222, but by the present sūtra, the accent falls on the case-affix अम् ॥

Though the anuvritti of 'Instrumentals and the rest' was understood here, the word *asarvanāmasthāna* has been used here to include the ending अञ्च also. As प्रतीचो वाहून् प्रतिभङ्ग्येवाम् (Rig Veda X. 87. 4).

३७१७ । ऊङिद्विपदाद्यप्स्यस्ये व्युत्थः । इ । १ । १७१ ॥

'ऊङ्' 'इदं' 'पदादि' 'अप' 'पुम्' 'रे' 'दिव' इत्येभ्योऽसर्वनामस्थानविभक्तिरुदात्ता ।
ऊङ् । प्रष्टोतः । प्रष्टोता ॥

' + उट् पधाद्यङ् कर्तव्यम् + ' । इह मा भूत् । अद्युत्थवा । ' अद्युत्थवे ' । इदम् । ' ए भिर्न-
भिर्न 'म' । अन्वादेशे न । ' अन्तोदात्तात् ' इत्यनुवृत्तेः । न च तत्रान्तोदात्तात्ताप्यङ्गीति वाच्यम् ।
' इदमेऽन्वादेशेऽनुदात्तात्तृतीयादौ ' (३५०) इति सूत्रेणानुदात्तस्याङ्गीविधानात् । ' अ ते वभू' ।
' माभ्यां गा अम् ' । ' पद्वचोमाङ्गुलिम् ' (३२८) इति ऋद्वपदाद्यः । ' एद्वभ्यां भूमिः ' ।
' इ द्विर्न जिह्वा ' । ' चावते मासिमासि ' । ' मनेष्वन्वे ह द वा ' । अप । ' अपां केने ' । पुम् ।
' अ भ्रातेव पुंसः ' । रे । ' रा या वृ यम् ' । ' रा यो धृत् ' । दिव । ' दिवेदि ' ॥

3717. The same (*asarvanāmasthāna*) case-endings have the acute accent, when the stem ends in 'vāh'; also after *idam*, after *pad* &c. (upto 'nis' VI. 1. 63) after *apa*, *puns*, *rai* and *div*.

Thus: (1.) ऊङ्:—प्रष्टोतः, प्रष्टोता ॥

Vart:—In the case of ऊङ् the penultimate ऊ should be taken. Therefore not here: अद्युत्थवा, अद्युत्थवे ॥

(3) वदम्—एभिर्नमिदंतमः (Rig Veda IV. 17. 11).

Not so in anvādesā (II. 4. 32 S. 350), because the anuvritti of अन्तोदात्तात् is understood in this sūtra. Nor should it be said that there is final udātta in the case of anvādesā वदम् also. Because in anvādesā the अणु substitute of वदम् is expressly taught to be anudātta by II. 4. 32, and it can never be end-acute. Thus in the following Rik verse (Rig Veda IV. 32. 22):—**व्र ते खभू विचक्षणं संसामि नोवयो नयात् । साभ्यां ना अणु विचक्षः ॥**

Here साभ्यां is used as अन्वादेश referring to खभू of the preceding line.

(3) वद &c. These are the six words वद, वत्, नत्, मात्, वृद् and निष् (VI. 1. 63, S. 228). Thus वदभ्यां भूमिः । दद्विर्न जिह्वा (Rig Veda X. 68. 6). जायते मांसं मांसि (Rig Veda X. 52. 3). मनश्चिन्ते वृद् आ (Rig Veda I. 24. 12).

(4) अणुः—**as अयां जेनेन** (Rig Veda VIII. 14. 13).

(5) पुंसः—**as अभातेव पुंसः** (Rig Veda I. 124. 7).

(6) रे—**as राया जयम्** (Rig Veda IV. 42. 10). रायो धर्ता (Rig Veda V. 15. 1).

(7) दिव्—**as दिवे दिवे** (Rig Veda I. 1. 3).

३७१८ । अष्टनो दीर्घात् । ६ । १ । १८२ ॥

अष्टादिर्विभक्तिवदात्ता । 'अष्टादिर्दशभिः' ॥

3718. The asarvanāmasthāna case-endings after 'ashtan' 'eight' have acute accent, when it gets the form 'ashtā'.

The word अष्टन् has two forms in the Acc. pl. and the other cases that follow it, namely अष्टा and अष्ट । The affixes of Acc. pl. &c., are udātta after the long form अष्टा and not after अष्ट । Thus अष्टार्भिः (Rig Veda II. 18. 4) opposed to अष्टभिः, अष्टाभ्यः con. अष्टभ्यः, अष्टास्तु con. अष्टस्तु । The word अष्टन् has acute on the last syllable, as it belongs to the class of चृतादि words (Phit I. 21); and by VI. 1. 180 the accent would have been on the penultimate syllable. This rule debars it.

३७१९ । अस्तुनुमो नवजादौ । ६ । १ । १८३ ॥

अनुम् यः अस्तुत्यस्तदन्ताधन्तोदात्तात्परा नवजादिश्च अष्टादिर्विभक्तिवदात्ता स्यात् 'अष्टादिर्विभक्त्या जानती' । जयते । 'अन्तोदात्तात्' किम् । दधती । 'अभ्यस्तानामादिः' (३७०३) एताद्युदात्तः । 'अनुमः' किम् । तुदन्ती । एकादेशोऽत्र उदात्तः । अदुपदेशात्परत्वाच्छतुः 'नवजां धातुकम्' (३७०३) इति निघातः ॥

3719. After an oxytone Participle in *at* the feminine suffix 'i' (nadi) and the case endings beginning with vowels (with the exception of strong cases) have acute accent, when the participial affix has not the augment *n* (*i. e* is not *ant*).

The word अन्तोदात्तात् 'after an oxytoned word' is understood here. Thus अकारव प्रथमा जानती (Rig Veda III. 31. 6). So also जयते (III. 2. 80 S. 2990).

If the participle is not an oxytone, the rule does not apply. As दद्विर्न, दधती । Here the accent is on the first syllable by VI. 1. 189, S. 3673. Why do we say 'not having the augment नुम्' ? Observe तुदन्ती । Here also by VI.

1. 186. S. 3730, after the root तुद which has an indicatory ऋ, in the Dhātupāṭha being written तुद, the sārvaadhātuka affix ऋत् (अत्) is anudatta. This anudatta अत्, coalescing with the udatta ऋ of तुद (VI. 1. 162), becomes udatta (VIII. 2. 5); and VIII. 2. 1 not being held applicable here, the Participle gets the accent, and not the feminine affix.

३७२० । उदात्तयणो हल्पूर्वात् । ६ । १ । १७४ ॥

उदात्तस्थाने यो यद्वल्पूर्वस्तस्मात्परा नदी षसादिर्विभक्तिश्च उदात्ता स्थात् । 'ओदयित्री' सु नतानाम् । 'इषानेत्री' । अतः देवाय कथ्यते सवित्रे ॥

3720. The same endings have the acute accent, when for the acutely accented final vowel of the stem, a semi-vowel is substituted, and which is preceded by a consonant.

Thus ओदयित्री सुनतानाम् (Rig Veda I. 3. 11), येषा नेत्री (Rig Veda VII. 76. 7), अतः देवाय कथ्यते सवित्रे (Rig Veda II. 50. 1). All these are हृच् ending words and have consequently acute accent on the final (VI. 1. 163).

३७२१ । नोङ् धातुवोः । ६ । १ । १७५ ॥

अनयोर्वचः परे षसादय उदात्ता न स्युः । अक्षयन्ध्या । 'सेत्पृथिनः' सुभेय ॥

3721. But not so, when the vowel is of the feminine affix 'त्' (IV. 1. 66), or the final of a root.

After the semi-vowel substitutes of the udatta ऊ (IV. 1. 66) or of the udatta final vowels of the root, when preceded by a consonant, the weak case-endings beginning with a vowel do not take the acute accent. Thus अक्षयन्ध्या, अक्षयन्ध्वे, धीरक्षन्ध्या, धीरक्षन्ध्वे from धीरक्षन्ध्वी, which has acute accent on ऊ, because ऊङ् is udatta (III. 1. 3), and the ekādeśa of it, when it combines with the preceding vowel is also udatta (VIII. 2. 5). The व् substituted for ऊ before the ending णा, is a semi-vowel substitute of an udatta (उदात्तवचः); the affix after it would have become udatta by the last sūtra, but not being so, the general rule VIII. 2. 4 applies and makes it svarita. Let us take an example of a semi-vowel substitute of the vowel of a root (धातु-वचः)—सुक्लध्या, सुक्लध्वे and खलध्या, खलध्वे from सुक्लन् and खलन् respectively formed by क्तिप् affix, the second member of the compound retaining its original accent, namely, the oxytone, the semi-vowel being substituted by VI. 4. 83. before the vowel case-endings. So also सेत्पृथिनः सुभेये (Rig Veda VI. 66. 3).

३७२२ । इत्स्वनुङ्भ्यां मत्तुप् । ६ । १ । १७६ ॥

हम्यानादन्तोऽटाताडुटश्च परो मत्तुमुतात्तः । 'दो' ऋषिर्मा 'ठमिर्मा' र्वर्ति । मुटः । 'षेष्ठ' यवर्तः कर्णो वन्तः सखायः । 'अन्तोऽटातात्' किम् ? 'मा' त्व विददितुमान् ॥
+ स्वरविधौ व्यञ्जनमयिष्य मानवत् + इत्येतदन्ते भेद्यते । 'मुटत्वा' इन्ः । 'त्रिमुटत्वा' युवार्गति ॥

'+ रेच्यडाश्च +' । रेवौ इद्रेयतः ॥

3722. The otherwise unaccented *mat* (*vat*) takes the acute accent, when an oxytonet stem ends in a light vowel, or the affix has before it the augment *n* (VIII. 2. 16).

The word अन्तोदात्तात् is understood here also. Thus

ये वै ऋमो उदनिमो ह्यति (Rig Veda V. 42. 14). So also when मनुप् takes नृद्, as अक्षयवता, अक्षयवतः कण्वतः सखायः (Rig Veda X. 71. 7). Here by VII. 1. 76, the word अक्ष takes अक्षन् and becomes अक्षन्, then is added नृद् by VIII. 2. 16, and we have अक्षन् न मनुप्. The preceding न् is elided. When the stem is not oxytone (antodatta) this rule does not apply : as वैशुमान् । मात्वा यिद्विशुमान् (Rig Veda II. 42. 2). The word वैशु has acute on the first syllable, as it is formed from वृश् with the affix उ (Un 1. 10) which is शित् (Un I. 9). So the मनुप् retains its anudatta here. So also in the case of मरुत्वात्, the affix does not become acute, though the word मरुत् has acute on the final as the intervening त् makes the उ of म heavy when the affix is added : the general maxim स्वरविधा व्यञ्जनमविद्यमानवत् does not apply here, because the very fact that न् is only taken as an exception, shows this, as मरुत्वात् इन्द्र (Rig Veda III. 47. 1) निगुत्वात्वा यवागहि (Rig Veda II. 41. 2).

Vart :—The affix मनुप् becomes acute after the heavy vowel of रे ; as आरेवैन = रयिरव्याप्ति । There is vocalisation of य of रयि, as र व ह, then substitution of one, as र ह, then gūṇa, as रे in रेवान् इद्रेवतः (Rig Veda VIII. 2. 13).

३७२३ । नामन्यतरस्याम् । ६ । १ । १७७ ॥

मनुपि योमृस्वत्तदन्तान्तोदात्तात्परो नामुदात्तो वा । 'चेतन्तो सुमतीनाम्, ॥

3723. After an oxytoned stem which ends in a light vowel the genitive ending 'nām' has optionally the acute accent.

Thus :—चेतन्तो सुमतीनाम् (Rig Veda I. 3. 11).

So also अग्नीर्नाम् or अग्नीनाम्, वायुर्नाम्, or वायूनाम् कर्तृणां or कर्तृणां (see VII. 1. 54).

३७२४ । इयाश्चन्द्रसि बहुलम् । ६ । १ । १७८ ॥

इयाःपरो नामुदात्तो वा । 'देवसे नानाभिभञ्जतीनाम् । वेत्युक्तेनेह । 'अयंतीनां मरुतो युक्तम्' ॥

3724. In the Chhandas, the ending 'nām' has diversely the acute accent after the feminine affix 'i.'

Thus देवसेनानाम् अभिभञ्जतीनाम्, (Rig Veda X. 103. 8). Sometimes it does not take place, as अयन्तीनाम् मरुतः (Rig Veda X. 103. 8),

३७२५ । चट्चिचतुर्थी हलादिः । ६ । १ । १७९ ॥

इया यथो हलादिभिर्भक्तिरुदात्ता । 'आ यद्विभृत् यमा'नः । 'त्रिभिष्यं देव' ॥

3725. The case-endings beginning with a consonant, have the acute accent after the Numerals called *śat* (I. 1. 24), as well as after *tri* and *chatur*.

The anuvritti of अन्तोदात्तात् ceases : for the present rule applies even to words like वैश्वन् and नैवन् which are acute on the initial by Phit II. 5. Thus वयर्नाम् अद्विभिः, वद्विभिः, यवर्नाम्, सप्तर्नाम्, त्रिभिः, त्रिभिः, अयर्नाम्, चतुर्नाम् (See VII. 1. 55) Why do we say 'before case-affixes beginning with consonants' ? Observe वैश्वन्

३७२८ । नृ चान्यतरस्याम् । ६ । १ । १८४ ॥

नृः परा भवादिर्विभक्तिर्वांतात् । 'नृभिर्वैमानः' ॥

3728. After *nri*, a case ending beginning with *bha* or *sa* is optionally unaccented.

Thus नृभिः or नृभिः, नृभ्यः, नृभ्यः, नृभ्याम्, नृभ्याम्, नृषु, नृषु । नृभिर्वैमानः (Rig Veda IX. 75. 3). But not so नृभिः, नृभिः ॥

३७२९ । तित्स्वरितम् । ६ । १ । १८५ ॥

निगदव्याख्यातम् । 'कृ नृनम्' ॥

3729. An affix having an indicatory *t*, is svarita i. e., has circumflex accent.

Thus विज्ञातव्यम्, जिज्ञातव्यम्, formed by यत् (III. 1. 97). काव्यम्, हाव्यम् with ययत् (III. 1. 124). This is an exception to III. 1. 3 which makes all affixes ādyudātta. For exception to this rule see VI. 1. 213 &c. क्वनूनम् (Rig Veda I. 38. 2).

३७३० । तास्यनुदात्तेन्द्रिदुपदेशात्सर्वधातुकमनुदात्तमहन्विडो । ६ । १ । १८६ ॥

अस्मात्परं लसार्धधातुकमनुदात्तं स्यात् । तानि । कर्ता । कर्तरि । कर्तरिः । प्रत्ययस्वराप-
वादोऽयम् । अनुदात्ते । य आस्ते । कितः । 'अभि चष्टे अन्तेभिः' । अदुपदेशात् । पुरंभुज,
चनस्यतम् । विस्वरंऽप्यनेन आध्यते । 'वर्धमानं स्वेदमे' । 'तास्यदिभ्यः' किम् । 'अभि व धे
हृणीतः' । उपदेशग्रहणाच्च । 'हृते वृत्राण्यर्थ' । 'नयहणम्' किम् । 'कर्तृह निघाना' ।
'सार्धधातुकम्' किम् । शिष्टे । 'अहन्विडोः' किम् । हृते । यदधीते । ' + विदीन्यर्थादिभ्यो
नेति वक्तव्यम् + ' । इत्ये राङी' गतस्व 'अनुदात्तस्य च यत्' (३६५१) इति सूत्रे भाष्यं स्थितम् ॥

3730. The Personal-endings and their substitutes (III. 2. 124-126) are, when they are sārvaadhātuka (III. 4. 113 &c), un-
accented, after the characteristic of the Periphrastic future 'tāsi'
after a root which in the Dhātupāṭha has an unaccented vowel or
a 'n' (with the exception of 'hnuṇ' and 'in') as indicatory letter,
as well as after what has a final 'a' in the Grammatical system of
Instruction (upadeśa).

१. Thus तासिः, कर्ता, —कर्तरि, कर्तरिः, this debars the affix accent (III. 1. 3).
Anudāttaḥ;—as, आस्ते, वस, —वस्ते । कितः—वृद्ध, —सूते । शीङ्—येते ; अभिचष्टे
अन्तेभिः (Rig Veda VII. 104. 8). अत् उपदेशः—as तु वतः, नृ वतः, पृ वतः, पृ वतः ।
पुरंभुजा चनस्यतम् (Rig Veda I. 3 1). A root taking श्च् (अ) is considered as
taught (upadeśa) as if ending with an अ, as the indicatory letters श्च् and अ
are disregarded on the maxim अनुदात्तस्यान्तिकान्तिकत्वं (= अनययवत्वं) । Thus पचमानः,
यजमानः । The augment मुक् is added by आने मुक् VII. 2. 82 which may be
explained in two ways ; *first*, the augment मुक् is added to the final अ of the
base (āṅga) when आन (आनच् &c.) follows ; or *secondly*, the augment मुक् is
added to the base (āṅga) which ends in अ, when आन follows. In the first case
मुक् becomes part and parcel of अ, and therefore अदुपदेश will mean and include
अम् अ having such मुक्, on the maxim यदप्राप्तास्तदुपगोभृतास्तदग्रहणं यदग्रं 'That

to which an augment is added denotes, because the augment forms part of it not merely itself, but it denotes also whatever results from its combination with that augment.' Therefore **मुक्** will not prevent the verb becoming **अनुपदेशः**. But if secondly **मुक्** be taken as part of the *base* which ends in **क्**, then the **लसार्वातुक्** does not follow an **अनुपदेशः**, because **क्** intervenes. But we get rid of this difficulty by considering **मुक्** augment as *Bahiranga* and therefore *asiddha* when the *Antaranga* operation of accent is to be performed. The augment **मुक्** (म्) in the last two examples consequently does not prevent the application of the rule. Though the affix **जानच्** has an indicative **च्**, yet **विन्** accent (VI. 1. 163) is debarred by this rule, as it is *subsequent*. As **वर्धमानं स्वे दने** (Rig Veda I. 1. 8).

Why do we say after **तासि &c.** Observe **अभिवृधे यणीतः** (Rig Veda III. 6. 10) **चिन्वन्तिः**. The *vikarapa* **जु** is **हित्** (I. 2. 4) with regard to operations affecting the prior term, and not those which affect the subsequent. Therefore though **जु** is considered as **हित्** for the purposes of preventing the *guṇa* of the prior term **चि**, it will not be considered so for the purposes of subsequent accent. Or the word **हित्** in this *sūtra* may be taken as equal to **हितुपदेशः** and not the *अतिदेशिक* **हित्** like **जु**. Why do we use the word *upadeśa*? So that the rule may apply to **पञ्चावः**, **पञ्चामः**, but not to **द्वतः**, **द्वचः** the dual of **जु** which ends in **न्** in *upadeśa*, though before **तस्** and **यस्** it has assumed the form **द्व**. Therefore **द्वतः**, **द्वयः**. **जुतोयञाययर्था** (Rig Veda VI. 60. 6). Why do we use the word **ल** (Personal endings)? Observe **कृतीञ्च निघाना** formed by **जानन्** added to **जुन्** (III. 2. 128), which not being a substitute of **लद्**, is not a personal ending like **जानच्**. Why do we use the word *Sārvadātuka*? Observe **शिश्वे**, **शिश्वीते**, **शिश्वीरे**. Why do we say with the exception of **जुनुक्** and **द्वक्**? Observe **द्वन्ते**, **यद् अधीते** ॥

Vārtika :—Prohibition must be stated of **विद्**, **ईन्ध**, and **लिङ्**. Thus **ईन्धे राजा** (Rig Veda VII. 8. 1).

This is explained in the *Mahābhāṣya* on *sūtra* VI. 1. 161. S. 3651.

३७३१ । आदिः सिचोऽन्यतरस्याम् । ६ । १ । १८७ ॥

‘सिचन्त्यादिऽदात्तो’ वा । ‘यसिचं चर्तिरश्चिनो’ ॥

3731. In ‘*sich*’ Aorist, the first syllable may optionally have the acute accent.

The word **इदात्त** is understood here. Thus, **मा हि कौट्याम्**, **मा हि काट्याम्** ; **मा हि लौचिष्टाम्** or **मा हि लाचिष्टाम्** ॥ So also **यसिचं चर्तिरश्चिनो** : (Rig Veda VII. 40. 5 and VII. 67. 10).

३७३२ । यलि च सेटीङन्तो वा । ६ । १ । १८६ ॥

सेटि चलन्ते पदे **इडुदात्तः** अन्तो वा आदिर्वा स्यात् । इदा नैते चवन्ता ‘किति’ (३६७६) इति प्रत्ययात्पूर्वमुदात्तम् । लुचविच । अच चत्वारोऽपि पथयिषीदाताः ॥

3732 Before the ending *the Perfect*, second person singular, when this ending takes the augment **इ**, the acute accent falls either on the first syllable, or on this **इ**, or on the personal ending.

Thus लुक्^१लङिच, लुक्^२विच, लुक्^३विच, and लुक्^४विच । As च् has an indicatory ह् the syllable preceding the affix may have also the accent (VI. 1. 193). Thus we get the four forms given above. In short, with च् termination, the accent may fall on any syllable. When the च् is not सेद्, the accent falls on the root and we have one form only by लिट् accent (VI. 1. 193 S. 3676):—ययौच ॥

३७३३ । उपोत्तमं रिति । इ । १ । २१७ ॥

रिराप्रत्ययान्तस्योपोत्तममुदीत्तं स्यात् । 'यदाहवनीये' ॥

इति प्रत्ययस्वराः ॥

§738. What is formed by an affix having an indicatory *ra* has acute on the penultimate syllable, the full word consisting of more than two syllables.

A penultimate syllable can be only in a word consisting of three syllables or more. Thus कर्णो^१यम् and हरणो^२यम् formed by वनीयद् (III. 1. 96); पटुर्ना^३तीयः, महुर्ना^४तीयः by जातीयद् (V. 3. 19) यदाहवनीये ॥ This debars III. 1. 3.

Here end Affix-accents.

अथ समासस्वराः ।

CHAPTER IV.

ACCENT OF COMPOUNDS.

३७३४ । समासस्य । इ । १ । २२३ ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । 'यद्विचियम्' ॥

§734. A compound word has the acute on the last syllable.

Thus यच्च लिट् (Rig Veda I. 4. 7). The consonants being held to be non-existent for the purposes of accent; the udātta will fall on the vowel though it may not be final, the final being a consonant.

३७३५ । बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदम् । इ । २ । १ ॥

उदात्तस्वरितयोरपि पूर्वपदं प्रकृत्या स्यात् । 'सुत्यविचित्रयद्वसतः' । 'उदात्तः' इत्यादि किम् । इवामुदात्ते पूर्वपदे समाधानोदात्तत्वमेव यथा स्यात् । समपादः ॥

3735. In a Bahuvrīhi, the first member preserves its own original accent.

The word पूर्वपदम् means here the accent—whether udātta or svarita—which is in the first member : प्रकृत्या means, 'retains its own nature, does not become modified into an anudātta accent.' By the last rule the final of a compound gets the accent, so that all the preceding members lose their accent, and become anudātta, as in one word all syllables are unaccented except one, VI. 1. 158. Thus the first member of a Bahuvrīhi would have lost its accent and become anudātta; with the present sūtra commences the exceptions to the rule that the final of a compound is always udātta. Thus सुत्यविचित्र यद्वसतः ॥

The words udātta, and svarita are understood in this aphorism. Therefore if *all* the syllables of the pūrvapada are anudātta, the present rule has no scope there, and such a compound will get udātta on the final by the universal rule enunciated in VI. 1. 223. Thus समभार्तः, here सम being *all* anudātta, the accent falls on त् ॥

३८३६ । तत्पुरुषे तुल्याद्यंतृतीयासप्तम्यपमानाख्यद्वितीयाकृत्याः । ६ । २ । २ ॥

सप्तमे पूर्वपदभूतास्तत्पुरुषे प्रकृत्या । तुल्यधेतः । 'कृत्यतुल्याख्या त्रैकोत्या' (७४६) इति तत्पुरुषः । किरिया कानः किरिकाणः । 'पुत्तयन्मन्दुत्सखम्' । मन्दयति मादके इन्द्रे सखेति सम्प्रसारित्युत्पत्तिः । शस्त्री श्यामा ॥

‘+ अख्ये नञ्कुनिपातानाम् +’ । अयञो वा एवः । ‘परिगणानम्’ किम् । सात्याकालकः । सुहृत्सुखम् भोज्यो ज्ञाम् ॥

3736. In r Tatpurusha, the first member preserves its original accent, when it is a word (1) meaning ‘a resemblance’, or (2) an Instrumental or (3) a Locative or (4) a word with which the second member is compared, (5) or an Indeclinable, or (6) an Accusative, or (7) a Future Passive Participle.

Thus (1) तुल्यधेतः । This is a Karmadhāraya compound formed under II. 1. 68, S. 749 and तुल्य being formed by यत् is acutely accented on the first (VI. 1. 218).

(2) When the first member is in the Instrumental case, as :—किरिकाणः (II. 1. 30). किरिः is formed by the Upādi affix क् to क (Up. IV. 143), and it being treated as a कित् (Up. IV. 142) has udātta on the final.

(3) When the first member is a word in the Locative case, as पतयन्मन्दुत्सखम् (Rig Veda I. 4. 7). Here मन्दुत्सखम् is a Locative Tatpurusha compound. मन्दयत् is an epithet of Indra. मन्दयति = मादके = इन्द्रे सखम् ॥

(4) When the first member is a word with which the second member is compared, as :—शस्त्री श्यामा ॥ These compounds are formed by II. 1. 55. शस्त्री is formed by Gaurādi ङीष् and is final-acute.

(5) When the first member is an Indeclinable as, अयञोवायवः । (Rig Veda VI. 67. 9). The Indeclinable compound has udātta on the first, it is formed by II. 2. 5. (S. 716)

Vārti:—In cases of Indeclinable compounds, the rule applies only to those which are formed by the negative Particle न्, by क्, and by Particles (nipāta). Though नञ् is one of the Nipātas, its separate mention indicates that नञ्-accent debars even the subsequent कृत्-accent as अकारिः (III. 3. 112, S. 3389). Therefore, it does not apply to सात्याकालकः which has acute on the final and belongs to Mayūravānsakādi class.

(6) When the first member is in the accusative case, as :—सुहृत्सुखम् । They are formed by II. 1. 29. सुहृत् belongs to एयोदरादि class and is acutely accented on the last.

(7) When the first member is a Kṛitya-formed word, as, भोज्यो ज्ञाम् । The compounding is by II. 1. 68. भोज्य is formed by यञ्त् and has svarita on the final : (VI. 1. 185). S. 737

३७३७ । वर्णो वर्णोऽवनेते । इ । २ । ३ ॥

वर्णोऽवनिष्यत्परपदे यत्त्वर्जिते वर्णोऽवनि पूर्वपदं प्रकृत्या तत्पुरुषे । कण्ठासारः । लोहितकल्माषः । कण्ठाशब्दो नक्प्रत्ययान्तः । लोहितशब्द इत्तन्तः । 'वर्णः' किम् । परमकण्ठः । 'वर्णो' किम् । कण्ठातिवाः । 'अनेते' किम् । कण्ठितः ॥

3737. The first member of a Tatpurusha preserves its original accent, when a word denoting color is compounded with another color-denoting word, but not when it is the word *eta*.

Thus कण्ठासारः, लोहितकल्माषः । कण्ठा is formed by नक् affix (Up. III. 4) and has acute on the final (III. 1. 3). लोहित is formed by the affix तन् added to रुह (Up. III. 94) and has acute on the first (VI. 1. 197).

Why do we say 'color-denoting word'? Observe परमकण्ठः (VI. 1. 223). Why do we say 'with another color-denoting word'? Observe कण्ठातिवाः (VI. 1. 223). Why do we say 'but not when it is यत्'? Observe कण्ठितः । The compounding takes place by II. 1. 69. (S'-7⁴²)

३७३८ । गाधलवणयोः प्रमाणे । इ । २ । ४ ॥

यत्पुरुषेत्तरपदयोः प्रमाणवर्जितं तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृत्या स्यात् । अरित्रगाधमुदकम् । तत्प्रमाणमित्यर्थः । गोलवणम् । यावद्गवे दीयते तावदित्यर्थः । अरित्रशब्द इत्तन्तः । मध्यादातः । प्रमाणमित्यस्यपरिच्छेदमात्रं न पुनरायाम् यत् । 'प्रमाणे' किम् । परमगाधम् ॥

3738. The first member of a Tatpurusha preserves its original accent, when the second term is 'gâdha' or *lavana*, and the compound expresses a 'measure or mass.'

Thus अरित्रगाधमुदकम् 'water as low or fordable as an Aritra i. e. of the depth of a pestle.' गोलवणम्, 'so much salt as may be given to a cow.' These are Genitive Tatpurusha compounds. अरित्र is formed by the affix इत्त added to अ (III. 2. 184), and has acute on the middle (III. 1. 3): ने. is formed by डे (Up. II. 68) and has acute on the final नो । The word प्रमाण here denotes 'quantity,' 'measure,' 'mass,' 'limit,' and not merely the length. The power of denoting measure by these words is here indicated by and is dependent upon accent.

When not denoting प्रमाण we have परमार्थम् (S. 3734).

३७३९ । दाय्याद्यं दाय्यादे । इ । २ । ५ ॥

तत्पुरुषे प्रकृत्या । धनदायादः । धनशब्दः क्युप्रत्ययान्तः प्रत्ययस्वरैणाक्युदातः । 'दायाद्यम्' किम् । परमदायादः ॥

3739. In a Tatpurusha compound, having the word *dayada* as its second member, the first member denoting inheritance preserves its original accent.

Thus धनदायादः, धनदायादः । The word धन is derived by adding क्यु to धा (Up. II. 81). Though the Uṇādi Sūtra II. 81 ordains क्यु after the root धा preceded by नि, yet by the rule of क्युल (III. 3. 1) it comes after धा, also when it is not preceded by नि, and धन has acute on the first (III. I. 3).

Why do we say 'when meaning inheritance' ? Observe **परमवाचार्थः** (VI. 1. 223) taking the final acute of a compound.

३७४० । प्रतिबन्धि चिरकच्छयोः । ६ । २ । ६ ॥

प्रतिबन्धवाचि पूर्वपदं प्रकृत्या यतयोः परतस्तत्पुञ्जे । गमनचिरम् । व्याहरणकच्छम् । गमनं कारणाविकलतया चिरकात्मभावि कच्छयोगि वा प्रतिबन्धि जायते । 'प्रतिबन्धि' किम् । सूत्रकच्छम् ॥

3740. In a Tatpurusha compound, having the words *chira* or *krichchhra* as its second member, the first member, when it denotes that which experiences an obstacle, preserves its original accent.

Thus **गमनचिरम्**, or **व्याहरणकच्छम्** : The words **गमन** and **व्याहरण** are formed by **ल्युट्** affix, and have **लित्** accent (VI. 1. 193). This compound belongs either to the class of **Mayūra-vyāṣakādi** (II. 1. 72), or of an attribute and the thing qualified. When *going* to a place is *delayed* owing to some defective arrangement or cause, or becomes *difficult*, there is produced an *obstacle* or *hinderance*, and is called **गमनचिरं** or **गमनकच्छम्** . Why do we say 'which experiences a hinderance' ? Observe **सूत्रकच्छम्** ॥

३७४१ । पदेऽपदेशे । ६ । २ । ७ ॥

व्याख्यावाचि पदशब्द उत्तरपदे पूर्वपदं प्रकृत्या तत्पुञ्जे । सूत्रपदेन प्रस्थितः । उच्चारणपदेन । सूत्रशब्दो यजन्तः उच्चारणशब्दो यजन्तः 'याच-' (३८०८) आदिस्वरैरान्तोदात्तः । 'अपदेशे' किम्, ङिष्णुपदम् ॥

3741. In a Tatpurusha compound, the first member preserves its original accent, when the second member is the word *pada* denoting 'a pretext.'

The word **अपदेश** means 'a pretext,' 'a contrivance.' Thus **सूत्रपदेन प्रस्थितः** । **उच्चारणपदेन प्रस्थितः** । Goue on pretext of voiding urine or excreta.

The word **सूत्र** is derived by adding the affix **छन्** to the root **सुच्**, the **ऊ** being substituted for **उच्** of **सुच्**, (Up. IV. 163), and has acute on the first (VI. 1. 197) or it may be a word formed by **छञ्** to the root **सुचयति** . The word **उच्चार** is also formed by **चञ्** and by **VI. 2. 144**, S. 3878, has acute on the final. The compounding takes place by II. 1. 72 or it is an attributive compound.

Why do we say 'when meaning a pretext' ? Observe **विष्णोः पदम् - विष्णु-पदम्** ॥

३७४२ । निवाते वातत्राये । ६ । २ । ८ ॥

निवातशब्दे परे वातत्रायावाचिनि तत्पुञ्जे पूर्वपदं प्रकृत्या । कुटीनिवातम् । कुण्डनिवातम् । कुटीशब्दो गौरादिङीयन्तः । कुण्डशब्दो यजन्तः । यजन्तः चरदन्त्ये । 'वातत्राये' किम् । राखनिवाते लभते । निवातशब्दाच्च कठः शाब्दे ॥

3742. In a Tatpurusha compound, the first member preserves its original accent, when the second member is the word 'nivāta' in the sense of 'a protection from wind.'

Thus कुट्टेवं निवातं = कुट्टीनिवातम् 'a hut as the only shelter from the winds.' So also कुट्टानिवातम् or कुट्टेनिवातम्. The word निवात is an Avyayibhāva compound = वातस्य अभावः (II. 1. 6); or a Bahuvrihi = निवृत्तो वातोऽस्मिन्. The word कुट्टीनिवातम् &c., are examples of compounds of two words in apposition. कुट्टी is formed by कृत् (IV. 1. 41), and has acute on the last (III. 1. 3). Some say that कुट्ट is derived from कु by adding यत् with the augment इक्, and treating it as कित्, it has the acute on the first; others hold that it is derived by the affix टक् to कु and the affix has the accent. The इ here is not indicatory but part of the affix.

Why do we say when meaning 'a shelter from wind'? Observe राजनिवातं वसति = 'he lives under the shelter of the king.' Here निवात = पार्श्वः or vicinity.

३७४३ । शारदेषु नार्तवे । इ । २ । ९ ॥

अतो भवमार्तवम् । तदन्यथाविनि शारदशब्दे परे तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरं स्यात् । रज्जु शारदमुदकम् । शारदशब्दे नूतनार्थः । तस्यास्यपदविग्रहः । 'रज्जोः सद्य उद्धृतम्' । रज्जुशब्द 'रज्जोरमुद्ध' इत्याद्युदात्तो व्युत्पद्यते । 'अनार्तवे' किम् । उत्तमशारदम् ॥

3743. In a Tatpuruṣa compound, the first member preserves its original accent, when the second member is the word 'Śārād' having any other sense than that of 'autumnal.'

The word नार्तव means appertaining to season (रज्जु) i. e., when the word शारद does not refer to the season of शरत् or autumn. Thus रज्जुशारदमुदकम् 'fresh drawn water.' The word शारद means here 'fresh,' 'new': and it forms an invariable compound. The word रज्जु is formed by उ affix added to रज्ज् (Un. I. 15), the ङ being elided. The affix उ is treated as नित् (Un. I. 9) and the accent falls on the first syllable (VI. I. 197).

Why do we say 'when not meaning autumnal'? Observe उत्तमशारदम् the best autumnal grass &c.' (VI. I. 223).

३७४४ । अर्धयुः कषाययोजाति । इ । २ । १० ॥

यतः परतो जातिवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् । कठार्धयुः । दौवारिककषायम् । कठशब्दः कषायजनः । तस्मात्- 'वैद्यभाष्येनोक्तमितिभ्यश्च' (१४८४) इति सिनेः 'कठशरकाल्पुक्' (१४८९) इति लुक् । द्वारि नियुक्त इति ठक्प्रत्ययादौ दौवारिकशब्दः । 'जाति' किम् । परमाध्वयुः ॥

3744. In a Tatpuruṣa compound denoting a genus, the first member preserves its original accent, when the second member is the word अर्धयुः or कषायः ॥

Thus कठार्धयुः. This is an Appositional compound denoting 'genus or kind,' with a fixed meanings. कठ is derived by क् affix (III. I. 34), and to it is added the Taddhita affix सिनि (IV. 3. 104 S. 1481), in the sense of कटेन प्रोक्तं (IV. 3. 101), and the affix is then elided by IV. 3. 107, S. 1487.

So also दौवारिककषायम्. This is a Genitive compound. The word दौवारिक is formed by टक् affix added to द्वार and has acute on the final (VI. I. 165). Why do we say 'when meaning a genus'? Observe, परमाध्वयुः, परमकषायः (VI. I. 223).

३७४५ । सदृशप्रतिरूपयोः सादृश्ये । ६ । २ । ११ ॥

अनयोः पूर्वे प्रकृत्या । पितृसदृशः । 'सादृश्ये' किम् । परमसदृशः । समासार्थेऽत्र पुण्यमानता न सादृश्यम् ॥

3745. In a Tatpurusha compound expressing resemblance with some one or something, the first member preserves its original accent, when the second member is 'sadṛśa' or 'pratirūpa'

Thus पितृसदृशः The word पितृ is formed by Upadi affix दृक् (Up II. 95) and is finally accented. Why do we say 'when meaning resemblance'? Observe परमसदृशः (VI. 1. 223): here the sense of the compound is that of 'honor' and not 'resemblance.'

३७४६ । द्विगौ प्रमाणे । ६ । २ । १२ ॥

द्विगावुत्तरपदे प्रमाणवाचिनि तत्पुञ्जे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् । प्राच्यसप्तसमः । सप्त समाः प्रमाणमस्य । '+प्रमाणे लो द्विगेर्नित्यम्+' इति मात्रलो लुक् । प्राच्यशब्द काव्युदात्तः । प्राच्यवाचो सप्तसमश्च प्राच्यसप्तसमः । 'द्विगौ' किम् । त्रीद्विप्रत्ययः । 'प्रमाणे' किम् परमसप्तसमम् ॥

3746. In a Tatpurusha compound denoting 'measure or quantity', the first member preserves its original accent, when the second member is a Dvigu.

Thus प्राच्यसप्तसमः । The word सप्तसमः = सप्तसमाः प्रमाणमस्य । the affix मात्रक् denoting 'measure' (V. 2. 37. S. 1835) is elided (See V. 2. 37. S. 1838 Vart) प्राच्यवाचो सप्तसमश्च = प्राच्यसप्तसमः 'an Eastern seven-years old'; प्राच्य has acute on the first. Why do we say 'before a Dvigu'? Observe त्रीद्विप्रत्ययः । Why do we say 'when denoting measure'? Observe परमसप्तसमम् ।

३७४७ । गन्तव्यप्रययं वाणिजे । ६ । २ । १३ ॥

वाणिजशब्दे णे तत्पुञ्जे गन्तव्यवाचि वयववाचि च पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् । मद्रवाणिजः सप्तमीसमासः । मद्रशब्दे ण्प्रत्ययान्तः । 'गन्तव्य' इति किम् । परमवाणिजः ॥

3747. Before the word 'vānij' 'a trader,' the first member of a Tatpurusha preserves its accent, when it is a word specifying the place whither one has to go, or the ware in which one deals.

Thus मद्रवाणिजः = मद्रादिषु गत्वा व्यवहरन्ति 'the Madra-merchants i. e. 'who trade by going to Madra' All these are Locative compounds. वाणिज is derived by ण् affix (Up II. 11) and is acutely accented on the last (VI. 1. 243). In the sense of वयव we have : गोवाणिजः 'a dealer in cows'; गो is finally accented (Up II. 67).

Why do we say 'the place whither one goes, or the goods in which one deals'? Observe परमवाणिजः ॥

३७४८ । मात्रोपजीपक्रमच्छायेऽनपुंसके । ६ । २ । १४ ॥

मात्रादिवु परतोः नपुंसकवाचिनि तत्पुञ्जे तथा । भिक्षावाच्युक्तप्रमाणं भिक्षामात्रम् । भिक्षाशब्दे 'गुरोश्च ह्रस्वः' (३२८) इत्यप्रत्ययान्तः । वाचिमुपसङ्गं वाचिनिशब्दं काव्युदात्तः ।

नन्दोपक्रमम् । नन्दप्रत्ययः । पञ्चाक्षरान्तः । वदुष्कायम् । वदुष्प्रत्ययः कायुदातो निस्वात् । 'नपुंसके' किम् । सुखाकाया ॥

3748. The first member of a Tatpurusha preserves its accent before the words 'mātrā,' 'upajñā,' 'upakrama,' and 'ohhāyā' when these words appear as neuter.

Thus मित्राऽमात्रं । The word मात्रा is here synonymous with मूल्य, the phrase being = मित्रायास्तुल्यप्रमाणं, and is a Genitive compound. The word मित्रा is derived from मित्र, by the feminine affix ण (III. 3. 103. S. 3280), and has acute on the final (III. 1. 3). So also with उपका, as पाणिन्युपक्रमम् (see II. 4. 21). All these are Genitive compounds. The word पाणिनि is acutely accented on the first. So also with उपक्रम, as नन्दोपक्रममाख्यमानानि । The word नन्द is formed by नच् (III. 1. 144). The Tatpurusha compounds ending in उपका and उपक्रम are neuter by II. 4. 21. So also with काया, as वदुष्कायम् । The word वदु is derived from वच् by उ affix (Un. I. 13), and it being treated as नित् (Un. I. 9) the acute falls on व the first syllable (VI. I. 197). The compound is a Genitive Tatpurusha—वदुर्वाकाया; and it is Neuter by II. 4. 22. When the compound is not a Neuter we have सुखाकाया (II. 4. 25).

३७४८ । सुखप्रिययोर्हिते । ६ । २ । १५ ॥

यतयोः परयोर्हितवार्तिकनि तत्पुंश्चे तच्चा । गमनप्रियम् । गमनसुखम् । गमनप्रत्यये निस्वरः 'हिते' किम् । परमसुखम् ॥

3749. The first member of a Tatpurusha preserves its accent when the second term is *sukha* or *priya*, and the sense is 'to feel delight, or is good.'

Thus गमनसुखम् 'the pleasure of going,' गमनप्रियम् । These are appositional compounds. The word गमन is formed by लुट् affix and has acute on the syllable preceding the affix (VI. I. 193). The word sukha and priya have the sense of हित or 'well,' 'good,' 'beneficial,' &c. when the thing denoted by the first term is the cause of pleasure or delight. When this is not the sense we have परमसुखम् ॥

३७५० । प्रीतिः च । ६ । २ । १६ ॥

प्रीति गन्धाणां प्रागुक्तम् । ब्राह्मणसुखं पायसम् । ब्राह्मणप्रियोऽनन्धायः । ब्राह्मणप्रायस्यौ च तत्पुंश्चेत्तानोदात्तोः । 'प्रीति' किम् । राजसुखम् ॥

3750. The first member of a Tatpurusha preserves its accent, the second term being *sukha* or *priya* in the sense of 'agreeable to one, or desired.'

Thus ब्राह्मणसुखं पायसं 'the sweetmilk desired by or agreeable to the Brāhmanas,' ब्राह्मणप्रियोऽनन्धायः &c. The words ब्राह्मण and पायस have acute on the final being formed by the affixes णच् and लृच् respectively (V. 4. 62 and III. 1. 3). When not meaning agreeable to or desired, we have राजसुखम्, ॥

३७५१ । स्वं स्वामिनि । ६ । २ । १७ ॥

स्वामिप्रत्यये परे स्वकादि पूर्वपदं तच्चा । गोस्वामी । 'स्वम्' किम् । परमस्वामी ॥

3751. In a Tatpurusha compound, having the word 'svāmin' as its second member, the first term, when it denotes the thing possessed, retains its original accent.

Thus नोऽस्वामी । When the first member is not a word denoting possession, we have परमस्वामी ॥

३८५२ । पत्यावैश्वर्ये । ६ । २ । १८ ॥

'दसूना यद्वपतिर्दमे' ॥

3752. In a Tatpurusha ending in *pati* when it means 'master' or 'lord,' the first member preserves its original accent.

Thus दसूना यद्वपतिर्दमे (Rig Veda I. 60. 4). The word यद्व is formed by क (III. I. 144) and has acute on the final (III I. 3).

३८५३ । न भूवाक्विद्विधिषु । ६ । २ । १९ ॥

पतिशब्दे परे ऐश्वर्यवाचिनि तत्पुङ्गे नेतानि प्रकृत्या । भुवः पतिर्भूपतिः । वाक्पतिः । चित्पतिः । दिधिषूपतिः ॥

3753. The words भू, वाक्, चित्, and दिधिषू, however, do not preserve their original accent in a Tatpurusha, when coming before the word *pati* denoting 'lord.'

This debars the accent taught by the last aphorism. Thus भूपतिः, वाक्पतिः, चित्पतिः, दिधिषूपतिः ॥ All these are Genitive compounds and are finally accented by VI. I. 223.

३८५४ । वा भुवनम् । ६ । २ । २० ॥

उक्तविषये । भुवनपतिः । 'भुवभूभस्विभ्यः' इति क्युवनो भुवनशब्दः ॥

3754. The word *bhuvana* may optionally keep its accent in a Tatpurusha, before *pati* denoting 'lord.'

Thus भुवनपतिः or भुवनपतिः । The word भुवन is formed by क्यु (Up. II. 80), and has acute on the first (VI. I. 197).

३८५५ । आसङ्गावाधनेदीयस्स संभावने । ६ । २ । २१ ॥

कलित्वाध्वसायः संभावनम् । गमनासङ्गमिति । गमनासङ्गम् । संभावनेदीयः । गमनासङ्गुपत आवाध्यते निकटतरमिति वा संभावने । 'संभावने' चित् । संभावनेदीयः ॥

3755. Before आसङ्ग आवाध, and नेदीयस्, the first member in a Tatpurusha compound preserves its original accent, when it treats about a supposition.

The word संभावनम् = कलित्वाध्वसायः 'the hesitation about the existence of a thing.' Thus गमनासङ्गं वर्तते 'one fears the journey.' Similarly गमनासङ्गं वर्तते = गमनं नाशयते इति संभावने 'it has stepped in an all-around to journey.' Similarly गमनेदीयो वर्तते = गमनमिति निकटतरमिति संभावने 'the journey stands directly before.'

Why do we say 'when a supposition is meant' ? Observe परमनेदायः । All the above words are formed by ल्युट् affix and have सित् accent. (VI. 1. 193).

३७५६ । पूर्व भूतपूर्व । ६ । २ । २२ ॥

आद्यो भूतपूर्वः काशपूर्वः । पूर्वशब्दो वृत्तिविषये भूतपूर्वः वर्तते । 'भूतपूर्वः' किम् । परमपूर्वः ॥

3756. The first member of a Tatpurusha compound preserves its original accent when the word 'pūrva' is the second member, and the sense is 'this had been lately—.'

Thus आद्यो भूतपूर्वः = काशपूर्वः 'formerly had been rich.' The compound must be analysed in the above way. The compounding takes place by II. 1. 57 or it belongs to Mayūra-vyāṣakādi class.

Why do we say when meaning 'had been lately.' Observe परमपूर्वः, which should be analysed as परमआद्यो पूर्वश्चेति । If it is analysed as परमो भूतपूर्वः then it becomes an example under the rule and not a counter-example. In order therefore, to make this rule applicable we must know the sense of the compound.

३७५७ । सविधसनीडसमर्थादसद्वेषु सामीप्ये । ६ । २ । २३ ॥

इत्तु पूर्वः प्रकृत्या । मद्रसविधम् । गान्धारसनीडम् । काश्मीरसमर्थादम् । मद्रसद्वेषम् । मद्रसद्वेषम् । 'सामीप्ये' किम् । सद्द्वेषमर्थादया समर्थादं क्षेत्रम् । क्षेत्रसमर्थादम् ॥

3757. The first member of a Tatpurusha compound preserves its original accent, when the second member is सविध, सनीड, समर्थाद, सद्वेष, and सद्वेष in the sense of 'what can be found in the vicinity thereof.'

Thus मद्रसविधम्, गान्धारसनीडम्, काश्मीरसमर्थादम्, मद्रसद्वेषम् and मद्रसद्वेषम् । The accents of these words have been taught before in Sūtras VI. 2. 12, 13. The words सविध &c., are derived from सद्द्वेष विधया &c., but they all mean 'in the vicinity': मद्रसविधं = मद्राणां सामीप्यम् । Why do we say 'when meaning in the vicinity thereof?' Observe सद्द्वेषमर्थादया वर्तते = समर्थादं क्षेत्रम् 'a field having boundary.' क्षेत्रस्य समर्थादं = क्षेत्रसमर्थादम् 'the bounded field of Chaitra.'

३७५८ । विसृष्टादीनि गुणवचनेषु । ६ । २ । २४ ॥

विसृष्टकटुकम् । विसृष्टशब्दो 'गतिभङ्गः' (३७८३) इत्याद्युदात्तः । 'विसृष्टः' इति किम् । परमसद्वेषम् । 'सुखः' इति किम् । विसृष्टप्राकारः । विसृष्टः विविधः । व्यक्तः । संस्पृष्टः । पवित्रः । सुखः । ३७५८ । निपुणः ॥

3758. The words 'vispashta' &c. preserve their accent when followed by an Adjective word in a compound.

Thus विसृष्ट कटुकम् । The compounding takes place by II. 1. 4. and it should be analysed thus विसृष्ट कटुकम् ।

The word विसृष्ट has acute on the first by VI. 2. 49. The word (2) विविध is also acute on the first as it gets the accent of the Indeclinable. Some read the

word as विचित्रः, which being a Bahuvrīhi has also first acute. The word (3) व्यन्त has svarita on the first by VIII. 2. 4. The remaining words of this class are (4) संपर्ष, (5) पटु or कटु, (6) परिहृत, (7) कुचर्ष, (8) व्यर्ष and (9) निपुर्ष. Of these, the word संपर्ष has acute on the final by VI. 2. 144; पटु is formed by ट (Up. 1. 18), which being considered as नित् (Up. 1. 9), it has acute on the first. परिहृत is formed by हृत् to the root पर, and is finally acute (VI. 2. 144). कुचर्ष has accent on the final, being formed by a kṛit affix (कुचार्त्त नाति=कुचर्षः, सा आदाने, or Up. I. 106). व्यर्ष being formed by a कृत् affix (Up. I. 111), has acute on the final (VI. 1. 163), for कृत् is understood in the Upadi sūtra Up. I. 111 from sūtra Up. I. 106. The word निपुर्ष has acute on the final by VI. 2. 144, being formed by ण् affix added to पुष् &c.

Why do we say 'of विश्वष्ट &c., ? Observe परमसद्वर्णम् having acute on the final. Why do we say 'when followed by a word expressing a quality' ? Observe विश्वष्टव्राह्मणः ॥

३७५९ । अख्यात्मकन्यायवत्सु भावे कर्मधारये । ६ । २ । २५ ॥

'च' 'ज्य' 'कान्' 'कान्' इत्यादेरुच्यते पापवाचिनि चोत्तरपदे भाववाचि पूर्वपदं प्रकृत्या । गमनचोत्तरम् । गमनज्यायः । गमनात्मकम् । गमनकनिष्ठम् । गमनपापिष्ठम् । 'च' इत्यादि किम् । गमनयोभनम् । 'भावे' किम् । गम्यतेऽनेनेति गमनम् । गमनं चेदो गमनचयः । कर्म-इति किम् । अष्टीकमात्रे सा धृत् ॥

3759. In a Karmadhāraya compound, the first member consisting of a Verbal noun 'bhāva' preserves its original accent before adjective forms built from 'śra' (V. 3. 60), 'jya' (V. 3. 61) 'avama' and 'kan' (V. 3. 64), and before a form built from the word 'pāpa.'

Thus गमनचोत्तरम्, गमनज्यायः, गमनात्मकम्, गमनकनिष्ठम्, गमनपापिष्ठम् । गमन is a लृट् formed word and has कृत् accent i. e., on the first syllable, (VI. 1. 193). The words च, ज्य, and कान् are substitutes which certain adjectives take in the comparative and superlative degrees, and the employment of these forms in the sūtra indicates that the comparative and superlative words having these elements should be taken as second members, and so also of चान्, the comparative and superlative are taken, for this is the meaning here of the word पापवत् ॥

Why do we say 'च &c.' ? Observe गमनचोभनम् । Why do we say 'a Verbal Noun' ? Observe गमनचयः, गमनं चयः = गमनचयः a better carriage where the word 'गमन' is = गम्यतेऽनेनेति 'a carriage' here लृट् is in the sense of लृट् and not भाट् (III. ३. 117. S. 3293). Why do we say 'a Karmadhāraya compound' ? Not so in the Genitive compound.

३७६० । कुमारश्च । ६ । २ । २६ ॥

कर्मधारये । कुमारचमया । कुमारचोऽन्तोदात्तः ॥

3760. The word 'kūmāra' preserves its original accent, when standing as a first member in a Karmadhāraya compound.

Thus कुमारश्चमया । The word कुमार has acute on the final, as it is derived

from the root कुमार क्रीडायाम् with the affix कृच् of पञ्चादि । By II. 1. 70, S. 752 it is ordained that कुमार is compounded with चमस्य &c.

NOTE :—Some commentators hold that the word कुमार must be followed by चमस्य &c. (II. 1. 70) to make this rule applicable. They refer to the maxim लक्षण-प्रतिषेधोक्तयोः प्रतिषेधोक्तस्येव प्रवृत्तम् “ whenever a term is employed which might denote both something original and also something else resulting from a rule of Grammar, or when a term is employed in a rule which might denote both something formed by another rule in which the same individual term has been employed, and also something else formed by a general rule, such a term should be taken to denote, in the former case, only that which is original, and in the latter case, only that which is formed by that rule, in which the same individual term has been employed.” Other Grammarians, however do not make any such limitation, but apply the rule to all Karmadhāraya compounds of कुमार ॥

३७६१ । आदिः प्रत्येनसि । ६ । २ । २७ ॥

कुमारस्यादिः प्रत्येनसि परे कर्मधारये । प्रतिगतमेनेऽस्य प्रत्येनाः । कुमारप्रत्येनाः ॥

3761. In a Karmadhāraya compound of Kumāra followed by *pratyenas*, the acute falls on the first syllable of Kumāra.

The word प्रत्येनस् = प्रतिगतमेनेऽस्य । Thus कुमारप्रत्येनाः ॥

३७६२ । पूगेवन्व्यतरस्याम् । ६ । २ । २८ ॥

पूना गणालोक्तं वा । कुमारचातकाः । कुमारजोमुताः । आद्युदात्तत्वाभावे कुमारश्चेत्येव भवति ॥

3762. The first syllable of Kumāra is acute optionally, when the second member is a word denoting ‘the name of a horde.’

The word पूव means ‘a multitude, a collection &c.’ Thus कुमारचातकाः or कुमारजोमुताः (VI. 2. 26), or कुमारचातकाः । So also with कुमारजोमुताः । Here चातक &c. are horde-names ; and the affix ज्य is added to them by V. 3. 112 : which is elided in the Plural by II. 4. 62. In the above examples when the word ‘Kumāra’ is not accented on the first syllable, it gets accent on the last by VI. 2. 26, when the प्रतिषेधोक्त maxim is not applied : when that maxim is applied, the final of the compound takes the accent by the general rule VI. 1. 223.

३७६३ । दृगन्ताकालकपालभगालशरावेषु द्विगी । ६ । २ । २९ ॥

यस्य परेषु द्विगी पञ्चत्वा । पञ्चकारण्यः प्रमाणमस्य पञ्चकारणिः । दृगन्ताकालभूतो दृगन्तास्यः । पञ्चकारण्यभूतो पञ्चकारण्यः । ‘तमधीदे’ इत्यधिकारे द्विगोर्द्वयम् । पञ्चकपालः । पञ्चभगालः । पञ्चशरावः ‘व’ इकाराः इति पञ्चकण्ड आद्युदात्तः । ‘दृगन्तादिषु’ किम् । पञ्चकारण्यः । ‘द्विगी’ किम् । पञ्चकारणिः ॥

3763. In a Dvigu compound, the first member preserves its original accent, before a stem ending in a simple vowel, with the exception of a (३६), before a word denoting time, as well as before ‘kapāla,’ ‘bhāṣāla’ and ‘sarāya.’

Thus **पञ्चदशतिः** : The above is an example of Taddhitārtha Dvigu (II. 1. 52) equal to **पञ्चदशत्यः प्रमाणात्मस्य**, the **प्रमाणा** denoting affix **मात्रच्** is always elided in Dvigu (V. 2. 37 Vārt). So also **द्विजमास्यः** = **द्विज मासान् भूतो** : So also **पञ्चमास्यः** : This is also a Taddhitārtha Dvigu (II. 1. 52), formed by the affix **यच्** (V. 1.80-82 S 1744-46). So also **पञ्चवक्त्राक्षः**, **पञ्चवक्त्राक्षः**, **पञ्चवक्त्राक्षः** : These are also Taddhitārtha Dvigu formed by IV. 2. 16, the affix **चच्** being elided by IV. 1. 88. The word **पञ्च** is first acute by Phit (II. 5).

Why do we say "before an **इगन्त** stem &c" ? Observe **पञ्चभिरश्वैः क्रीतः** = **पञ्चाश्वैः** : Why do we say "in a Dvigu Compound ?" Observe **पञ्चदशतिः** : ||

३७६३ । बहुव्यन्तरस्याम् । इ । २ । ३० ॥

बहुव्यन्तस्या वा । बहुव्यन्तः । बहुव्यन्तः । बहुव्यन्तः । बहुव्यन्तः । तस्य यदि सति 'उदात्तस्वरितयोः -' (३६५७) इति भवति ॥

3764. In a Dvigu compound, the word *bahn* may optionally preserve its accent, when followed by an ik-ending stem, or by a time-word, or by *kapāla*, *bhagāla* and *śarāva*.

This allows option where the last rule required the accent necessarily. Thus **बहुव्यन्तः** or **बहुव्यन्तः**, **बहुमास्यः** or **बहुमास्यः**, **बहुवक्त्राक्षः** or **बहुवक्त्राक्षः**, **बहुभगाक्षः** or **बहुभगाक्षः**, **बहुशराक्षः** or **बहुशराक्षः** : The word **बहु** has acute on the final being formed by the affix **बु** (Up. I. 29). When the **उ** is changed to **व** as in the first example, the anudatta **व** is changed into svarita by VIII. 2. 4. S. 3657, when the first member preserves its accent. In the other alternative, the accent falls on the last syllable.

३७६४ । द्विष्टिवितस्त्योश्च । इ । २ । ३१ ॥

यतयोः परतः पूर्वपदं प्रकृत्या वा द्विगो । पञ्चद्विष्टिः । पञ्चद्विष्टिः ॥

3765. In a Dvigu compound, the first member may optionally preserve its accent, when followed by the words 'dishti' and *vitasti* as second members.

Thus **पञ्चद्विष्टिः** or **पञ्चद्विष्टिः**, **पञ्चद्विष्टिः** or **पञ्चद्विष्टिः** : The affix **मात्रच्** is elided after the **प्रमाणा** denoting words *dishti* and *vitasti* (V. 2. 37).

३७६५ । सप्तमी सिद्धशुष्कपक्षवन्धेष्वकालात् । इ । २ । ३२ ॥

**अकालवाचि सप्तम्यन्तं एकतया सिद्धादिषु । सांकाश्यसिद्धिः । सांकाश्येति ययान्तः । सातप-
सुक्तः । भाट्टपक्षः । भाट्टेति सप्तम्यन्तः । अकालवन्धः । अकालवन्धेष्वकालात् किम् ।
पूर्वपक्षसिद्धिः । कत्स्वरेण बाधितः सप्तमीस्वरः प्रतिप्रसूयते ॥**

3766. A locative-ending word, when it does not denote time, preserves its original accent, when followed by *siddha*, 'sushka' *pakva*, and *bandha*, in a compound.

Thus **सांकाश्यसिद्धिः** or **सांकाश्यसिद्धिः**, **सांकाश्यसिद्धिः** or **सांकाश्यसिद्धिः** : The word **सांकाश्य** is formed by the affix **ययन्** added to **संकाश** (IV. 2. 80). The words, *sāmkāśya* and *kāmpilya* have acute on the final, and by Phit Sātra (III. 16) in the alternative the accent falls on the middle. So also **सातपसुक्तः** : The word

चाष्ट् is formed by च्छ् affix, and has acute on the beginning. So also चक्रेत्यन्धः. The word *chakra*, has acute on the final.

Why do we say 'when not denoting time.'? Observe पूर्वदिक्छिन्नः. The compounding takes place by Ik. 1. 41. The accent of the Locative Tatpurusha taught in VI. 2. 1. was debarred by Kṛit-accent taught in VI. 2. 144. The present sūtra debars this last rule regarding Kṛit-accent and reordains the Locative Tatpurusha-accent when the Kṛit-words are सिद्ध &c:

३७६७ । परिप्रत्युपायां वक्ष्यमानाहोरात्रावयवेषु । ६ । २ । ३३ ॥

इति प्रकृत्या वक्ष्यमानवाचिनि अहोरात्रावयववाचिनि कोत्तरपदे । परित्रिगते दृष्टो देवः । इतिपूर्वाह्णम् । प्रत्यहररात्रम् । उपपूर्वरात्रम् । अपत्रिगतम् । उपसर्गाच्चाद्युदात्ताः । बहुलोद्धित्युच्चार्योः छिन्नत्वावयवोभाषार्थमिदम् । अपयवेरेव वक्ष्यमानानुत्तरपदम् । तयोरेव वक्ष्यमानार्थः स्यात् । अहोरात्रावयवा अपि वक्ष्यमाना एव तयोर्भवन्ति । 'वक्ष्य-' इति किम् । अग्निं प्रति प्रत्यग्निम् ॥

3767. The particles *pari*, *prati*, *upa*, and *apa*, preserve their accent before that word, which specifies an exclusion, or a portion of day and night, (in an Avyayibhāva compound also).

Thus परित्रिगते दृष्टो देवः 'It rained all round (but not in) Trigarta.' (See II. 1. 11. and 12). So also परिहोत्रावयवम् परिहोत्रावयवम्, परिपूर्वरात्रम् । So also इतिपूर्वाह्णम्, इत्यहररात्रम् उपपूर्वाह्णम्, उपपूर्वरात्रम्, ॥ अपत्रिगते दृष्टो देवः, (II. I. 11. and 12).

By Phit. Sūtras IV. 12, and 13 all Particles (Nipāta) have acute on the first syllable. So also upasargas with the exception of अग्नि । Therefore परि &c, have acute on the first. In a Tatpurusha and Bahuvrihi compounds, these words 'pari' 'prati' &c. as first members would have retained their accent by the rules already gone before; the present sūtra, therefore, extends the principle of the preservation of the accent to Avyayibhāva compounds also. The prepositions अप and परि alone denote the limit exclusive or वक्ष्य, and it is therefore with these two prepositions only that the second member can denote the thing excluded, and not with प्रति and उप । With these prepositions अप and परि, the second term if denoting a member of day or night, is also taken even as excluded, therefore no separate illustrations of those are given.

Why do we say 'before a word which is excluded, or is a part of a day and night'? Observe प्रत्यग्नि अवयवाः पतन्ति ।

३७६८ । राज्ञ्यवयवेषु वक्ष्यमानानामन्यकद्विष्येषु । ६ । २ । ३४ ॥

राज्ञ्यवयवेषु बहुवचनानामन्यकद्विष्येषु वर्तमाने द्वन्द्वे पूर्वपदे प्रकृत्या । अनाकम् । ऐन्द्रकाः । शिनिवासुदेवाः । शिनिवासुदेवास्तं लक्षणा तदवयवं वर्तते । 'राज्ञ्य-' इति किम् । द्विष्यभेदाभावाः । द्विष्ये मया द्विष्याः । भेदेरवयवं युजा भेदाभावाः । अन्यकद्विष्येषु वर्तते न तु राज्ञ्याः । राज्ञ्यवयवेषु द्विष्यमितिवचनं यद्यप्यर्थम् । नेते तथा । 'बहुवचनम्' किम् । वक्ष्यवयवेषु । 'द्वन्द्वे' किम् । दृष्टोनां कुमारो द्विष्यकुमाराः । 'अन्यकद्विष्येषु' किम् । कुक्ष्यवयवेषु ॥

3768. The first member of a Dvandva compound, formed of names denoting the Kshatriya (warrior) clans in the plural num.

ber, retains its original accent when the warrior belongs to the clan of Andhaka or Vṛishṇi.

Thus स्वाफल्केनकाः, केनकेरोधकाः, द्विनिसासुदेवाः । The word Śvāphalka is formed by क्ण् affix (IV. 1. 114) and has acute on the last (III. 1. 3). The word द्विनि has acute on the first syllable, and does not change in denoting Patronymic.

Why do we say 'in denoting a Warrior clan' ? Observe द्विष्यद्विमायनाः । Here द्विष्य is derived from द्वेष by the affix यञ् (IV. 3. 10) = द्विषे भवाः । द्विमायनः = द्वेमेरपत्यं युवा । These names belong to Andhaka and Vṛishṇi clans, but are not the warrior-names. The word राज्ञ्य here means those Kshātriyas who belong to the family of anointed kings and warriors (कनिष्ठितवन्धाः); these (Dvaipya and Haimāyana) do not belong to any such family.

Why do we say 'in the Plural number' ? Observe संकर्षणवासुदेवौ ॥

Why do we say 'in a Dvandva compound' ? Observe दृष्योनां कुमाराः = दृष्य-कुमारैः ॥

Why do we say 'of Andhaka and Vṛishṇi clans' ? Observe कुदयज्ञ-बाजाः ॥

३७६८ । संख्या । ६ । २ । ३५ ॥

संख्यावाचि पूर्वपदं प्रकृत्या दुग्धे । द्वादश । त्रयोदश । चत्वारिंशदेष काश्च दासो निपात्यते ॥

3769. The numeral word, standing as the first member of a Dvandva compound, preserves its accent.

Thus संकादश, द्वादश, त्रयोदश or चतुर्दश । The प्रथम is the substitute of त्रि VI. 3. 48) and has acute on the final. *first syllable*

३७७० । आचार्योपसर्जनस्त्वान्तेवामी । ६ । २ । ३६ ॥

आचार्योपसर्जनान्तेवाचिनां दुग्धे पूर्वपदं प्रकृत्या । पाणिनीयटीकायाः । इत्यरेण मध्यादात्ता वन्ते । आचार्योपसर्जनस्य दुग्धविशेषम् । सकलो दुग्ध आचार्योपसर्जनं वधा विहायेत । तेनेन न । पाणिनीयदेवदत्तो । 'आचार्ये' इति किम् । द्वापदस्येवाकारकाः । 'अन्तेवाची' इति । पाणि शलपाणिनीये शास्त्रे ॥

3770. When words denoting scholars are named after their teachers and are compounded into a Dvandva, the first member retains its accent.

The word अन्तेवाची means 'a pupil' 'a boarder', not 'a day scholar.' When the scholar is named by an epithet derived from the name of his teacher, that name is आचार्योपसर्जनः or teacher-derived name. Thus पाणि 'विद्विदी' वाः । Both words have acute on the middle as formed by क्ण् affix. The word आचार्योपसर्जन qualifies the whole Dvandva compound and not the first member only. That is, the whole compound in all its parts should denote scholars, whose names are derived from those of their teachers. Therefore not in पाणिनीयदेवदत्तो where though the first is a teacher-derived name, the second is not.

Why do we say 'names derived from the teacher' ? Observe आचार्योपसर्जनः ॥

Who do we say 'a scholar?' Observe **कापिब्रह्मवाणिनीये शास्त्रे ॥**

३७७१ । कार्तिकौजपादयश्च । इ । २ । ३७ ॥

यदा हुनर्हं पूर्वपदं प्रकृत्वा । कार्तिकौजपौ । कः स्येदं कुञ्जपत्येदमित्यवच्छन्तावेति । सावर्णि-
मायङ्कुञ्जौ ॥

3771. Also in the Dvandvas 'kārtkaujapau' &c, the first members retain their accent.

Those words of this list which end in a dual or plural affix have been so exhibited for the sake of distinctness. The following is a list of these words.

1. कार्त-कौजपौ (formed by **अङ्** IV. I. 114 in the sense of Patronymic, from **कृत** and **कुञ्ज** these being Rishi names) ॥

2. सावर्णिमायङ्कुञ्जौ (śāvarṇi is formed by **इङ्** Patron. affix and **मायङ्कुञ्ज** by **टङ्** IV. I. 119).

3. आवन्त्यवन्ताः The word Avanti is end-acute, to which is added the Patron affix **न्यान्** by IV. I. 171, which being a Tadrāj is elided in the plural; **अवन्तीनां निवासो जनपदः = अवनन्ति** the quadruple significant **अङ्** being elided.

4. पैलपदावर्ण्योः (Paila is derived from Pīlā; the son of Pīlā is Paila, the yuvan descendant of Paila will be formed by adding **किङ्** IV. I. 156, which is however, elided by II. 4. 59.) The word Śyāparṇa belongs to Bidādi class IV. I. 104, the female descendant will be Śyāparṇi the yuvan descendant of her will be Śyāparṇeya. It is not necessary that the compound should be plural always. We have पैलपदावर्ण्यौ also.

5. कपिब्रह्मवर्ण्योः Kapi has acute on the final. The son of Kapi will be formed by **उङ्** IV. I. 107, which is however elided by II. 4. 61. This compound must, therefore, be always in the plural.

6. शैतिकक्षपाञ्चाल्योः (Śitikāksha is the name of a Rishi, his son will be Śaitikāksha by **अङ्** IV. I. 114, the yuvan descendant of the latter will be formed by **इङ्** which is elided by II. 4. 58. Pāñchālā's female descendant is Pāñchālī, her yuvan descendant is Pāñchāleya. The plural number here is not compulsory. We have शैतकाक्षपाञ्चाल्यौ also.)

7. कटुकवार्चलेयोः or कटुकवार्चलेयोः (The son of Kaṭuka will be formed by **इङ्** IV. I. 69, which is elided in the Plural by II. 4. 66. The son of Varchalā is Varchaleya).

8. शकलसुनकाः (The son of Śakala is Śākalya, his pupils are Śākalāḥ by **अङ्** IV. 2. 111. The son of Śunaka will be Śaunakḥ by **अङ्** IV. I. 104, which will be elided in the Plural by II. 4. 64). Some read it as **शकलसुनकाः**, where the **अङ्** affix after Śapaka is elided by II. 4. 66. So also **सुनकाधारेः** ॥

9. बभ्रुब्रह्मवर्ण्योः (the son of Bābhru is Bābhreva).

10. आर्चाविनीयवन्ताः (Archāvinah are those who study the work produced by Rishāra, the affix **विनि** being added by IV. 3. 104. Mudgala belongs to Kanvādī class IV. 2. 111; Maudgalāḥ are pupils of the son of Mudgala).

11. कुन्तिसुराष्ट्रः This a Dvandva of Kunti and Surāṣṭra in the plural or of the country-names derived from them like Avanti. Kunti and Chintī have acute on the final.

12. चिन्तिबुराद्धः : the last. 13. तयद्वजमयहाः (Both belong to Pachādi class formed by अच् III. 1. 134, from तडि तादने Bhvādi 300, जतयह is formed from the same root with the prefix जच्, the ज् being elided; and both have acute on the final: and are enumerated in the Gargādi list IV. 1. 105. In the plural the patronymic affix यङ् is elided by II. 4. 64.

14. गगंयत्सः : Here also यङ् affix is elided by II. 4. 64.

15. अविमत्तकामवधाः or 'विष्टाः : Avimatta has acute on the first being formed by the मङ् particle. Both the words lose यङ् patronymic by II. 4. 66.

16. बाभ्रवशालक्यायनाः : The son of Babhru is Bābhraṇa, and the 'son of Śalaṅku or Śalaṅka of नडादि IV. 1. 99 is Śalaṅkāyana.

17. दाभ्यवदानद्युताः : Dāuchyuta takes द्यु in the patronymic which is elided by II. 4. 66.

18. कठकालापाः : Kāṭhāḥ are those who read the work of Kāṭha, the affix कणि (IV. 3. 104.) being elided by IV. 3. 107. Those who study the work of Kālāpin, are Kālāpāḥ the अच् being added by IV. 3. 108, which required the ह् of Kālāpin to be retained by VI. 4. 164 but by a Vārtika under VI. 4. 144 the ह् portion is elided before अच् ॥

19. कठकोयुमाः : Those who study the work of Kuthumain are कौयुमाः formed by अच् (IV. 1. 83), the ह् being elided before अच् by VI. 4. 144 Vārt already referred to above.

20. लोयुमलोकाशाः : Those who study the work of Lokāksha are Laukākshāḥ. Or the son of Lokāksha is Laukākshi, the pupils of latter are Laukākshāḥ.

21. स्त्रीकुमारम् : Strī has accent on the final.

22. मैदपेयनादाः : The son of Muda is Maudi, the pupils of latter are Maudāḥ. So also Paippalādāḥ.

23. मैदपेयनादाः : The double reading of this word indicates that Rule VI. 1. 223 also applies.

24. वत्सजरत् or वत्सजरन्तः = वत्स + जरत् : Vatsa has acute on the final.

25. So also सौशुनपार्यवाः, The pupils of Sūśuṇa and Prithu are so called; they take अच् IV. 1. 83. 26. यजामृत्यु, 27. याज्यानुशाक्यः : Yājya is formed by यजत्, added to यच्, the ज् is not changed to a Guttural by VII. 3. 66. It has svarita on the final by तित् accent (VI. 1. 185). Anuvākya is derived from anu + vach + nyat.

३७७२ । महाब्रीह्यपराह्णयुष्टीशशासनांवातभारभारतहेतिहिसरीरवप्रदुष्टु ॥
६ । २ । ३८ ॥

महच्छब्दः प्रकृत्या ब्रीह्यादिवु वच्छु । महाब्रीहिः । महापराह्णः । महायुष्टिः । महेश्वातः । महैतिहिसः । महच्छब्दोऽन्तोदात्तः । 'सन्महन्-' (३७०) र्तिर्नस्यतोऽन्तोदात्त एवायं स्वरः । नेह । महतो ब्रीहिर्महद्व्रीहिः ।

3772. The word महत् (महा) retains its accent before the following: ब्रीहि, अपराह्ण, युष्टि, श्वात, वात, भार, भारत, हेतिहिस, रीरव, and प्रदुष्टु ॥

Thus मर्हामोहिः, मर्हाभरादुः, मर्हायष्टिः, मर्हेष्वासः, मर्हाज्ञानाः, मर्हाभारः, मर्हाभारतः, मर्होदेमोहिः, मर्हरिरवः, मर्हाप्रवृत्तः, * The महत् has acute on the final (Up II. 84.) On the प्रतिपदोक्त maxim already mentioned under VI. 2. 26. S 3760, this accent will apply to that compound of महत् which it forms under rule II. 1. 61. S. 740 for that is the particular rule of Karmadhāraya compounding relating to mahat (pratiṣṭhokta). This rule therefore, will not apply to Genitive Tatpuruṣa. Thus महतो मोहिः = महदमोहिः which has accent on the final by VI. 1. 223.

३७७३ । कुल्लकरच वैश्वदेवे । ६ । २ । ३९ ॥

वाग्महात् । कुल्लकवैश्वदेवम् । महावैश्वदेवम् । कुं सतीति कुल्लः । तस्मादज्ञातादिषु कोऽन्तोदात्तः ।

3773. The words mahat and kshullaka retain their accent before the word Vaiśvadeva.

Thus महावैश्वदेवम्, and कुल्लकवैश्वदेवम् ॥ The word kshullaka is derived thus कुं सति = कुल्लः to which the Diminutive क (V. 3. 7 3, &c) is added: and the word has udāta on the final.

३७७४ । उष्ट्रः सादिशाम्ययोः । ६ । २ । ४० ॥

उष्ट्रवादी । उष्ट्रवादी । उवेः ऋणि उष्ट्रश्च वायुदातः ।

3774. The word 'uṣṭra' retains its accent before 'sādi' and 'vāmi'.

Thus उष्ट्रवादी and उष्ट्रवादी ॥ The word उष्ट्र is derived from उष् by ऋन् affix (Up IV. 162) and has acute on the first (VI. 1. 197.)

३७७५ । गौः सादसादिसारथिषु । ६ । २ । ४१ ॥

गोसाधः । गोसाधः । गोसारथिः ॥

3775. The word *gō* retains its accent before 'sāda', 'sādi', and 'sārathi'.

Thus गोसाधः or गं सादयति = गोसाधः, गोः सादिः = गोसादिः, and गोसारथिः ॥ साद is formed from सद् with the affix चञ् and forms a Genitive compound (गोः सादः). Or from the causative verb सादयति, we get गोसाधः by adding ण्य (III. 9. 1) गोसादी is formed by ऋणि from the same causative root. The Kṛit-accent is debarred in the case of साद and सादिन्; the Samāsa-accent VI. 1. 223 in the case of सारथि ॥

३७७६ । कुडगार्हपतरिक्तगुर्वसूतजरत्यश्लीलदृढरूपा पारेवडवा तैतिलकद्रुः पयय-

कम्बसो दासीभाराणां च । ६ । २ । ४२ ॥

यदां यपाणां समाधानां दासीभारतेऽच पूर्वपदं प्रकृत्या । कुडगां गार्हपतं कुडगार्हपतम् । उग्रतयानां कुडः ।

* कुडेरिति वाच्यम् । कुडिगार्हपतम् । कुडिरायुदातः ।

रिक्तो गुडः रिक्तगुडः । रिक्तं विभावा (३६८६) इति रिक्तशब्द वायुदातः । असूता जग्ती असूतजरती । अश्लीला दृढरूपा अश्लीलदृढरूपा । अश्लीलशब्दे नञ्समासत्वादायुदातः । कीर्यस्या-
ति तत् कीर्यम् । विषुमादित्वात्मकपितृकादित्वात् सत्वम् । पारे वडवेव पारेवडवा । निपा-
तमादिकार्यं समासो विभावाः कुडः । पारशब्दो पुनादित्वात्तन्तीदातः । तैतिलानां कद्रुः । तैती-
मकद्रुः । तितिलिनीः पयः कान्ती येत्ववचनः । पयशब्दो यदन्तात्वादायुदातः । पययकम्बलः ।

‘+ संक्रायामिति वक्तव्यम् +’ अन्त्येन पश्चात्तच्छेपे कम्बले क्षमासाक्षीदातात्वमेव । इतिचदेतो समाले ‘कत्याः’ (२८३९) इत्येव स्वरो विहितः । दास्या भारो दासीभारः । देवपुतिः । वस्य तस्युद-
वस्य पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वमिष्यते न विज्ञेय वचनं विहितं स सर्वोऽपि दासीभारोऽपि वक्तव्यः ।
‘स राये सपुरन्धयाम्’ । पुरं शरीरं धियतेऽस्यामिति ‘कर्मवर्षाधिकारो च’ (३२७९) इति किप्रत्ययः ।
अनुवक्तव्यः । नक्षत्रवर्षास्याद्युदात्तः पुरश्चक्षः ॥

3776. The first member retains its accent in the following:—

1. Kuru-gârhapata, 2. Rikta-guru, 3. Asûta-jarati, 4. Asîlâ-dîḍḍha-rûpâ, 5. Pâre-vaḍavâ, 6. Taitila-kadrôḥ, 7. Panya-kam-balah, and Dâsi-bhâra &c.

The first seven words are compounds, the first two of these are exhibited without any case-ending, the remaining five are in Nom. Singular. Thus कुरु-गार्हपतम् (कुरुकां गार्हपत, Kuru is formed by क् suffix added to क Up. I. 24,) and has acute on the final.

Vart:—So also वैजिगार्हपतम्, the word Vriji has acute accent on the first.

So also रिक्तो गुहः=रिक्तं गुहः or रिक्तगुहः for rikta has acute either on the first or on the second (VI. 1. 208 S. 3696). So also अक्षता जरती=अक्षतजरती, अक्षीसादृ-
डपा=अक्षीस दृडरूपा ॥ Asûta and asîlâ being formed by नञ् particle have acute on the first: VI. 2. 2. That which has यो is called योस, the affix लच् being added by its belonging to Sidhmâdi class, and र changed to ल by its belonging to kapi-lakâdi class (VIII. 2. 18.) So also पारे वडवा, this is - पारेवडवे ॥ This is a samâsa with the force of वड, and there is irregularly no elision of the case-ending. It is not a compound under II. 1. 18, S. 672 The word पार belongs to Ghrîṭâdi class, and has acute on the final. तैत्तिवानां कद्रुः=तैत्तिवैकद्रुः, the son or pupil of Titilin is Taitila formed by लच् affix. पण्यकम्बलः, panya ends in लच् and has acute on the first (VI. 1. 213).

Vart:—वैद्यकम्बलः has acute on the first only when it is a name. Other wise in पश्चात्तच्छेपे कम्बले compound, the accent will be on the final by the general rule VI. 1. 223. The word पण्य being formed by लच् affix (III. 1. 101) is acutely accented on the first (VI. 1. 218). The word पण्यकम्बलः is a Name when it means the market-blanket; e. a blanket of a well known determinate size and fixed price, which is generally kept for sale by the blanket-sellers. But when the compound means a saleable blanket, it takes the samâsa accent (VI. 1. 223). If it be objected what is the use this Vartika, for the word पण्य being formed by a krîtya affix, will retain its accent in the Tatpurusha, by VI. 2. 2, we reply that the लच् used in VI. 2. 2 relates to pratipadokta krîtya compounds such as ordained by कृत्यनुयाय्या चक्रात्ता (II. 1. 68), while here the compound is by विशेषण-विशेष्येण (II. 1. 51) and is a general compound.

So also दास्याभारः=दासीभारः । The words belonging to Rikta-bhâra class are all those Tatpurusha compound words, not governed by any of the rules of accent, in which it is desired, that the first member should retain its accent As:—स राये स पुरन्धयाम् (Rig Veda I. 5. 3). The word पुरन्धयाम् means ‘स राये योयतेऽस्याम्’ । The affix is ङ, and the case-ending of ङ is retained as a Vaidic anomaly. The word पुरं is first acute by Phit II. 3.

३७७७ । चतुर्थी तदर्थे । ६ । २ । ४३ ॥

चतुर्थीतार्थे तत्तद्व्यञ्जितपरपदे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या । पूषाय दाह पूषदाह ॥

3777. A word in the Dative case as the first member retains its accent, when the second member expresses that which is suited to become the former.

Thus पूषदाह । The word पूष has acute on the first syllable, as it is formed by व (Up. III. 27) treated as a लिप् (Up. III. 26). This accent applies when the second member denoting the material is modified into the first by workmanship. The composition takes place by II. 1. 36.

३७७८ । अर्थे । ६ । २ । ४४ ॥

अर्थे परे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या । देवार्थम् ॥

3778. Before the 'artha', the first member in the Dative retains its accent.

Thus देवार्थम् ; देवता being formed by a लिप् affix (V. 4. 27) has acute on the middle.

३७७९ । क्ति च । ६ । २ । ४५ ॥

क्त्वान्ते परे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या । गोक्षितम् ॥

3779. The first member in the Dative case retains its accent before a Past Participle in 'kta.'

Thus गोक्षितम् । The compounding takes place by II. 1. 36.

३७८० । कर्मधारयेऽनिष्ठा । ६ । २ । ४६ ॥

क्त्वान्ते परे पूर्वमनिष्ठान्तं प्रकृत्या । येषिकताः । येषिषव्य आद्युपान्तः । पूगकताः । पूग-
व्यञ्ज्योऽन्तोदात्तः । 'कर्मधारये' किम् । येषया कृतं येषिकतम् । 'अनिष्ठा' किम् । कताःकतम् ॥

3780. Before a Past Participle in 'kta,' the first member, when it itself is not a Past Participle, retains its original accent in a Karmadhāraya compound.

This rule is confined to the Past Participles and the Nouns specifically mentioned in II. 1. 59, on the maxim of pratipadokta &c. Thus येषिकताः, पूगकताः । The word येषि has acute on the first as it is formed by the affix नि which is considered लिप् (Up. IV. 51). The word पूग is end-acute as it is formed by the affix नञ् (Up. I. 124). Why do we say 'in a Karmadhāraya compound' ? Observe येषो कृतं = येषिकतम् । Why do we say 'when it is a non-nishṭha word' ? Observe कताःकतम् । Here the compounding is by II. 1. 60.

३७८१ । अहीने द्वितीया । ६ । २ । ४७ ॥

अहीनवाचिनि कस्यश्चेत्त्वान्ते परे द्वितीयान्तं प्रकृत्या । कष्टयितः । वामगतः । कष्टयव्यो-
ऽन्तोदात्तः । वामयव्योऽन्तरेण । 'अहीने' किम् । कान्तारातीतः ॥

* चतुर्थी इति वाक्यम् * । नेह । सुकपात् । 'याव-' (३८०८) दत्तस्यापवादेऽपम् ॥

3781. Before a Past Participle in 'kta,' a word ending in the Accusative case retains its accent, when it does not mean a separation.

Thus कष्टं चिता, यौगमयः । कष्टं has acute on the end ; यौगमय has acute on the first, as it is formed by the क्त affix मय added to यज्, the final being replaced by चा (Up. I. 143). Why do we say 'when not meaning separation' ? Observe काम्यारातीतः, because one has taken himself beyond kāmāra.

Part :—This rule does not apply when the Past Participle has an upasarga attached : as सुखयार्तः, (VI. 4. 144). This is an exception to rule VI. 2. 144.

३७८२ । मृतीया कर्मणि । ६ । २ । ४८ ॥

कर्मकाचने कान्ते परे मृतीयान्तं प्रकृत्या । 'स्वीतासः' । वद्वहतः । मन्त्राराजहतः । वदो रगस्तः । 'कर्मणि' क्तिम् । रचेन यातो रचयातः ॥

3782. A word ending in an Instrumental case retains its accent before the Past Participle in 'kta,' when it has a Passive meaning.

Thus स्वीतासः = स्वया ऊताः रक्षिताः 'protected by thee,' वद्वहतः । मन्त्राराजहतः । वद is formed by रक् affix (Up II. 22) added to the causative रोदि ; मन्त्राराज is formed by the Samāsanta affix टक्, and has acute on the final. Why do we say 'when having a Passive signification' ? Observe रचेन यातः = रचयातः । The 'kta' is added to a verb of motion with an Active signification.

३७८३ । गतिरनन्तरः । ६ । २ । ४९ ॥

कर्माच्च कान्ते परेष्व्यवहितो गतिः प्रकृत्या । पुरोहितम् । 'अनन्तरः' क्तिम् । अभ्युद्यतः । कारकपूर्वपदस्य तु सति शिष्टस्यार्थादित्यत्र यच्च । दुरादागतः । चाच- (१८७८) इत्यस्यापवादः ॥

3783. A word called Gati (1. 4. 60) when standing immediately before a Participle in 'kta' having a Passive significance retains its accent.

Thus पुरोहितम् । The word पुरम् is end-acute, as it is formed by the affix क्ति added to पूर्व by 7. 3. 39. Here one of the following rules would have applied otherwise, namely, either (1) the Samās end-acute IV. 1. 223 (2) or the Indeclinable first member to retain its accent VI. 2. 2, (3) or the end-acute by VI. 2. 139 and 144. The present affix defeats all these. Why do we say 'immediately' ? Observe गतिरनन्तरः । Where the distant Gati word क्ति does not preserve its accent, but the immediately preceding Gati, अन्, does retain its accent, though it is not the first member of the compound word. Compare also VIII. 2. 70. But in दुराग + गतिः (agati being governed by this rule) we have दुरादागतः (II. 1. 39 and VI. 2. 2), where VI. 2. 144 has its scope though it had not its scope in क्ति + उद्वहतः = अभ्युद्यतः ।

NOTE :—In the former case the following maxim applies कर्माचने कान्ते परे स्वरिष्वपि प्रकृत्या । 'A Kṛit affix denotes whenever it is employed, a word-form which begins with that to which that Kṛit affix has been added, and which ends with the Kṛit

affix, but moreover should a Gati or a noun such as denotes a case-relation have been prefixed to that word-form, then the Kṛit affix must denote the same word-form together with the Gati or the noun which may have been prefixed to it.' In the second example, this maxim is not applied, because scope should be given to the word वचनम् in this aphorism. When the Participle has not a Passive significance, the rule does not apply because the word कर्त्रीणि is understood here also; as वचनः कर्तृ देवदत्तः । This sūtra debars VI. 2. 114.

३७८४ । तादौ च निरति हृत्यतौ । ६ । २ । ५० ॥

तकारादौ निमित्तमुद्बन्धश्चिह्ने कति परेऽनन्तरो गतिः प्रकल्प्य । 'अग्रेरायोः कृ-मस्य प्रभृती' ।
 'छाति' मे. । कल्प्यराश्याय । 'तायो' किम् । प्रकल्प्यः कः । 'निति' किम् । प्रगति । तुजनाः ।
 'यो' किम् । कायलाः ॥

3784. An immediately preceding Gati retains its original accent before (a word formed by), a Kṛit-affix beginning with *ḷ* which has indicative *n*, but not before *tu*.

Thus कृति रावेः वृत्तस्य प्रथिता (Big Veṇ. III. 19. 3) प्रकृता (with तुन प्रकृतम् (with तुन, प्रकृतिः (with तिन्). This sūtra debar's the Kṛit affix accent (VI. 2. 139). Why do we say 'before an affix beginning with त्' ? Observe प्रकृत्याकः formed with the affix कृतम् (III. 2. 155), and the Gati प्र, the accent being governed by VI. 2. 139. Why do we say 'which is तिन्' ? Observe प्रकृता formed by कृत् affix. When a Kṛit-affix takes the augment इद्, it does not lose its character of beginning with त् on the Vārtika कृतुपदेशो वा तादृशमिच्छम् । Thus प्रनित्ता, प्रनित्तुम् । Why do we say 'but not before तु' ? Observe चागतुः with the Upadh affix तुम् .

३०८५ । सर्वे वा तस्य युगपत् । ६ । ३ । ५१ ॥

तत्रैव वागन्तरं तद्वत् । अतिवागन्तरः । एकया युगपद्बोधनमर्थं कृतम् । 'अन्ते तु वा उ' ।
कृत्यस्वरूपस्य च ।

3785. An immediately preceding Gati retains its original accent before an Infinitive in *trii* (III, 4-14) but whereby simultaneously the final has the acute as well.

Thus, **उत्तमः** : All upasargia have acute on the first except 'abhi' which therefore has acute on the final. (Pit IV, 13) which declares **उत्तमः** **उत्तमः** **उत्तमः** : This debars **उत्तमः** accent (VI, 2, 139) and is an exception to the rule that in a single word, a single syllable only, has acute.

६७२६ । अविनाशोऽयसोऽवप्रत्यये । ६६२१५० ॥

[illegible]

3786: An immediately preceding Gati not ending in 'i' or 'u' retains its original accent before 'añch' when an affix having a 'v' follows.

Thus 'पराञ्चः' in 'ये पराञ्चवस्तान्' (Rig Veda I. 164. 19). The accent is acute and optionally svarita by VIII. 2. 6. Why do we say 'not ending in इ or उ'? Observe प्रत्यञ्चः, here by VI. 2. 139 the second member retains its original accent. Why do we say 'before an affix च'? Observe उदञ्चनः। When the nasal of 'añch' is elided, then rule VI. 1. 222 presents itself; but that rule is superseded when a Gati not ending in इ or उ precedes, because the present rule is subsequent. Thus पैराचः in अहि वृष्यवानि कणुहो पराचः (Rig Veda VI. 25. 3). In some texts, the reading is अञ्चतावप्रत्यये। The affix च, is like क्लिप्, &c., (VI. 1. 67).

३७८७ । न्यधी च । ६ । २ । ५३ ॥

वप्रत्ययान्तोऽश्वताविगन्तावपि न्यधी प्रकृत्या । न्यङ्कुतानः । 'उदात्तस्वरितयोर्वचः' (३६५७) इति अश्वतरेकारः स्वरितः । अथ्यह् ॥

3787. The Gatis 'ni' and 'adhi' however, retain their original accent before 'añch' followed by a 'v' affix.

Thus न्यङ् । The ञ् becomes svarita by VIII. 2. 4. S. 3637. So also, अथ्यह् ॥

३७८८ । ईषदन्त्यतरस्याम् । ६ । २ । ५४ ॥

ईषन्कहारः । ईषदित्यमन्तोदात्तः । ईषद्देव इत्यादौ क्तस्वर एव ॥

3788. The word 'īshat,' when first member of a compound, may optionally preserve its original accent.

Thus ईषत्कहारः or ईषत्कहारः । ईषत् has acute on the final. But in ईषत्मेदः &c., the Kṛit-accent will necessarily take place (VI. 2. 139); no option being allowed; because the compounds to which the present rule applies are, on the maxim of pratipadokta, those formed by ईषत् with non-Kṛit words under II. 2. 7.

३७८९ । हिरण्यपरिमाणं धने । ६ । २ । ५५ ॥

सुवर्णपरिमाणवाच पूर्वपदं वा प्रकृत्या धने । द्वे सुवर्णे परिमाणमस्येति द्विसुवर्णे । तदेव धनं द्विसुवर्णधनम् । अनुमीहावपि परत्वादिकल्प एव । 'हिरण्यम्' किम् । प्रत्ययधनम् । 'परिमाणम्' किम् । काञ्चनधनम् । 'धने' किम् । निष्कमात्रा ॥

3789. The first member, [denoting the quantity] of gold retains optionally its original accent, before the word धन ॥

Thus द्विसुवर्णधनम् or द्विसुवर्णधनम् । This is a Karmadhāraya compound द्विसुवर्णे परिमाणमस्य = द्विसुवर्णे, तदेव धनम् । It may also be treated as a Bahuvrīhi compound, then the accent will be of that compound, as द्विसुवर्णधनः or द्विसुवर्णधनेः । Why do we say 'gold'? Observe प्रत्ययधनम् । Why do we say 'quantity'? Observe काञ्चनधनम् । Why do we say 'धन' ? Observe निष्कमात्रा ॥

३७९० । प्रथमोऽचिरोपसंवसौ । ६ । २ । ५६ ॥

प्रथमशब्दो वा प्रकृत्याभिनवत्ये । प्रथमवैयाकरणः । अं प्रति व्याकरणसंभवे तु प्रकृतं कृत्यार्थः । प्रथमशब्दः प्रथमजनः । 'अचिर-' इति किम् । प्रथमो वैयाकरणः ॥

3790. The word 'prathama' when standing first in a compound, retains optionally its original accent, when meaning 'a novice.'

The word **प्रथमोपसंगति - अक्षिरोपसंगति** or **अभिनवत्वम्** । Thus **प्रथमोपेयाकरणः** or **प्रथमोपेयाकरणः** = **सं प्रतिव्याकरणमधेतुं प्रवृत्तः** 'one who has recently commenced to study Grammar.' The word **प्रथम** is derived from **प्रथ** by **अमच्** (Un V. 68) and by **वित्** accent the acute falls on the last. Why do we say 'when meaning a Novice?' Observe **प्रथमोपेयाकरणः** (पेयाकरणानामाद्यो मुख्यो वा यः सः) 'the first Grammarian or a Grammarian of the first rank.' It will *always* have acute on the final.

३७९१ । कतरकतमौ कर्मधारये । ६ । २ । ५७ ॥

वा प्रकृत्या । कतरकठः । कर्मधारयवृत्तमुनरायम् । इत्तु प्रतिपदोक्तत्वादेव सिद्धम् ॥

3791. The words **कतर** and **कतम्**, standing as the first member of a compound, retain optionally their original accent, in a **Karmadhāraya**.

Thus **कतरकठः** or **कतरकटः**, **कतमकठः** or **कतमकटः** । The word **Karmadhāraya** is used for the sake of the next sūtra, this sūtra could have done without it, as 'katara' and 'katama' by the maxim of pratipadokta, form only **Karmadhāraya** compound, by II. 1. 63.

३७९२ । आर्यो ब्राह्मणकुमारयोः । ६ । २ । ५८ ॥

आर्यकुमारः । **आर्यब्राह्मणः** । **आर्यो** यद्यदन्तत्वादन्तस्वरितः । 'आर्यः' किम् । परम-
ब्राह्मणः । 'ब्राह्मणादि—' इति किम् । **आर्यब्राह्मणः** । **कर्मधारय इत्येव ॥**

3792. The word 'ārya' optionally retains its original accent in a **Karmadhāraya**, before the words 'Brāhmaṇa' and 'kumāra.'

Thus **आर्यब्राह्मणः** or **आर्यब्राह्मणः**, **आर्यकुमारः** or **आर्यकुमारः** । The word **आर्य** is formed by **अणत्** affix and has svarita on the final. Why do we say 'Ārya' Observe **परमब्राह्मणः**, **परमकुमारः** । Why do we say before 'Brāhmaṇa' and 'Kumāra'? Observe **आर्यब्राह्मणः** । Why 'Karmadhāraya?' Observe **आर्यस्य ब्राह्मणः** = **आर्यब्राह्मणः** । According to the Accentuated Text the accent is **आर्य** (Pro. Böhlingk).

३७९३ । राजा च । ६ । २ । ५९ ॥

ब्राह्मणकुमारयोः परतो राजा वा प्रकृत्या कर्मधारये । **राजब्राह्मणः** । **राजकुमारः** । योग-
विभाग उक्तार्थः ॥

3793. The word 'rājan' retains optionally its accent before the words 'Brāhmaṇa' and 'Kumāra', in a **Karmadhāraya**.

Thus **राजब्राह्मणः** or **राजब्राह्मणः**, **राजकुमारः** or **राजकुमारः** । The word **राजन्** is formed by the affix **कणिच्** added to **राज्** (Un I. 156). But **राजो ब्राह्मणः** = **राज-
ब्राह्मणः** where the compound is not **Karmadhāraya**. The making of this a separate aphorism is for the sake of the subsequent sūtra into which the anuvṛtti of **राजन्** runs and not that of **आर्य** ॥

३७८४ । वडी प्रत्येनसि । ६ । २ । ६० ॥

वदन्तः राजा प्रत्येनसि परे वा वदन्ता राजप्रत्येनसि । 'वडी' किम् । वदन्तः व ।

3794. The word 'rājan' ending in the Genitive case, optionally retains its accent, before the word 'pratyepas.' *

The word राजन् and वदन्तरस्याङ् are understood here also. Thus राजः प्रत्येनाः or राजः प्रत्येनीः । प्रतिगतं यनः पापं वदन्-प्रत्येनसि । The sign of the Genitive is not elided by VI. 3. 21. When वदन्तो is not meant, we have, राजप्रत्येनसि or राजप्रत्येनीः । Why do we say 'ending in the Genitive'? Observe राजः वदन्तः प्रत्येनावच = राजप्रत्येनाः no option.

३७८५ । किं नित्यार्थि । ६ । २ । ६१ ॥

कान्ते, वदे किञ्चाच्च सम्राटे पूर्व व । प्रकृत्या । नित्यप्रवृत्तितः । 'कानाः' (६१०) इति द्वितीयात्मनोऽप्यङ् । नित्यप्रवृत्त्यन्तः काव्युदात्तः । इतिह इति चर्यादिसंस्कारेणान्तीवातः । 'नित्यार्थे' किम् । सुहुतं प्रवृत्तितः ॥

3795. A word having the sense of 'always' retains optionally its accent, before a Past Participle in 'kta.'

Thus नित्यप्रवृत्तितः or नित्यप्रवृत्तितः । These are Accusative compounda formed under Rule II. 1. 23. S. 690 ; नित्य- is formed by त्व्य affix, added to the upasarga क्ति (IV. 2. 104 Vāst) ; and has acute on the first, the upasarga retaining its accent, the affix being anudatta (II, 1. 4). इतिन as end-acute by VI. 2. 141. S. 3878. Why do we say 'when the first term means always'? Observe सुहुतं प्रवृत्तितः ॥

NOTE.—In the case of नित्यप्रवृत्तितः &c., the samāsa accent, VI. 1. 223 was first set aside by the Accusative Tatpurūsha accent, VI. 2. 2; this in its turn was set aside by the क्ति accent VI. 2. 141, which is again delarred by the present.

३७८६ । ग्रामः किलिपति । ६ । २ । ६२ ॥

ग्रामः प्रकृत्या । ग्रामवर्षितः । ग्राम्यप्रवृत्तितः काव्युदात्तः । 'ग्रामः' किम् । ग्रामवर्षितः । 'किलिपति' किम् । ग्रामवर्षितः ।

3796. The word 'grāma' when first member of a compound, optionally retains its accent, before a word denoting a 'professional man or artisan.'

Thus ग्रामवर्षितः or ग्रामवर्षितः, 'ग्रामवर्षितः or ग्रामवर्षितः । The word ग्राम was acute on the first as it is formed by the affix वर्षित्, (VI. 1. 141). Why do we say 'ग्रामः'? Observe ग्रामवर्षितः । Why do we say 'a slip, a professional workman'? Observe ग्रामवर्षितः ; where there is no option.

३७८७ । राजा च प्रवृत्तितः । ६ । २ । ६३ ॥

प्रवृत्तितः राजा च प्रवृत्तितः राजवर्षितः । प्रवृत्तितः । 'राजा' किम् । 'प्रवृत्तितः' । 'प्रवृत्तितः' किम् । राजवर्षितः । 'प्रवृत्तितः' किम् । राजवर्षितः ॥

3797. The word 'rājan' followed by a profession denoting noun, optionally retains its accent, when praise is to be expressed.

Tha. राजनाचितः or राजनाचितः, राजकुमारः or राजकुमारः. 'A royal barber &c. a skillful barber or one fit to serve the king even' &c. It may be either a Karmadhāraya or a Genitive compound. Why do we say 'राजम्'? Observe परनाचितः. Why do we say 'when denoting praise'? Observe राजनाचितः 'king's barber.' Why do we say 'a professional man'? Observe राजहस्ती 'a royal elephant.'

३७९८ । आदिउदात्तः । इ । २ । इ४ ॥

अधिकारीणम् ।

3798. In the following up to VI. 2. 91 inclusive, the phrase 'the first syllable in—(the word standing in the Nominative) has the acute,' is to be always supplied.

This is an adbhikāra aphorism. The first syllable of the पूर्वपद will get the acute in the following aphorisms. In short, the phrase 'ādirudāta' should be supplied to complete the sense of the subsequent śūtras. The word आदि 'the first syllable' is understood upto VI. 2. 91, the word उदात्त has longer stretch : it governs upto VI. 2. ३७९

३८९९ । सप्तमीहारिवौ धर्म्येऽक्षरे । इ । २ । इ५ ॥

सप्तम्यन्तं हारिवाचि च चासुदात्तं धर्म्ये परे । देवं यः स्वीकरोति स हारं त्युच्यते । धर्म्यं सप्तम्यन्तं देवम् । मुकुटेकार्वाणम् । हस्तेद्विपदिका । 'संज्ञायाम्' (७२१) इति सप्तमो-
सप्तमः । 'कार्वाणि च-' (६६८) इत्यनुम् । याज्ञिकारवः । वेवाकरणहस्ती । कृविदयमा-
चारी मुकुटादिषु कार्वाणवादि दातव्यं याज्ञिकादीनां स्वयमादिरिति । धर्म्ये- इति किम् । सप्तम्य-
रमः । 'सप्तम्ये' किम् । वाहवाहुरणम् । वाहवाया अयं वाहवः । तस्य बीजनिषेकादुत्तरकालं ग्रीर-
मुत्पत्य वलीयते तद्वारणमित्युच्यते । परेषां कर्तृत्वे हारिस्वरं जाध्यत इत्यक्षरं इति निवेद्येन
जाध्यते । तेन वाहवाहुरिति हारिस्वरः सिध्यति ॥

3799. The first member of a compound, if in the Locative case or denoting the name of the receiver of a tax, has acute on the first syllable, when the second member is a word denoting 'what is lawful,' but not when it is 'harāṇa.'

The word हारिण् means 'he who appropriates the dues or taxes': and धर्म्यम् means 'the due or tax which has been determined by the custom or usage of the country, town, sect or family, that which one is lawfully entitled to get.' The word धर्म्य is formed by ण्, under IV. 4. 91 and 92, and has the sense of both. Of Locative words we have the following examples:—मुकुटे-कार्वाणम्, हस्ते-द्विपदिका । These compounds are formed under II. 1. 44, S. 721 and the sign of the Locative is not elided by VI. 3. 9 and 10, S. 968. With the name of a due-receiver, इति we have the following:—यं वाहवः 'the horse which is the customary due of the sacrificer.' So also वेवाकरणहस्ती । In some places the established usage is to give a kārāshipana coin in a Mukuṭa &c. or to give a horse to a sacrificer &c. Why do we say 'what is lawful'? Observe सप्तम्यरमः । Why do we say 'but not before, हारणम्'? Observe वाहवाहुरणम् 'that which is given to a mare.' हारणम् is that customary food, which is given to a mare, after she has been

covered, in order to strengthen her. The word **सुरस** is a Kṛit-formed word, its exclusion here indicates that other Kṛit-formed words, however, are governed by this rule, when preceded by a **सुरा** denoting word; and thus this sūtra supersedes the Kṛit accent enjoined by VI. 2. 139, so far. Thus **साहस्यसुरा**: has acute on the first by this rule, the subsequent VI. 2. 139 not applying.

३८०० । युक्ते च । ६ । ३ । ६६ ॥

युक्तवाचिनि समासे पूर्वमाद्युदात्तम् । गोबल्लवः । 'कर्तव्ये तत्परो युक्तः' ॥

3800. The first member of a compound has 'acute on the first syllable, when the second member denotes that by whom the things denoted by the first are regulated or kept in order.

The word **युक्त** means 'he who is prompt in the discharge of his appointed duty' i. e. the person appointed to look after. Thus **गोबल्लवः** 'a cowherd looking after cow.'

३८०१ । गवाध्यायते । ६ । २ । ६७ ॥

गवाध्यायः ॥

3801. The acute is optionally on the first syllable when the word **अध्याय** follows.

Thus **गवाध्यायः** or **गवाध्यायः** 'a superintendent of cows'

३८०२ । पापं च शिल्पिनि । ६ । २ । ६८ ॥

पापनापितः । 'पापायके' (१३३) इति प्रतिपदोक्तस्यैव प्रथमात्पठ्यतीतिमासे च ॥

3802. The word 'pāpa' has optionally acute on the first syllable, when followed by a word denoting a professional man.

Thus **पापनापितः** or **पापनापितः** ॥ This rule applies to the pratipadokta samāsa of **पाप**, in the sense of censure, as taught in II. 1. 54. S. 733 when it is an appositional compound; and not when it forms a Genitive compound. Thus **पापस्यनापितः** = **पापनापितः** ॥

३८०३ । गोत्रान्ते वासिमाणववास्तवयोश्च ज्ञेये । ६ । २ । ६९ ॥

भार्याहीनसुतः । सुसुतापत्यस्य भार्याप्रधानतया ज्ञेयः । कर्त्तव्याही । कुमारीदायाः । श्रीदानवाणिनीयाः । कुमार्यादिनाभकारा ये दायाद्विभिः प्रोक्तानि वास्तव्यधीयन्ते ते यव क्षिप्यन्ते । भिक्षामाणवः । भिक्षां नारत्येष्टमिति माणवः । भयजानवः । भयेन जातव्यः संपद्यते । 'गोत्रादिषु' किम् । दायाद्योच्यते । 'ज्ञेये' किम् । परमब्राह्मणः ॥

3803 The first syllable of the first member of a compound has the acute accent before a Patronymic name or a scholar-name, as well as before 'Māpava' and 'Brāhmapa,' when a reproach is meant.

Thus **भार्याहीनसुतः** 'a descendant of Susruta, under the petticoat government of his wife.' The compounding takes place by the analogy of **जाकवाचिः** । The

above is an example of a Gotra word. Now with scholar names, कुमारीदासाः 'the pupils of Dakṣha, for the sake of marriage i. e. who study the work of Dakṣha or make themselves the pupils of Dakṣha, for the sake of girls,' and श्रीदत्तवाङ्मनीषाः &c. मित्रासायनः = मित्रांलप्ये इमिति सायनो भवति । मैत्रकात्मनः 'he who being a Brāhmaṇa by birth, acts like a Brāhmaṇa not willingly, but through fear of punishment.' वैरभयेन ब्राह्मणः संपद्यते । The compounding is by II. 1. 4 where no other rule applies. Why do we say 'when followed by a Gotra word?' Observe दासीकोविधः । Why do we say 'when reproach is meant?' Observe परमब्राह्मणः ॥

३८०४ । मधुनि मैरेये । इ । २ । ३० ॥

मधुविशेषो मैरेयः । मधुमैरेयः । मधुविकारस्य तस्य मध्यङ्गम् । 'मधुनि' किम् । परम मैरेयः । 'मैरेये' किम् । पुष्पासवः ॥

3804. The first syllable of the word preceding 'Maireya' gets the acute, when it denotes the ingredient of the same.

Thus मधुमैरेयः 'the maireya prepared from honey.' Why do we say when denoting 'an ingredient'? Observe परममैरेयः ॥ Why do we say 'before मैरेयः?' Observe पुष्पासवः ॥

३८०५ । भक्षाय्यास्तदर्थेषु । इ । २ । ३१ ॥

भक्षयम् । भिक्षांशः । भाजीकांशः । भिक्षादयोऽन्वयविशेषाः । 'भक्षाय्या' किम् । समाश्रयालयः । समशनं समाश्रय इति क्रियामाश्रमुच्यते । 'तदर्थेषु' किम् । भिक्षाप्रियः । वसुधैवकुटुम्बकम् । अत्र पूर्वपदमन्तीकृतम् ॥

3805. A word denoting food, gets the acute on the first syllable, when standing before a word which denotes a repository suited to contain that.

Thus भक्षयः, भोजीकांशः, । The words like भिक्षा, भक्ष &c. are names of food. Why do we say 'when denoting the name of food'? Observe समाश्रयालयः dining halls, (the word समाश्रय = समशनं is the name of an 'action' and not of a 'substance'). Why do we say 'tadartheshu suited to contain that'? Observe भिक्षाप्रियः, which is Bahuvrīhi and the first member gets acute on the final.

३८०६ । गोविद्यालसिंहसैन्यवेपथुयमाने । इ । २ । ३२ ॥

धान्यमयः । गोविद्यालः । वृषविहः । सन्तुल्येयः । धान्यं गौरिवेति विशदः । व्याघ्रादिः गजाकृत्या वृषवैदितं धान्यं धान्यमयमन्तेनेत्यते । 'उपमाने' किम् । परमसिंहः ॥

3806. A word denoting the object of comparison gets the acute on the first syllable when standing before गो, विद्याल, सिंह, and सैन्यम् ॥

Thus धान्यमयः = धान्यं गौरिव । The compounding takes place by II. 1. 56 the words गो &c. being considered to belong to Vyāghrādi class, which is an Akṛitigana. The meaning of the compound must be given according to usage and appropriateness. Thus धान्यमयः means गजाकृत्यावस्थितं धान्यं । So also गोविद्यालः.

ईति हिंसाः, ईत्तुहेत्यत्रः । Why do we say 'when denoting the object of comparison' ? Observe परमहिंसः ॥

३८०७ । अके जीविकार्थे । इ । २ । ७३ ॥

अकप्रत्ययान्त उत्तरपदे जीविकार्थवाचिनि समासे पूर्वपदमाद्युदात्तम् । दन्तलेखकः । यस्य दन्तलेखनेन जीविका । 'नित्यं क्रीड-' (७१९) इति समासः । 'अके' किम् । रमणीयकर्ता । 'जीविकार्थे' किम् । बहुभक्तिकां मे धारयति ॥

3807. The first member of a compound has the acute on the first syllable, when the second-member is a word ending in the affix 'aka,' and the compound expresses a calling by which one gets his living.

Thus दन्तलेखकः = दन्तलेखेन यस्य जीविका । The compounding takes place by II. 2. 17. S. 711. Why do we say when meaning 'means of living' ? Observe बहुभक्तिकां मे धारयति । All affixes which ultimately become अक by taking substitutes, are called अक affixes. Thus गृध्र, पुन, &c. are अक affixes (VII. 1. 1). Why do we say 'ending in the affix अक' ? Observe रमणीयकर्ता । Here the compounding takes place by II. 2. 17, and the affix लृच् is added in the sense of sport and not of livelihood.

३८०८ । प्राचां क्रीडायाम् । इ । २ । ७४ ॥

प्रादेशवाचिनां या क्रीडा तद्वाचिनि समासे अकप्रत्ययान्ते परे पूर्वमाद्युदात्तं स्यात् । उदात्तकपुष्पभञ्जिका । 'संज्ञायाम्' (३२८६) इति गृध्र । 'प्राचाम्' किम् । जीवपुत्रप्रचायिका । वृषमुदीचां क्रीडा । 'क्रीडायाम्' किम् । तत्र पुष्पप्रचायिका । पर्याये गृध्र ॥

3808 A compound the second member of which is a word ending in अक affix, and which denotes the sport of the Eastern people, gets the acute accent on the first syllable.

Thus उद्गालकपुष्पभञ्जिका । These are formed by गृध्र affix (III. 3. 109. S. 3286,) and the compounding takes place by II. 2. 17. S. 711. Why do we say 'of the Eastern Folk' ? Observe जीवपुत्रप्रचायिका, which is a sport of 'the Northern People. Why do we say 'when denoting a sport' ? Observe तदपुष्पप्रचायिका 'thy' turn for &c.' which is formed by गृध्र (III. 3. 111) and denotes 'rotation or turn.'

३८०९ । अणि नियुक्ते । इ । २ । ७५ ॥

अण्यन्ते परे नियुक्तवाचिनि समासे पूर्वमाद्युदात्तम् । कर्मधारः । 'नियुक्ते' किम् । काण्ड लावः ॥

3809. A compound, the second member of which is a word ending in the Kṛit-affix अण and which denotes a functionary, gets the acute on the first syllable.

Thus कर्मधारः । Why do we say when meaning 'a functionary' ? Observe काण्डलावः ॥

३८१० । शिल्पिनि चाऽङ्गजः । ६ । २ । ७६ ॥

शिल्पिवाचिनि समासेऽप्यन्ते परे पूर्वमाद्युदात्तं च चेदङ्गजः परो न भवति । तन्नुवाचः । 'शिल्पिनि' किम् । कायडलाचः । 'अङ्गजः' किम् । कुम्भकारः ॥

3810. And when such a compound ending in अण् affix denotes the name of a professional man, but not when the second term is कार (derived from ङ्ग), the acute is on the first syllable of the first word.

Here also the second term ends in अण् affix. Thus तन्नुवाचः । Why do we say when denoting 'a work-man or professional person' ? Observe कायडलाचः । Why do we say 'but not when the affix अण् comes after क' ? Observe कुम्भकारः ॥

३८११ । संज्ञायां च । ६ । २ । ७७ ॥

अप्यन्ते परे । तन्नुवाचो नाम कमिः । 'अङ्गजः' इत्येव । रथकारो नाम ब्राह्मणः ॥

3811. Also when such an upapada compound ending in अण् affix denotes a Name, the acute falls on the first syllable ; but not when the second term is कार ॥

Thus तन्नुवाचः, 'a kind of insect, spider.' But not so अण् with क ; as रथकारः 'the name of a Brāhmaṇa caste.'

३८१२ । गोतन्तियसं पाले । ६ । २ । ७८ ॥

गोपालः । तन्तिपालः । यवपीलः । अनियुक्तार्थं योगः । 'गो' इति किम् । वत्सपालः । 'पाले' इति किम् । गोरक्षः ॥

3812. The words गो, तन्ति and यव get the acute on the first syllable when followed by पाल ॥

Thus गोपालः, तन्तिपालः, यवपालः । The word तन्ति is the rope with which calves are tied. (तनु विस्तारे + तिच्) . This applies to words not denoting a functionary, which would be governed by VI. 2. 75. S. 3809. Why do we say गो &c. ? Observe वत्सपालः । Why do we say 'followed by पाल' ? Observe गोरक्षः ॥

३८१३ । णिनि । ६ । २ । ७९ ॥

पुष्पहारो ॥

3813. A compound ending in the Kṛit-affix णिनि (इन्) has the acute on the first syllable of the first member.

Thus पुष्पहारिन् ॥

३८१४ । उपमानं शब्दार्थप्रकृतावेव । ६ । २ । ८० ॥

उपमानवाचि पूर्वपदं शिष्यन्ते परमाद्युदात्तम् । उष्ट्रकोची । ध्वाङ्गरावी । उपमानपक्ष-मस्य पूर्वयोगस्य च विषयविभागार्थम् । 'शब्दार्थप्रकृती' किम् । वृक्षवल्ली । 'प्रकृतियक्षयम्' किम् । प्रकृतिरेव यत्रोपसर्गनिरपेक्षा शब्दार्था तत्रैव यत्रा स्यात् । इह मा भूत् । गर्दभोद्धारो ॥

3814. When the first member of a compound expresses that with which resemblance is denoted, then it has acute on the first

syllable, before a word formed by **यिनि** affix, only then, when such latter word is a radical without any preposition, and means 'giving out a definite sound like so and so.'

The word **उपमान** means the object with which something is likened : **व्यञ्ज्य** means 'expressing a sound'; **प्रकृति** means 'root, without any preposition.' Thus **उद्भक्तोयिन्, ध्वङ्कारादिन्** । The word **उपमान** shows the scope of this sūtra as distinguished from the last. So that; when the first term is an **उपमान** word, the preceding sūtra will not apply, though the second member may be a **यिनि** formed word.

When the second term is not a word denoting sound, the rule will not apply. At **वृकतविन्**, which retains *kṛit* accent (VI. 2. 139).

Why do we say 'a radical word without any preposition'? Observe **गङ्गा भोक्षारिन्** । Here the second term radically (i. e., *chārin*) does not denote sound, but it is with the help of the Preposition **उत्** that it means sound. The force of **एष** is that the **उपमान** words are restricted. Such words get acute on the first syllable *only then*, when the second member is a radical sound name.

३८१५ । युक्तारोहोदयश्च । ६ । २ । ८१ ॥

आद्युदात्ताः । युक्तारोहो । आगतयोधो । क्षीरद्वोता ॥

3815. The compounds *yuktārohin* &c, have acute on the first syllable.

Thus 1 युक्तारोहो, 2 आगतरोहो, 3 आगतयोधो, 4 आगतवज्रको, 5 आगतनन्दी, 6 आगतनन्दी, 7 आगतप्रहारी । These are formed by **यिनि** affix, and are illustrations of Rule VI. 2. 79. Some say, these declare a restrictive rule with regard to the first and second members of these terms. Thus **रोहिन्** &c. must be preceded by **युक्त** &c. and **युक्त** &c. followed by **रोहिन्** &c. to make VI. 2. 79 applicable. Thus **व्यञ्ज्यरोहिन्** though ending in **यिनि** does not take acute on the first, so **युक्ताध्यादिन्** । 8 आगतमत्स्या or मत्स्यः, 9 क्षीरद्वोता, 10 भिनिमर्ता । The last two are Genitive compounds under Rule II. 2. 9. 11 दामनोयुक्, 12 वैनविराजः, 13 वैनविराजः, 14 वैनविराजः, 15 वैनविराजः, 16 वैनविराजः, 17 वैनविराजः । All these are genitive compounds. 17. वैनविराजः=यकः यितः पादोदयः । This is a Bahuvrīhi of three terms. The word **यक-यितः** is a *Taddhitārtha Samāsa* (II. 1. 51), and being a *Tatpuruṣa*, required acute on the final, as the *Tatpuruṣa* accent is stronger. This declares acute on the first. Moreover by VI. 2. 29, this word **यकयितः** would have acute on the first as it is a *Dvigu* ending in a simple vowel. But the very fact that this word is enumerated here, shows that other *Dvigu* compounds in **यिनि** are not governed by VI. 2. 29, therefore **वैनविराजः** has acute on 'ति' । The enumeration of the **यकयितः** further proves by implication that the (**यकयितः** वाक्येन) वाक्येन निमित्त (स्वरजलीयस्य) accent for the application of which a *Uda* is present is stronger (See *Mahābhāṣya* II. 1. 1). The class of compounds known as *पौनोदमित* &c, (II. 1. 48) also belongs to this class.

1 युक्तारोहो, 2 आगतरोहो, 3 आगतयोधो, 4 आगतवज्रको, 5 आगतनन्दी (आगतनन्दी), 6 आगतप्रहारी, 7 आगतमत्स्यः (आगतमत्स्या), 8 क्षीरद्वोता, 9 भिनिमर्ता, 10 दामनोयुक्

11 अक्षचिरातः 12 गर्गचिरातः, 13 व्युष्टचिरातः, 14 गवपादः (गवपादः), 15 यक्षतिपात्, 16 पाक्षसमितादवपञ्च (पाक्षसमितादवपञ्च), 17 समपादः ॥

३८१६ । दीर्घकायसुवाङ्गवटजे । ६ । २ । ८२ ॥

कुटीरः । काचकः । तुषजः । भाष्ट्रजः । वटजः ॥

3816. When the first member is a word ending in a long vowel, or is 'kāśa,' tusha, 'bhrāshṭra' or vaṭa, and is followed by 'ja' the acute falls on the first syllable.

Thus कुटीरः, काचकः, तुषजः, भाष्ट्रजः, वटजः । These are formed by the affix added to जम् (III. 2. 97).

३८१७ । अन्त्यात्पूर्वेऽङ्गवटः । ६ । २ । ८३ ॥

अङ्गवटः पूर्वस्यान्त्यात्पूर्वपदमुदात्तं जे उत्तरपदे । उपसरजः । आमलकीजः । 'अङ्गवटः' किम् । दग्धजानि सुयानि ॥

3817 In a word consisting of more than two syllables, followed by ja, the acute falls on the syllable before the last.

Thus उपसरजः, आमलकीजः, and अङ्गवटः (though the last two words have upadās ending in a long vowel, the accent is governed by this sūtra and not the last). Why do we say "a Polysyllabic first member"? Observe दग्धजानि सुयानि ॥

३८१८ । ग्रामेऽनिवसन्तः । ६ । २ । ८४ ॥

ग्रामे परे पूर्वपदमुदात्तम् । तद्धोचिवसद्वाचि न । मल्लग्रामः । ग्रामशब्दोऽत्र समूहावाची देवग्रामः । देवस्थानिकः । 'अनिवसन्तः' किम् । दाक्षिग्रामः । दाक्षिनिवसः ॥

3818. Before 'grāma' the first syllable of the first member has acute, when thereby inhabitants are not meant.

Thus देवस्थानिकः । Here ग्राम is equal to समूह 'an assembly'. देवग्रामः=देवस्थानिकः । Why do we say 'when not meaning inhabitants'. Observe दाक्षिग्रामः, a village inhabited by the descendants of Dakṣha'.

३८१९ । शोवादिषु च । ६ । २ । ८५ ॥

दाक्षिजोषः । दाक्षिकटः । दाक्षिकूटः ॥

3819. The first member has acute on the first syllable when followed by *ghosha* &c.

Thus दीक्षिकोषः, दीक्षिकटः, दीक्षिपल्लवः, दीक्षिकदरी, दाक्षिपल्लवः, दीक्षिपिङ्गवः, दाक्षिपिङ्गवः, दाक्षिमाता, दाक्षिपञ्चा, दाक्षिमाता, or (रक्षः or ग्रामः), दाक्षिशिखी, दाक्षिपञ्चकः, दाक्षिमात्मनी, कुन्दवृक्षम्, आचमसुनिः, दाक्षिपुञ्चा, दाक्षिकूटः ॥

Of the above, those which denote places of habitation, there the first members though denoting inhabitants get the acute accent. Some do not read the anuvritti of अनिवसन्तः in this aphorism, others however read it.

1 शोष, 2 कट (पट), 3 पल्लव (पञ्चल). 4 वृक्ष, 5 बदरी (वटर). 6 पिङ्गव, 7 पिङ्गव, 8 माता, 9 पञ्चा (रक्षः), 10 माता (ग्रामः), 11 कूट, 12 मात्मनी, 13 अचमस्य, 14 वृक्ष, 15, शिखी, 16 सुनि, 17 पुञ्चा (अचमस्य; पुञ्चा) ॥

३८२० । छात्र्यादयः शालायाम् । ६ । २ । ८६ ॥

छात्रिशाला । व्याडिशाला । यदापि शालान्तः समासो नपुंसकलिङ्गे भवति तदापि 'तत्पुंसे शालायां नपुंसके' (३८५७) इत्येतस्मात्पूर्व विप्रतिषेधेनायमेव स्वरः । छात्रिशालम् ॥

3820. The words 'chhâtri' &c, get acute on the first syllable when followed by the word 'śālā.'

Thus छात्रिशाला, येँलिशाला, भौविडिशाला ॥

Where the Tatpurusha compound ending in शाला becomes Neuter, by the option allowed in II. 4. 25; there also in the case of these words, the acute falls on the first syllable of the first term; thus superseding VI. 2. 123. S. 3857 which specifically applies to Neuter Tatpurushas. Thus छात्रिशालम्, येँलिशालम् ॥

1 छात्रि, 2 येँलि (यॅलि), 3 भागिड, 4 व्याडि, 5 बाकगिड, 6 चाडि, 7 नामि (नामि) ॥

३८२१ । प्रस्थेऽशुद्धमकर्षादीनाम् । ६ । २ । ८७ ॥

प्रस्थशब्द उत्तरपदे कर्षादिवर्जितमशुद्धं पूर्वपदमायुदात्तं स्यात् । इन्द्रप्रस्थः । 'कटुकम् किम् । दाक्षिप्रस्थः । 'मकर्षादीनाम्' इति किम् । कर्कप्रस्थः । मकरोप्रस्थः ॥

3821. The first member, which has not a Vṛiddhi in the first syllable, or which is not 'karkī.' &c, gets the acute on the first syllable before 'prastha.'

Thus इन्द्रप्रस्थः । But not in दाक्षिप्रस्थः, which has Vṛiddhi in the first syllable; nor also in कर्कप्रस्थः, मघीप्रस्थः &c.

1 कर्की, 2 मघी (मघी), 3 मकरी, 4 कर्कन्त् (कर्कन्त्), 5 शमी, 6 करी, 7 कन्दुन (कटुक), 8 कवल (कुवल; कूरल), 9 बढरै (बढर) ॥

३८२२ । मालादीनां च । ६ । २ । ८८ ॥

वृद्धार्थमिदम् । मालाप्रस्थः । शोणाप्रस्थः ॥

3822. The first syllable of 'mālā' &c, gets the acute when 'prastha' follows.

Thus मालाप्रस्थः, शोलाप्रस्थः ॥ This sūtra applies even though the first syllables are Vṛiddhi vowels. In the word शक and शोणा the letters श and णी are treated as Vṛiddhi (I. 1. 75).

1 माला, 2 शाला, 3 शोणा (शोण), 4 दावा, 5 बावा, 6 चामा, 7 काङ्गो, 8 शक, 9 काम, 10 शोणा ॥

३८२३ । ममहन्वन् नगरं ऽनुदीषाम् । ६ । २ । ८९ ॥

नगरं परे महन्वन्वर्जितं पूर्वमायुदात्तं स्यात् । अनुदीषां च । ममहन्वन् । 'मम-' इति किम् । ममानगरम् । नवनगरम् । 'अनुदीषाम्, किम् । कार्तिनगरम् ॥

3823. The first member has acute on the first syllable before the word *nagara* but not when it is the word *mahat*, or *nava*, nor when it refers to a city in the lands of the Northern People.

Thus ममानगरम् । But not in ममानगरम् and नवनगरम्. Why do we say 'but not of Northern People'? Observe नुन्दीनगरम् कार्तिनगरम् ॥

३८२४ । अर्मे चावणी द्वयच्चय्य । ६ । २ । ८० ॥

अर्मे परे द्वयच्चय्यपूर्वमवर्णान्तमाद्युदात्तम् । गुणार्मेम् । वृद्धार्मेम् । 'अवर्णम्' किम् । वृद्धार्मेम् । 'द्वयच्चय्य' किम् । कयिञ्जलार्मेम् । अमहचवमित्येव । महार्मेम् । नवार्मेम् ॥

3824. A word of two or three syllables ending in 'a' or 'ā' (with the exception of 'mahā' and 'nava'), standing before the word 'arma' has acute on the first syllable.

Thus गुणार्मेम्, वृद्धार्मेम् । Why do we say 'ending in अ (long or short)' ? Observe वृद्धार्मेम् । Why do we say 'consisting of two or three syllables' ? Observe कयिञ्जलार्मेम् । The words महा and नव are to be read here also. The rule therefore does not apply to महार्मेम्, and नवार्मेम् ॥

३८२५ । न भूताधिकसंजीवमद्राश्मकञ्जलम् । ६ । २ । ८१ ॥

अर्मे परे नैतान्याद्युदात्तानि । भूतार्मेम् । अधिकार्मेम् । संजीवार्मेम् । मद्राश्मयवृणं संचात-
वियदीतार्मेम् । मद्रार्मेम् । अश्मार्मेम् । मद्राश्मर्मेम् । कञ्जलार्मेम् ॥

'+ आद्युदात्तप्रकरणे द्विवेदाद्यादीनां ह्यन्त्युपसंख्यानम् +' । 'द्विवे'दाद्याय द्वाभुवे" ॥

3825. The following words do not get acute on the first syllable, when standing before 'arma' viz. भूत, अधिक, संजीव, मद्र, अश्मन्, and कञ्जल ॥

Thus भूतार्मेम्, अधिकार्मेम्, संजीवार्मेम्, मद्रार्मेम्, अश्मार्मेम्, मद्राश्मार्मेम् (because the sūtra shows the compounding of those words in madrásman) कञ्जलार्मेम् । All these compounds have acute on the final by VI. 1. 223.

Var.:—In the Vedas the words द्विवेदाद्य &c., have acute on the first syllable. Thus द्विवेदाद्याय द्वाभुवे (Rig Veda IV. 30. 20).

३८२६ । अन्तः । ६ । २ । ८२ ॥

अधिकारोऽयम् । प्रागुत्तरपदादियवृणाय ॥

3826. In the following sūtras up to VI. 2. 110 inclusive, is to be supplied the phrase 'the last syllable in a word standing in the Nominative case has the acute.'

This is an adbhikāra aphorism. In the succeeding sūtras, the last syllable of the first member of a compound gets the acute accent. Thus in the next sūtra the word सर्व gets acute on the final. This adbhikāra extends up to VI. 2. 110. inclusive.

३८२७ । सर्वे गुणकात्सर्ज्ये । ६ । २ । ८३ ॥

सर्वश्चक्षः पूर्वपदमनोदात्तम् । सर्वश्चेतः । सर्वमज्ञानम् । 'सर्वम्' किम् । परमश्चेतः । आश्रय-
कात्प्राया परमस्य चेतस्येति । गुणकात्सर्ज्ये वर्तते । 'गुण-' इति किम् । सर्वसौवर्णः । 'कात्सर्ज्य' किम् । सर्वेषां चेततरः सर्वश्चेतः ॥

3827. The acute is on the final of the word 'sarva,' standing as first member before an attributive word, in the sense of 'whole, through and through.'

Thus सर्वं ज्येतः सर्वम् ज्ञान् ॥

Why do we say सर्वं ? Observe परमज्येतः, here the attribute of ज्येत pervades through and through the object referred to, but the accent is not on the final of परम् ॥

Why do we say 'attributive word' ? Observe सर्वं सोपार्जः, 'golden', सर्व-दण्डतः 'silvery', which do not denote any attribute in their original state but modification. In fact it is not गुणकात् इत्यत्र here at all, but a विकारकात् इत्यत्र ॥

Why do we use the word 'Kārtsnya or complete pervasion.' Observe सर्वं वा-ज्येततः = सर्वज्येतः here the compounding takes place by the elision of the affix तस्य denoting comparison, and as it shows only comparative, not absolute, whiteness, the rule does not apply. Moreover, in this example, the 'kārtsnya' is not that of 'guṇa' but of 'guṇi', not of the 'attribute', but of the 'substance'.

इदं २ । संज्ञायां गिरिनिकाययोः । ६ । २ । ८४ ॥

यतयोः परतः पूर्वमन्तोदात्तम् । अञ्जनगिरिः । मीरिङनिकायः । 'संज्ञायाम्' किम् । परम-गिरिः । ब्राह्मणनिकायः ॥

3828. The last syllable of the first member before *giri* and *nikāya* has the acute, when the compound is a Name.

Thus अञ्जनगिरिः । The finals of añjana is lengthened by VI. 3. 117. मीरिङ-निकायः । Why do we say 'when it is a Name' ? Observe परमगिरिः, ब्राह्मण-कार्यः ॥

इदं २८ । कुमारी वयसि । ६ । २ । ८५ ॥

पूर्वपदमन्तोदात्तम् । वृद्धकुमारी । कुमारीशब्दः पुंसां संज्ञायां प्रयोगमात्रं प्रवृत्तिनिमित्तं सुपादाय प्रयुक्तो वृद्धादिभिः समानाधिकरणः । तच्च वय इत्युपपत्ते न कुमारत्वमेव । 'वयसि' किम् । परमकुमारो ॥

3829. The last syllable of the first member gets the acute when the word 'kumārī' follows, the compound denoting age.

Thus वृद्धकुमारी 'an old maid'. The compounding is by II. 1. 57. The word वृद्धा becomes masculine by VI. 3. 42 in the example.

Q. The word कुमारी was formed by स्त्रीप् by IV. 1. 20 in denoting the prime of youth, how can this word be now applied to denote old age by being coupled with वृद्धा ; it is a contradiction in terms. Ans. The word कुमारी has two senses ; one denoting 'a young maiden' and second 'unmarried virgin'. It is in the latter sense, that the attribute वृद्धा is applied. Why do we say 'when the compound denotes age' ? Observe परमकुमारी ॥

इदं ३० । उदकेऽनेवले । ६ । २ । ८६ ॥

अनेवले मितं तद्वाचिन् समाने उदके परे पूर्वमन्तोदात्तम् । मुदीदण्डम् । कदरे कनेऽत्र वकादेवः । 'स्वरितोऽनुदात्ते पदानौ' (१६५६) इति पक्षे स्वरितः । 'अनेवले' किम् । मीतीदण्डम् ॥

3830. Before the word *udaka*, when the compound denotes a mixture, the last syllable of the first member has the acute.

Thus गुं'दोदकम् or गु'दोदकम् । When we have already made the उ acute by this rule, then the svarita accent may result optionally, by the combination of the acute अ of guda and the subsequent grave उ of उदक, by rule VIII. 2. 6. S. 3659. The word जलेवत् means mixture. When mixture is not meant, this rule does not apply. As अतोदकम् ॥

३८३१ । द्विगौ कृती । इ । २ । ९७ । ॥

द्विगोबुतरपदे कृतुवाचिनि समासे पूर्वमन्तोदात्तम् । गर्गचिरात्तः । 'द्विगौ' किम् । अतिरात्तः । 'कृती' किम् । जिल्वद्योमस्य सप्तरात्रो जिल्वसप्तरात्तः ॥

3831. Before a Dvigu, when the compound denotes a sacrifice, the last syllable of the first member has the acute.

Thus गर्ग'चिरात्तः = गर्गाक्षां चिरात्तः Why do we say 'before a Dvigu compound' ? Observe अतिरात्तः (शक्तिमतिक्रान्त इति प्रादिसमासः) which being formed by the Samasanta affix कच् (V. 4. 87) has acute on the final (VI. 1. 163). Why do we say 'when denoting a sacrifice' ? Observe जिल्वसप्तरात्तः = जिल्वद्योमस्य सप्तरात्तः ॥

३८३२ । सभायां नपुंसके । इ । २ । ९८ ॥

सभायां परतो नपुंसकत्वित्ते समासे पूर्वमन्तोदात्तम् । गोपालसभम् । स्त्रीसभम् । 'सभा' याम् । ब्राह्मणसेनम् । 'नपुंसके' किम् । राजसभा । प्रतिपदोक्तनपुंसकपदव्याचष्टे । रमणीयसभम् । ज्ञातयकुलम् ॥

3832. Before the word sabhā when it is exhibited as Neuter the first member of the compound gets acute on the last syllable.

Thus गोपाल'सभम्, स्त्री'सभम् ॥

Why do we say 'before सभा' ? Observe ब्राह्मणसेनम् ॥

Why do we say 'when in the Neuter' ? Observe राजसभा ॥

The word सभा becomes Neuter under rules II. 4. 23-24 : therefore when the word सभा does not become Neuter under those rules, then by the maxim of Pratipadokta &c : the accent does not fall on the final of the preceding term, as, रमणीयसभम्, here the word सभा is neuter not by the force of any particular rule, but because the thing designated (जमिषेय) is neuter.

३८३३ । पुरे प्राच्याम् । इ । २ । ९९ ॥

देवदत्तपुरम् । नाब्दीपुरम् । 'प्राच्याम्' किम् । द्विपपुरम् ॥

3833. Before the word *पुरम्*, when the compound denotes a city of the Eastern People, the final of the first member has the acute.

Thus देवदत्त'पुरम्, नाब्दि'पुरम्, नाब्दि'पुरम् । Why do we say of the Eastern people' ? Observe द्विपपुरम् ॥

३८३४ । चरिष्टगौडपूर्वे च । इ । २ । १०० ॥

पुरे चरिष्टगौडपूर्वे समासे पूर्वमन्तोदात्तम् । चरिष्टपुरम् । गौडपुरम् । 'पूर्व' पदव्यं किम् । चरिष्टाणि यथा स्वात् । चरिष्टाक्षितपुरम् । गौडभूतपुरम् ॥

3834. When the words 'arishṭa' and 'gāuḍa' stand first, the first member has the acute on the final before the word 'pura.'

Thus अरिष्टपुरम्, गौडपुरम् । By the force of the word पूर्व in the aphorism, we can apply the rule to अरिष्टपुरम्, गौडपुरम् ॥

३८३५ । न हास्तिनफलकमार्देयाः । ६ । २ । १०१ ॥

पुरे परे नेतान्यन्तोदात्तानि । हास्तिनपुरम् । फलकपुरम् । मार्देयपुरम् । मूदेरपत्यमिति शुभादिस्थात् ठक् ॥

3835. But when the word 'hāstina', 'phalaka' and 'mārdeya' precede 'pura' the acute does not fall on their final.

This is an exception to VI. 2. 99. Thus हास्तिनपुरम्, फलकपुरम्, मार्देयपुरम्. The son of महु is मार्देय formed by ठक्, the word belonging to Śubrādi class. The उ is elided by VI. 4. 147.

३८३६ । कुसूलकूपकुम्भशालं विले । ६ । २ । १०२ ॥

शतान्यन्तोदात्तानि विले परे । कुसूलविलम् । कूपविलम् । कुम्भविलम् । शालविलम् । 'कूसूलादि' किम् । सर्वविलम् । 'विल' इति किम् । कुसूलस्वामी ॥

3836. The words कुसूल, कूप, कुम्भ, and शाला have the acute on the last syllable before the word 'bila.'

Thus कुसूलविलम्, कूपविलम्, कुम्भविलम्, शालविलम् । But not so in विलविलम् । Why do we say 'before विल' ? Observe कुसूलस्वामी ॥

३८३७ । दिक्शब्दा ग्रामजनपदोद्धानद्यानराटेषु । ६ । २ । १०३ ॥

दिक्शब्दा अन्तोदात्ता भवन्त्येषु । पूर्वेषु ग्रामग्रामी । जनपदः । पूर्वेषु ग्रामजालाः । आख्यानम् । पूर्वेषु यायातम् । पूर्वेषु आनराटम् । शब्दयुक्त्या कालवाचित्दिक्शब्दस्य परिग्रहार्थम् ॥

3837. Words expressing direction (in space or time) have acute on the last syllable, when followed by a word denoting a village, or a country or a narrative, and before the word 'chāna rāta.'

Thus पूर्वेषु ग्रामग्रामी or पूर्व (VIII. 2. 6). The compounding takes place by II. 1. 50. अपरकण्ठम् सिका ॥

Country name—पूर्वेषु पञ्चाङ्गाः । These are Karmadhāraya compounds (II. 1. 58).

Story name :—पूर्वेषु यायातम् । So also पूर्वेषु आनराटम् । The employment of the term शब्द in the aphorism shows that time-denoting दिक् words as in पूर्वेषु यायातम् should also be included.

३८३८ । आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासिनि । ६ । २ । १०४ ॥

आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासिनि परे दिक्शब्दा अन्तोदात्ता भवन्ति । पूर्वेषु आचार्याः । 'आचार्य' इति किम् । पूर्वान्तेवासिनी । 'अन्तेवासिनि' किम् । पूर्वेषु आचार्याः ॥

3838. The direction denoting words have acute on the final.

before the names of scholars, when such names are derived from those of their teachers.

Thus पूर्वपाणिनीयाः । Compare VI. 2. 36. Why do we say 'when derived from the names of their Teachers' ? Observe पूर्वार्त्तिवासी । Why do we say 'Scholar-names' ? Observe पूर्वपाणिनीयं शास्त्रम् । (पाणिनीयं शास्त्रम् पूर्वं विरन्तः नम्) ॥

३८३९ । उत्तरपदवृद्धौ सर्वं च । इ । २ । १०५ ॥

उत्तरपदस्येत्यधिकृत्य या वृद्धिर्विहितता तद्वत्पुनरपदे परे सर्वशब्दो दिक्छन्दाश्चान्तो दाता भवन्ति । सर्वपाञ्चालकः । अपरपाञ्चालकः । 'अधिकार' गृह्यं किम् । सर्वमासः सर्वकारकः ॥

3839: Words denoting direction and the word 'sarva' have acute on the final, before a word which takes Vṛiddhi in the first syllable of the second term by VII. 3. 12 and 13.

By the sūtra उत्तरपदस्य VII. 3. 10, 12, the Vṛiddhi of the Uttarapada is ordained when the Taddhita affixes having इ, ए, or क, follow, the Pūrvapada being सु, सर्व and सर्वे. The word उत्तरपदवृद्धिः therefore, means that word which takes Vṛiddhi, under the rule relating to uttarapada, i. e., under rule VII. 3. 12 and 13. Thus अपरपाञ्चालकः, सर्वपाञ्चालकः । These are formed by लुङ् affix (IV. 2. 125)

Why do we say 'which takes Vṛiddhi in the second term under VII. 3. 12 and 13' ? Had the word उत्तरपदवृद्धिः अधिकृत्य not been used by us in explaining the sūtra, then the sūtra, would have run thus वृद्धौ सर्वं च, and would have applied to cases like सर्वमासः, सर्वकारकः where मासः and कारकः are Vṛiddhi words not by virtue of VII. 3. 12.

३८४० । बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायाम् । इ । २ । १०६ ॥

बहुव्रीहौ विश्वशब्दः पूर्वपदभूतः संज्ञायामन्तीदानः स्यात् । पूर्वपदप्रकृतिस्वरणं प्राप्य व्याप्युदानस्यापवादः । 'विश्वं कर्मा विश्वदेवः' । 'आविश्वदेव' सत्पत्तिम् । 'बहुव्रीहौ' किम् । विश्वे च ते देवाश्च विश्वे देवाः । 'संज्ञायाम्' किम् । विश्वदेवः । प्राग्व्ययीभावद्वयमुदीर्यधिकारः ॥

3840: The word 'visva' has acute on the final, being first member in a Bahuvrīhi when it is a Name.

This is an exception to VI. 2. 1 by which the first member in a Bahuvrīhi would have retained its original accent. Thus:—विश्वकर्मा विश्वदेवः (Rig Veda VIII. 98. 2). आविश्वदेव सत्पत्तिम् ॥

Why do we say in a Bahuvrīhi compound ? Observe विश्वे च देवाः = विश्वे देवाः ॥

Why do we say when a name? Observe विश्वदेवा अस्य = विश्वदेवः । But विश्वामित्रः and विश्वामित्रः have acute on the final as they are governed by the subsequent rule VI. 2. 165 which supersedes this. The word Bahuvrīhi governs the succeeding sūtras up to VI. 2. 120 inclusive.

३८४१ । उदराश्वेषु । ६ । २ । १०७ ॥

संज्ञायामिति वर्तते । चटोदरः । हयश्चः । श्वेषुः ॥

3841. The first member in a Bahuvrīhi, before the words 'udara', 'asva' and 'ishu' gets acute on the final syllable, when the compound denotes a Name.

Thus चटोदरः, हयश्चः, and श्वेषुः । This sūtra is also an exception to VI. 2. 1 by which the first term would have retained its original accent. The word चटोदर has acute on the first by Phit II. 7. The word श्वेषु is also first acute as formed by इन् (Up IV. 118). The word मत्त is end-acute by V. 2. 38. Its mention here appears redundant.

३८४२ । क्षेपे । ६ । २ । १०८ ॥

उदराश्वेषु पूर्वमन्तोदात्तं त्रिषु चो निन्दायाम् । चटोदरः । कटुकाश्वः । चलाचलेषुः अनुदर इत्यत्र नञ्मुभ्याम्- (३६०६) इति भवति प्रतिषेधेन ॥

3842. A word before 'udar', 'asva' and 'ishu' in a Bahuvrīhi gets acute on the final, when reproach is meant.

Thus चटोदरः, कटुकाश्वः, चलाचलेषुः । The word चट is formed by अट् (III. 1. 134) and has acute on the final, and so it would have retained this accent by VI. 2. 1, even without this sūtra. The word कटुक being formed by कन् (V. 3. 75) has acute on the first. In this and the last sūtra, all the acutes may optionally be changed into svarita by VIII. 2. 6. But अनुदरः and मूदरः have acute on the final by VI. 2. 172, S. 3906 which being a subsequent sūtra, supersedes this present, so far as अन् and मु are concerned.

३८४३ । नदी बन्धुनि । ६ । २ । १०९ ॥

बन्धुशब्दे परे नद्यन्तं पूर्वमन्तोदात्तं बन्धुव्रीहौ । गार्गीबन्धुः । 'नदी' किम् । बन्धुबन्धुः बन्धुशब्द आत्मुदात्तः । 'बन्धुनि' किम् । गार्गीप्रियः ॥

3843. In a Bahuvrīhi compound, having the word 'bandhu' as its second member, the first member ending in the Feminine affix 'ī' ('nadi' word) has the acute on its final syllable.

Thus गार्गीबन्धुः । The word गार्गी is formed by adding ङीप् (IV. 1. 16) to गार्ग्य ending in ष् (IV. 1. 105), and therefore, it is first acute. By VI. 2. 1 this accent would have been retained, but for the present sūtra.

Why do we say 'a Nadi (Feminine in-ī) word' ? Observe बन्धुबन्धुः, the word बन्धु has acute on the first syllable as it is formed by बन्धिन् (Up IV. 146) and it retains that accent (VI. 2. 1).

Why do we say 'before बन्धु' ? Observe गार्गीप्रियः ॥

३८४४ । निष्ठापसर्गपूर्वमन्यतरस्याम् । ६ । २ । ११० ॥

निष्ठान्तं पूर्वपदमन्तोदात्तं वा । प्रथैतपादः । 'निष्ठा' किम् । अनेकानुक्तः । 'उपसर्गपूर्वम्' किम् । शुक्लमुक्तः ॥

3844. In a Bahuvrīhi compound, a Participle in 'kta' preceded by a preposition, standing as the first member of the compound, has optionally acute on the last syllable.

Thus प्रधोर्त्तपादः or प्रधोतपादः (VI. 2. 169).

Why do we say 'a Nishṭhā' ? Observe प्रसेवकमुखः which is acute in the middle by the kṛit accent being retained after प्र (VI. 2. 139).

Why do we say 'preceded by a preposition' ? Observe युक्तमुखः which has acute on the first by VI. 1. 206.

५३४५ । उत्तरपदादिः । ६ । २ । १११ ॥

उत्तरपदाधिकार आगदान्तम् । आद्यधिकारस्तु 'प्रकृत्या भगान्तम्' (३८७६) इत्यवधिकः ॥

3845. In the following sūtras, up to VI. 2. 136 inclusive, should always be supplied the phrase 'the first syllable of the second member has the acute.'

This is an adhikāra aphorism and the word उत्तरपद exerts its influence up to the end of the chapter, while the word आदि has scope up to VI. 2. 187 exclusive.

५३४६ । कर्णो वर्णलक्षणात् । ६ । २ । ११२ ॥

वर्णवाचिनो लक्षणवाचिनश्च परः कर्णशब्द आद्युदात्तो बहुव्रीहौ । शुक्कर्णः । शंकुर्कर्णः 'कर्ण' किम् । प्रवतपादः । 'वर्णलक्षणात्' किम् । शोभनकर्णः ॥

3846. In a Bahuvrīhi compound, the word 'karna' standing as second member, has acute on the first syllable, when it is preceded by a word denoting color or mark.

Thus with color we have शुक्कर्णः and with mark-name, we have शङ्कुर्कर्णः the lengthening of शङ्कु takes place by VI. 3. 115. The marks of 'soythe,' 'arrow' &c., are made on the ears of cattle to mark and distinguish them. It is such a 'mark' which is meant here.

Why do we say कर्ण ? Observe प्रवतपादः, कूटशृङ्गः here प्रवत being formed by वत् (II. 1. 134) is end-acute, and कूट being formed by क (III. 1. 135) is also end-acute and these accents are retained in the compound.

Why do we say 'when preceded by a word denoting color or mark' ? Observe शोभनकर्णः where शोभन being formed by युच् (III. 2. 149) is end-acute and this accent is retained (VI. 2. 1).

५३४७ । संज्ञोपम्ययोश्च । ६ । २ । ११३ ॥

कर्ण आद्युदात्तः । शङ्किकर्णः । शोपम्ये । गोकर्णः ॥

3847. In a Bahuvrīhi, the second member 'karna' has acute on the first syllable, when the compound denotes a Name or a Resemblance.

Thus शङ्किकर्णः, is a Name : गोकर्णः, denotes resemblance i. e., 'persons having ears like a cow.'

३८४८ । कण्ठपृष्ठयीवाजङ्घ्यं च । ६ २ । ११४ ॥

संज्ञोपम्योक्तबुद्धीक्षी । श्रितिकण्ठः । कायडपृष्ठः । सुपीयः । नाडीजङ्घ्यः । शेषपश्ये । कण्ठः । गोपृष्ठः । अश्वयीयः । गोजङ्घ्यः ॥

3848. In a Bahuvrihi expressing a Name or comparison, the second member कण्ठ, पृष्ठ, यीवा and जङ्घ्या have acute on the first syllable.

Thus Name : श्रितिकण्ठः । Comparison अश्वयीयः । Name कायडपृष्ठः । Resemblance गोपृष्ठः । Name सुपीयः । Resemblance अश्वयीयः । Name नाडी-जङ्घ्यः । Resemblance गोजङ्घ्यः ॥

The sūtra कण्ठपृष्ठयीवाजङ्घ्यं is in Neuter gender, and जङ्घ्या is shortened, as it is a Samāhāra Dvandva. In the case of सुपीय, the accent would have fallen on the final व by VI. 2. 172, this ordains acute on यी ॥

३८४९ । शृङ्गमवस्थायां च । ६ २ । ११५ ॥

शृङ्गशब्दोऽवस्थायां संज्ञोपम्योक्तवायुदातो बहुव्रीहिः । उदगतशृङ्गः । दृ, यङ्गुलशृङ्गः । अत्र शृङ्गोदगमनाविक्रान्ति गवा देवयोगिविशेषोऽवस्था । संज्ञायाम् । अव्ययशृङ्गः । उपमायाम् । मेघशृङ्गः । अवस्था-’ इति किम् । स्थूलशृङ्गः ॥

3849 In a Bahuvrihi denoting age, (as well as a Name or a Resemblance), the second member ‘śrīṅga’ gets acute on the first syllable.

Thus उदगतशृङ्गः, दृ, यङ्गुलशृङ्गः । Here the word शृङ्ग denotes the particular age of the cattle at which the horns come out, or become one inch long. Name : अव्ययशृङ्गः । Comparison : मेघशृङ्गः । Why do we say when denoting ‘age &c’ स्थूलशृङ्गः ॥

३८५० । नञो जरमरमित्रमृताः । ६ २ । ११६ ॥

नञः परासते आद्युदाता बहुव्रीहिः । ‘ता मे जरातुजरम्’ । अमरम् । ‘अमित्रमर्दय’ । ‘अतो देवेष्वमृतम्’ । ‘नञः’ किम् । ब्राह्मणमित्रः । ‘न-’ इति किम् । अश्वनुः ।

3850. After a Negative Particle, in a Bahuvrihi, the acute falls on the first syllable of जर, मर, मित्र and मृत ॥

Thus अजरः, अमरः, अमित्रः and अमृतः । Why do we say after a Negative Particle ? Observe ब्राह्मणमित्रः । Why do we say ‘जर &c.’ Observe अश्वनुः when the final gets the acute by VI. 2. 172.

३८५१ । सोमनसी अलोमोषसी ॥ ६ २ । ११७ ॥

सोःपरं सोमोषसी वर्जित्वा मन्तमन्तं आद्युदात्तं स्यात् । ‘ननुभ्याम्’ (३८०६) इत्यस्या एवादः । सु’ कर्मणः सुबलः । ‘स नो’ वक्षदनिमानः सुबलम् । ज्ञिवा य सुभ्यः सु’ मर्माः सुवर्णाः । सुपेशंसुस्वरति । ‘सोः’ किम् । कृतकर्मा । ‘अनसी’ किम् । न राज्ञी । ‘अलोमोषसी’ किम् । सुलोमः सुषाः । कवि तु परस्यात् ‘कवि पूर्वम्’ (३८०९) इति श्रवति । सुकर्मणः । ‘सु सोमोषसी’ ॥

3851. After the adjective *su* in a Bahuvrihi, a stem ending in *man* and *as* with the exception of *loman* and *ushas* has acute on the first syllable.

Thus सुकर्मकः सुकः (Rig Veda IV. 2. 17). सु नो वक्षदनिमानः सुकक्षा (Rig Veda VI. 22. 7). शिवा पशुभ्यः सुमनाः सुवर्षा (Rig Veda X. 85. 44). सु पेयसक-
रति (Rig Veda II. 35. 1). सुर्वर्मन्, सुर्वर्मन्, सुर्वचिमन्, सुर्वयस्, सुर्वयस्, सुर्वोत्स, 30
also सुर्वन् and सुर्वन् from the root वृश् and च्श्म with the affix क्तिप्. The final
स् is changed to द् by VIII. 2. 72. But this substitution is considered asidhha
for the purposes of accent, and these words are taken as if still ending in क्स्. Why
do we say 'after सु ?' Observe क्तकर्मन्, क्तवयस्. Why do we say 'en-
ding in मन् and क्स् ?' Observe सुराजन् and सुतक्षन् formed by the affix कनिन् (Up.
I. 156), and the accent is on ज्ञ and त्, but with सु, the accent is thrown on the
final by VI. 2. 172 §. 3906. Why do we say with the exception of सोमन् and
उक्षन् ? Observe सुतोर्मन् and सुर्वस् (VI. 2. 127). The following maxim applies
here : कनिनस्मन् पञ्चान्यवर्धता चान्येकेन च तदन्तावधिं प्रयोजयन्ति 'whenever कन्, or इन्
or क्स्, or मन्, when they are employed in Grammar, denote by I. 1. 72, some-
thing that ends with कन् or इन् or क्स्, or मन्, there (कन्, इन्, क्स्, and मन्) re-
present these combinations of letters, both in so far as they possess and also in
so far as they are void of, a meaning.' Therefore the मन् and क्स्, void of mean-
ing are also included here. Thus धर्मन् is formed by मन् (Up. I. 140), but कर्मन् is
is formed by र्मन् (Up. IV. 145), and प्रथिमन् is formed by र्थमिन् affix (V. 1.
122) in which मन् is only a part. Similarly यश्म is formed by यश्मन् (Up. IV.
191), and so also जोतस् (Up. IV. 202) ; but in सुर्वस्, (सुर्वस्, from च्श्म, with the
affix क्तिप् III. 2. 76) the rule applies also, though क्स् is here part of the root.
But when the samâhuta affix कप् is added (V. 4. 154), then the accent falls on
the syllable immediately preceding कप्, for there the subsequent Rule VI. 2. 173
§. 3907 supersedes the present rule. Thus सुकर्मकः, सुर्वोत्सकः ॥

३८५२ । क्त्वाद्यश्च । ६ । २ । ११८ ॥

सोः पर आद्युदात्तः स्युः । 'साम्राज्याय सु कर्तुः' । 'सु प्रतीकः' । 'सु हव्यः' । 'सु प्रतूतिं
मने हवम्' ।

3852. After *su* in a Bahuvrīhi, the acute falls on the first
syllable of *kratu* &c.

Thus साम्राज्याय सुकर्तुः (Rig Veda I. 25. 10) सुहव्यः, सुप्रतीकः । सुप्रतूतिमनेहवम्
(Rig Veda I. 40. 4).

३८५३ । आद्युदात्तं द्वयच्छन्दसि । ६ । २ । ११९ ॥

यदाद्युदात्तं द्वयच्छन्दसोत्तरं बहुव्रीह्याद्युदात्तम् । 'अथा स्वभाः' । 'सु रथा' 'आतिथिभ्यो'
निस्तरणावरयावाद्युदात्तो । 'आद्युदात्तम्' किम् । 'यासु ब्राह्मः' । 'द्वयश्च' किम् । सु-गुरोस्तु
हिरण्यः । हिरण्यश्च द्वयश्च ॥

3853. In a Bahuvrīhi compound, in the Chhandas, a word
of two syllables with acute on the first syllable, when preceded by
su, gets acute on the first syllable.

In other words, such a word retains its accent. Thus :—अथास्वभाः सु रथा' 'आतिथिभ्यो'
(Rig Veda VIII. 68. 16). Here स्वभाः and सु रथाः have acute on अ and
र, which they had originally also, for अश्नु and रथ are formed by क्तिन् (Up. I. 151)
and क्श्चन् (Up. II. 2) respectively and have the निष् accent (VI. 1. 197).

Why do we say 'having acute on the first syllable' ? Observe **सुहृदि** (Rig. II. 32. 7). Here **सुहृ** has acute on the final (Up. I. 27 formed by उ affix and has the accent of the affix III. 1. 3).

Why do we say 'having two syllables' ? Observe **सुगुरुहृत्, सुहृदिरयः** (Rig Veda I. 125. 2). This sūtra is an exception to VI. 2. 172.

३८५४ । वीरिणीया च । ६ । २ । १२० ॥

सोः परी **सुहृदी** इन्द्रस्याद्युदात्तो । 'सु वीरेण रुचिणा' । 'सु वीरेण्य गोम'तः' । वीरे-
शब्दो यत्प्रत्ययान्तः । तत्र 'यतोऽनाद्य' (३७०९) इत्याद्युदात्तत्वं नेति वीरेण्यत्वं ज्ञापकम् । तत्र
हि सति पूर्वेष्वेव सिद्धं स्यात् ॥

3854. In a Bahuvrīhi compound in the Chhandas, after 'su' the words 'vīra' and 'vriya' have acute on the first syllable.

Thus **सु वीरेण रुचिणा** (Rig Veda X. 122. 3). So also **सु वीरेण्य गोम'तः** (Rig Veda VIII. 95. 4). The word **वीरे** is formed by यत् affix and by VI. 1. 213, S. 3701 it would have acute on the first. But its enumeration in this sūtra shows that Rule VI. 1. 213, does not apply to **वीरे**. The word **वीरे** has svarita on the final in the Chhandas, by Phit IV. 9. In the classical literature it is ādyudatta.

३८५५ । कुलतीरतूलमूलशालासममध्ययीभावे । ६ । २ । १२१ ॥

उपकुलम् । उपतीरम् । उपतूलम् । उपमूलम् । उपशालम् । उपासम् । सुवमम् । निवः
मम् । तिष्ठ दुर्भतिष्येति । 'कुलादि' यद्यर्थः किम् । उपकुलम् । 'मध्ययीभावे' किम् । परम
कुलम् ॥

3855. In an Aavyayibhāva compound, the following second terms have acute on their first syllable : **कुल, तीर, तूल, मूल, शाला, आस** and **सम** ॥

Thus **उपकुलम्, उपतीरम्, उपतूलम्, उपमूलम्, उपशालम्, सुवमम्, निवःमम्** । These last four are to be found in Tishṭhadgu class of compounds (II. 1. 17)

Why do we say 'कुल &c.' ? Observe **उपकुलम्** ॥

Why do we say 'in an Aavyayibhāva compound' ? Observe **परमकुलम्, उतमकुलम्** । After the prepositions परि, प्रति, उप and अव, the words **कुल** &c. would have become accentless by VI. 2. 33, the present sūtra supersedes VI. 2. 33, and we have accent on **कुल** &c. and not on the Prepositions.

३८५६ । कंसमन्थशूर्पपाय्यकायहं द्विगो । ६ । १ । १२२ ॥

द्विकंसः । द्विमन्थः । द्विशूर्पः । द्विपाय्यः । द्विकायहः । 'द्विगो' किम् । परमकंसः ॥

3856. In a Dvigu Compound the following second members get acute on their first syllable : — **कंस, मन्थ, शूर्प, पाय्य** and **कायह** ॥

Thus **द्विकंसः**, (द्वार्थां कंसार्थां क्रीतः the affix द्विटन् V. 1. 35 is elided by V. 1. 28) **द्विमन्थः**, (the affix ठन् V. 1. 19 is elided by V. 1. 28) **द्विशूर्पः**, (the affix शूर्प V. 1. 26 is elided) **द्विपाय्यः, द्विकायहः** । Why do we say in a Dvigu ? Observe **परमकंसः** ॥

३८५७ । तत्पुरुषे शालायां नपुंसके । इ । २ । १२३ ॥

शालाशब्दान्ते तत्पुरुषे नपुंसकलिङ्गे उत्तरपदमाद्युदात्तम् । ब्राह्मणशालम् । 'तत्पुरुषे-
किम् । दुर्धर्षात् ब्राह्मणकुलम् । 'शालायां' किम् । ब्राह्मणशाला ॥

3857. The word 'śālā' at the end of a Tatpurusha compound when exhibited in the Neuter, has acute on the first syllable.

Thus ब्राह्मणशालम् । The compound becomes Neuter by II. 4. 25.

Why do we say 'in a Tatpurusha' ? Observe दुर्धर्षात् ब्राह्मणकुलम् which is a Bahuvrīhi compound and therefore the first member retains its accent (VI. 2. 1,) and as the first member is a Nishṭhā word, it has acute on the final.

Why do we say 'the word शाला ?' Observe ब्राह्मणशालम् ॥

Why do we say 'in the Neuter' ? Observe ब्राह्मणशाला । Compare VI. 2. 86.

३८५८ । कन्था च । इ । २ । १२४ ॥

तत्पुरुषे नपुंसकलिङ्गे कन्थाशब्दे उत्तरपदमाद्युदात्तम् । शीघ्रमिकथम् । आह्वरकथम् ।
'नपुंसके' किम् । दाक्षिकन्था ॥

3858. In a Neuter Tatpurusha ending in 'kanthā' the acute falls on the first syllable of the second member.

Thus शीघ्रमिकथम्, आह्वरकथम् । The word शीघ्रमिः denotes the descendant of शुभ्रमः (शोभनः शमेन यस्य) आह्वर is formed by the preposition आ with the verb वृश् and the affix क (III. 1. 136) The compound is Neuter by II. 4. 20. These are Genitive compounds. When the word is not Neuter we have दाक्षिकन्था ॥

३८५९ । आदिरिचिहृयादीनाम् । इ । २ । १२५ ॥

कन्थान्ते तत्पुरुषे नपुंसकलिङ्गे चिहृयादीनामानिबदातः । चिहृयकथम् । मन्दकथम् ।
आदिरिति वर्तमाने पुनपेक्षया पूर्व पदस्याद्युदात्तार्थम् ॥

3859. In a Neuter Tatpurushā ending in 'kanthā' the first syllable of 'phihana' &c. have the acute.

As चिहृयकथम्, मन्दकथम्, मन्दुरकथम् । The repetition of the word आदि if this sūtra, though its anuvṛitti was present, indicates that the first syllable on the first member gets the acute. The word चिहृय is derived from the root चिनाति with क्तिप्, which gives चित् and हृन् is formed by adding क्त्वं (III. 1. 134) to चित् । चित्+हृन् = चिहृय the elision of त् is irregular.

३८६० । चेलखेटकटुककाण्डं गद्गोयाम् । इ । २ । १२६ ॥

खेनादीन्युत्तरपदान्माद्युदात्तानि । पुनर्खेलम् । नगरखेटम् । दधिकटुकम् । प्रजाकाण्डम् ।
आदिशत्रुशब्देन पुनर्वादी गं गर्हा । व्याघ्रदित्वात्प्रमासः । 'गर्हायाम्' किम् । परमचेलम् ॥

3860. The words चेल, खेट, कटुक and काण्ड at the end of a Tatpurusha have acute on the first syllable, when a reproach is meant.

Thus पुनर्खेलम्, नगरखेटम्, (खेट इति दृष्टानाम्, तद्वन् दुर्बल) दधिकटुकम् (कटुकम्
काटु) प्रजाकाण्डम् । The reproach is denoted of the sons &c. by comparing them to चेल &c. The analysis will be पुनर्खेलमिति . . . चेलवत् तुच्छम्, and the compounding

takes place under II. 1. 56: the Vyaghrādi class being an akṛtigāṇa. When reproach is not meant, we have परमचोरम् ॥

३८६१ । चोरसूपमानम् । इ । २ । १२७ ॥

वस्त्रं चोरमित्थं वस्त्रचोरम् । कम्बलचोरम् । 'उपमानम्' किम् । परमचोरम् ॥

3861. The word 'chira' at the end of a Tatpuruṣa, has acute on the first syllable, when something is compared with it.

Thus वस्त्रम्, चोरमित्थं=वस्त्रचोरम्, कम्बलचोरम् । Why do we say 'when comparison is meant?' Observe परमचोरम् ॥

३८६२ । पलसूपशाकं मिश्रे । इ । २ । १२८ ॥

यत्पलसम् । यत्सूपः । यत्शाकम् । 'अन्वेष्य मिश्रीकरणम्' (३८७) इति समासः । 'मिश्रे' किम् । परमपलसम् ॥

3862. In a Tatpuruṣa ending in पल, सूप and शाक the acute falls on the first syllable of these, when the compound denotes a food mixed or seasoned with something.

Thus यत्पलसम्, यत्सूपः, यत्शाकम् = यत्तेन मिश्रं पलसं &c. The compounding takes place by II. 1. 35, S. 697. Why do we say 'when meaning mixed or seasoned?' Observe परमपलसम् ॥

३८६३ । कूलसूदस्थलकर्षाः संज्ञायाम् । इ । २ । १२९ ॥

काम्युदात्तास्तत्पुञ्जे । दाक्षिकूलम् । शण्डिहसूदम् । दाण्डायनस्थलम् । दाक्षिकर्षः । ग्राम-संज्ञा यताः । 'संज्ञायाम्' किम् । परमकूलम् ॥

3863. The words कूल, सूद, स्थल and कर्ष have acute on their first syllable, when at the end of a Tatpuruṣa denoting a Name-

Thus दाक्षिकूलम् शण्डिहसूदम्, दाण्डायनस्थलम्, दाक्षिकर्षः । All these are names of villages. When not a name we have परमकूलम् ॥

३८६४ । कर्मधारये राज्यम् । इ । २ । १३० ॥

कर्मधारयवर्जिते तत्पुञ्जे राज्यमुत्तरपदमाद्युदात्तम् । ब्राह्मणराज्यम् । 'कर्म-' इति किम् । परमराज्यम् ॥

'+चेलराज्यादिस्वरादव्ययस्वरः पूर्वविप्रतिषेधेन+' । कुचेलम् । कुराज्यम् ।

3864. The word 'rājyam' has acute on the first syllable, when at the end of a Tatpuruṣa compound, which is not a Karmadhāraya.

Thus ब्राह्मणराज्यम् । In a Karmadhāraya we have परमराज्यम्

Part:—The accent taught in VI. 2. 126 to 130 S. 3860 to 3864 is superseded by the accent of the Indeclinable taught in VI. 2. 2, though that rule stands first and this subsequent'. As कुचेलम्, कुराज्यम्.

३८६५ । जग्याद्यद्यत् । इ । २ । १३१ ॥

जगुं न जग्यः । जासुदेवजग्यः । जगमधारय इत्येव । परमजग्यः । जासुदेविदिगाजगमर्षः ॥

3865. At the end of a non-Karmadhāraya Tatpurusha compound, the words *vargya* &c. have acute on the first syllable.

Thus चर्कुर्नर्वर्णेः, जासुदेवपुत्रः । In a Karmadhāraya we have परमज्योतिः । The words चर्कुः &c. are no where exhibited as such; the primitive words चर्क, पुन, गच्छ &c. sub-division of विभक्तिः (IV. 3. 54) are here referred to, as ending with यत् affix.

३८६६ । पुत्रः पुम्भ्यः । ६ । २ । १३२ ॥

पुत्रस्येभ्यः परः पुत्रस्य जासुदातस्तपुः । दाशकिपुत्रः । माहिषपुत्रः । 'पुत्रः' किम् । कीर्तितमातुनः । 'पुम्भ्यः' किम् । दाशोपुत्रः ॥

3866. The word *putra* coming after a Masculine noun in a Tatpurusha has acute on the first syllable.

Thus दाशकिपुत्रः, माहिषपुत्रः । Why do we say 'a पुत्र' ? Observe कीर्तितमातुनः । Why do we say 'after a masculine word' ? Observe दाशोपुत्रः ॥

३८६७ । माचार्यराजर्त्विक्संयुक्तज्ञात्याख्येभ्यः । ६ । २ । १३३ ॥

यभ्यः पुत्रोः नाम्नुदातः । आचार्यपुत्रोऽप्यर्थायां तद्विधेयायां च यद्वयम् । आचार्यपुत्रः उपाध्यायपुत्रः । आकटायनपुत्रः । राजपुत्रः । ईश्वरपुत्रः । नन्दपुत्रः । अत्विपुत्रः । याज्ञकपुत्रः । होतृपुत्रः । संयुक्ताः संज्ञस्थिनः । श्वाकपुत्रः । ज्ञातव्ये मातापितृसंज्ञस्थेन ज्ञान्यताः । ज्ञातिपुत्रः भ्रातृपुत्रः ॥

3867. The word *putra* has not acute on the first syllable when preceded by a word which falls under the category of teachers, kings, priests, wife's relations, and agnates and cognates.

The word आचार्य means 'teacher,' राजा 'prince, king,' अत्विज् 'a sacrificing priest,' संयुक्ताः 'relations through the wife's side' as श्वाका 'brother-in-law' &c. ज्ञाति means 'all kinsmen related through father and mother or blood-relations.' The word आचार्य shows that the rule applies to the synonyms of 'teacher' &c., as well as to particular 'teacher' &c. Thus आचार्यपुत्रः, उपाध्यायपुत्रः, आकटायनपुत्रः, राजपुत्रः, ईश्वरपुत्रः, नन्दपुत्रः, अत्विपुत्रः, याज्ञकपुत्रः, होतृपुत्रः, (VI. 3. 23) संयुक्तपुत्रः, संज्ञस्थिपुत्रः, श्वाकपुत्रः, ज्ञातिपुत्रः, भ्रातृपुत्रः, (VI. 3. 23). Here the special accent of पुत्र taught in the last sūtra being prohibited, the accent falls on the last syllable by the general rule VI. 1. 2-23.

३८६८ । चूर्वादीन्यत्राणि चक्ष्वायाः । ६ । २ । १३४ ॥

कानि चातिभिन्नवच्छान्तात्परावामुदात्तानि तत्पुत्रे, मुद्रगचूर्वा । 'चक्ष्वा' इति किम् । मत्स्यचूर्वा ॥

3868. The words 'chūrva' &c. in a Tatpurusha compound have acute on the first syllable, when the preceding word ends in a Genitive and does not denote a living being.

Thus मुद्रगचूर्वा, मत्स्यचूर्वा, but मत्स्यचूर्वम् where the first term is a living being, and परमचूर्वम् where it is not Genitive. Another reading of the sūtra is चूर्वादीन्यत्राण्युपपदान्, the word उपपद्य being the ancient name of चक्षु given by old Grammarians.

1 चूर्ण, 2 करिष, 3 करिष, 4 शाकिन, 5 शाकट, 6 द्राक्षा, 7 तूस्त, 8 कुन्दुम् (कुन्दम्), 9 दलप, 10 समसी, 11 चक्कन (चकन चक्कन) 12 वील ॥

The word चूर्ण is derived from the root चूरी दाणे (Div 50) with the affix क्त; करिष and करिष are formed with the upapada करि and the verbs वा 'to go' and वा 'to protect' respectively, and the affix क्त (करिष्यति = करिष) (III. 2. 3); शक with the affix क्त added diversely (Up II. 56); शक with कटच् (Up IV. 81) gives शकट; this with अण् (तद्वृत्ति) gives शाकट; द्राक् वरति = द्राक्षा (Prishodarādi); तुम् (शब्द) with क्त gives तूस्त the penultimate being lengthened; the word कुन्दु is formed by the affix कृिप added to the root दु with the upapada कु (कुन्दोति कुत्सितं वा दुनोति) the augment सुम् being added to कु। कुन्दु' मिसीते = कुन्दुम्। दल with the affix कपन् gives दलप; सम with असच् forms समस, then is added क्तिच्; चक्कन is formed by अच् (III. 1. 134) added to कन् and reduplication, वीलस्यापत्यं = वीलः ॥

३८६८। षट् च काण्डादीनि । ६ । २ । १३५ ॥

अप्राणिषट्का आद्युदात्तानि । दर्भकाण्डम् । दर्भवीरम् । तिलपल्लम् । सुदगसूपः । मूलकशाकम् । नदीकूलम् । 'षट्' किम् । राजसूदः । 'अप्र-' इति किम् । दलकाण्डम् ॥

3869. The six words काण्ड, वीर, पलल, सूप, शाक and कुल of Sūtras VI. 2. 126-129 preceded by a non-living genitive word have acute on the first syllable.

As दर्भकाण्डम्, दर्भवीरम् । In the last example वीर is not used as a comparison, that case being governed by VI. 2. 127, तिलपल्लम्, सुदगसूपः, मूलकशाकम् । Here पलल, सूप and शाक do not denote mixing, which is governed by VI. 2. 128. नदीकूलम्, here the compound does not denote a Name, which would be the case under VI. 2. 129. Why these 'six' only? Observe राजसूदः ॥ Why 'non-living'? Observe दलकाण्डम् ॥

३८७०। कुण्डं वनम् । ६ । २ । १३६ ॥

कुण्डमाद्युदत्तं वनवाचिनि तत्पुञ्जे । दर्भकुण्डम् । कुण्डशब्दोऽत्र साधुपदे । 'वनम्' किम् । तत्पुञ्जम् ॥

3870. The word 'kunda' at the end of a Tatpuruṣa compound denoting 'a wood or forest', has acute on the first syllable.

The word कुण्ड here denotes 'a wood' by metaphor. Thus दर्भकुण्डम् । Why do we say when denoting 'a wood'? Observe तत्पुञ्जम् ॥

३८७१। प्रकृत्या भगालम् । ६ । २ । १३७ ॥

भगालवाच्यतरपदं तत्पुञ्जे प्रकृत्या । कुम्भीभगालम् । कुम्भीनदीनाम् । कुम्भीकपाशम् । मध्यादात्ता इति । प्रकृत्यधिकृतम् । 'भगालः' (३८७०) इति यावत् ॥

3871. The word 'bhagāla' at the end of a Tatpuruṣa, preserves its original accent.

The synonyms of भगाल are also included. As कुम्भीभगालम्, कुम्भीनदीनाम्, कुम्भीकपाशम् । The words भगाल &c., have acute on the middle. Phit II. 49 The word प्रकृत्यगoverns the subsequent sūtras up to VI. 2. 145. S. 3877.

३८७२ । शितेर्नित्यावहूज्वहुषीहावभसत् । ६ । २ । १३८ ॥

शितेः प्रमित्वावहूज्व प्रकृत्या । शितिपाठः । शित्यंसः । पाठशब्दो वृषादित्यादाभ्युदातः । अवशब्दः प्रत्ययस्य निस्वात् । 'शितेः' किम् । दृष्टानोयपाठः । 'अभसत्' किम् । शितभसत् । शितिर्भाभ्युदातः । पूर्वपदप्रकृतित्त्वापवादोऽयं योगः ॥

3872. After 'śiti' a word retains in a Bahuvrīhi its original accent, when it is always of not more than two syllables, with the exception of 'bhasad.'

Thus शितिर्पाठः, शित्यंसः । The word पाठ belongs to वृषादि class (VI. 1 203) and has acute on the first, and अवः being formed by अन् (Up V. 21) affix has acute on the first (VI. 1. 197). - S. 3686

Why do we say 'after शिति' ? Observe दृष्टानोयपाठः which being formed by the affix अनोयद् has acute on the penultimate syllable नो by VI. 1. 217 ॥

Why do we say 'with the exception of भसत्' ? Observe शितिभसत् । The word शिति has acute on the first syllable (Phit II. 10). This sūtra is an exception to VI. 2. 1.

३८७३ । गतिकारकोपपदात्कृत् । ६ । २ । १३९ ॥

अर्थः कदम् प्रकृतित्त्वं स्यात्तत्पुनरे । प्रकारकः । प्रहरणम् । 'शोभां ध्वजं वृषार्शसा' । इधमप्रवचनः । उपपदात् । उच्चीकारम् । ईषत्कारः । 'गति' इति कृत् । देवस्य कारकः । शोभे पठो । कदपद्वयं स्पष्टार्थम् । प्रवर्तिततरानित्यत्र तरमाद्यन्तेन समासे कृतं चाम् । तत्र सतिशिष्ट-त्वादात्मस्वरो भवतीत्येके । प्रवर्तितदेशार्थं तु कदपद्वयमित्यन्ये ॥

3873. In a Tatpuruṣa, a word ending in a Kṛit-affix preserves its original accent, when preceded by an Indeclinable called Gati (I. 4. 60), or a noun standing in intimate relation to a verb (Kāra-ka), or any word which gives occasion for compounding (Upapada see III. 1. 92).

Thus प्रकारकः, प्रहरणम् । शोभा ध्वजं वृषां (Rig Veda I. 6 2). The compounding is here by II. 2. 18. With kāra-ka-word we have :—इधमप्रवचनः (III. 3. 117). With upapada words, we have :—ईषत्कारः । All these are formed by कृत् affixed and the accent is governed by VI. 1. 193. i.e., the word प्रवचन is formed by कृद् (इधमं प्रवचयते येन) ।

Why do we say 'after a Gati, Kāraka, or an Upapada word ?' Observe देवस्यकारकः - देवकारकः । Here the Genitive in देव does not express a kāra-ka relation. The genitive is here a श्रेयः लङ्गणा पठो denoting a possessor and not a कर्म-लङ्गणा one : for had it been the latter, there would have been no compounding at all, by II. 2. 16 see also II. 3. 65.

The word कृत् is employed in the sūtra for the sake of distinctness ; for a gati, kāra-ka or upapada could not be followed by any other word than a kṛit-form or a word, if there was to be a samāsa. For two sorts of affixes come after a root (dhātu) namely कृत् and क्त । A samāsa can take place with kṛit-formed words, but not with kṛta words. So that without employing कृत् in the sūtra, we

could have inferred that कृत् was meant. Therefore, it is said the 'Krit' is employed in the sūtra for the sake of distinctness. According to this view we explain the accent in प्रपक्षिततराम्, प्रपक्षिततमाम्, by saying that first compounding takes place with प्र and the words पक्षिततर and पक्षिततम ending in तरप्, and तमप्, and then काम्, is added and the accent of the whole word is regulated by काम् by the rule of वृत्तिश्च (see V. 3. 56. and V. 4- 11). According to others, the कृत् is taken in this sūtra, in order to prevent the gati accent applying to verbal compounds in words like प्रपक्षति देव्यः, or प्रपक्षति देवीयं (V. 3 67), or प्रपक्षति कवम् (V. 3 66). The accent of these will be governed by the rule of the indeclinable first term retaining its accent.

३८७४ । उमे वनस्पत्यादिषु युगपत् । ६ । २ । १४० ॥

यस्य पुर्वोत्तरपठे युगपत्प्रकृत्या । 'वनस्पति' वन का । 'युगपत्' यः । वृद्धस्त्रीनामुदासी निवासते । 'हृदया शचीपति'म् । शङ्करादिस्वादासु दासः शचीशब्दः । 'शचीभिर्न' इति दर्शनात् । 'तनूनपादुष्यते' । 'नराचैव' चाजिनम् । निपातनादौषः । 'युनःशे'म् ॥

3874. In *vanaspati*, &c, both members of the compounds preserve their original accent simultaneously.

NOTE :—Thus वनस्पति वन का (Rig Veda X. 101. 11). वृद्धस्पति यः (Rig Veda IV. 50. 7) हृदया शचीपतिम् (Rig Veda VIII. 15. 13) तनूनपादुष्यते (Rig Veda III) 29. 11); नरा च चाजिनम् (Rig Veda I. 108. 4) युनःशेम् (Rig Veda V. 2. 7) नैस्वैतिः, both वन and पति have acute on the first syllable, and the सुद् augment comes by VI. 1. 157. (2) नैस्वैतिः or नैस्वैतिः = वृद्धतः पतिः (VI. 1. 157). The word वृद्धतः is acutely accented on the final, some say it has acute on the first. (3) शचीपतिः (Śāchi being formed by शीच्) some make Śāchi acute on the first शचीपतिः, by including it in Saranggrava class—(V. 1. 73). (4) तनूनपात् (tanu being formed by ऊ Un I 80 has acute on the final, according to others it has acute on the first and napāt = na pāti or na pālayati with णिप्, and has acute on the first). (5) नैराचैवः (नरा चस्मिन्नादीनाः शचीनित् or नरा चव शचीनित्) (nara is formed by चच् and has acute on the first, Śācha is formed by चच्, the lengthening takes place by VI. 3. 137). (6) युनः शेयः = युन इव शेयेत्यस्य is a Bahuvrihi : the Genitive is not elided by (VI. 3. 21. Vārt), and both have acute on the first. (7) शङ्करादिस्वादासु both 'Śaṅka' and 'Marka' being formed by चच् have acute on the first : the lengthening takes place by VI. 3. 137. (8) वृद्धावकाः । Trishpa has acute on the first, वृद्धी has acute on the final. The lengthening here also is by VI. 3. 137. (9) बाम्बाविश्ववयोः । Bamba is finally acute, and विश्व by VI. 2. 106 has acute on the final, as विश्वavayas is a Bahuvrihi The lengthening takes place as before by VI. 3. 137. (10) नैर्मनुः । नर् is formed by निच् affix and नुप् has acute on the final. The words governed by this sūtra are those which would not be included in the next two sūtras.

३८७५ । देवताद्वन्द्वे च । ६ । २ । १४१ ॥

उमे युगपत्प्रकृत्या साः । 'चाव इन्द्रावयो' । 'इन्द्रावयो' इन्द्रम् । 'देवता' किम् । कवचवयोः । 'इन्द्र' किम् । चनिष्टोमः ॥

3875. In a Dvandva compound of names of Divinities, the both members retain their original accent.

Thus वाय ईन्द्राव ईश (Rig Veda VI. 68. 1) ईन्द्राव ईश्वरीत्यौ च (Rig Veda IV. 49. 5). The word ईन्द्र has acute on the first (by nipātana), चवत् is formed by चनृ (Up. III. 53) and by VI. 1. 197 has acute on the first. ईश्वर्यति has two acutes by VI. 2. 140, and Indra-Brihaspati has three acutes. Why do we say 'names of divinities'? Observe अश्विनयोधौ । Why do we say 'a Dvandva'? Observe अग्निष्टोमः ॥

३८७६ । नोत्तरपदेऽनुदात्तादावृथिवीरद्वयपूर्वमयिषु । इ । २ । १४२ ॥

पृथिव्यादिवर्जितैः नुदात्तादावुत्तरपदे प्रागुक्तं न । 'इन्द्राग्निभ्यां कं वृषयः' । 'अपृथिव्यादौ' किम् । 'द्यावा पृथिवी जनयन्' । आद्युदात्तो द्यावा निपात्यते । पृथिवीत्यनोदात्तः । इन्द्रसोमौ । दोदोर्लुक्च' इति रगन्तौ इन्द्रयजः । 'इन्द्रापूर्वयो' । 'अवचुङ्गपूषन् —' इति पूषा अनोदात्तो निपात्यते । सुक्रामन्थिनौ । मन्थिचिन्तात्वादनोदात्तः । उत्तरपदवृत्तयामनुदात्तादावित्युत्तरपदाव-
शेषयं यथा स्यादनुदात्तावशेषयं सा भूत् । अनुदात्तादाविति विधिवतिशेधोर्विधिविभागार्थम् ॥

3876. In a Dvandva compound of the names of divinities, both members of the compound simultaneously do not retain their accent, when the first syllable of the second word is anudatta, with the exception of पृथिवी, इन्द्र, पूर्वन् and मन्थिन् ॥

Thus इन्द्राग्निभ्यां कं वृषयः (Rig Veda I. 109. 3). Agni has acute on the final.

Why do we say with the exception of 'prithivi' &c? Observe द्यावापृथिवी जनयन् (Rig Veda X. 66. 9.) dvyāvā has acute on the first, 'prithivi' being formed by 'rīsh', has acute on the final. ईशमावर्द्ध । Rudra is formed by 'rak' affix (Up. II. 22.), and has acute on the final. ईन्द्रापूर्वयो (Rig Veda VII. 35. 1) Pūshan has acute on the end. (Up. I. 159) सुक्रामन्थिनौ, the words Śukra and manthin have acute on the final.

The word uttarapada is repeated in the sūtra, in order that it should be qualified by the word 'anudattādau', which latter would otherwise have qualified Dvandva. The word 'anudattādau' shows the scope of the prohibition and the injunction.

३८७७ । जनतः । इ । २ । १४३ ॥

अधिकाशेषम् ॥

3877. In the following sūtras up to the end of the chapter should always be supplied the phrase 'the last syllable of the second member has the acute.'

३८७८ । दायवज्ज्वाविचकाणाम् । इ । २ । १४४ ॥

'व' 'वच' 'वज' 'ज' 'ज्व' 'जव' 'वज' 'व' इतदन्तानां गतिकारकोपपदात्परैकाम्ना उदात्तः । 'व' 'व' 'वज' 'व' । दायवजः । वज । वमेतः । ज । 'धर्मा व' 'द्रो व' 'व' 'तः' । वृषव वृषपदेभ्यो वृषु इति विभक्तः । वज । वजयः । वज । वजयः । वज । वजयिजम् । व । गोवृषः । वृषविवृषादि
न्यायः । गतिकारकोपपदादिष्वेव । वृषवृषु भवता ॥

3878. The last syllable of the second member has the acute in the verbal nouns ending in च, अच, अच्, क्त, अच्, अप्, इच् and क्त, when preceded by a Gati, a Kāraka or an Upapada (VI. 2. 139).

Thus प्रभुषण्यायोः (Rig Veda V. 41. 19), प्रभुष्य formed by अचन् affix (Up. II. 2 and 3), and but for this sūtra, by VI. 2. 139 this word would have retained its original accent, which was acute on the first. अचः—आवसर्चः formed by अचन् affix (Up. III. 116). अच्—प्रभेदः; क्तः—धर्तव्यो पुरुषुतः (Rig Veda I. 11. 4). The word पुरुषुतः should be analysed as पुरुषु बहुपदेभ्यो लुतः 'praised in many lands'. अच् (III. 3. 56) :—प्रसर्चः; the word अच 'dwelling,' is end acute, otherwise on the first (VI. 1. 201, 202). अच्—प्रसर्चः; इच्—प्रसर्चिन्म, क-गोचर्यः= गं चर्चति, (III. 2. 5 Vārt) : (क्त—being added by III. 1. 135). The word अच has acute on the first, as it belongs to चुवादि class (VI. 1. 203). When the preceding words are not Gati, Kāraka or Upapada, this rule does not apply : as सुस्तुतं भवता, where सु being Karmapravachaniya, the word gets the accent of the In declinable.

३८७८ । सूपमानात्कः । ६ । २ । १४५ ॥

सोऽपमानाच्च परं कान्तमनोदात्मम् । 'कृतस्य योनीं सुकृतस्य' । अचन्तुतम् ॥

3879. The participle in *kta* has acute on the final, when it is preceded by *sm* or by a word with which the second member is compared.

Thus सुकृतम्, in the following Rik कृतस्य योनीं सुकृतस्य (Rig Veda X. 85. 24. With Upamāna words we have—अचन्तुतम्. This debars VI. 2. 49 and 48. When सु is not a Gati, the rule does not apply, as सुस्तुतम् भवता ॥

३८८० । संज्ञागामनाचितादीनाम् । ६ । २ । १४६ ॥

गतिशब्दोऽप्येतात्कान्तमनोदात्ममचितादीन्वर्कयित्वा । उपचूतः शक्यः । परिश्रयः कोपिहन्तः । 'अन-' इति किम् । आचितम् । आस्थापितम् ॥

3880. The Participle in '*kta*' has acute on the last syllable when preceded by a Gati, or a Kāraka or an Upapada, if the compound denotes a Name; but not in 'Achita' &c.

Thus उपचूतः शक्यः, परिश्रयः कोपिहन्तः । This debars VI. 2. 49. Why do we say 'when it is not आचित &c.' Observe आचितम्, &c.

1 आचित, 2 उपचित, 3 आस्थापित, 4 परिश्रय, 5 निहन्त, 6 प्रतिश्रय, 7 अपचित, 8 प्रचित, 9 उपचित (उपचूत), 10 उपस्थित, 11 संज्ञितादि (संज्ञिताद्यन्तो यदा गौरवस्य संज्ञा तदानींदातो न भवति । यदा तु णः संज्ञा तदानींदात्त एव) ॥

The word संज्ञिता in the above list does not take acute on the final, when it is the name of anything else than a 'cow'; but when it denotes 'a cow' it has acute on the final.

३८८१ । प्रवृत्तादीनां च । ६ । २ । १४७ ॥

यदा कान्तमुत्तरपदमनोदात्मम् । प्रवृत्तः । प्रवृत्तः । संज्ञितादीनाम् । आकति-गयोऽयम् ॥

3881. The words 'pravridha' &c., ending in 'kta' have acute on the final.

Thus प्रवृद्धः, प्रयुक्तः । The rule is applicable to compounds which do not denote a name. It is an Akritigāṇa. The words have acute on the final, even when not followed by यान् &c., though in the Gaṇapīṭha they are read along with these words. Some hold it is only in connection with यान् &c. that these words have acute on the final. This being an Akritigāṇa we have पुनरुक्तस्युतं चासेदयं, पुनर्निष्कृतो ह्यः &c.

1 प्रवृद्धं यानम्, 2 प्रवृद्धो वृषः, 3 प्रयुक्तमूषाघः or प्रयुक्तः सक्तवः, 4 आकूर्णे ऽवहितः 5 अवहितो भोगेभु, 6 खट्वाकटः, 7 कविशस्तः, आकृतिगण ॥

३८८२ । कारकादुक्तश्रुत्योरेवाशिषि । ६ । २ । १४८ ॥

संज्ञायामन्त उदात्तः । देवदत्तः । विष्णुश्रुतः । 'कारकात्' किम् । संज्ञायाम् । 'दत्तश्रुतयोः' किम् । देवपालितः । अस्माद्विद्यमादत्र 'संज्ञायामन्त' (३८८०) इति न । 'सृतीया कर्मणि' (३९८२) इति तु भवति । 'य' किम् । कारकाद्यधारायां यथा स्यादुक्तश्रुताद्यधारायां मा भूत् । अकारकादपि दत्तश्रुतयोरेवन्त उदात्तो भवति । संज्ञायाः । 'आशिषि' किम् । देवैः स्थाता देवस्थाता । आशिष्यैवेत्यधमत्रष्टो नियमः । तेनानाकृतो नदीति देवदत्त इत्यत्र न । शब्दविशेषस्य संज्ञेयम् । 'सृतीया कर्मणि' (३९८२) इति पूर्ववदप्रकृतिस्यैवमेव भवति ॥

3882. The final of Past Participles 'datta' and 'sruta' alone has acute, in a compound denoting a Name and a benediction, the preceding word being a word standing in close relation to an action (kāraka).

Thus देवा यन्देवासु. = देवदत्तैः, विष्णुयैव श्रुयाद्-विष्णुश्रुतैः । Why do we say 'preceded by a kāraka' ? Observe संज्ञायाम् । The word कारक indicates that the rule will not apply when a gati or upapada precedes.

Why do we say 'of दत्त and श्रुत' ? Observe देवपालितः (VI. 2. 48), which, though a Name, is not governed by VI. 2. 146, and does not take acute on the final, for the present rule makes a restriction with regard to that rule even. So that where a Participle in क्त is preceded by a kāraka, and the compound denotes a benediction and a Name, the accent is not on the final, as required by VI. 2. 146, S. 3880 but such a word is governed by VI. 2. 48, S. 3782 unless the Participle be Datta and śruta, when the present rule applies.

Why do we use 'य (alone)' ? So that the restriction should apply to 'kāraka', and not to Datta and, Śruta. For the words Datta and Śruta will have acute on the final even after a nonkāraka word. As सश्रुतः ॥

Why do we say 'when denoting benediction' ? The rule will not apply where benediction is not meant. As देवैः स्थाता = देवस्थाता । This rule applies to Datta and Śruta after a kāraka-word, only when benediction is meant. It therefore does not apply to देवदत्त 'the name of Arjuna's conch', as आहूतोनदीति देवदत्तः, which is governed by VI. 2. 48.

३८८३ । इत्थंभूतेन कृतमिति च । इ । २ । १४८ ॥

इत्थंभूतेन कृतमित्येतस्मिन्नर्थे यः समासस्तत्र कान्तमुत्तरपठमनोवाचं स्यात् । सुप्तप्रलपितम् । प्रमत्तगीतम् । कृतमिति क्रियासामान्ये कर्तृनिर्भूतप्रादुर्भाव एव । तेन प्रलपिताद्यापि कृतं भवति 'तृतीया कर्मणि' (३७८२) इत्याद्यावाहः ॥

3883. The Participle in *kta* has acute on the final, when the compound denotes 'done by one in such a condition.'

The word इत्थंभूत means 'being in such a condition.' Thus सुप्तप्रलपितम्, प्रमत्तगीतम्, as Adjectives and Abstract verbal nouns. This is an exception to VI. 2. 48. When the words प्रलपित &c. are used to denote Noun of Action (भाव) then by VI. 2. 14† they get of course acute on the final.

३८८४ । अनो भावकर्मवचनः । इ । २ । १५० ॥

कारकात्परमनप्रत्ययान्तं भाववचनं कर्मवचनं चान्तीदातम् पयः पानं सुखम् । राज-
भोजनाः शालयः । 'अनः' किम् । हस्तादायः । 'भा-' इति किम् । दन्तधावनम् । कारको ल्युट्
कारकात् किम् । निदर्शनम् ॥

3884. After a kāraka as mentioned in VI. 2. 148, the second member ending in the affix चन, and denoting an action in the Abstract or the object (*i. e.* having the senses of a Passive Adjective), has acute on the final.

Thus पयपानं सुखम्, This is an example of भाव or Abstract Verbal Noun, राजभोजनाः शालयः, is an example of कर्मवचन or Passive Adjective. This is formed by ल्युट् under III. 3. 116. For the Sūtra III. 3. 116 may be explained by saying that (1) ल्युट् is applied when the Upapada is in the objective case and bhāva is meant, (2) as well as when object is to be expressed. When the first explanation is taken, the above are examples of Bhāva; when the second explanation is taken they are examples of Karma. Why do we say 'ending in चन'? Observe हस्तहायेरुद्विष्टम् । Why do we say 'when expressing an action in the abstract (bhāva), or an Object (karma)'? Observe दन्तधावनम्, here ल्युट् is added after an Instrumental kāraka (III. 3. 117). Why do we say 'after a kāraka'? Observe निदर्शनम् । In all the counter-examples, the second members retain there original accent.

३८८५ । मन्क्तिव्याख्यानशयनासनस्यानयावकाशिक्रीडाः । इ । २ । १५१ ॥

कारकात्परमन्येतान्युत्तरपदान्यन्तोवासानि तत्पूर्वे । कर्त्तृवाच्ये । रथवर्त्तः । पाणिनिकतिः
हन्तोव्याख्यानम् । राजशयनम् । राजासनम् । अश्वत्थानम् । व्याख्यानयावकाशः । क्रीडाः । 'कारकात्'
किम् । 'प्रभूतो लोकतिम्' । अत्र 'तादो च निति' (३८८४) इति ल्युट् ॥

3885. The words ending in मन् or क्ति affixes, and the word व्याख्यानं, शयनं, आसनं, स्यान and क्रीडा as well as रथवर्त्त &c. have acute on the final, when at the end of a compound, preceded by a kāraka word.

Thus मन्—रघवन् । किन्—पाणिनिर्कतिः । व्याख्यान—इन्द्रो व्याख्याने । ययन्—राजयन् । आसन्—राजासन् । स्थान्—अथवस्थान् । याजकादि words are those which form Genitive compounds under II. 2. 9, and those compounds only are to be taken here ; as आत्मयाजकः, अन्नियाजकः, आत्मयपूजकः, अन्नियपूजकः । क्रीत — गोकर्तः । This is an exception to VI. 2. 139, and in the case of क्रीत, rule VI. 2. 48 is superseded. The words व्याख्यान &c. do not denote here भाष्य or कर्म, had they done so, rule VI. 2. 149 would have covered them. When the first member is not a kāraka, we have प्रभृतौ सङ्गतिम् । Here the accent is governed by VI. 2. 50, S. 3784.

1 याजक, 2 पूजक, 3 परिवारक, 4 परिषेवक परिषेवक, 5 स्नापक स्नातक, 6 अस्नापक, 7 उत्साहक (उत्सादक) 8 उदूतक, 9 होतृ, 10 भर्तृ, 11 रघवक, 12 पत्नियक, 13 पोतृ, 14 होतृ, 15 वर्तक ॥

३८८६ । सप्तम्याः पुण्यम् । इ । २ । १५२ ॥

अन्तोदात्तम् । अथयनपुण्यम् । 'तत्पुण्ये तुल्यार्थ-' (३७३६) इति पाठम् । 'सप्तम्याः' किम् । वेदेन पुण्यं वेदपुण्यम् ॥

3886. The word 'punya' has acute on the final when preceded by a noun in the Locative case.

Thus अथयने पुण्यम् = अथयनपुण्यम् । The compounding takes place by II. 1. 40 by the process of splitting the sūtra (yoga-vilhāga), taking सप्तमी there as a full sūtra, and योयहेः another. Here by VI. 2. 2, S. 3736 the first member would have preserved its accent, the present sūtra supersedes that and ordains acute on the final. The word पुण्ये is derived by the Unādi affix यत् (Un V. 15) and would have retained its natural accent (VI. 1. 213) and thus get acute on the first syllable by kṛit-accent. (VI. 2. 130). Why do we say 'a locative case'? Observe वेदेन पुण्यं = वेदपुण्यम् ॥

३८८७ । ऊनार्थकलहं तृतीयायाः । इ । २ । १५३ ॥

माथेयम् । माथेयिकलम् । काङ्कलहः । तृतीयापूर्वपदप्रकृतिस्वरपदादेशम् । अत्र केचिदर्थेति स्वकथयन्निष्कर्षः । धान्यार्थः । ऊनशब्देन स्वर्धनिर्देशार्थेन तदर्थानां गृह्यमिति प्रतिपादोक्तत्वादेव किञ्च तृतीयापदस्य स्वकार्थम् ॥

3887. The acute falls on the final of words having the sense of 'ūna,' and of 'kalaha' when they are second members in a compound, preceded by a term in the instrumental case.

Thus माथेयम्, माथेयिकलम्, काङ्कलहः । The compounding takes place by II. 1. 31. This is an exception to VI. 2. 2 by which the first member being in the third case, would have retained its original accent. Some say that the word अर्थे in the sūtra means the word form अर्थ, so that the aphorism would mean—'after an instrumental case, the words ऊन, अर्थ, and कलह get acute on the final.' The examples will be in addition to the above:—धान्यार्थः=धान्यः । If this be so, then the word-form ऊन alone will be taken and not its synonyms like विकल &c. To this we reply, that ऊन will denote its synonyms also, by the fact of its being followed by the word अर्थ । By sūtra II. 1. 13, ऊनार्थ and कलह always take the

Instrumental case, so we could have omitted the word *सुतीयायाः*, from this sūtra for by the maxim of pratipadokta &c. *ऊनार्थकलङ्* would have referred to the compound ordained by II. 1. 31. The mention of *सुतीया* here is only for the sake of clearness.

३८८८ । मिश्रं चानुपसर्गमसंधौ । ६ । २ । १५४ ॥

पञ्चदशेनैकाग्र्यं संधिः । तिलमिश्राः । सर्पिमिश्राः । 'मिश्रम्' किम् । गुडधानाः । 'अनुपसर्गम्' किम् । तिलसमिश्राः । 'मिश्रपदयोः' सोपसर्गपद्वयस्य' इदमेव ज्ञापकम् । 'असंधौ' किम् । ब्राह्मणमिश्रो राजा । ब्राह्मणेः सद्ध संहित ऐकार्यमापन्नः ॥

3888. The word '*miśra*' has acute on the final after an Instrumental case, when it is not joined with any Preposition and does not mean a 'compact or alliance.'

Thus तिलमिश्राः सर्पिमिश्राः । Why do we say मिश्र ? Observe गुडधानाः । Why do we say 'not having a Preposition' ? Observe तिलस' मिश्राः । The employment in this sūtra of the phrase '*anupasargam*' implies, that wherever else, the word *miśra* is used, it includes *miśra* with a preposition also. Therefore in II. 1. 31 where the word मिश्र is used, we can form the Instrumental compounds with मिश्र preceded by a preposition also.

Why do we say 'not denoting a compact' ? Observe ब्राह्मणमिश्रो राजा = ब्राह्मणेः सद्ध संहित ऐकार्यमापन्नः ॥

३८८९ । नञो गुणप्रतिषेधे संपादार्हतालमर्थस्तद्धिताः । ६ । २ । १५५ ॥

संपादार्थतद्धितान्ताञ्जो गुणप्रतिषेधे वर्तमानात्पर्यन्तोदानाः । कार्यवेष्टकाभ्यं त'पादि कार्यवेष्टकिकम् । न कार्यवेष्टकिकमकार्यवेष्टकिकम् । ईदमर्हति ईदिकः । न ईदिकोऽर्हदिकः । न वत्सेभ्यो हितोऽवत्सीयः । न संतापाय प्रभवति असतापिकः । 'नञः' किम् । गर्दभरतमर्हति गर्दभरथिकः । विगार्दभरथिकः । 'गुणप्रतिषेधे' किम् । गर्दभरथिकादन्योऽगार्दभरथिकः । गुणो हि तद्धितार्थे प्रयुक्तिनिमित्तं संपादितत्वाद्बुध्यते । तत्प्रतिषेधो यत्राज्यते तत्रात्र विधिः । कार्यवेष्टकाभ्यं न संपादि मुख्यमिति । 'संपादि-' इति किम् । पाणिनीयमधीते पाणिनीयः । न पाणिनीय अपाणिनीयः । 'तद्धिताः' किम् । वोटुमर्हति वोटः । न वोटः । न वोटः ॥

3889. The words formed with the Taddhita affixes denoting 'fitted for that' (V. 1. 99), 'deserving that' (V. 1. 63), 'good for that' (V. 1. 5), 'capable to effect that' (V. 1. 101), have acute on the final, when preceded by the Negative Particle 'nañ' when it makes a negation with regard to the abovementioned attributes.

Thus संपादि 'suited for that' (V. 1. 99) :—अकार्यवेष्टकिं मुख्यम् = न कार्यवेष्टकिकं (कार्यवेष्टकाभ्यां सम्पादि) । The affix is टञ् । अर्हः 'deserving that' (V. 1. 63) :—अर्हदिकः = न ईदिकः (ईदमर्हति) । The affix is टञ् (V. 1. 64 and V. 1. 19). हित 'good for that' (V. 1. 5) :—अवत्सीयः = न वत्सेभ्यो हितोः । The affix is छ V. 1. 1. असतापिकः 'capable to effect that' (V. 1. 101) :—असंतापिकः = न संतापिकः । The affix is टञ् (V. 1. 18). Why do we say 'after नञ्' ? Observe गर्दभरथमर्हति = गर्दभरथिकः, विगार्दभरथिकः, where the negative वि is used and therefore the avyaya वि retains its accent by VI. 3. 2. Why do we say 'negation of

that attribute' ? Observe गार्ह भरधिकान्यः = अगार्ह भरधिकः । The word गुण here means the attribute denoted by the Taddhita affix, and not any attribute in general. Thus अकार्यवेष्टिकिं मुखं = कर्णवेष्टिकाभ्याम् मुखम् । Why do we say 'in the sense of samapāli &c.' ? Observe पाणिनीयमधीयते = अपाणिनीयः । Why do we say 'Taddhita affixes' ? Observe कन्यां वीदुमर्हति = कन्यायोढा, न वीडा = अयोढा । Here लृच् a kṛit is added in the sense of 'deserving' (III. 3. 169).

३८९० । ययतोश्चातदर्थे । इ । २ । १५६ ॥

ययतो यौ तद्धितौ तदन्तस्योत्तरपदस्य नञो गुणप्रतिषेधविषयात्पदस्यान्त उदात्तः स्यात् । पाशानां समूहः पाशया अपाशया । न पाशया अदत्त्यत् । 'अतदर्थे' किम् । अपाशयम् । 'तद्धितः' किम् । अदेषम् । 'गुणप्रतिषेधे' किम् । दत्त्यादन्यददत्त्यम् ॥

' + तदनुबन्धग्रहणे नातदनुबन्धकृत्य + ' इति । नञ् । अपाशयेत्यम् ॥

3890. The words formed with the Taddhita affixes य and यत् when not denoting 'useful for that,' have acute on the last syllable, after the particle नञ् negating the attribute.

Thus पाशानां समूहः = पाशयाः, न पाशयाः = अपाशयः । (IV. 2. 49) दन्तेषु भयं = दन्त्यम् न दन्त्यं = अदन्त्यम्, (V. 1. 6). Why do we say 'ntadadhatat:—not useful for that,' Observe पाठार्थमुदकम् = पाठ्यम्, न पाठ्यम् = अपाठ्यम् (V. 4. 25). Why do we say 'Taddhita' ? This rule does not apply when the affixes are not Taddhita, as अदेषम् formed with the kṛit-affix यत् । Why do we say 'negating the attribute' ? There must be negation of the attribute, otherwise दत्त्यादन्यत् = अदत्त्यम् । *Paribhāṣā*:— "When a term with one or more Anubandhas is employed in Grammar, it does not denote that which in addition to those one or more anubandhas has another Anubandha attached to it." The affix य and यत्, one without any anubandha and the other with the anubandha त् being specifically mentioned, excludes all other affixes having य as their effective element, such as द्य &c. (IV. 2. 9), thus न यामदेत्यं = अपाशयेत्यम् । See IV. 2. 9.

३८९१ । अयुक्तावशक्ती । इ । २ । १५७ ॥

अजन्तं कान्तं च नञः परमन्तोदात्तमशक्ती गम्यायाम् । अपयः पक्तुमशक्तः । अविनिष्टः अशक्ती किम् । अपयो दीक्षितः । गुणप्रतिषेध इत्येव । अन्यार्थं पचादपयः ॥

3891. A word formed with the kṛit affix अय् and क्, preceded by the particle नञ्, has acute on the final, when the meaning is 'not capable'.

Thus अपयः = य पक्तुं न शक्नोति, so also अविनिष्टः (III. 1. 134 &c). Why do we say when meaning 'not capable' ? Observe अपयो दीक्षितः । A दीक्षित does not cook his food, not because he is physically incapable of cooking, but because by the vows of his particular order he is prohibited from cooking.

३८९२ । आक्रोशे च । इ । २ । १५८ ॥

नञः परावशक्तावन्तोदात्तावाक्रोशे । अपयो आक्रमः । पक्तुं न शक्नोतीत्येवमाक्रोशयते । अविनिष्टः ॥

3892. A word formed by the kṛit-affixes अच् or क्, preceded by the Negative particle, has acute on the final when one abuses somebody by that word.

Thus अपचे. स्य ज्ञानः 'this rogue does not cook, though he can do so.' Here avarice is indicated, the fellow wants more pay before he will cook : and not his incapacity. So also अचिद्विदः ॥

३८९३ । संज्ञायाम् । ६ । २ । १५९ ॥

नञः परमन्तोदात्तं संज्ञायामाक्षौरे । अदेवदत्तः ॥

3893. When abuse is meant, a word preceded by 'nañ' has acute on the final, in denoting a Name.

Thus अदेवदत्तः 'No Devadatta, not deserving of this name.'

३८९४ । कृत्योक्तेष्वन्वादादियश्च । ६ । २ । १६० ॥

नञः परमन्तोदात्तः स्युः । अकर्तव्यः । उक् । अनागामुकः । इष्णुच् । अनन्तकरिष्णुः । इष्णुच्प्रत्ययौ लिष्णुचो दध्यनुबन्धकस्यापि यष्टमिकारादेविधानसामर्थ्यात् । अनादन्तलिष्णुः । आर्वादिः । अनादः । 'राजाहो हन्तसि' । अराजा । अनन्तः । 'भावायाम्' चञः स्वर एव ॥

3894 After the Negative particle, words formed by the kṛitya affixes (III. 1. 95), by उक्, and इष्णुच् and the words आर्ह &c. have acute on the final.

Thus kṛitya:—अकर्तव्यम् । उक्:—अनागामुकः । इष्णुच् अनन्तकरिष्णुः । The affix इष्णुच् includes लिष्णुच् also : though the latter contains two anubandhas. In sūtra III. 2. 57 लिष्णुच् is ordained after भू but instead of लिष्णुच् with इ, the affix might have been well exhibited as इष्णुच् without इ. As भू is udāṭṭa, भू + इष्णुच् = भू + इट् + इष्णुच् । So that we would have got the required form. But as a matter of fact the affix is exhibited there with an इ for the sake of the present sūtra only, so that इष्णुच् here may include लिष्णुच् also । अनादन्तलिष्णुः, आर्ह &c:—आर्हः, असाधुः, अपाधिकः, अदवाप्यः, अनन्तमेवैः (double negation). अनन्तस्मात् (double negation). The words वर्तमान, वर्धमान स्वरमान, क्षीयमान, रक्षमान, क्षीयमान, and शोभमान preceded by अ (नञ्) when denoting names have acute on the final. अविचारः, अनदुष्टः and अविचारमदुष्टः (विचार and सदुष्ट taken jointly and separately), अदृश्यति, अदृश्यतिकः । अर्हः and अर्हः in the Vedas only. In the Vernacular they have the accent of नञ्, i. e. udāṭṭa on the final.

1. आर्ह, 2 साधु, 3 वैधिक (वैधिक) 4 अनन्तमेवै, 5 अदवाप्य, 6 अनन्तस्मात्, 7 वर्तमानवर्धमानस्वरमाणाधिपमाणाक्षीयमाक्षीयमानशोभमानाः (क्षीयमान क्षीयमान) संज्ञायाम्, 8 विचारमदुष्टो व्यस्ते क्षमस्ते (अविचार, असदुष्ट अविचारमदुष्ट), 9 अदृश्यति, 10 अदृश्यतिक, 11 राजाहो हन्तसि ॥

३८९५ । विभावा मुचयतास्यमुचिह । ६ । २ । १६१ ॥

नञ् । अकर्ता । अच । अनचम् । अतीक्ष्णम् । अमुचि । पक्षेत्त्यस्वरः ॥

3895. After the Negative particle, the final of the following is optionally acute :—a word formed with the affix 'trin,' and the words अन्न, तीक्ष्ण, and शुनि ॥

Thus तृन्-अन्नः^१ or अन्नकर्त्ता ; अन्न &c-अन्नचर्म or अन्नचर्म, अतीक्ष्णम्, or अतीक्ष्णम्, अशुनिः^२ or अशुनिः ॥ The alternative accent is that of the Indeclinable (VI. 2. 2).

३८९६ । बहुव्रीह्याद्विभक्तद्वयः प्रथमपूरणयोः क्रियागणने । ६ । २ । १६२ ॥

एतद्विभक्तद्वयः उदात्तः । इदं प्रथमस्य स इदं प्रथमः । एतद्वितीयः । तत्पञ्चमः । 'बहुव्रीहोः' किम् । अनेन प्रथम इदं प्रथमः । 'तृतीया-' (६६२) इति योगाद्यभागात्समासः । 'इदमेतत्तद्वयः' किम् । यत्प्रथमः । 'प्रथमपूरणयोः' किम् । तानि बहुव्रीह्यस्य तद्वयः । 'क्रिया गणने' किम् । अर्थ प्रथमः प्रधानं यथा त इदं प्रथमः । द्वयगणनमिदम् । 'गणने' किम् । अर्थ प्रथम यथा त इदं प्रथमः । इदं प्रधानं इत्यर्थः । उत्तरपदस्य कार्यं त्वात्कप पूर्वमन्तोदात्तम् । इदं प्रथमकाः । बहुव्रीह्याद्विभक्तद्वयोः अन्तर्भागे (३८९२) इत्यतः प्राञ्चोध्यः ॥

3896. In a Bahuvrīhi, after the words इदम्, एतद् and तद् the last syllable of प्रथम and of a proper Ordinal Numeral, has the acute, when the number of times of an action is meant.

Thus इदं प्रथमं गमनं भोजनं वा=स इदम्प्रथमः 'this is the first time of going or eating.' एतद्वितीयः, तत्पञ्चमः । Why do we say 'in a Bahuvrīhi ?' Observe अनेन=प्रथमः इदं प्रथमः । Here the compounding takes place under S. 692 by dividing that sūtra into two parts by the method of yoga-bibhāga. Here the first member, being in the third case, retains its accent by VI. 2. 2.

Why do we say 'after idam,&c.' Observe यत्प्रथमः=यः प्रथमं यथा, here the first term retains its accent by VI. 2. 1.

Why do we say 'of prathama and the Ordinals' ? Observe तानिबहुव्रीह्यस्य=तद्वयः ॥

Why do we say 'in counting an action' ? Observe अर्थ प्रथमं यथा=त इदं प्रथमः । Here substances are counted and not action.

Why do we say 'in counting' ? Observe अर्थ प्रथमं यथा=इदं प्रथमः i. e. इदं प्रधानाः and the word प्रथम means here 'foremost,' and is not a numeral.

When the कप् affix is added, the acute falls on the last syllable preceding कप् । As इदं प्रथमकाः । The Bahuvrīhi governs the subsequent sūtras up to VI. 2, 178, S. 3912.

३८९७ । संख्यायाः स्तनः । ६ । २ । १६३ ॥

बहुव्रीह्यान्तोदात्तः । द्विस्तना । अनुस्तना । 'संख्यायाः' किम् । दर्शनीयस्तना । 'स्तनः' किम् । द्विचिराः ॥

3897. In a Bahuvrīhi, after a Numeral, the word 'stana' has acute on the final.

Thus द्विस्तना, अनुस्तना । Why do we say 'after a Numeral' ? Observe दर्शनीयस्तना । Why do we say 'स्तन' ? Observe द्विचिराः ॥

३८८८ । विभाषा कुन्त्सि । ६ । २ । १६४ ॥

'द्विस्तना करोति' ॥

3898. Optionally so, in the Vedas, the stana after a Numen al has acute on the final.

८. Thus द्विस्तनौ or द्विस्तना, चतुस्तनौ or चतुस्तना ॥

३८८९ । संज्ञायां मित्राजिनयोः । ६ । २ । १६५ ॥

देवमित्रः । कण्ठाजिनम् । 'संज्ञायाम्' किम् । प्रियमित्रः ॥

'+ ऋषिप्रतिषेधोऽत्र मित्रे +' विश्वामित्रर्षिः ॥

3899. In a Bahuvrīhi, ending in 'mitra' and 'ajina' the acute falls on the last syllable, when the compound denotes a Name.

As देवमित्रः, कण्ठाजिनम् । Why do we say 'a Name' ? Observe प्रियमित्रः ॥

Fact.—Prohibition must be stated in the case of मित्र when the name is that of a Rishi. As विश्वामित्रः which is governed by VI. 2. 106. ॥

३८९० । व्यधायिनोऽन्तरम् । ६ । २ । १६६ ॥

व्यवधानवाद्यकात्परमन्तरमन्तोदात्तम् । वस्त्रमन्तरं व्यवधायकं यस्य स वस्त्रान्तरः । 'व्यवधायिनः' किम् । आत्मान्तरः । अन्यस्यभावे इत्यर्थः ॥

3900. In a Bahuvrīhi ending in 'antara' the acute falls on the final, after a word which denotes 'that which lies between.'

Thus वस्त्रान्तरम् 'through an intervened cloth or drapery,' वस्त्रमन्तरं व्यवधायकं यस्य &c. Why do we say 'when meaning lying between' ? Observe आत्मान्तरम् = आत्मा स्वभावाऽन्तरोऽन्योऽयम् ॥

३८९१ । मुखं स्वाङ्गम् । ६ । २ । १६७ ॥

गौरमुखः 'स्वाङ्गम्' किम् । दीर्घमुखा शाला ॥

3901. In a Bahuvrīhi the acute is on the final, when the second member is 'mukha' meaning mouth i. e. the actual bodily part of an animal and not used metaphorically.

Thus गौरमुखः । Why do we say 'an actual part of a body' ? Observe दीर्घमुखा शाला । Here मुख means 'entrance'.

३८९२ । नाव्ययदिक्कुटुगोमहत्सूत्रमुष्टिपृथुत्वस्थिः । ६ । २ । १६८ ॥

उद्धेमुखः । प्राङ्मुखः । गोमुखः । महामुखः । सूत्रमुखः । मुष्टिमुखः । पृथुमुखः । प्रत्यमुखः । पूर्वपदप्रकृतिस्वरितम् । गोमुष्टिस्तत्पूर्वपदस्योपमानलक्षणादि विकल्पोऽनेन बाध्यते ॥

3902. In a Bahuvrīhi, the acute does not fall on such 'mukha' denoting a real mouth, when it comes after an Indeclinable, and a name of a direction, or after गो, महत्, सूत्र, मुष्टि, पृथु and वत्स ॥

Thus अव्ययः उद्धेमुखः । The word उद्धे is finally acute and retains its accent. दिक्—प्राङ्मुखः । The word प्राङ् has acute on the first by VI. 2. 52, गो &c. :—

1 सुख, 2 दुःख, 3 त्प, (त्प तोत्र) 4 कञ्, 5 अञ, 6 वाञ, 7 अलीक, 8 प्रतीप, 9 कवय, 10 कपय, 11 सोढ, 12 गहन.

३९०५ । वा जाते । ६ । २ । १७१ ॥

जातिकालमुखादिभ्यः परो जातश्च्यो वान्तीदातः । दन्तजातः । मासजातः ॥

3905. After a species (with the exception of garment) or a time denoting word, or after 'sukha' &c. in a Bahuvrīhi, the word 'jāta' has optionally acute on the final.

Thus दन्तजातः or दन्तजातः, मासजातः or मासजातः, सुखजातः or सुखजातः, दुःखजातः or दुःखजातः &c. The word दन्त is first-acute by Phit II. 6; मास is first-acute by Phit II. 15. The words सुख and दुःख are end acute by Phit I. 6.

३९०६ । नञ्सुभ्याम् । ६ । २ । १७२ ॥

बहुवीहायुत्तरपदमन्तोदात्तम् । अघोष्ठिः । सुमावः ॥

3906. A Bahuvrīhi formed by the Negative particle 'nañ' or by 'su' has acute on the last syllable of the compound.

Thus अघोष्ठिः, सुमावः ॥

३९०७ । कवि पूर्वम् । ६ । २ । १७३ ॥

नञ्सुभ्यां परं यदुत्तरपदं तदन्तस्य समासस्य पूर्वमुदात्तं कवि परे । अन्नन्नमन्थुकः । सुकुमारीकः ॥

3907. A Bahuvrīhi, formed by 'nañ' or 'su' and ending in the affix 'kap' (V. 4. 153) has acute on the syllable preceding the affix.

By the last sūtra, the accent would have fallen on कप, this makes it fall on the vowel preceding it. Thus अन्नन्नमन्थुकः, सुकुमारीकः ॥

३९०८ । ह्रस्वान्तेऽन्त्यात्पूर्वम् । ६ । २ । १७४ ॥

ह्रस्वान्त उतरपदे समाने वान्त्यान्पूर्वमुदात्तं कवि नञ्सुभ्यां परं बहुवीहा । अघोष्ठिकः । सुमावकः । पूर्वमित्यनुवर्तमाने पुनः पूर्वपदस्य प्रवृत्तिभेदेन नियमावर्गम् । ह्रस्वान्तेऽन्त्यादेव पूर्वपदमुदात्तं न कवि पूर्वमिति । अन्नकः । कन्नन्त्यैवान्तीदातत्त्वम् ॥

3908. When the compound ends in a light vowel, the acute falls on the syllable before such last, in a Bahuvrīhi preceded by 'nañ' and 'su' to which 'kap' is added.

Thus अघोष्ठिकः, सुमावकः । The repetition of पूर्व in this sūtra, though its anuvṛtti was present from the last, shows, that in the last aphorism, the syllable preceding कप takes the acute, while here the syllable preceding the short-vowel-ending final syllable has the acute and not the syllable preceding कप । This is possible with a word which is, at least, of two syllables (not counting, of course, सु and क or कप). Therefore, in अघोष्ठिकः and सुमावकः, the acute is on the syllable preceding कप, by VI. 2. 173, because it has here no antyāt-purvaṃ.

३९०९ । अहोर्नञ्जदुत्तरपदभूमि । ६ । १ । १०५ ॥

उत्तरपदार्थबहुत्वविविने अहोः परस्य पदस्य नञः परस्येव स्वरः स्यात् । बहुव्रीहिकः ।
अनुमित्रकः । 'उत्तरपद-' इति किम् । अनुपु मानोऽस्य स बहुमानः ॥

3909. A Bahuvrīhi with 'bahu' has the same accent as 'nañ' when it denotes muchness of the object expressed by the second member.

In other words, a Bahuvrīhi with the word अनु in the first member, is governed by all those rules which apply to a Bahuvrīhi with a Negative Particle such as Rules VI. 2. 172 &c. when this gives the sense of multiety of the objects denoted by the second member. Thus अनुव्रीहिकः by VI. 2. 174. अनुमित्रकः ॥

Why do we say 'uttara-pada bhūmi—when multiety of the object denoted by the second member is meant' ? Observe अनुपु मानोऽस्य=अनुमानः अयम् (VI. 2. 1).

३९१० । न गुणादयोऽयथाः । ६ । २ । १०६ ॥

अवयवविविने अहोः परे गुणादयो नान्नीदानी अनुव्रीहो । अनुगुणा रज्जुः । अनुवर-
पदम् । अनुध्यायः । गुणादिराकृतिगणः । 'अवयवाः' किम् । अनुगुणो द्विजः । अध्यनयुतसदा-
कारादयो गुणाः ॥

3910. In a Bahuvrīhi, after 'bahu,' the acute does not fall on the final of 'guṇa' &c. when they appear in the compound as ingredient of something else.

Thus अनुगुणाः रज्जुः, अनुवरं पदम्, अनुध्यायः (VI. 2. 1). गुणादि is an Akrtigūṇa. Why do we say 'when it denotes an avayava or ingredient' ? Observe अनुगुणो ब्राह्मणः = अध्ययनयुतसदाकारादयोऽनुगुणाः ॥

1 गुण, 2 अवर, 3 अध्याय, 4 ब्रूत, 5 हस्तेमान, आकृतिगण ॥

३९११ । उपसर्गास्वाङ्गं ध्रुवमगुं । ६ । २ । १०७ ॥

प्रपठः । प्रसङ्गः । ध्रुवमेकवचनम् । 'उपसर्गात्' किम् । दर्शनीयपठः । 'स्वाङ्गम्' किम् ।
प्रयाजो ब्रूतः । 'ध्रुवम्' किम् । उद्गातुः 'अपङ्गु' किम् । विपङ्गुः ।

3911. A word denoting a part of the body, which is constant (and indispensable), with the exception of 'parśu' has, after a Preposition in a Bahuvrīhi compound, the acute on the last syllable.

Thus उपपठः, प्रसङ्गः । कृतं यस्य प्रगतं पठं भवति स प्रपठः ॥

Why do we say 'after a Preposition' ? Observe दर्शनीयपठः ॥

Why do we say 'part of the body' ? Observe प्रयाजो ब्रूतः ॥

Why do we say 'dhruva—constant and indispensable' ? Observe उद्गातुः
ब्रूतः । Here the hand is raised up only at the time of cursing and not always
as the state of उद्गातुः is temporary and not permanent.

Why do we say with the exception of पार्श्वः ? Observe विपङ्गुः (VI. 2. 1).

३८९२ । वनं समासे । ६ । २ । १७८ ॥

समासमात्रे उपसर्गादुत्तरपदं वनमन्तोदात्तम् । तस्यैदिमे प्रकथ्ये ॥

3912. After a preposition, 'vana' has acute on the final in compounds of every kind.

Thus वनयोः यष्टव्यम्, निर्वायोः प्रविधीयते, the न changed to ञ by VIII. 4. 5. The word 'samāsa' is used in the sūtra to indicate that all sorts of compounds are meant, otherwise only Bahuvrihi would have been meant.

३८९३ । अन्तः । ६ । २ । १७९ ॥

अन्तात्परं वनमन्तोदात्तम् । अन्तर्घोः द्वयः । अनुपसर्गाद्यमिदम् ॥

3913. After 'antar' the acute falls on the final of 'vana.'

Thus अन्तर्घोः द्वयः । This sūtra is made in order to make वन oxytoned, when a preposition (upasarga) does not precede.

३८९४ । अन्तश्च । ६ । २ । १८० ॥

उपसर्गादन्तः शब्दोऽन्तोदात्तः । पर्यन्तः । समन्तः ॥

3914. The word 'antar' has acute on the final when preceded by a Preposition.

Thus पर्यन्तः, समन्तः । This is a Bahuvrihi or a त्रिवि compound,

३८९५ । न निविभ्याम् । ६ । २ । १८१ ॥

न्यन्तः । व्यन्तः । पूर्वपदप्रकृतिस्वरं यच्च न कर्ते, 'कदातस्वरितयोर्ध्वः' (३८५०) इति स्वरितः ॥

3915. The word antar has not acute on the final, after the prepositions *ni* and *vi*.

Thus न्यन्तः, व्यन्तः, here the first member retains its acute, and semivowel is then substituted for the vowel ङ then the subsequent grave is changed to svarita by VIII. 2. 4. S. 3657.

३८९६ । परममितोभावि मण्डलम् । ६ । २ । १८२ ॥

परेः परममित उभयतो भावो यस्यास्ति तत्कलादि मण्डलं आन्तोदात्तम् । परिकूलम् परिमण्डलम् ॥

3916. After 'pari' a word, which expresses something, which has both this side and that side, as well as the word 'maṇḍala' has acute on the final.

Thus परिकूलम्, परिमण्डलम् ॥

३८९७ । प्रादस्वाङ्गं संज्ञायाम् । ६ । २ । १८३ ॥

प्रयत्नम् । 'अस्वाङ्गम्' किम् । प्रयत्नम् ॥

3917. After *pra*, a word, which does not denote a part of body, has acute on the final, when the compound is a name.

3921. The words स्फिग, पून, वीणा, अञ्जस्, अंध्यम्, कुटि, नामन् and a word denoting 'a plough', have acute on the final, when preceded by *apa*.

Thus अपस्फिगम्, अपपूतम्, अपवीर्यम्, अपाञ्जः, अपांध्या (This ordains acute on the final, where the compound apādhwa does not take the samāsanta affix अच् by V. 4. 85, when it takes that affix, the acute will also fall on the final because अच् is a द्विच् affix.) This further shows that the samāsanta affixes are 'not compulsory. (कनित्यत्र समासान्तः). अपकुटिः, अपसंरैः, अपहर्तैः, अपसाह्वनम्, अपनाम' । These are प्रातिद compounds or Bahuvrīhi or Aavyāyibhavas. Some of these viz. स्फिग, पून and कुटिः will be enl-acute by VI. 2. 117, also when they denote parts of body and a permanent condition and the compound is a Bahuvrīhi. Here the compound must not be a Bahuvrīhi, nor should these words denote parts of body and permanent condition of these part-.

३९२२ अधेदपरिस्थम् । ६ । २ । १८८ ॥

अध्याकतो दन्तोऽधिदन्तः । दन्तस्योपरि जातो दन्तः । 'उपरिस्थम्' किम् । अधिकरणम् ॥

3922. After अधि, that word, which denotes that thing which overlaps or stands upon, has acute on the final.

Thus अधिदन्तः=दन्तस्योपरि. योऽन्योदन्तो जायते 'a tooth that grows over another tooth.'

Why do we say when meaning 'standing upon' ? Observe अधिकरणम् । Here the acute is on 'क', the krit-formed second member retaining its accent (VI. 2. 139).

३९२३ अनौरप्रधानकनीयसी । ६ । २ । १८९ ॥

अनोः परमप्रधानवाचकनीयान्तोदात्तम् । अनुगतेः खेळमनुखेळः । पूर्ववर्तमानप्रधानः प्रादिसमाहः । अनुगतेः कनीयाननुकनं यान् । उत्तरपदार्थप्रधानः । प्रधानार्थं च कनीयोपपद्यम् । 'अप-' इति किम् । अनुगतेः खेळोऽनुखेळः ॥

3923. After 'anu' a word which is not the Principal, as well as 'kanyas' has acute on the final.

The word अप्रधान means a word which stands in a dependant relation in a compound. Thus अनुगतेः खेळम् = अनुखेळः । These are प्राति samāsa in which the first member is the principal or Pradhāna. अनुगतः कनीयान् = अनुकनीयान्, here the second member is the Principal: the word कनीयस् is taken as प्रधानम् । Had it been non-pradhāna, it would be covered by the first portion of the sūtra, and there would have been no necessity of its separate enumeration. Why do we say 'अप्रधान' ? Observe अनुगतेः खेळः = अनुखेळः, where खेळ is the Principal.

३९२४ पुढवर्त्तमानवादिष्टः । ६ । २ । १९० ॥

अनोः परोऽन्यवादिष्टवाचो पुढवर्त्तमानोदात्तः । अन्यवादिष्टः पुढवर्त्तमानुपपद्यः । अन्यवादिष्टः किम् । अनुगतः पुढवर्त्तमानुपपद्यः ॥

3924. After 'anu' the acute falls on the final of 'purusha,' when it means a man of whom mention was already made.

The word अन्वादिष्ट means 'of a secondary importance, inferior,' or 'mentioned again after having already been mentioned.' Thus अन्वादिष्टः पुनः - अनु-पुनः; but अनुगतः पुनः = अनुपुनः ॥

३९२५ । अतिरक्ष्यदे । ६ । २ । १९१ ॥

अनेः परमकदन्तं पदशब्दश्चास्मोदात्तः । अत्यङ्गो नागः । अतिपदा गायत्री । 'अक्षयदे' क्रिम् । अतिकारकः ॥

'+ अतिधीतोप इति वाच्यम्+' । इदमा भूत् । शोभने शर्षोऽतिगार्यः । इह च स्यात् । अतिक्रान्तः अहमतिकारकः ॥

3925. After 'ati' a word not formed by a kṛit-affix, and the word : pada' have acute on the last syllable.

Thus अत्यङ्गो नागः, अतिपदा गायत्री । Why do we say 'nonkrit-word and पद' ? Observe अतिकारकः ॥

Art:— The rule is restricted to those compounds in which a root has been elided. That is, when in analysing the compound, a verb like कृम् is to be employed to complete the sense. Therefore, it does not apply to शोभने शर्षः = अतिगार्यः ॥ But it would apply to अतिकारकः, which when analysed becomes equal to अतिरक्ष्यदे कर्षम् ॥

३९२६ । निनिधाने । ६ । २ । १९२ ॥

निधानमप्रकाशता । ततोऽन्यदनिधानं प्रकाशनमित्यर्थः । निमृजम् । न्यजम् । 'निनिधाने' क्रिम् । निनिधेता दयदो निदयदः ॥

3926. After 'ni' the second member has the acute on the last syllable, when the sense is of 'not laying down.'

The word निधानं = अप्रकाशता 'not making manifest.' Thus निमृजम् । न्यजम् । Why do we say when meaning 'not laying down' ? Observe निदयदः = निनिधेता दयदः । The force of नि is that of निधान here.

३९२७ । प्रतेरंश्वाद्यस्तत्पुनरे । ६ । २ । १९३ ॥

प्रतेः परेऽन्वाद्योऽस्मोदात्ताः । प्रतिगतोऽङ्गुः प्रत्यङ्गुः । प्रतिजनः । प्रतिराजा । समासान्तस्या नित्यत्वात् टच् ॥

3927. In a Tatpuruṣa compound, the word 'anśu' &c. have acute on the final when preceded by 'prati.'

Thus प्रत्यङ्गुः, प्रतिजनः, प्रतिराजा ॥ In the case of राजन् this rule applies when the Samāsanta affix टच् is not added, when that affix is added, the acute will also be on the final by virtue of टच् which is a चित् affix.

1 अङ्गु, 2 अङ्ग, 3 राजन्, 4 उङ्ग, 5 खेटक (खेटक), 6 अङ्गिर, 7 आङ्गि, 8 अङ्ग, 9 अङ्गिका, 10 अङ्ग, 11 अङ्ग (आङ्गपुर आङ्गपुरः) ॥

The word अङ्गु is formed by the affix अङ्ग under the general class अङ्गुः (Up I. 37), राजन् is formed by the affix राजन् (Up I. 156), उङ्ग by adding अङ्ग to

उप 'to bu'n'. (Up IV. 162), छिट् + वृष् = छोटक; अजिर is formed by किर (Up I. 53) आ + द्रा + अद् (III. 3. 106), with the augment रक् added to आ = आर्द्रा ॥ अ + छुट् = अद्यथा ॥ कत + तिकन् = कतिका (Up III. 147) कृष् + कच् (III. 1. 134) = कच्छ; पुर + क = पुर ॥

Why do we say 'in the Tatpurusha'? Observe प्रतिगता चञ्चलीत्य = प्रत्यं गुरवमुष्टः ॥

इ८८८ । उपाद्दुयज्जनिनमंगौरादयः । इ । २ । १८४ ॥

उपात्परं यद्दुयज्जनिनं चान्नीदात् तत्पुञ्चे गौरादीन्वर्जयित्वा । उपदेवः रूपेणः । उपाजि नम् । 'अंगौरादयः' किम् । उपगौरः । उपतेवः । तत्पुञ्चे' किम् । उपगतः । गौमोऽस्य स उपसार्गः ॥

3928. In a Tatpurusha, the words of two-syllables and 'ajina' have acute on the final when preceded by 'upa' but not when they are 'gaura' and the rest.

Thus उपगता देवः=उपदेवः, उपेष्टः, उपाजिनम् । But not so in उपगौरः, उपनेवः &c.

1 गौर, 2 नेव (नेव) 3 तेव, 4 लेट, 5 मोट, 6 जिन्ना, 7 कण्ठ, (कण्ठा) 8 कणा, 9 गुध (गुध) 10 कण्ठ, 11 पाद ।

Why 'in a Tatpurusha'? Observe उपगतः गौमोऽस्य = उपसार्गः ॥

इ८२८ । सारवक्षे पणे । इ । २ । १८५ ॥

सुप्रत्ययमितः । सूरच पुत्रायामेव । आचार्यसत्त्वच निम्ना असूयया तत्राभिधानात् । 'सो' किम् । कुशाग्रणः । 'अवक्षेपणे' किम् । सुप्रत्ययम् ॥

3929. After 'su,' the second member has acute on the final in a Tatpurusha compound, when reproach is meant, in spite of the addition of 'su' which denotes praise.

Thus इह अन्विदानी, सुखयिदने सुखजित्वा सुप्रत्ययमितः । The word सु here verily denotes praise, but it is the sense of the whole sentence that indicates reproach or censure. Why do we say 'after सु'? Observe सुप्रत्ययः । Why 'when reproach is meant'? Observe शोभनेषु दुर्गु-सुप्रत्ययः । So also सुप्रत्ययम् ॥

इ८३० । विभावोत्पुच्छे । इ । २ । १८६ ॥

तत्पुञ्चे । उत्क्रान्तः पुच्छादुत्पुच्छः । यदा तु पुच्छमुदयति तत्पुञ्चेति । 'उत्' (३३३१) । उत्पुच्छतादा वायादिव्ययेण नित्यमन्तोदात्तत्वे प्राप्ते विकल्पोऽयम् । 'सुप्रत्ययम्' विभावा । 'तत्पुञ्चे' किम् । उदत्तं पुच्छं येन स उत्पुच्छः ॥

3930. In a Tatpurusha, the word 'utpnahā' may optionally have acute on the final.

Thus उत्क्रान्तः पुच्छात्=उत्पुच्छः or उत्पुच्छः (VI. 2. 3). When this word is derived by the affix कच् (III. 3. 56 S. 32 31) from पुच्छमुदयति=उत्पुञ्चेति, then it would always have taken acute on the final by VI. 2. 144; the present sūtra ordains option there also. The rule does not apply to a non-Tatpurusha; as, उदत्तम् पुच्छमस्य=उत्पुच्छः ॥

३८३१ । द्वित्रिभ्यां पाद्वन्मूर्धसु बहुव्रीहौ । इ । २ । १८७ ॥

आभ्यां परस्मैजन्योदात्तो वा । 'द्विपाद्वत्तुवपाञ्च रचाय' । 'त्रिपाद्वन्' । द्वित्रि । 'त्रिमूर्धनि' सप्तरश्मिम् । मूर्धचित्यकृतसमासान्तं यव मूर्धं शब्दः । तस्यैतत्प्रयोगान्मसत्वं च समासान्तोऽन्त्योदात्तत्वं यथा स्यात् । इतिदेव आपकम् '×अमित्यः समासान्तो भवति×' इति । यद्यपि च समासान्तः क्रियते तथापि बहुव्रीहिकार्यत्वात्तदेकदेशस्यात्र समासान्तोदात्तत्वं पक्षे भवत्येव । द्विमूर्धः । 'द्वित्रिभ्याम्' किम् । कल्याणमूर्धा । 'बहुव्रीहौ' किम् । द्वयोर्मूर्धा द्विमूर्धा ॥

3931. In a Bahuvrīhi, the words पाद्, दस् and मूर्धन् have optionally acute on the final after द्वि and त्रि ॥

Thus द्वौ पादावस्य = द्विपात् or द्विपात् as in द्विपाञ्चत्तुवपाञ्च रचाय (Rig Veda IV. 51. 5) त्रिपाद्वत् or त्रिपाद्वत् as in त्रिपाद्वन्मूर्धसु (Rig Veda X. 90. 4) द्विदन् or द्विदन् द्विमूर्धं or द्विमूर्धं as in त्रिमूर्धनि सप्तरश्मिम् (Rig Veda I. 146. 1). The word पाद् is पाद with its च elided, (V. 4. 140) दस् is the substitute of दन्त (V. 4. 141) and मूर्धन् retains its न् not allowing samāsanta affix. This also indicates that the samāsanta rule is not universal. When the samāsanta affix is added, then also the acute is on the final, for the कार्यो is here the Bahuvrīhi compound, and this is only a part of it. Thus द्विमूर्धः, त्रिमूर्धः । Why after द्वि and त्रि ? Observe कल्पयामूर्धा here the first member is middle acute by Phit II. 19 and this accent is retained (VI. 2. 1) 'Why 'Bahuvrīhi' ? Observe द्वयोर्मूर्धा = द्विमूर्धा ॥

३८३२ । सकृच्च आक्रान्तात् । इ । २ । १८८ ॥

गौरसकृचः । इत्यणसकृचः । 'आक्रान्तात्' किम् । अकसकृचः । समासान्तस्य वचनवत्त्वात् अत्यमेवान्तोदात्तत्वं भवति ।

3932. The word 'saktha' has acute on the final optionally, when preceded by any word other than what ends in 'kra'

The word सकृच is the samāsanta form of सकृचि (V. 4. 113). Thus गौरसकृच or गौरसकृचः, अकसकृचः or अकसकृचः । The word गौर being formed by अकृचि and अकृच by कृच (Up. III. 19) are both end-acute. Why 'not after a word ending in 'kra' ? Observe अकसकृचः which is always oxytone as it is formed by अकृच (V. 4. 113) a चित् affix.

३८३३ । परादिशब्दस्य बहुलम् । इ । २ । १८९ ॥

अन्त्यस्य परस्य सकृच्च शब्दस्याविद्वत्तो वा । 'अक्षिसकृच्चमासमेत' । अत्र वार्तिकम्—

‘+ परादिशब्द परान्तश्च पूर्वान्तश्चापि दुष्यते ।

पूर्वादिपञ्च दुष्यन्ते व्यत्ययो बहुलं ततः +’ ॥

इति । परादिः । 'द्विविज्ञाता उरु चया' । परान्तः । 'नियेन मुष्टिमुत्थया' । 'अक्षिसकृचः' । पूर्वान्तः 'चिन्मासुर्वचि' ।

इति समाससूत्राः ।

3933. The first syllable of the second member is diversely acute; in the Vedas.

The word पर "the second member" refers to सकृच, as well as to any other word in general. Thus अक्षिसकृचमासमेत, but सोमसकृचः so also अत्रुदाहुः, वाक्वर्तिः, विवृषति ॥

In the non-Vedic literature these last two compounds will be final acute by VI. 1. 223, rule VI. 2. 18 not applying because of the prohibition contained in VI. 2. 19.

The rule is rather too restricted. It ought to be: "In the Vedas, the *first* syllable and the *final* syllable of the *second* member, as well as the *final* syllable and the *first* syllable of the *preceding* member are seen to have the acute accent, in supersession of all the foregoing rules."

(1) As to where the *first* syllable of the second member (परादिः) takes the accent, we have सुविजाता उरुक्षया (Rig Veda I. 2. 9.)

(2) As to where the final of all the second terms (परान्तः) takes the acute we have निघेन मुष्टिहस्तयो (Rig Veda I. 8. 2.) यस्त्रिचक्रः (Rig Veda I. 183. 1.)

(3) As to where the final of the preceding (पूर्वन्तः) takes the acute, we have त्रिचक्रैः पुष्टिः ॥

(4) As to where the first syllable of the preceding (पूर्वादिः) takes the acute we have as दिवोदासाय सामगाय ते ॥

Here end the Accents of Compounds.

CHAPTER V.

ACCENTS OF VERBS.

३९३४ । तिङो गोत्रादीनि कुत्सनाभीक्ष्ण्ययोः । ८ । १ । २७ ॥

तिङन्त्यात्यादङ्गेनादीन्यनुदासान्वेतयोः । पठति गोत्रम् । पठतिपठति गोत्रम् । यत् प्रवचनप्रवचनप्रवचनप्रत्यायनादयः । कुत्सनाभीक्ष्ण्यपठत् पाठविशेषकम् । तेनाभ्युपार्पि गोत्रादिय ज्ञेये कुत्सनादावेव कार्यं ज्ञेयम् । 'गोत्रादि-' इति किम् । पठति पापम् । 'कुत्स-' इति किम् । जनति गोत्रं ; समेत्य कूपम् ॥

3934. The words *gotra* &c., become unaccented after a finite verb, when a contempt or a repetition is intended.

Thus पठति गोत्रम्, when contempt is meant.

Here पठति गोत्रं means 'he proclaims his Gotra &c., so that he may get food &c.' पठति is from the root पठ् व्यतिङ्गते 'to make evident' (Bhū. 184). Where contempt is not meant, it has the force of repetition, i. e. he repeatedly utters his Gotra as one is bound to do, in marriage-rites &c. And पठति पठति गोत्रम्, when repetition or intensity is denoted. Similarly पठति पुनः, पठति पठति पुनः. The word पुनः is a noun derived from the root पु by the affix लुप्, the substitution for लृप् has not taken place, as an anomaly.

1 गोत्रं, 2 प्रवचन, 3 प्रवचन, 4 पठत्, 5 प्रवचन, 6 प्रवचन, 7 पठत्, 8 पठत्, 9 पठत्
10 प्रवचन, 11 विप्रवचन, 12 प्रवचन, 13 पठत्, 14 पठत्, 15 पठत्, 16 पठत् (पठत् वा) 16
पठत्, 17 प्रवचन ॥

The word नाम optionally becomes anudātta : in the alternative, it is first acute. Thus पचति नाम् or पचति नाम् ॥

The words 'contempt and repetition' in the text qualify the whole sentence or sūtra, and not the word गोत्रादि nor the word अनुदात्त understood. For we find that wherever the word गोत्रादि is used in this Chapter, it always implies the sense of 'contempt or repetition.' Thus the word गोत्रादि is used in VIII. 1. 57 and there also the sense is of contempt and repetition.

Why do we say 'Gotra and the rest'? Observe पचति पापम् । Here पापम् is an adverb.

Why do we say 'when contempt or repetition is meant'? Observe पचति गोत्रं कमेत्य कृत् । 'He digs a well, having assembled the Gotra.'

३९३५ । तिङ्ङित्तिङ्ङः । ८ । १ । २८ ॥

अतिङ्ङन्तात्पदात्परं तिङ्ङन्तं निङ्ङ्यते । 'प्रणिमी'के ॥

3935. A finite verb is unaccented, when a word precedes it, which is not a finite verb.

Thus अग्निमोदे पुरोहितं (Rv. I. 1. 1). स इच्छेवेष्टुं गृच्छति (Rv. I. 1. 4), अग्ने सुपायमे भव (Rv. V. 1. 1), यजमानस्य पशून् पृच्छि ॥

३९३६ । न लुट् । ८ । १ । २९ ॥

लुङ्ङन्तं न निङ्ङ्यते । अयःकर्ता ॥

3936. But the Periphrastic Future is not unaccented, when it is preceded by a word which is not a finite verb.

This restricts the scope of the last sūtra which was rather too wide. Thus अयः कर्ता, अयः कर्तारि, मासेन कर्तारिः । The Sarvadhātuka affixes डा, णि, रस्, are anudātta after the affix ताङि by VI. 1. 186, the whole affix ताङ् becomes udātta (III. 1. 3) and where the टि portion of ताङ् i.e. the syllable तात्, is elided before the affix डा, there also the णा of डा becomes udātta, because the udātta has been elided. See VI. 1. 161.

३९३७ । निपातीयैकादिहन्तकुविचेष्टेज्य एकच्छिद्यश्चयुक्तम् । ८ । १ । ३० ॥

यतेर्निपातीयैकं न निङ्ङ्यते । 'यद्वागे' स्वामहत्त्वम् । 'युवा यदी कयः' । 'कुविद्वद्वा' वाचनम् । 'अचित्तमिच्छकमा' कश्चित् । 'पृज्वासे' यत् पि तर्हि भवति ॥

3937. The finite verb retains its accent in connection with the particles यद्, 'that', 'because', यद्वा, 'if', हन्त, 'also', 'Or', कुविद्, 'well', नेत्, 'not', चेत्, 'if', च 'if', कश्चित् (interrogative particle, implying 'I hope' or 'I hope not'), and यत्रा 'where.'

Thus यद्वासेयामहत्त्वं (Rig Veda VIII. 44. 23). युवा यदी कयः (Rig Veda V. 74. 5). कुविद्वद्वा वाचते (Rig Veda VII. 91. 1). नेत् निङ्ङ्यमायनायो नात्तं पृताम् (Nir. I. 11), स उद् मुङ्ङन्तं, स उद् अयोत्तं; 'पुत्रासो यत्र वितरो भवन्ति (Rig Veda I. 89. 9).

The particle चञ्, with the indicatory च, has the force of चेत्. Thus चञ् च मरिच्यति = चञ् चेन् मरिच्यति ॥

३९३८ । नञ् प्रत्यारम्भे । ८ । १ । ३९ ॥

नष्टेत्यनेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । प्रतिषेधयुक्तं चारम्भः प्रत्यारम्भः । 'नञ् भोज्यते । प्रत्यारम्भे क्रियते । 'नञ् वेतस्मिन् स्त्रोत्रे दक्षिणमिच्छन्ति' ॥

3938. The finite verb retains its accent in connection with 'naha' when employed in the sense of forbidding.

When something urged by one, is rejected insultingly by another, then the reply made by the first tauntingly, with a negation, is pratyārambha. Thus A says to B: 'Eat this please.' B rejects the offer repeatedly, in anger or jest. Then A in anger or jest says 'No, you will eat'—as नञ् भोज्यते । Here भोज्यते retains its accent, which is acute on the middle, for छे becomes accentless as it follows अनुपदेश (VI. 1. 186), and स्य becomes udātta by the प्रत्ययस्य (III. 1. 3).

Why do we say, 'when asseverative'? Observe नञ् वे तस्मिन् च लोके दक्षिणमिच्छन्ति. 'Verily in that world they do not wish for fee.' Here it is pure negation. तस्मिन् is first acute by फिट् accent, लोके is final acute because it is formed by चञ् of पचादि (III. 1. 134), दक्षिण is first acute, because it is a Pronoun ending in च (स्वाङ्गघट्टामदन्तानाम्, Phit II. 6) and चच्छन्ति is anudātta by VIII. 1. 28.

३९३९ । सत्यं प्रश्ने । ८ । १ । ३९ ॥

सत्ययुक्तं तिङन्तं नानुदात्तं प्रश्ने । सत्यं भोज्यते । 'प्रश्ने' क्रियते । 'सत्यमिद्धा उ त च यमिन्द्रं स्तवाम्' ॥

3939. The finite verb retains its accent in connection with 'satya' when used in asking a question.

Thus सत्यं भोज्यते 'Truly, will you eat?' सत्यमभ्येक्ष्यते । Why do we say 'in questioning'? Observe सत्यमिद्धा उ त च यमिन्द्रं स्तवाम् ॥

३९४० । आङ्गाप्रातिलोम्ये । ८ । १ । ३९ ॥

आङ्गेत्यनेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । आङ्गं कुर्वः । 'आङ्गाप्रातिलोम्ये क्रियते । 'आङ्गं कुर्वति एवम इदानीं आत्यसि आत्मम्' । अनभिप्रेतमसौ आङ्गप्रतिलोम्ये भवति ॥

3940. The finite verb retains its accent in connection with 'āṅga' when used in a friendly assertion.

Anything done to injure another is pratiloma, opposite of this is apratiloma, or friendliness. In fact, it is equal to anuloma. Thus आङ्गं कुर्वः 'yes, you may do.' Here āṅga has the force of friendly permission.

But when it has the force of pratiloma, we have,—आङ्गं कुर्वः । 'आङ्गं कुर्वति एवम इदानीं आत्यसि आत्मम्' 'Well, chuckle O sinner! soon wilt thou learn, O coward.' Here आङ्ग is used in the sense of censure, for chuckling is a thing not liked by the person and is pratiloma action: for gluta-vowel see VIII. 2. 96.

३८४१ । हि च । ८ । १ । ३४ ॥

विपुलं तिष्ठन् नानुदातम् । 'चा हि' इमा वाति । 'चा' हि उच्यते

3941. The finite verb retains its accent in connection with 'hi' when used in a friendly assertion.

Thus :—चाहिष्मा वाति (Rig Veda IV. 29. 2). चाहिष्ठत (Rig Veda VIII. 22. ५).

३८४२ । ह्यन्वस्यनेकमपि साकाङ्क्षम् । ८ । १ । ३५ ॥

हीनत्वेन पुनः साकाङ्क्षमनेकमपि नानुदातम् । 'च्यत' हि मत्तो वदति । 'या' मा येन नपुनाति । तिष्ठन्तद्वयमपि न निहत्यते ॥

3942. In the Vedas, the finite verb retains its accent (but not always), in connection with 'hi', when it stands in correlation to another verb, even more than one.

That is, sometimes one verb, sometimes more than one verb retain their accent. Thus of more than one verb, we have the following example :—च्यन्' हि मत्तो वदति । यावमा येन वि पुनाति 'Because the drunkard tells falsehood, therefore sin will make him impure : i. e. he does incur sin.' Here both verbs वदति and विपुनाति retain their accent : and हि has the force of चत् 'because'. According to Kaiyyata the meaning of this sentence is यस्मान् मत्तोऽच्यन्' वदति, तस्मादनुवदन् दोषेण न मुच्यते i. e. a drunkard does not incur the sin of telling a falsehood, because he is not in his senses. See Maitra Saupita I. 11. 6.

३८४३ । यावद्यथाभ्याम् । ८ । १ । ३६ ॥

आभ्यां योगे तिष्ठन् नानुदातम् । 'यथा चित्तव्यवसायतम्.'

3943. A finite verb retains its accent in connection with 'yāvat' and 'yathā'.

The meaning is that the verb retains its accent, even when यावत् and यथा followed after it. Thus यथा चित् कथयमावतम् । The word चावतम्, is the Imperative (सौट.) Second Person Dual of the root चत्, ॥

३८४४ । पूजायां नामनरम् । ८ । १ । ३७ ॥

यावद्यथाभ्यां पुनर्मननरं तिष्ठन् पूजायां नानुदातम् । यावत्पूजति शोभनम् । यथा वदति शोभनम् । पूजायाम्, किम् । यावद्विपुलम् । 'नमनरम्,' किम् । यावद्विपुलम् : वदति शोभनम् । पूजेष्टान् निवातः प्रतिविध्यते ॥

3944. But not so when these particles 'yāvat' and 'yathā' immediately precede the verb and denote 'praise'.

That is, the verb loses its accent, and becomes anudatta. Thus यावत् पूजति शोभनम्, यथा वदति शोभनम्, ॥

Why do we say when denoting 'praise' ? Observe यावद् भुङ्क्ते

Why do we say 'immediately' ? Observe यावद् देवदत्तः वदति शोभनम् । Here the verb retains its accent by the last sūtra.

३८४५ । उपसर्गव्ययेतं च । ८ । १ । ३८ ॥

पूष्योन्नतरमित्युक्तम् । उपसर्ग व्यथधानाद्यै वचनम् । यावत्प्रपञ्चति शोभनम् । कान्तक-
मित्येव । यावच्छेदेवतः प्रपञ्चति शोभनम् ॥

3945. A finite verb loses its accent, when it denotes 'praise' and is joined immediately with yāvat and yathā, through the intervention of an upasarga (or verbal preposition).

The last sūtra taught that the verb loses its accent when immediately preceded by यावत् and यथा । This qualifies the word 'immediately' and teaches that the intervention of a Preposition does not debar immediateness. Thus यावत् प्रपञ्चति शोभनम् ॥

The word 'immediately' is understood here also. Thus यावद् देवदत्तः प्रपञ्चति शोभनम् ॥ The upasarga प्र has udātta accent.

३८४६ । तुयश्यपश्यताहैः पूजयाम् । ८ । १ । ३९ ॥

यस्मिंस्तु तिकर्त्तुं न निवृण्यते पूजायाम् । 'आदहं स्वधामनु पुनर्भूत्वमेतिरे' ॥

3946. A finite verb retains its accent in connection with तु पश्य, पश्यत, and आह, when meaning 'praise'.

Thus आदहं स्वधामनु पुनर्भूत्वमेतिरे ॥

३८४७ । अहो च । ८ । १ । ४० ॥

यत्प्रयोगे वानुदात्तं पूजायाम् । अहो देवदत्तः पञ्चति शोभनम् ॥

3947. A finite verb retains its accent when in connection with *aho* meaning 'praise'.

Thus अहो देवदत्तः पञ्चति शोभनम् ॥

३८४८ । शेषे विभाषा । ८ । १ । ४१ ॥

अहो इत्यनेन पुनः तिकर्त्तुं वानुदात्तं पूजायाम् । अहो कर्त्तुं करिष्यति ॥

3948. A finite verb retains its accent optionally, when in connection with *aho* in the remaining cases (i. e. where it does not mean praise).

What is the शेषे alluded to here ? The शेषे means here cases other than पूजा or 'praise.' Thus अहो कर्त्तुं करिष्यति or अहो कर्त्तुं करिष्यति । This is a speech uttered in anger or envy and not in praise (अपुनः वचनम्) ॥

३८४९ । पुरा च परीक्षायाम् । ८ । १ । ४२ ॥

पुरेत्यनेन पुनः वानुदात्तं स्वरायाम् । अर्थाद्वत्ता मन्त्रायाम् पुरा, विद्यायां विद्युन् । निकटं गामित्यत्र पुराशब्दः । परीक्षायाम् किम् । न ते एव पुराशब्दः । विद्यायां पुरा ॥

3949. A finite verb retains its accent optionally in connection with 'purā' when it means 'haste' (i. e. when 'purā' means 'before').

The word परीक्ष्ता means स्वरा or quick. Thus अर्थाद्वत्ता मन्त्रायाम् पुरा विद्यायां विद्युन् । The word पुरा here expresses the future occurrence which is imminent

or very near at hand. It is against the rule of Dharmasāstras to study while it thunders or lightens.

Why do we say 'when meaning *haste*'? Observe नतेन स्म पुराधीयते । Here the word पुरा expresses a past time; that is, it means 'long ago.' See III. 2. 118 and 122, for the employment of पुरा in the Past Tense, and III. 3. 4, for the Present.

३९५० । नन्विद्यतेननुज्ञेयमायाम् । ८ । १ । ४३ ॥

नन्विद्यतेन युक्तं निमित्तं नानुदात्तमनुज्ञापार्यमायाम् । ननु गच्छामि भोः । अनुज्ञामोहि मां-
नच्छन्तमित्यर्थः । 'अनु-' इति किम् । अकार्षीः कटं त्वम् । ननु करोमि । एष्टप्रतिवचनमेतत् ॥

3950. A finite verb retains its accent in connection with *nannu*, when with this Particle permission is asked.

The word एवमा means 'asking, praying.' The word अनुज्ञा means 'permission.' The compound अनुज्ञेयमा means 'asking of permission.' Thus ननु गच्छामि भोः 'can I go sir.' The sense is 'give me permission to go.'

Why do we say when 'asking for' permission? Observe अकार्षी कटं त्वम् ? ननु करोमि भोः 'hast thou made the mat? Well, I am making it.' Here ननु has the force of an answering particle, and not used in asking permission and hence the verb loses its accent.

३९५१ । किं क्रियाप्रश्नेऽनुपसर्गमप्रतिषिद्धम् । ८ । १ । ४४ ॥

क्रियाप्रश्ने वर्तमानेन किंप्रश्नेन युक्तं निमित्तं नानुदात्तम् । किं द्विवचनः पद्यत्याहोस्त्वित्त्वं
व्यक्तिः । 'क्रिया-' इति किम् । साधनप्रश्ने वा भूत् । किं भक्तं पद्यत्युपायम् । 'प्रश्ने' किम् । किं
पठति । 'सिधोऽयम्' । 'अनुपसर्गम्' किम् । किं एवव्यक्ति उत प्रकरोति । 'अप्रतिषिद्धम्' किम् । किं
द्विवचनं न पद्यति ॥

3951. A finite verb retains its accent in connection with *him*, when with this is asked a question relating to an action, and when the verb is not preceded by a Preposition or by a Negation.

Thus किं द्विवचनः पद्यति, अहो स्त्वित्त्वं गच्छति ॥

Why do we say when the question relates to a *क्रिया* or action? The rule will not apply, when the question relates to an object or साधन । Thus किं भक्तं पद्यति अप्रयान् वा ॥

Why do we say 'when a question is asked'? Observe किम्, पठति । Here किं is used to express contempt, and not to ask a question.

Why do we say 'not preceded by a Preposition' Observe किं च पद्यति उत प्रकरोति ॥

Why do we say 'not preceded by a negative particle.' Observe, किं द्विवचनं न पद्यति ॥

३९५२ । केचि विभावा । ८ । १ । ४५ ॥

किमेऽप्रयोग उत वा । द्विवचनः पद्यत्याहोस्त्वित्त्वं पठति ॥

3952. When however *him* is not added in asking such a question, the finite verb may optionally retain its accent.

When क्ङि is elided in asking a question relating to an action, the finite verb which is not preceded by a Preposition or a Negative Particle, optionally does not become anudatta. When is there the elision of this क्ङि because no rule of Pāṇini has taught it ? When the sense is that of an interrogation, but the word क्ङि is not used. In short, the word 'lopa' here does not mean the Grammatical substitute, but merely non-use. As देखतः पँचति (or पञ्चति) कष्टे-स्विन् पँठति (or पठति) Here the sentence is interrogative, even without the employment of क्ङि । The option of this sūtra, is a Prāpta-vibhāṣa, as it is connected with the sense of क्ङि ॥

३९५३ । यन्निमन्ये प्रह्लासे लृट् । ८ । १ । ४६ ॥

एहिमन्युहृत्यनेन युक्तं लहन्तं नामुदासीं क्रीडायाम् । एहि मन्थे भक्तं मोक्षयसे भुक्तं तस्य
तिर्थाभिः । प्रह्लासे' किम् । एहि मन्थसे श्रीः दत्तं मोक्षय इति वृष्टुं मन्थसे । 'गन्धर्वलोटा-
(३१५८) लहिल्यनेनैव सिद्धे' नियमाद्योऽयमारम्भः । एहिमन्युक्ते प्रह्लासे एव नान्यत्र । 'एहि मन्थसे
श्रीदत्त मोक्षयै' ॥

3953. In connection with 'ebinanye' used derisively, the First Future, that follows it, retains its accent.

The word ब्रह्मस means great laughter, i. e. derision, mockery, raillery, jeering, gibing, sneering. Thus एहि मये भक्त मोह्ये यस्य, नहि भुक्तान्त्वतिचिभिः । The word एहि is the Imperative, second Person of the root हृष् preceded by the preposition आह् ।

Why do we say 'used decisively' ? Observe यदि मग्यसे 'सोदनं मोक्षये' इति ।
 मग्यसे, =

By sūtra VIII. 1. 51, S. 3958 after the Imperative दृष्टि which is a verb of 'motion' (गन्तव्ये) the following First Future (कृद्) would have retained its accent. The present sūtra makes a *niyama* or restriction, namely, that in connection with the Imperative दृष्टि सन्ने, the कृद् is accented only then when 'derision' is meant and not otherwise. Thus the कृद्, loses its accent here :—दृष्टि सन्ने नौदत्तं भोजये ॥

४८५४ । आत्मपूर्वम् । ८ । १ । ४० ॥

अविद्यमानं पुनः पञ्चातु तेन युक्तं तिष्ठन् नानुदात्तम् । जातु भोक्ष्यसे । 'अयम्
किम् । कटं जातु काश्यसि ॥'

3954. A finite verb retains its accent after 'jātu' when this 'jātu' is not preceded by any other word.

Thus कान्तु भोज्य दहे । Here क is anudatta by VI. 1. 186, as it is a carvadhātuka affix coming after an अणुपदस्य; the word कान्तु is first acute, as it is a Nipāta. Why do we say 'when not preceded by any other word'? Observe—कटं कान्तु करिष्यति । The word कटं is end-acute as it is a विद् or noun.

३८५५ । क्रिंदुसं च विदुत्तरम् । ८ । १ । ४८ ॥

अथिदमामानुजं चिदुत्तं यस्मिं दत्तं तैम सुतं तिकन्तं नासुदामम् । विमलदन्तं उत्तर-
रत्नमाम्बं कामो ययं विद्वत्तम् । ययि मूढोक्तं । कस्तुतिवत् । कस्तुमन्त्रितम् । 'चिदुत्तरम्' विमम् ।
कौः कस्तुम् । कस्तुमन्त्रितम् । रामः विचित्रवर्णः ॥

3955. Also after a form of 'kim' when the particle 'chit' follows it, and when no other word precedes such form of 'kim' the finite verb retains its accent.

The word किम्बुत् is a Genitive Tatpurusha meaning किमोक्तम् । The word किम्बुत् means any form of किम् with its case-affixes, as well as the forms of किम् when it takes the affixes उत्तर and उत्तम । Thus कश्चिद् भुङ्क्ते, कतरन्वित् करीति, कतमविषद भुङ्क्ते ॥

Why do we say 'followed by चित्' ? Observe कौ सुकुप्ते ॥

The word अपूर्व of the last sūtra qualifies this also; therefore, the verb loses its accent here :— रामः किञ्चित् पठति ॥

३९५६ । आहो उताहो आनन्तरम् । ८ । १ । ४९ ॥

आहो उताहो इत्याभ्यां युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । आहो उताहो वा भुङ्क्ते । आनन्तरमित्येव । शेषे विभाषां वक्ष्यति । 'अपूर्व' इति किम् । देव आहो भुङ्क्ते ॥

3956. Also after an immediately preceding 'āho' and 'utāho' when these follow after no other word, the verb retains its accent.

The prohibition of *nighāta* or want of accentuation is understood here, so also there is the anuvṛitti of अपूर्व from the last.

Thus आहो or उताहो भुङ्क्ते । Why do we say 'immediately preceding' ? In the following sūtra will be taught option, when these particles do not immediately precede the verb.

Why do we say 'when no word precedes them' ? Observe देव आहो or उताहो भुङ्क्ते ॥

३९५७ । शेषे विभाषा । ८ । १ । ५० ॥

आभ्यां युक्तं व्यर्थादतः तिङन्तं नानुदात्तम् । आहो देवः वक्षति ॥

3957. When the abovementioned particles 'āho' and 'utāho' do not immediately precede the verb, the verb may option ally retain its accent.

Thus आहो देवः वक्षति or पठति ॥

३९५८ । गत्यर्थलोटा लृण्वन्तेत्कारकं सर्वान्यत् । ८ । १ । ५१ ॥

गत्यार्थानां लोटा युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । यत्रैव कारके लोट् तत्रैव लृटि चेत् । आगच्छ देव याम् द्रक्ष्यसि । उद्यतां देवदत्तेन शालेयः । रामेण भोक्ष्यमि । 'गच्छ' किम् । एव देव भोक्तुं भोक्ष्यसेऽवम् । 'लोटा' किम् । आगच्छेय याम् द्रक्ष्यसेऽवम् । 'लृट्' किम् । आगच्छ देव देव याम् वक्ष्यसेऽवम् । 'व' चेत् इति किम् । आगच्छ देव याम् पिता ते लोडनं भोक्ष्यते । 'वर्ध' किम् । आगच्छ देव याम् त्वं चक्षुः द्रक्ष्याव वनमित्यकारि निघातनिघोः यदा स्यात् । यत्तोडन्तस्य कारकं तद्वाग्वच्च लृटन्तेऽप्येव ॥

3958. The First Future retains its accent in connection with the Imperative of a verb denoting 'motion' ('to go' 'to come' 'to start' &c), but only in that case, when the subject and object of both the verbs are not wholly different one from another.

Those verbs which have similar meaning with the word गति 'motion' are called गत्यर्थः ॥ The Imperative of the गत्यर्थे verbal roots, is called गत्यर्थ-लोट् । In connection with such an Imperative of verbs of 'motion', the First Future does not become anudatta, if the kāraka is not all different. The sense is, with whatever case-relation (kāraka), whether the Subject or Object, the Imperative is employed, with the same kāraka, the First Future must be employed. In connection with the finite verb here, the word कारक denotes the Subject and Object only, and not any other kāraka, such as Instrument, &c.

Thus आगच्छ देवयामं, दृश्यसि 'Come O Deva, thou shalt see the village.' Here the subjects of both verbs आगच्छ and दृश्यसि are the same, and the objects of both verbs are also the same, namely यामं । आ is a Preposition and is accented, गच्छ and देव both lose their accent (VII, 1. 19 and 28.) याम is first-acute being formed by the नित् affix मन् । Similarly उद्यन्तां देवदत्तेन शालयः, रामेण भोज्यन्ते "Let the rice be carried by Devadatta, they will be eaten by Rāma."

Why do we say 'verbs of motion'? Observe पच देव भोदनं, भोज्यसे अन्नम् ॥

Why do we say 'after the Imperative'? Observe आगच्छ देव यामं, दृश्यस्ये-
नम् । Here the Potential mood is used.

Why do we say the 'First Future'? Observe आगच्छ देवदत्त यामं, पश्यसि
अन्नम् ॥ Here the Present Tense is used.

Why do we say 'if the kāraka is not wholly different'? Observe आगच्छ देव
दत्त यामं, पिता ते भोदनं भोज्यसे ॥

Why do we use the word सर्व 'wholly'? Observe आगच्छ देवदत्त यामं, त्वं च
अन्नं च द्रक्ष्यस्येनम् । Here also there is prohibition of *nighāta* and the First
Future retains its accent, for the subject of the Future is not wholly different
from that of the Imperative. For here the subject of the Imperative is the sub-
ject also of the Future, though only partly, in conjunction with another. More-
over, the object here in both is the same. Had सर्व not been used in the sūtra,
where the sentence would have remained the same, there the rule would have ap-
plied, and not where the sentences became different.

३९५८ । लोट् च । ८ । १ । ५२ ॥

लोडन्तं गत्यर्थलोटा युक्तं नानुदात्तम् । आगच्छ देव यामं पच । भोज्यसे— इति किम् ।
पच देवोदनं भुक्ष्यसेनम् । 'लोड' किम् । आगच्छ देव यामं पश्यसि । च लोकार्थं चर्वाण्यदित्येव ।
आगच्छ देव यामं पश्यस्येनं रामः । सर्वपक्ष्यास्त्विह स्थानेन । आगच्छ देव यामं त्वं चार्धं च
पश्यसि । योमविभाग उत्तरार्धः ॥

3959. Also an Imperative, following after an Imperative of
verbs of 'motion', retains its accent, when the subject or object of
both the verbs, is not wholly different.

Thus आगच्छ देव यामं पश्य ॥

But not here पच देवदत्तोदनं, भुक्ष्यसेनम् because the first Imperative is not
one of गत्यर्थ-verb. Nor here, आगच्छ देव यामं पश्यस्येनम् because the first verb is
not Imperative but Potential.

If the subject and object of both Imperatives are wholly different, the rule will not apply. Thus **आगच्छ देव यामं, पश्यतु यमं यमः ॥**

By the force of the anuvṛitti of **यमं** the rule will apply to the following : **आगच्छ देव यामं, त्वं यामं च पश्यतः ॥**

The separation of this sūtra from the last, is for the sake of the subsequent sūtra, by which the 'option' is with regard to **लोढ** and not **कुट्** ॥

३९६० । विभाषितं सोपसर्गमनुत्तमम् । १ । ५३ ॥

लोढन्तं गत्वर्धलोढा युक्तं तिङन्तं वानुदात्तम् । आगच्छ देव यामं प्रविश । 'सोपसर्गम्' किम् । आगच्छ देव यामं पश्य । 'अनुत्तमम्' किम् । आगच्छानि देव यामं प्रविशानि ॥

3960. An Imperative preceded by a Preposition, and not in the First Person, following after an Imperative of verbs of 'motion', may optionally retain its accent, when the Kāraka is not wholly different.

The whole of the preceding sūtra is understood here. This is a Prāpta-vibhāṣā. Thus **आगच्छ देव यामं प्रविश** or **प्रविश** ॥ When the verb is accented the upasarga loses its accent by VIII. 1. 71.

Why do we say **सोपसर्गम्** 'joined with a Preposition' ? When there is no Preposition, there is no *option* allowed, and the last rule will apply. As **आगच्छ देव यामंपश्य ॥**

Why do we say **अनुत्तमम्** 'not a First Person' ? Observe **आ गच्छानि देव, यामं प्रविशानि ॥**

३९६१ । हन्त य । ८ । १ । ५४. ॥

हन्तेत्यनेन युक्तमनुत्तमं लोढन्तं वानुदात्तम् । हन्त प्रविश । सोपसर्गमित्येव । हन्त कुट् । नवार्तेत्यदि- (३९३०) इति निघातप्रतिषेधः । 'अनुत्तमम्' किम् । हन्त प्रभुनकावष्टे ॥

3961. An Imperative, with a Preposition preceding it, may optionally retain its accent, in connection with 'hanta,' but not the First Person.

With the exception of **गत्वर्धलोढा &c.**, the whole of the preceding sūtra is understood here.

Thus **हन्त प्र विश** or **प्रविश** ॥ But no option is allowed here **हन्त कुट्**, as it is not preceded by a preposition. Here rule VIII. 1. 30, S. 3937 makes the accent compulsory after **हन्त**. So also **हन्त प्रभुनकावष्टे**, where the 1st Person is used, the verb retains its accent compulsorily by VIII. 1. 30 S. 3937.

The word **प्रभुनकावष्टे** is Imperative First Person, Dual of the root **भुज्** in **Atmane pada** (I. 3. 86). The Personal ending **वष्टे** is *aundātta* by VI. 1. 186, because the verb is *aundātta*-it. The vikarṇa **व** therefore retains its accent.

३९६२ । यामं एकान्तरमामन्त्रितमनन्तिके । ८ । १ । ५५ ॥

यामः परमेष्ठपदान्तरितमामन्त्रितं वानुदात्तम् । अहम् । पश्य देवदत्तः । 'एकान्तरम्' किम् । आम्पश्य देवदत्तः । 'यामन्त्रितम्' किम् । आम्पश्य देवदत्तः । 'अनन्तिके' किम् । आम्पश्य देवदत्तः ॥

3962. After 'ām,' but separated from it by not more than one word, the Vocative retains its accent, when the person addressed is not near.

Thus आम् पचसि देवदत्ता ३ । The *nighāta* being hereby prohibited, the vocative gets accent on the first syllable by VI. 1. 198.

Why do we say आम् ? Observe आम् पचसि देवदत्त । Here it is *anudātta* by VIII. 1. 19.

Why do we say एकान्तरम् 'separated only by one word' ? Observe आम् च पचसि देवदत्ता ३ ॥

Why do we say ' the Vocative ' ? See आम् पचसि देवदत्तः ॥

Why do we say अनन्तिके ' not near ' ? See आम् पचसि देवदत्त ॥

३९६३ । यद्वितुपरं कन्दति । ८ । १ । ५६ ॥

तिङन्तं नानुदात्तम् । 'उदस्यो यदङ्गिरः, । 'उद्यन्ति हि' । आख्यास्यामि तु ते । 'निपातैर्दु- (३९३७) इति 'हि च' (३९४९) इति 'सुपचय-' (३९४८) इति च सिद्धे निपमार्थमिदम् । यत्ते देव परभूतैर्योगे नान्वीरिति । जाये स्वरोच्चावैति । यद्गीति गत्यर्थलोटा युक्तस्य लोटनस्य निपाते भवति ॥

3963. A finite verb followed by *yat* or *hi* or *tu* retains its accent in the Chhandas.

The *anuvṛitti* of 'आमन्त्रित' should not be taken in this sūtra, but that of तिङ् ॥ Thus with यत्परं we have:—गवां गोत्रमुदस्यो यदङ्गिरः । The verb उदस्य is the Imperfect (लङ्) 2nd person singular of दृञ् of the Tndādi class. With हि we have, कन्दवो वां सुर्वन्ति हि (Rig Veda 1. 2. 4). The verb उद्यन्ति is the Present (लट्) Plural of दृञ् of the Adādi class. The *samprasāraṇa* takes place because it belongs to यङ्गादि class. With तु we have, आख्यास्यामि तु ते । By the previous sūtra VIII. 1. 30, S. 3937 a verb in connection with यत् would have retained its accent, so also in connection with हि by the sūtra VIII. 1. 34, S. 3941 and in connection with तु by VIII. 1. 39, S. 3946 ; the present sūtra is, therefore, a *niyama* rule. The verb retains its accent when these three Particles *only* follow and not any other. If any other Particle follows, the verb need not retain its accent. Thus जाये स्वा रोच्चावैति । Here रोच्चाव is the 1st Person Dual of the Imperative of कृञ् (कृञ् + यच् + वच् = रोच्चा + आद् + वच् III. 4. 92 = रोच्चाव the च् being elided, as लोट् is like लङ्, III. 4. 85 and 99). The verb यद्वि is the 2nd Person Singular of the Imperative of the root दृञ्, preceded by the Particle आक् । Here in यद्वि रोच्चाव (= रोच्चाव आद्वि), the verb रोच्चाव is followed by the Particle आ, and does not retain its accent. But for this rule, it would have retained its accent. Because यद्वि is a गत्यर्थे लोट् VIII. 1. 51), रोच्चाव is another लोट् in connection with it, and therefore, by VIII. 1. 52 it would have retained its accent. But now it loses its accent because it is a तिङ्, following after a non तिङ् word स्वाः । The *visarga* of स्वाः is elided before र् by VIII. 3. 14, then the preceding व is lengthened and we have स्वा (VI. 3. 111). Another reading is स्वा रोच्चावैति । It is a Vedic anomaly, the *visarga* is changed to उ ॥

३९६४ । अनचिदिबगोचादितद्धितामेहितेवचगतेः । ८ । १ । ५० ॥

यु यु वदु परतस्तिष्ठन्तं नानुदातम् । देवः पचति चन । देवः पचति चित् । देवः पचतीव । देवः पचति गोचम् । देवः पचतिक्लृप् । देवः पचतिपचति । 'चगतेः' किम् । देवः प्रपचति चन ॥

3964. A finite verb retains its accent, when it is not preceded by a Gati Participle (I. 4. 60 &c), and when it is followed by चन, चिट्, इव, गोच &c., a Taddhita affix, or by its own doubled form.

Thus देवः पचति चन ; देवः पचति चित्, देवः पचतीव । The list of Gotrādi words is given under sūtra VIII. 1. 27. Thus देवः पचति गोचम्, देवः पचति कुचम्, देवः पचति प्रचननम् &c. The Gotrādi words, here also, denote censure and contempt

With a Taddhita affix, देवः पचति क्लृप्, इपम् । The examples should be given with anudatta Taddhita affixes, like इपप्, क्लृप् (V. 3. 66 and 67). Any other Taddhita affix added to the verb would cause the verb to lose its accent, the Taddhita accent overpowers the verb accent : as पचतिदेव्य (V. 3. 67).

With a doubled verb, as ; देवः पचति पचति ॥

Why do we say 'when not preceded by a Participle called Gati'? Observe देवः प्र पचति चन ॥

३९६५ । चादिषु च । ८ । १ । ५८ ॥

चवाहाद्वेषु परेषु तिष्ठन्तं नानुदातम् । देवः पचति च खादति च । चगतेरित्येव । देवः प्रपचति च प्रखादति च । प्रचमस्य 'चवायोगे-' (३९६६) इति निघातः प्रतिविध्यते द्वितीयं तु निवृत्त्यत एव ॥

3965. A finite verb, not preceded by a gati, retains its accent before the Particles च (वा, च, अह and एव VIII. 1. 24).

The चादि words are those mentioned in sūtra VIII. f. 24. Thus देवः पचति च खादति च ॥

But when preceded by a gati, we have देवदत्तः प्र पचति च प्र खादति च । Here the first verb retains its accent by virtue of the next sūtra, but the second verb loses its accent.

३९६६ । चवायोगे प्रथमा । ८ । १ । ५९ ॥

चवेत्याभ्यां योगे प्रथमा तिङ्निमित्तमनुदाता । नाश्च चारयति वीक्षां वा खादयति । 'इतो वा उातिमीमहे' । उतरवाक्येयैरनुवृत्तयोरितिहन्तापेक्षयेवं प्राचमिकी । 'योगे' किम् । पूर्वभूतयोऽपि योगे निघाताच्च प्रथमापहर्षं द्वितीयादेस्तिष्ठन्तस्य मा भूत् ॥

3966. The first finite verb only retains its accent in connection with 'cha' and 'vā.'

The anuvṛtti of चगतेः which was drawn in the last sūtra, does not run into this. Thus नाश्च चारयति, वीक्षां च खादयति । इतो वा उातिमीमहे ॥

The word **योन** in the sūtra indicates that the mere connection with the verb is meant, whether this connection takes place by adding these words **च** and **वा**, before the verb, or *after* the verb, is immaterial for the purposes of this sūtra, (not so in the last). The word **प्रथमा** shows that the *first* verb is governed by this rule and not the *second*.

३९६७ । हेति क्षियायाम् । ८ । १ । ६० ॥

अयुक्ता प्रथमा तिङ् विभक्तिर्नानुदात्ता धर्मव्यतिज्ज्ञे । स्वयं च रथेन याति ३ । उपाध्यायं पदाति नयति । 'क्षियायोः--' (३६२३) इति युतः ॥

3967. In connection with 'ha,' the first verb retains its accent, when an offence against custom is reprimanded.

The word **क्षिया** means an error or mistake of duty, a breach of etiquette or a fault against good breeding.

Thus स्वयं च रथेन याति' ३, उपाध्यायं पदाति, गमयति 'He himself goes on a car, while he causes his Preceptor to trudge behind on foot.' Here the nighāta of the first verb is prohibited. The verb becomes svarita-pluta by VIII. 2. 104 S. 3623.

३९६८ । अहेति विनियोगे च । ८ । १ । ६१ ॥

अयुक्ता प्रथमा तिङ् विभक्तिर्नानुदात्ता नानाप्रयोजने नियोगे क्षियायां च । स्वमह यामं गच्छ । स्वमह रथेनारयं गच्छ । क्षियायां स्वयमह रथेन याति ३ । उपाध्यायं पदाति नयति ॥

3968. In connection with **अह**, the first verb retains its accent, when it refers to various commissions, (as well as when a breach of good manners is condemned).

The word **विनियोग** means sending a person to perform several commissions. The word **च** in the sūtra draws in the anuvṛitti of **क्षिया** also.

Thus स्वं, अह यामं, गच्छ, 'स्व' अह रथेन करयं गच्छ । So also when **क्षिया** is meant, स्वयमह रथेन याति ३, उपाध्यायं पदाति नयति ॥

३९६९ । चाहलोप एवेत्यवधारणम् । ८ । १ । ६२ ॥

'च' 'अह' एतयोर्लोपे प्रथमं तिङ् विभक्तिर्नानुदात्ता । देव एव यामं गच्छतु । देव एव यामं गच्छतु । याममरयं च गच्छत्वित्यर्थः । देव एव यामं गच्छतु । दाम एव यामं गच्छतु । यामं केव लमरयं केवलं गच्छत्वित्यर्थः । इहाहलोपः च च केवलायः । 'अवधारणम्' इति । देव एव यामं गच्छतु । नक्षत्रादित्यर्थः । अनवकल्पमात्रेण ॥

3969. When *cha* and *aha* are elided, the first verb still retains its accent, when *eva* with the force of limitation, takes their place.

When does this **लोप** take place ? Where the sense of **च** or **अह** is connoted by the sentence, but these words are not directly employed, there is then the elision of **च** and **अह** . There the force of **च** is that of aggregation (समुच्चय), and of **अह** is that of 'only' (केवल) . The **च** is elided when the agent is the same; and **अह** is elided when the agents are several.

Thus where च is elided:—देव एव यामं नैच्छतु, देव एवारयं नच्छतु यामं चारयं च नच्छतु ॥

So where चञ्च is elided : as—देव एव यामं नैच्छतु, राम एव चारयं नच्छतु—यामं केवलं, चारयं केवलं नच्छतु इति अर्थः ॥

Why do we say अवधारणं 'when limitation is meant'? See देव एवेव भोक्ष्यते । The word एव here has the sense of 'never' 'an impossibility.' The first sentence means न कश्चिद् भोक्ष्यते । एव+एव=एवेव by पररूप (VI. 1. 94. Vārt).

३९७० । चादिलोपे विभावा । ८ । १ । ६३ ॥

चवाद्याद्येवानां लोपे प्रथमा तिङ् विभक्तिर्नानुदात्ता । चलोपे । 'इन्द्र वाजेषु नोऽय' । शुक्ला व्रीहयो भवन्ति । ज्वेता गा आख्याय दुहन्ति । वालोपे । व्रीहिभिर्वर्जित । यवैर्वर्जित ॥

3970. When च, (वा, ह, अह and एव) are elided, the first verb optionally retains its accent.

Thus with च लोपः—इन्द्र वाजेषु नोऽय । शुक्ला व्रीहयो भवन्ति or भवन्ति, ज्वेता गा आख्याय दुहन्ति । Here भवन्ति optionally may either lose or retain its accent, So also when वा is elided, as :—व्रीहिभिर्वर्जित or वर्जित, यवैर्वर्जित । So also with the remaining.

३९७१ । वैवावेति च च्छन्दसि । ८ । १ । ६४ ॥

'अहर्वै देवानामासीत्' । 'अयं वाय हस्त आसीत्' ॥

3971. Also in connection with 'vai' and 'vāva' may optionally, in the Chhandas, the first verb retain its accent.

Thus अहर्वै देवानाम् आसीत् (or आसीत्), अयं वाय हस्त आसीत् (or आसीत्) ॥

वै has the force of स्फूट and जमा, and वाय that of परिशिष्ट and स्फुट ॥

३९७२ । एकान्याभ्यां समर्थाभ्याम् । ८ । १ । ६५ ॥

आभ्यां युक्ता प्रथमा तिङ् विभक्तिर्नानुदात्ता छन्दसि । 'प्रजामेकां जियन्ति' । 'प्रजामेकां रक्षति' । 'तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्ति' । 'समर्थाभ्याम्' किम् । एको देवानुपातिष्ठत् । एक इति संख्या परे नान्यार्थम् ॥

3972. Also in connection with *eka* and *anya*, optionally in the Chhandas, the first verb retains its accent, when these words have the same meaning ('the one—the other'),

Thus प्रजामेकां जियन्ति (or जियन्ति), उर्जमेकारक्षति । तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्ति (or दत्ति), जनमनकरो जमिनाकरोति (Rig Veda I. 164. 20, Mupdaka Upanishad III. 1).

Why do we say समर्थाभ्यां 'having the same meaning'? See. एको देवानुपातिष्ठत् । Here एक is a Numeral and has not the sense of अन्य 'the one another.' The word समर्थ is used, in fact, to restrict the meaning of एक, for it has various meanings while there is no ambiguity about the word अन्य । एकोऽन्यार्थे प्रथमे च समर्थे द्विजे तदा । साधारणे समानेऽप्येव क्वापि च प्रयुज्यते ॥

Though the word पूजित would have implied its correlative term पूजित, the specific mention of पूजित in the aphorism indicates that the word denoting पूजित should follow *immediately* after the word denoting पूजन. In fact, this peculiar construction of the sūtra, is a jñāpaka of the existence of the following rule:—इत् प्रकरणे पञ्चमो निर्देशोऽपि नानन्तर्यमाधीयते “In this subdivision or context, though a word may be exhibited in the Ablative case, it does not follow that there should be consecutiveness between the Ablative and the word indicated by it.” This has been illustrated in the previous rule of यद्वृत्तान् नित्यम्, in explaining forms like यद्वयम् वायुवर्ति &c.

Though the anuvṛtti of anudātta was current, the express employment of this term in the sūtra indicates that the *prohibition* (of anudātta) which also was current, now ceases.

The words काष्ठ, &c. are all synonyms of अद्भुत, meaning *wonderful, prodigious* : and are words denoting *praise*.

1 काष्ठ, 2 दाक्ष, 3 अमातापुत्र, 4 वेश, 5 अनाज्ञात, 6 अनुज्ञात, 7 अपुत्र, 8 अयुत, 9 अद्भुत, 10 अनुत्त, 11 भूय, 12 वीर, 13 सुख्य, 14 परम, 15 सु, 16 अति, 17 कल्याण

इ२०५ । सगतिरपि तिङ् । ८ । १ । ६८ ॥

पूजनेभ्यः काष्ठदिभ्यस्तित्त्वं पूजितमनुदातम् । यत्काष्ठं प्रपद्यति । ‘तिङ् इतिङ्’ (३९३५) इति निघातस्य ‘निपातैर्धत्-’ (३९३७) इति निषेधे प्राप्ते विधिरयम् । सगतिपदद्वयाच्च गतिरपि निहन्यते । ‘गतिपदद्वय उपसर्गपदद्वयमिष्यते’ । नेह । यत्काष्ठं शुक्लीकरोति ॥

3975. (After such words denoting praise) the finite verb (which is praised) becomes anudātta, even along with the gati, if any, that may precede it.

Whether a finite verb is compounded with a gati or stands single, both the compound and the simple verb lose their accent, when it is qualified by the adverbs काष्ठ &c. Thus यत् काष्ठं पृच्छति, यत् काष्ठं ‘प्रपृच्छति ॥ By VIII. 1. 28, S. 3935 the finite verb would have lost its accent after the word काष्ठं, but this loss was prohibited by VIII. 1. 30 S. 3937 in connection with यत्; the present sūtra re-ordains the loss, by setting aside the prohibition of VIII. 1. 30. S. 3937.

The word सगति ‘along with its Gati’, indicates that the Gati even loses its accent. *Ishti* :—The word Gati here is restricted to Upasargas. Therefore not here यत् काष्ठं शुक्ली करोति ॥

इ२०६ । कुत्सने च सुप्रगोत्रादौ । ८ । १ । ६९ ॥

कुत्सने च सुबन्ते परे सगतिरगतिरपि तिङ्नुदातः । ‘पद्यति पूति । प्रपद्यति पूति । पद्यति मिष्या । ‘कुत्सने’ किम् । प्रपद्यति शोभनम् । ‘सुवि’ किम् । पद्यति क्लिञ्जति । ‘अगोत्रादौ’ किम् । पद्यति गोत्रम् ॥

‘+ क्रियाकुत्सन इति वाच्यम् +’ । कर्तुः कुत्सने मा भूत् । पद्यतिपूतिर्द्वन्द्वतः ॥

‘+ पूतिश्चानुबन्ध इति वाच्यम् +’ तेनायं चकारानुबन्धस्यादन्तीत्यतः ॥

‘+ वा बहुवचनमुदात्तमिति वाच्यम् +’ पद्यन्तिपूति ॥

3976. A finite verb, along with its preceding Gati, if any, becomes anudātta, when a Noun, denoting the fault of the action follows, with the exception of ‘gotra’ &c.

The anuvṛitti of पदात् (VIII. 1. 17) ceases. But the anuvṛitti of the last sūtra is current. Thus प॒चति॑ पू॒ति, प्र॒प॒चति॑ पू॒ति, प॒चति॑ मि॒थ्या, प्र॒प॒चति॑ मि॒थ्या ॥

Why do we say कु॒त्सने॑ 'denoting the fault of the action'? See प॒चति॑ शोभ॒नम् ॥

Why do we say सु॒पि 'a noun'? Observe प॒चति॑ क्लि॒प्पनाति॑ ॥

Why do we say with the exception of गोत्र॑ &c. See प॒चति॑ गोत्र॑म्, प॒चति॑ मू॒खम्, प॒चति॑ प्र॒वच॑नम् ॥

Vart :—It should be mentioned that the 'fault' mentioned in the sūtra, must be the fault relating to the mode of doing the action, denoted by the verb. The rule will not apply, if the कु॒त्सने॑ refers to the agent and not to the action. Thus प॒चति॑ पू॒तिदे॒वदत्तः॑ ॥

Vart :—It should be stated that पू॒ति has an indicatory च । The effect of this is that the word पू॒ति is finally acute, because of the indicatory च ॥

Vart :—A finite verb in the plural number, loses its accent optionally: when it loses its accent, then पू॒ति is end-acute. Thus प॒चन्ति॑ पू॒तिः, or प॒चन्ति॑ पू॒तिः, प्र॒प॒चन्ति॑ पू॒तिः or प्र॒प॒चन्ति॑ पू॒तिः ॥

३९७७ । गति॑ग॒ती । ८ । १ । ७० ॥

अनु॒दातः । अ॒भ्यु॒क्ष॒रति॑ । 'गतिः' किम् । दत्तः प॒चति॑ । 'गती' किम् । 'आम॒न्त्रे॒रिन्द्र॒क्षरि॑मि॒र्याहि॑ म॒यूर॑रोमभिः' ॥

3977. A Gati becomes unaccented, when followed by another Gati.

Thus अ॒भ्यु॒क्ष॒रति॑ । Why do we say गतिः 'a Gati becomes &c'? Observe दे॒वदत्तः॑ प॒चति॑ । Here दे॒वदत्तः॑ is a Prātipadika and does not lose its accent. Why do we say 'when followed by a Gati'? Observe आ॑ म॒न्त्रे॒रिन्द्र॒क्षरि॑मि॒र्याहि॑ म॒यूर॑रोमभिः (Rig Veda III. 45. 1.) Here आ॑ is a Gati to the verb ऋ॒हि, the complete verb is आ॒र्याहि॑ । But as आ॑ is not followed by a Gati, but by a Prātipadika म॒न्त्र, it retains its accent. Had the word ग॒ती not been used in the sūtra, this आ॑ would have lost its accent, because the rule would have been too wide, without any restriction of what followed it.

३९७८ । तिङि॑ चोदा॒त्तव॑ति । ८ । १ । ७१ ॥

गति॑रनु॒दातः । यत्प्र॒पच॑ति । तिङ् यत्तदनु॒दात्तव॑तः चरि॒माया॑र्यम् । अन्यथा हि यत्कि॒या यु॒क्तः प्रा॒दय॑स्त्वं प्रत्ये॒व गति॑स्तत्र धा॒तावे॒वोदा॒त्तव॑ति स्यात् प्रत्ये॒व न स्यात् । 'उदा॒त्तव॑ति' किम् । प्र॒पच॑ति ॥

चति॑ तिङन्त॒स्वरः ॥

3978. A Gati becomes anudātta, when followed by an accented finite verb.

The word गतिः is understood here. Thus इत् प॒चति॑ ॥

Why have we used the word तिङि॑ in the sūtra? In order to restrict the scope of the word उदा॒त्तव॑ति; so that a Gati would not become accentless before udātta root only, but before udātta conjugated verbs. The employment of the

term तिङि is necessary, in order to indicate that the *verb* must be a *finite* verb and not a *verbal root*. So that though a verbal root be udātta, yet if in its conjugated form (तिङन्त) it is not udātta, the गति will not lose its accent. Thus in यत् करोति, the root क is anudātta, but the तिङन्त form करोति is udātta, hence the rule will apply here: which would not have been the case had उदात्तवति not been qualified by तिङि. For the maxim is यत्क्रियायुक्ताः प्रादयस् तेषां तं प्रति गत्युपसर्गञ्चो भवतः। Therefore in a तिङन्त, the designation of गति is with regard to धातु or verbal root.

Why have we used the word उदात्तवति? Observe प्रपद्यति। Here the verb loses its accent by VIII. 1. 28 hence the Gati retains its accent.

Here end the Accents of Verbs.

A VAIDIC ILLUSTRATION ON ACCENTS.

अथ वैदिकवाक्येषु स्वरसंधारप्रकारः कथ्यन्ते—‘अग्निमीळे’ इति प्रथमम्। तत्राग्निशब्दोऽप्यत्यन्तिपक्षे ‘फिष्-’ इत्यन्तोदात्त इति माधवः। वस्तुतस्तु यथादित्यात्। व्युत्पत्ती तु नित्यप्रत्ययस्वरण। अन्मुप्त्वादनुदात्तः। ‘अग्निं पूर्वः’ (१८४) इत्येकादेशस्तु ‘एकादेश उदात्तेन-’ (३६५८) इत्युदात्तः। ईळे। ‘तिङ्कतिङ्’ (३६३५) इति निधातः। संक्षितायां तु ‘उदात्तादनुदात्तम्य-’ (३६६०) इतीकारः स्वरितः। ‘स्वरितात्संक्षितायाम्-’ (३६६८) इति ‘ळे’ इत्यस्य प्रथयापरपर्यायाः शङ्क्यन्तिः। पुरःशब्दोऽन्तोदात्तः ‘पूर्वाधराधराणाम्-’ इत्यसिप्रत्ययस्वरात्। हितशब्दोऽपि धात्रो निष्ठायां ‘दधातेर्हिः’ (३०७६) इति एकादेशे प्रत्ययस्वरणान्तोदात्तः। ‘पुरोऽध्ययम्’ (७६८) इति गतिसंज्ञायां ‘कुर्धति-’ (७६९) इति समासे समानान्तोदात्ते ‘तत्पुरुषे तुल्यार्थ-’ (३७३६) इत्युपसर्गपूर्वपदप्रकृतिस्वरे ‘गतिकारकोपपदात्कृत्’ (३८७३) इति क्तुत्तरपदप्रकृतिस्वरे यथादिस्वरे च पूर्वपूर्वोपमर्देन प्राप्ते ‘गतिरनन्तरः’ (३७८३) इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः। पुरःशब्दोकारस्य संक्षितायां प्रथये प्राप्ते ‘उदात्तस्वरितपरस्य सञ्चरः’ इत्यनुदात्ततरः। उच्चस्य। उच्चः प्रत्ययस्वरः। विभक्तेः सुप्त्वादनुदात्तस्य स्वरितान्त्यम्। देवम्। पञ्चाग्रश्च। फिदस्वरेण प्रत्ययस्वरेण चिस्वरेण चान्तोदात्तः। अत्विक्कृत्तः क्तुत्तरपदप्रकृतिस्वरेणान्तोदात्तः। हेतुशब्दस्तुप्रत्ययान्तो नित्यस्वरेणाद्युदात्तः। रत्नशब्दो नवियप्रयस्येत्याद्युदात्तः। रत्नानि दधातीति रत्नधाः। समासस्वरेण क्तुत्तरपदप्रकृतिस्वरेण चान्तोदात्तः। तमपः पिप्त्वादनुदात्तस्य स्वरितप्रथया त्रित्याद्वि यथायास्वमुच्यतेम्॥

इति स्वरप्रकरणम्।

इत्थं वैदिकवाक्यानां तिङ्मात्रमिदं दर्शितम्।

तदस्तु प्रोतये कीमद्भवानीद्विप्रवनाययोः॥

Now we shall give an illustration from the Vedas, to show the application of the rules of accent. Thus the first verse of the Rîg Veda is the following:—

अग्निमीळे पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजं। होतारं रत्नधातमम्॥

1. Agni t:—Here if अग्नि be considered a word without any derivation then it is finally acute by Phit I. 1. This is the opinion of Mādhava (Śāyanāchārya). But as a matter of fact, अग्नि is end-acute because it is enumerated in the Ghrīṭāli list of words (see Phit I. ३१.)

But if अग्नि be considered a derivative word, formed by the Upādi affix नि then it is end-acute, (III. 1. 3. S. 3708), because of the affix.

The accusative affix अम् in अग्निम् is anudātta because it is a case-affix (III. 1. 4. S. 3709). अग्नि + अम् = अग्निम् (इ + अ = ए S. 191). The ^{ekadeśa} इ becomes udātta by VIII. 2. 5. S. 3668. Thus अग्निम् is end-acute even in its declined form.

2. ईळः is a verb. It loses its accent by S. 3935 (VIII. 1. 28), as it is preceded by a noun *agnim*. When अग्निम् + ईळः are combined in the Saṁhita text into अग्निमिळः, then the anudātta इ becomes svarita by S. 3660 (VIII. 4. 66) while the anudātta of ळ becomes ekasruti by S. 3668 (1-2. 39). Thus we have अग्निमीळः ॥

3. पुरोक्षितम् :—The word पुरः is end-acute because it is formed by the affix अक्षि (V. 3. 39. S. 1975). The word क्षित also is end-acute, because it is the Nishṭhā of धा, the क्षि is substituted for धा by S. 3076 (VII. 4. 42) the affix त makes it end-acute. Then पुरः + क्षितः । Here पुरः is a gati by S. 768 (I. 4. 67) and it is compounded with क्षित by S. 761 (II. 2. 18). Then the compound पुरोक्षित would be end-acute by S. 3734 ; but S. 3736 (VI. 2. 2) requires the Indeclinable first member पुरः to retain its accent ; but S. 3873 (VI. 2. 139) requires the second member क्षित which is a kṛit-formed word to retain its accent also VI. 2. 144 ; but this last accent is set aside by the final rule S. 3783 (VI. 2. 49) and thus the first member retains its accent, as पुरोक्षित ॥

It becomes anudāttatara by I. 2. 40 S. 3669.

4. यज्ञस्य :—The word यज्ञ is derived from यज् with नङ् affix. Therefore it is end-acute. The affix स्य being a case-affix (III. 1. 4. S. 3709) is anudātta and it becomes svarita यज्ञस्य ॥

5. देवः :—It is formed from the root दिव् with the affix अच् । It is end-acute, either by Phit I. 1 ; or by the affix-accent (III. 1. 3. S. 3708) or by the चित् accent (VI. 1. 163 S. 3710) of अच् । In any view, it is end-acute.

6. ऋत्विजः :—The word ऋत्विक् is end-acute, because of the kṛit-accent (VI. 2. 139, S. 3873).

7. होतारम् :—The word होतृ is formed by adding the affix लृत् to हु । It has accent on हो, because the affix has an indicative लृ (VI. 1. 197 S. 3686).

8. रक्षधातम् । It means रक्षणि दधाति । It is finally acute, either by samāsa accent (VI. 1. 223. S. 3734) or kṛit-accent of the second member being retained by VI. 2. 139 S. 3873.

The affix लसप् being पितृ is anudātta, the ल of ल becomes svarita, and that of स becomes ekasruti. रक्ष is first acute being Neuter (Phit II. 3.)

Here ends the Section on Accents.

Thus here has been shown a brief outline only of Vaidic words and the rules applicable to them. Let it find favor with the Lord of the Universe and Bhavāni.

अथ लिङ्गानुशासनम् ॥

—o—

ON RULES OF GENDERS.

CHAPTER I.

FEMININE GENDER.

१ । 'लिङ्गम्' ॥

1. The Gender.

NOTE:—There are three Genders, viz:—Masculine, Feminine and Neuter.

२ । 'स्त्री' । अधिकारसूत्रे एते ॥

2. The Feminine (Gender).

These two are Adhikāra Sūtras. The jurisdiction of the word "gender" extends up to the end; but of "feminine" up to the end of this chapter only

३ । 'अकारान्ता मातृदुहितृस्वययात्मनान्तरः' । अकारान्ता एते पञ्चैव स्त्रीलिङ्गाः । स्वस्मादिपञ्चकस्यैव ङीष्प्रत्ययेन कर्त्रीत्यादेर्ङीष्कारान्तत्वात् । तिस्रस्तत्त्वोस्तु स्त्रियामादेशतया विधानेऽपि प्रकृत्योस्त्रिचतुराशदन्तत्वाभावात् ॥

3. मातृ 'mother,' दुहितृ 'daughter,' स्वय 'sister,' यातृ 'a husband's brother's wife,' ननन्द 'a husband's sister,' these five nouns ending in अ are feminines.

These five words are the only examples of feminines that naturally end in अ । By IV. 1. 10, S. 308, the seven words belonging to the svasrādi class do not form their feminine by ङीष् or टाप्, like the nouns kartṛi &c. which end in long ई in the feminine. Hence they are feminine in their original form. A reference to the Svasrādi list will show that it includes all these five words, in addition to तिस्र and चतस्र । As these two are secondary derivatives, from त्रि and चतुर् they are not originally feminine but have become so by derivation. The primitive words त्रि and चतुर् do not end in अ; and hence तिस्र and चतस्र are not shown in this sūtra.

४ । 'अन्यप्रत्ययान्तो धातुः' । अनिप्रत्ययान्त ऊप्रत्ययान्तश्च धातुः स्त्रियां स्यात् । अवनिः, समूः । 'प्रत्ययपक्षम्' किम् । देवयतेः क्विप् । द्यूः । विशेष्यलिङ्गः ॥

4. Verbal nouns formed with the affixes अनि and ऊ are feminines.

Thus अवनिः 'the earth' (Up. II. 102). समूः 'an army.' (Up. I. 80). Why do we say "formed" with affixes"? Observe द्यूः which is formed by adding the affix क्विप् to the root दिव्, (to shine). The word द्यूः is feminine and of special gender.

५ । 'अश्वनिभरपरश्वयः । पुंसि च' । वृषभयं वाश्वनिः ॥

5. The nouns अश्वनि, 'Indra's thunderbolt,' भरणि 'Bharani' वारणि 'a piece of wood used for kindling sacred fire,' are also masculines (in-addition to being feminines).

Thus द्यं or अयं अग्निः । This sūtra is an exception to the preceding. These three words though formed by the affix अग्नि (Up. II. 102) are yet both masculine and feminine.

६ । 'मिन्त्यन्तः' । मिप्रत्ययान्तो निप्रत्ययान्तश्च धातुः स्त्रियां स्यात् । भूमिः । ग्लानिः ॥

6. Verbal nouns formed with the affixes मि and नि are feminines.

Thus भूमिः 'the earth' (Up. IV. 45); ग्लानिः 'exhaustion'. (Up. IV. 51).

७ । वक्रिद्वय्यायनयः पुंलिङ् । पुर्वस्यापवादः ॥

7. But the nouns वक्रि 'fire' (Up. IV. 51), दृष्टि 'a cloud,' (Up. IV. 49) and अग्नि 'fire' (Up. IV. 50) are masculines. This is an exception to the last.

८ । 'योषियोन्मयः' पुंलिङ् । द्यमयं वा योषिः ॥

8. The nouns योषि 'the hip,' (Up. IV. 5) योनि 'the source'. (Up. IV. 51) and कर्म 'the wave' (Up. IV. 44) are also masculines (in addition to being feminines).

Thus द्यं or अयं योषिः ॥

९ । 'क्तिचन्तः' । स्पष्टम् । कर्तिरित्यादि ॥

9. Nouns formed with the affix क्तिन् are feminines.

Thus कर्तिः &c.

१० । 'ईकारान्तश्च' । ईप्रत्ययान्तः स्त्री स्यात् । लक्ष्मीः ॥

10. Nouns ending in long ई affix are feminines.

Thus लक्ष्मीः ॥

The ई here must be an affix: as in लक्ष्मी the affix ई is added by Up. III.

160.

११ । 'ऊङ्याञन्तश्च' । कुङ् । क्रिया ॥

11. Nouns formed with the affixes ऊङ्, (IV. 1. 66) and ऋप् are feminines.

Thus कुङ् (See IV. 1. 66. S. 521) and क्रिया. The ऋप् includes all the three affixes टाप्, चाप्, and डाप् ॥

१२ । 'यवन्तमैकाक्षरम्' । योः । भूः । 'यकाक्षरम्' क्तिम् । एयुषीः ॥

12. Monosyllabic nouns formed with the affixes ई and ऊ are feminines.

Thus योः (Up. II. 57) भूः ॥

Why do we say 'monosyllabic nouns'? Observe एयुषीः "Prithu's luck" which is masculine.

१३ । 'विंशत्यादिरानवतेः' । द्यं विंशतिः । त्रिंशत् । चत्वारिंशत् । पञ्चाशत् । षष्टीः । सप्ततिः । अष्टीतिः । नवति ॥

13. Numerals from "twenty" to "ninety" are feminines.

Thus द्यं विंशतिः 'twenty'. So also त्रिंशत् 'thirty', चत्वारिंशत् 'forty', पञ्चाशत् 'fifty', षष्टिः 'sixty', सप्ततिः 'seventy', अष्टीतिः 'eighty', नवतिः 'ninety'.

The list of the words "विंशति and the rest" is given in Pāṇini's Sūtra V. 1. 59. S. 1725.

१४ । 'दुन्दुभिरक्षेपुः' । द्यं दुन्दुभिः । 'अक्षेपुः' क्तिम् । अयं दुन्दुभिर्वायविशेषोऽसुरो वैत्यर्थः ।

14. The word दुन्दुभि when used in the sense of an axle pole is feminine.

Thus द्यं दुन्दुभिः ॥

Why do we say in the sense of अक्ष 'or axle'? Observe अयं दुन्दुभिः । It is masculine when it means a musical instrument or an Asura.

१५ । 'नाभिरक्षत्रिये' । द्यं नाभिः ॥

15. The word नाभि 'navel' is feminine when it does not mean a Kshatriya.

Thus दृढं नाभिः 'navel'.

१६। 'उभावयम्यत्र पुं'सि' । तुमुभिर्नाभिः कोमलविषयादयत्र पुं'सि स्तः । नाभिः स्त्रियः । कथं तर्हि 'समुल्लसत्पङ्कजपत्रकोमलैरुवाहितश्रीययुवनीविनाभिभिः' इति भारविः । उच्यते । दृढं भक्तिरित्यादाविव कोमलैरिति सामान्ये नपुंसकं बोध्यम् । कस्तुतस्तु 'निष्कमशिष्यं लेकाचयस्या-
'ल्लङ्घ्य' इति भाष्यात्पुंसत्वमपीह साधु । अत एव 'नाभिर्मुख्यश्रेयै चक्रमध्यक्षत्रिययोः पुमान्' । द्वयोः प्राणिप्रतीके स्यात्स्त्रियां कस्तूरिकामदे' इति मेदनी । रभसोऽप्याह- 'मुख्यरादक्षत्रिय नाभिः पुंसि प्रायवङ्गके द्वयोः । चक्रमध्ये प्रधाने च स्त्रियां कस्तूरिकामदे' इति । एवमेवविधेऽन्यत्रापि बोध्यम् ॥

16. Otherwise तुमुभि and नाभि are masculines.

Thus नाभिः स्त्रियः 'Nābhi—a Kshatriya.'

If the word नाभिः be feminine in all senses other than that of a Kshatriya, how do you justify its use as a masculine in the following lines of Bhāravi:—
'समुल्लसत् पङ्कजपत्रकोमलैरुवाहितश्रीययुवनीवि नाभिभिः' ॥

To this we say, "The words कोमलैः &c. here are really Neuter, denoting indiscrete gender, or having no reference to any gender, just like दृढभक्तिः" ॥ Or we may say, as a matter of fact the gender of words need not be taught, for it is a well-known maxim of grammar as enunciated by Patanjali that "the gender depends on the usage of the people : and so need not be taught;" and therefore the masculine use of the word is also correct. Thus we find in the Medini Kosha:—'Nābhi is masculine when meaning a paramount sovereign, or the nave of a wheel, or a Kshatriya. But when meaning 'navel' of a living being, it is of both genders. And it is feminine only when meaning 'musk'.

Rasabha also says to the same effect:—

'The word nābhi is masculine when it means a paramount lord, or a Kshatriya. It is both masculine and feminine when meaning the navel of a living being, the nave of a wheel, and a leader or chieftain. It is purely feminine when meaning "musk".'

Thus it should be understood in other cases also.

१७। 'तलन्तः' । अयं स्त्रियां स्यात् । शुक्रस्य भावः । शुक्रता । ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मणता यामस्य समूहेऽयामता । देव सद्य देवता ॥

17. Nouns formed with the affix तल् (V. 1. 119 S. 1781), are feminines.

Thus शुक्रता (whiteness), ब्राह्मणता (Brahmanical), यामता (rural) देवता which has the same meaning as देव ॥

१८। 'भूमिविद्युत्स्वरिक्ततावनिताभिधानानि' । भू मिर्भूः । विद्युत्स्वीदामनी । सरिन्निस्रगा । सता वल्ली । वनिता योषित् ॥

18. Nouns synonymous of भूमि (the Earth), विद्युत् (lightening), सरित् (a stream or rivulet), सता (a creeper), वनिता (wife) also are feminines.

Thus भूमिर्भूः ; विद्युत् स्वीदामनी ; सरित् निष्प्रगा ; सतावल्ली ; वनिता योषित्.

१९। 'वादेऽनपुंसकम्' । वादःशब्दः सरित्वाचकोऽपि क्रीडं स्यात् ॥

19. वादस् although meaning 'a stream,' is Neuter and not feminine.

२६। 'शृङ्गुलिरागिकुट्यश्निवर्ति भुक्नुटि नुटि यलियत्' । यतेऽपि स्त्रियां स्युः । इयं शृङ्गुलिः ॥

26. The words शृङ्गुलि 'auditory passage,' रागि 'a streak,' कुटि 'a cottage,' अग्नि 'lightening,' वर्ति 'a pad,' भुक्नुटि 'frown,' नुटि 'cutting,' यलि 'sacrificial offering,' यति 'a line' are feminines.

Thus इयं शृङ्गुलिः ॥

२७। 'प्रतिपदापट्टिपत्संवच्छरत्संवत्परिवदुष' स' वित्तुत्पुत्पुत्सुत्समिधः' । इयं प्रतिपदित्यादि । उषा उच्छन्ती । उषाः प्रातरधिष्ठात्री देवता ॥

27. The words प्रतिपद् 'entrance,' आपद् 'calamity,' विषद् 'misfortune,' सम्पद् 'wealth,' शरद् 'the autumn' (U. I. 129), संसद् 'an assembly,' परिषद् 'a meeting,' उषस् 'Dawn,' संवित् 'knowledge,' द्युत् 'grinding; crushing,' पुत् 'a particular division of Hell,' सुत् 'joy; delight,' समिध् 'wood; fuel,' are feminines.

Thus इयं प्रतिपद् ॥

उषा उच्छन्ती । 'The Ushâ is the presiding deity of the dawn.

२८। 'आशीर्भूः पूर्गोर्द्वारः' । इयमशीरित्यादि ॥

28. The words आशीस् 'blessing,' भूर् 'a yoke,' पूर् 'a city,' गीर् 'speech' and द्वार् 'door' are feminines.

As इयं आशीः ॥

२९। 'अप सुमनस्मासिकतावर्षायां बहुत्वं च' । अजादीनां पञ्चानां स्त्रीत्वं स्याद्वहुत्वं च आप इमाः । 'स्त्रियः सुमनसः पुष्पम्' । 'सुमना मानती जातिः' । देवघापी तु पुंस्त्वेव । 'सुपर्वाणामसुमनसः' । बहुत्वं प्रायिकम् । 'एका च सिकता तैलदानेऽसमर्था' इत्यर्थे वासूक भाष्यप्रयोगात् । 'समांसर्षः विजायते' (१८१३) इत्यत्र 'समायां समायाम्' इति भाष्याच्च । 'विभाषा प्राधेद'—(२३७६) इति सुत्रे 'अघ्रासातां सुमनसो' इति दन्तव्याख्यायां हरदत्तोऽप्येवम् ॥

29. 'The words अप् 'water,' सुमनस् 'a flower' (jasmine), समा 'a year' सिकता 'sand, gravel,' and वर्षा 'rain,' are feminines and used in the plural number only.

Thus आपः इमाः । The word sumanas in the feminine means 'a kind of flower'—namely, the flower called mâlati or jâti—jasmine, as स्त्रियः सुमनसः पुष्पम् । Amarakosha II. 4. 17. When it means a Deva or a divine being, it is masculine only. As सुपर्वाणामसुमनसः । See Amarakosha I. 1. 7. Here the present sūtra is debarr'd by sūtra 9 of the next chapter, with regards to words denoting 'Devas.

These words are generally found, in usage, in the plural number : but sometimes they are used in the singular also ; as एका च सिकता तैलदाने असमर्था 'one grain of sand is incapable of producing oil.' This example is given by Patanjali in his Mahâbhâshya under sūtra I. 2. 45:

Similarly समां समां विजायते (V. 2. 12. S. 1813) has been explained in the Bhâshya by समायां समायां in the singular number.

Kāśikā uses the word सुमनस् in the dual also, under sūtra II. 4. 78. in the example अघ्रासाताम् सुमनसौ देवदत्तेन । Haradatta in his Padamanjarī, on commenting on this justifies the use of the dual, by saying "according to Amarasinha sumanasaḥ in the plural is feminine. According to Pāṇiniya sūtra apsumanasaḥ, &c., this word requires to be always plural. That plurality is not, however, universal : as we find the Mahābhāṣya using the word śikāḥ in the singular."

(स्त्रियः सुमनसः पुष्पमित्यमरसिद्धः । अप्सुमनः समाधिकता चर्वाणां बहुत्वं चेति पाणिनीयं सूत्रं, तद् बहुत्वं प्राप्य न मन्यते 'यका च विकता तैलदानेऽसमर्था' इति भाष्ये प्रयोगात् ॥)

३० । 'सकस्त्वक्ज्योत्स्नायवगुनीस्त्रियः' । इयं सकस्त्वक्ज्योत्स्नायवगुः नो स्त्रियः ॥

30. The words सक् 'garland,' त्वक् 'skin,' ज्योक् 'long' (an Indeclinable I. 1. 37), वाक् 'speech,' यवगु 'barley gruel,' नो 'boat' and स्त्रिय 'hips' are feminines.

Thus इयं सक्, त्वक्, ज्योक्, वाक्, यवगुः, नो and स्त्रियः ॥

३१ । 'दृढिषीमासंज्ञध्याः' । इयं दृढिः सीमा संज्ञध्या ॥

31. The words दृढिः ? सीमा 'boundary' and संज्ञध्या ? are feminines

Thus इयं दृढिः, सीमा or संज्ञध्या ॥

३२ । 'सुल्लिखेणिकार्यवच' । स्पष्टम् ॥

32. The words सुल्लि 'a fire-place,' वेणि 'a braid of hair' (Up. IV. 48) खारि 'a measure of grain,' are feminines.

३३ । 'ताराधाराज्योत्स्नादयवच' । तलाका स्त्रियां नित्यम् । नित्यपक्षमन्येषां कश्चिदप्यभिचारं ज्ञापयति । इति स्त्र्यधिकारः ॥

33. The words तारा 'a star,' धारा 'a current,' ज्योत्स्ना 'light' &c. are feminines.

The word तलाका 'a small stick,' is ALWAYS feminine.

NOTE :—The force of the word 'always' is that the other words given above, may be of masculine or neuter gender also. In fact, the gender depends upon usage.

CHAPTER II.

THE MASCULINE GENDER.

१ 'पुमान्' । अधिकारोऽयम् ।

1. The Masculine Gender.

This is an *adhikāra* Sūtra.

२ । 'चकन्नः' । पाकः । त्यागः । करः । नरः । भाषार्थं ध्वनितम् । अपुंल्लिखेणिकार्यवचं मासे तत्पुंल्लिखेणिकार्यवचं तु लिखादिभिर्वाच्येनपरिवेष्टात् । अतस्मात् पुंल्लिखेणिकार्यवचं विद्येयलिङ्गम् । तथा च भाष्यम्—'संज्ञध्यामनुवर्तिष्यते' इति ॥

2. Nouns formed with the affixes चञ् and कच् are masculine.

Thus with चञ्;—पाकः 'cooking,' त्यागः 'renunciation,' with कच्, we have करः 'haud,' नरः 'poison'.

The affix चञ् must have the force of भाव or condition for the purposes of this rule. In other words, the nouns so formed should be abstract nouns or nouns of action. This meaning of चञ् we infer from the analogy of the two rules, one relating to the Feminines and the other to the Neuters. Thus with regards to Neuters we have the rules भावे ल्युङन्तः । निष्ठा च ॥ "Nouns formed by the affix lyaṅ with the force of bhāva ; and the Niṣṭhā affixes with the same force are Neuters." (Chap. III. 2 and 3). Similarly in the case of the feminines, we have the rules क्तिञन्तः &c. (Chapter I. 9) &c. where क्तिञ् &c. are bhāva affixes. Analogically the चञ् here must also be a bhāva denoting affix. For the force of चञ् is generally that of भाव or Noun of action. See III. 3. 16—18. To form Neuter nouns of action we have क्ति and ल्युङ् by III. 3. 114 and 115. To form feminine nouns of action we have क्तिन्, क्यप्, &c. by III. 3. 95, 98. Therefore by elimination, to form the masculine nouns of action, to us is left the affix चञ् only. Hence we say 'the ghañ here has the force of bhāva.'

But when ghañ has the force of karma or of karana &c., as it has by III 3. 116 and 117 &c., then the words so formed need not be masculine. They will have the gender of the word with which they are in construction. They will have their own specific gender. As we have in the Bhāshya, सम्बन्धमनुवर्तियते । Here the word 'sambandha' though formed by ghañ is used in the Neuter gender: because the force of ghañ is here that of karma.

३ । 'वाञ्छन्तवच' । विस्तरः । गोचरः । वयः । जयः इत्यादि ॥

3. The nouns formed with the affixes च and चञ् are masculines.

Thus विस्तरः 'extension,' गोचरः 'pasturage,' वयः 'rampart ; collection.' जय 'victory' &c.

४ । 'भयलिङ्गभगपदानि' नपुंसके । यतानि नपुंसके ल्युः । भयम् । लिङ्गम् । भगम् । चङम् ॥

4. The nouns भय 'fear,' लिङ्ग 'gender,' भग 'the perinaeum of females,' चङ 'foot' are neuters.

Thus भयम्, लिङ्गम्, भगम्, चङम्.

५ । 'नङन्तः' । नङ् प्रत्ययान्तः पुंसि स्यात् । यज्ञः । यज्ञः ॥

5. The nouns formed with the affix नङ् are masculines.

Thus यज्ञः 'sacrifice,' यज्ञः 'effort'.

६ । 'याचञ्जा स्त्रियाम्' । पूर्यस्यापदान्तः ।

6. The noun याचञ्जा 'begging' is feminine.

This is an exception to the last aphorism.

७ । 'अग्नौ पुः' । क्तिप्रत्ययान्तो पुः पुंसि स्यात् । आधिः । निधिः । उदधिः । 'अग्नौ' किम् । दानम् । 'पुः' किम् । अक्षिर्वाजम् ॥

7. The nouns formed with the affix क्ति from roots belonging to the पु class are masculines.

The roots belonging to पु class are दा and धा. Thus आधिः 'agony,' निधिः 'abode,' उदधिः 'water.' Why do we say "formed with the affix क्ति" ? Observe दानम् (which is Neuter),

Why do we say "roots belonging to the पु class" ? Observe दक्षिणीकम्.

८ । 'दधुधिः स्त्री च । दधुधिशब्दः स्त्रियां पुंलि च । पूर्वस्यापवादः ।

8. The noun दधुधिः 'a quiver' is both masculine and feminine.

Thus अथ or दधुधे दधुधिः ।

९ । 'देवासुरात्मस्वर्गगिरिसमुद्रनखकोशदन्तस्तनभुजकण्ठखड्गशरपङ्कामिधानानि' । यतानि पुंलि स्युः । देवाः सुराः । असुरा देव्याः । आत्मा क्षेत्रज्ञः । स्वर्गो नाकः । गिरिः पर्वतः । समुद्रोऽस्थिः । नखः करच्छः । कोशः शिरोरुहः । दन्तो दशनः । स्तनः कुक्षः । भुजो द्रोः । कण्ठो गलः । खड्गः करवालः । शरो मार्गणः । पङ्कः कर्दम इत्यादि ॥

9. The words which are synonyms of देव 'god,' असुर 'demon,' आत्म 'self,' स्वर्ग 'the heaven,' गिरि 'the mountain,' समुद्र 'the sea,' नख 'the nail,' कोश 'the hair,' दन्त 'the tooth,' स्तन 'the breast,' भुज 'the arm,' कण्ठ 'the throat,' खड्ग 'the dagger,' शर 'the lake,' पङ्क 'the mud' &c. are masculines.

Thus देवाः सुराः ; असुराः देव्याः ; आत्मा क्षेत्रज्ञः ; स्वर्गो नाकः ; गिरिः पर्वतः ; समुद्रोऽस्थिः ; नखाः करच्छाः ; कोशाः शिरोरुहाः ; दन्तो दशनः ; स्तनः कुक्षः ; भुजो द्रोः ; कण्ठो गलः ; खड्गः करवालः ; शरोमार्गणः ; पङ्कः कर्दमः &c.

१० । 'त्रिविष्टपत्रिभुवने नपुंसके' । स्पष्टम् । तृतीयं विष्टपं त्रिविष्टपम् । स्वर्गमिधानतया पुंस्त्वे प्राप्तेऽयमारम्भः ॥

10. The noun त्रिविष्टप meaning 'the heaven' is neuter. This word being synonymous with स्वर्ग would have been considered masculine by the last aphorism, but this aphorism prevents that.

११ । 'द्वीः स्त्रियाम्' । द्वीदिवीस्तनत्रयोपादानमिदम् ॥

11. The nouns द्वी and द्वि 'the heaven' are feminines.

By sūtra 9, these two words being synonyms of स्वर्ग would have been considered masculines, but this aphorism prevents that.

१२ । 'दधुवाङ्गु स्त्रियां च' । चात्पुंसि ॥

12. The nouns दधु 'the arrow' and वाङ्गु 'the arm' are also feminines.

By the force of the letter च in the sūtra, these words are to be considered masculines also.

१३ । 'आणकाण्डो नपुंसके च' । चात्पुंसि । त्रिविष्टपेत्यादिषुः सूत्री देवासुरेत्यस्यापवादः ॥

13. The nouns आण 'an arrow' and काण्ड 'a section' are also neuters.

By the force of the letter च in the sūtra, these words are to be considered masculine also.

The last four sūtras are exceptions to the sūtra 9.

१४ । 'ननः' । अथ पुंसि । राज्ञा । तच्छा । न च धर्म धर्मदिधितिव्याप्तिः । 'मन्दव्यङ्ग्योऽर्तं रि' इति नपुंसकप्रकरणे वक्ष्यमाणत्वात् ॥

14. The nouns ending in न् are masculines.

Thus राजन्, तच्छन् । But not धर्मेन् 'skin,' धर्मेन् 'armour' which are neuters. The rule however should not be extended to धर्मेन्, धर्मेन् &c. These are Neuters because of the subsequent rule III. 33.

१५ । 'क्षतपुण्ड्रकपोनगुल्फकेशाभिधानानि' । क्षतुरध्वरः । पुण्ड्रो धरः । कपोलो गण्डः । गुल्फः प्रपदः । केशो नीरदः ॥

15. The nouns which are synonyms of **ज्ञतु** 'the sacrifice,' **पुरुषः** 'the man,' **कपोलः** 'the cheek,' **गुल्फः** 'the ankle,' **मेघः** 'cloud' are masculines.

Thus **ज्ञतुरध्वरः**; **पुरुषोन्नरः**; **कपोलो गण्डः**; **गुल्फः प्रपदः**; **मेघो नीरदः** ॥

१६ । 'अधः' नपुंसकम् । पूर्वस्यापवादः ॥

16. The nouns **अधः** 'cloud' is neuter.

This is an exception to the last.

१७ । 'उकारान्तः' । अयं पुंसि स्यात् । प्रभुः । वसुः । 'सुनुर्द्विविलासिन्यां नृत्यारम्भे गदे स्त्रियाम् । द्वयोः कपोलावयत्र' इति मेदिनिः । 'करेणुभिर्भ्यां स्त्री नेमे' इत्यमरः । एवञ्जातोयक-विशेषवचनानाक्रान्तस्य प्रकृतसूत्रस्य विषयः । उक्तं च- 'लिङ्गशेषविधिर्ध्यापो विशेषेणैव्यथाधितः इति । एवमन्यत्रापि ॥

17. The nouns ending in **उ** are masculine.

Thus **प्रभुः**; **वसुः** ॥

According to Medini, the noun **सुनु** when meaning 'a wanton woman,' 'the commencement of a dance,' or 'disease' is feminine. But it is both masculine and feminine when it means 'the chin.'

According to Amara, the noun **करेणु** when meaning 'a she-elephant' is feminine; otherwise masculine when it means an elephant. The words which are subject to this rule are like these which are not governed by any other specific text to the contrary. As it has been said: "A rule of gender is of universal application if it is a *śeṣha* rule i. e., a rule that *remains* after the application of all other rules. Provided that it is not debarred by any specific rule."

१८ । 'धेनुर्गजुर्गुहुरयुतनुरेणुप्रियङ्गवः स्त्रियाम्' ॥

18. The nouns **धेनु** 'a cow,' **रज्जु** 'rope,' **कुसु** 'new moon-day,' **सरयु** 'the river Sarayu,' **तनु** 'body,' **रेणु** 'atom,' **प्रियङ्गु** 'name of a creeper' are feminine.

१९ । 'समासे रज्जुः पुंसि च' । कर्कटरज्ज्वा=कर्कटरज्जुना ॥

19. The noun **रज्जु** 'rope' in a compound is also used in the masculine. Thus **कर्कटरज्ज्वा** or **कर्कटरज्जुना**.

२० । 'अमधुजानुवसुस्वाद्भुजतुत्रपुतालानि नपुंसके' ॥

20. The nouns **अमधु** 'bared,' **जानु** 'the knee,' **स्वादु** 'sweetness; relish; taste,' **अधु** 'tear,' **जतु** 'wax,' **अपु** 'lead' and **तालु** 'the palate' are neuters.

२१ । 'वसु चार्थवाचि' । 'अर्थवाचि' इति किम् । 'वसुर्मेयूषाग्निधनाधिपेयु' ॥

21. The noun **वसु** when meaning 'wealth' is neuter. Why do we say 'when meaning wealth'? For otherwise it is masculine when meaning **मयूष** 'a ray of light' **अग्नि** 'fire' and **धनाधिप** 'lord of wealth'.

२२ । 'मद्गुमधुसीधुसीधुवानुक्रमयद्भुनि नपुंसके च' । चात्पुंसि । अयं मद्गुः । इदं मद्गुः ।

22. The nouns **मद्गु** 'a kind of pulse'; **मधु** 'honey,' **सीधु** 'a kind of wine,' **हानु** 'summit,' **क्रमयद्गु** 'water-pot' are also neuters.

By the force of the letter **च** in the *sūtra*, these words are also masculines.

Thus **अयं मद्गुः** or **इदं मद्गुः**.

२३ । 'हस्तन्तः' । मेरुः । सेतुः ॥

23. The nouns formed with the affixes **ह** (Up. IV. 101) and **तु** (Up. I. 69) are masculines.

Thus **मेरुः** 'Meru,' **सेतुः** 'a bridge.'

२३। 'दावकवेरकतुवस्तुमस्तुनि नपुंसके' । इत्यन्त इति पुंस्त्वस्थापवादः । इदं दाव ॥

24. The nouns दाव 'tree,' कवेर 'a kind of fruit,' कतु 'collar bone,' वस्तु 'object,' मस्तु 'sour cream, whey,' are Neuters.

This is an exception to the last sūtra. Thus इदं दाव । These words are all formed by व and तु affixes and therefore ought to have been masculines.

२५। 'स्तुर्नपुंसके च' । चात्पुंति स्तुः-स्तु ॥

25. The noun स्तु 'porridge' is also neuter.

By the force of the letter च in the sūtra, it is, also masculine. Thus स्तुः or स्तु.

२६। 'प्रायमेरकारान्तः' । 'रश्मिदिवृषाभिधानानि' इति वक्ष्यति प्राक् यतस्मादकारान्त इत्यधिक्रियते ॥

26. From this up to sūtra 66, the gender of nouns ending in च will be mentioned.

This is an adhikāra sūtra. It extends up to rāsmi-divasā (II, 66) and applies to nouns ending in च ॥

२७। 'कोपथः' । कोपथेऽकारान्तः पुंति स्यात् । स्तवकः । कक्कः ॥

27. The nouns ending in च with the penultimate क are masculines.

Thus स्तवकः 'a cluster'; कक्कः 'filth.' (Up III. 40).

२८। 'चिबुकशालूकप्रातिपदिकांशुकोल्मुकानि नपुंसके' । पूर्वसूत्रापवादः ॥

28. The nouns चिबुक 'the chin'; शालूक 'the root of the water-lily,' प्रातिपदिक 'the crude-noun' 'अंशुक 'a garment,' उल्मुक 'torch'; are neuters.

This is an exception to the last sūtra.

२९। कण्टकानीकसरकमेदकचवकमस्तकपुस्तकतडाकनिष्कशुष्कवर्षस्त्वपिनाकभावेऽपिण्ड कण्टकशयवहपिण्डकतालकफलकपुलाकानि नपुंसके च । चात्पुंति । कयः कण्टकः । इदं कण्टकमित्यादि ।

29. The nouns कण्टक 'a thorn,' अनीक 'army' (Up. IV. 16. 17) सरक 'a road,' 'liquor'; मेदक 'a sweetmeat,' चवक 'a goblet'; मस्तक 'the head,' पुस्तक 'book,' तडाक 'tank,' निष्क 'a kind of coin,' शुष्क 'dryness,' वर्षस्त्व 'lustre'; पिण्डक 'the bow of Shiva'; भावक 'a vessel,' पिण्डक 'a ball' कण्टक 'an army, belt,' शयवक 'staff,' पिण्डक 'basket' 'तालक 'yellow orpiment,' 'an ear ornament'; चवक 'blade,' पुस्तक 'a thrill of joy,' are also neuters.

By the force of the letter च in the sūtra these words are also masculine. Thus कयः कण्टकः or इदं कण्टकम् &c.

३०। टोपथः । टोपथेऽकारान्तः पुंति स्यात् । चटः घटः ॥

30. Nouns ending in च with the penultimate ट are masculines.

Thus चटः 'a jar,' घटः 'a piece of cloth.'

३१। 'किरीटमुकुटसलाहवटवीटशृङ्गाटकराटलोटादि' नपुंसके । किरीटसलाहवटवीटशृङ्गाटकराटलोटादि ॥

31. The nouns किरीट 'a crown,' मुकुट 'a crown,' सलाह 'forehead,' वट 'kind of tree,' वीट (?) शृङ्गाट 'a mountain with three peaks,' 'a place where

four roads meet.' कण्ठ 'an elephant's cheek,' (Up. IV. 81) and लोष्ट 'a clod of earth' are also neuter.

By the force of the letter च in the sūtra, these words are also masculines.

Thus किरिटः or किरिटम् &c.

३२ । कुटकुटकपटकपाटकपटनटनिकटकीटकटानि नपुंसके च । चात्पुंसि । कुटः । कुट-मित्यादि ॥

32. The nouns कुट 'a water pot ; a fort,' कूट 'fraud ; illusion ; a house' कपट 'hypocrite ; 'cheating,' कपाट 'door,' कर्पट 'patched garment,' नट 'a dancer,' निकट 'near ; vicinity,' कीट 'a worm,' कट 'a mat' ; are also neuters.

By the force of the letter च they are also masculine. Thus कुटः or कुटम् &c.

३३ । योपधः । योपधोऽकारान्तः पुंसि स्यात् । गुणः । गणः । पाषाणः ॥

33. Nouns ending in च with the penultimate य are masculines.

Thus गुणः 'quality,' गणः 'a host,' पाषाणः 'a stone.'

३४ । ऋणलवणपर्यतोऽण्यरयोऽणानि नपुंसके । पूर्वसूत्रापवादः ॥

34. The nouns ऋण 'debt,' लवण 'salt,' पर्य 'leaf,' तोरण 'a portal,' रण 'battle' उष्ण 'heat' are neuters.

This is an exception to the last sūtra.

३५ । कार्षापणस्वर्गसुवर्गप्रणचरणद्वयविषाणूर्णानि नपुंसके च । चात्पुंसि ॥

35. The nouns कार्षापण 'a kind of coin,' स्वर्ग 'gold,' सुवर्ग 'gold,' वण 'boil,' वृण 'foot,' द्वय 'the scrotum ; विषाण 'a horn,' ऊर्ण 'powder,' नृण 'grass,' are also neuters.

By the force of the letter च in the sūtra, these words are also masculine.

३६ । योपधः । रथः ॥

36. Nouns ending in च with the penultimate य are masculines.

Thus रथः 'chariot'.

३७ । काष्ठपृष्ठरिक्चसिक्चोक्तानि नपुंसके । इदं काष्ठमित्यादि ॥

37. The nouns काष्ठ 'wood,' पृष्ठ 'back,' रिक्च 'inheritance,' सिक्च 'a bee's wax,' उक्च 'a sentence' are neuters.

Thus इदं काष्ठम् &c.

३८ । काष्ठा विगर्भा स्त्रियाम् । इमाः काष्ठाः ॥

38. The noun काष्ठा when denoting 'a quarter or region of the world' is feminine.

Thus इमाः काष्ठाः ।

३९ । तीर्थलोचनग्राहानि नपुंसके च । चात्पुंसि । अयं तीर्थः । इदं तीर्थम् ॥

39. The nouns तीर्थ 'pilgrimage,' लोच 'the nose of a horse ; the hip,' ग्रह 'a herd,' and ग्राह 'a singer ; a song' are also neuters.

By the force of the letter **ञ** in the sūtra, these words are masculines also.
Thus **अथ तीर्थः** or **इदम् तीर्थम्**.

४० । भोगधः । अदन्तः पुंसि । दनः । फेनः ॥

40. Nouns ending in **ञ** with the penultimate **न्** are masculines.

Thus **दनः** 'a lord,' **फेनः** 'foam'.

४१ । अघनाजिनतुष्टिनकाननवनक्षुजिनविपिनक्षेतनशासनसोपानमिथुनश्मशानरत्ननिक्षि-
हानि नपुंसके । पूर्वस्यापवादः ॥

41. The nouns **अघन** 'the hip,' (Un. V. 32) **अजिन** 'the skin of a black antelope' (Un. II. 48) **तुष्टिन** 'ice,' **कानन** 'forest,' **वन** 'forest,' **क्षुजिन** 'hair' 'sin,' **विपिन** 'a wood; a thicket,' (Un. II. 32) **क्षेतन** 'pay,' **शासन** 'rule,' **सोपान** 'ladder,' **मिथुन** 'copulation,' **श्मशान** 'cemetery,' **रत्न** 'gem,' **निक्षि** 'a low place,' **निक्षि** 'sign' are neuters.

This is an exception to the last aphorism.

४२ । मानयानाभिधाननलिनपुलिनोद्यानशयनासंस्थानचन्दनालानसंमानभवनवसनसंभावन
विभावनविमानानि नपुंसके च । चात्पुंसि । अथ मानः । इदं मानम् ॥

42. The nouns **मान** 'pride,' **यान** 'carriage,' **अभिधान** 'vocabulary,' **नलिन** 'a lotus; a crane,' **पुलिन** 'a sandbank' (Un. II. 53) **उद्यान** 'garden,' **शयन** 'sleeping,' **आसन** 'a seat,' **स्थान** 'a place,' **चन्दन** 'sandalwood,' **आलान** 'the tying-post,' **सन्मान** 'honor,' **भवन** 'house,' **वसन** 'dress,' **सम्भावन** 'possibility,' **विभावन** (?) **विमान** 'a baloon' are also neuters.

By the force of the letter **च** in the sūtra, these words are also masculines.

Thus **अथ मानः** or **इदं मानम्** &c.

४३ । भोगधः । अदन्तः पुंसि । दूयः । दीपः । सर्पः ॥

43. Nouns ending in **ञ** with the penultimate **प्** are masculine.

Thus **दूयः** 'a sacrificial' 'post' (Un. III. 27). **दीपः** 'a lamp' **सर्पः** 'a snake.'

४४ । पापकपोलुपतस्पर्शस्पर्शपद्मसमीपान्तरीपशिखि नपुंसके । इदं पापमित्यादि ॥

44. The nouns **पाप** 'sin,' **कप** 'form,' **लुप** 'a raft,' **तप** 'bed,' **शिल** 'art,' **पुष्प** 'flower,' **शब्द** 'young-grass,' **समीप** 'vicinity,' **अन्तरीप** 'an island; a promontary' (VI. 3. 93) are neuters.

Thus **इदं पापम्** &c.

४५ । शूर्पकुतपकुशपट्टीपविटपीनि नपुंसके च । इदं शूर्पमित्यादि ॥

45. The nouns **शूर्प** 'a winnowing basket,' **कुत** 'a Brāhmaṇa; a kind of grass,' **कुश** 'a corpse,' **पट्टीप** 'an island,' **विटप** 'a branch,' are also neuters (as well as masculines).

Thus **अथ शूर्पः** or **इदं शूर्पम्** &c.

४६ । भोगधः । स्तम्भः । कुम्भः ॥

46. Nouns ending in **ञ** with the penultimate **म्** are masculines.

Thus **स्तम्भः** 'a pillar,' **कुम्भः** 'a water jar.'

४७ । तलभं नपुंसकम् । पूर्वस्यापवादः ॥

47. The noun लज्ज is neuter.

This is an exception to the last.

४८ । लज्जं नपुंसके च । लज्जम्-लज्जः ॥

48. The noun लज्ज 'yawning' is also neuter.

Thus लज्जम् or लज्जः

४९ । सोमः । भीमः । भीमः ॥

49. Nouns ending in च with the penultimate म् are masculine.

Thus सोमः 'the Soma,' भीमः 'Bhima.'

५० । वज्रसिध्मयुग्मेधमगुल्माध्यात्मकुङ्कुमानि नपुंसके । इदं वक्नमित्यादि ॥

50. The nouns वज्र, 'gold,' सिध्म 'scab,' युग्म 'couple,' इध्म 'fuel,' गुल्म 'blossom,' अध्यात्म 'spiritual,' कुङ्कुम 'saffron' are Neuter.

Thus इदं वक्नमम् &c.

५१ । संघामदाडिमकुसुमाचमलेमहोमहोमोक्तामानि नपुंसके च । चात्पुंसि । अर्थ संघामः । इदं संघामम् ॥

51. The nouns संघाम 'fight,' दाडिम 'pomegranate,' कुसुम 'flower,' आचम 'dwelling-house,' लेम 'happiness' (Up. I. 138) होम 'silken cloth,' होम 'homa' उक्ताम 'violently' are also Neuter.

By the force of the letter च in the sūtra, these words are also masculine.

Thus अर्थ संघामः or इदं संघामम् ॥

५२ । 'योषधः' । समयः । हयः ॥

52. Nouns ending in च with the penultimate य् are masculine.

Thus समयः 'time,' हयः 'the horse.'

५३ । 'किसलयद्वयद्वेन्द्वियोत्तरीयाणि नपुंसके' । स्पष्टम् ॥

53. The nouns किसलय 'a sprout,' द्वय 'the heart,' द्वन्द्व 'the sense,' उत्तरीय 'an upper garment' are neuter.

५४ । 'गोमयज्जवायमलयाध्याध्यानि नपुंसके च' । गोमयः-गोमयम् ॥

54. The nouns गोमय 'cow-dung,' ज्वाय 'the red color,' मलय 'Malaya,' अध्याय 'Association,' अध्याय 'Indeclinable' are also neuters.

Thus गोमयः or गोमयम् ॥

५५ । 'रोषधः' । क्षुरः । चक्षुरः ॥

55. Nouns ending in च with the penultimate र् are masculines.

Thus क्षुरः 'the hoof,' चक्षुरः 'the blossom.'

५६ । 'द्वारायस्कारतल्लवणवज्रसिध्मयुग्मनारसीरदूरकक्षूरग्रीवममभीरमभीरकूरविचित्रकेयूरके-
हारोदराज्जवायरीरकन्दरमन्दारपञ्जरकठराजिरवैरवामरपुष्करगुह्रकुह्रकुटीरकुलीरचत्वरकाशीरमीरा-
म्बरशिङ्गिरतन्त्रयन्त्रुषधलेनमित्रकलत्रचित्रसूत्रसूत्रवज्रनेत्रगोत्राङ्गुलिकमलत्रहस्त्यष्टाङ्गवस्त्रपत्रपात्रहना-
दि' नपुंसके । इदं द्वारमित्यादि ॥

56. The words द्वार 'door,' अय 'in front,' स्कार 'swelling abundance' (Up. II. 33); लज्ज 'curdled milk,' वज्र 'crooked,' वज्र 'rampart,' विष्र 'a measure of time,'

कुट 'small,' छिद्र 'hole,' नार 'a multitude,' तोर 'shore,' दूर 'distance,' कष्ट 'difficult,' 'misery,' रन्ध्र 'a hole,' कृषु 'a tear; blood,' दध्न 'a hole; a den,' गामीर 'a cowherd,' गभीर 'deep,' क्रूर 'cruel,' विचित्र 'beautiful,' केयूर 'an armlet,' केदार 'meadow,' उदर 'the stomach,' अक्षय 'constant,' शरीर 'the body,' कन्दर, 'the root,' मन्दार 'the coral tree,' and पंजर 'skeleton,' अजर 'immortal,' अठर 'the stomach,' अजिर 'a court-yard,' वैर enmity, चामर 'chāmara,' पुष्कर 'the lake,' गह्वर 'the cave,' कुहर 'a cavity,' कुटीर 'a hut,' कुनीर 'a crab,' चत्वर 'a court-yard' (Up. II. 121), काश्मीर 'kāśmīra,' नीर 'water,' अक्षर 'sky; cloth,' शिशिर 'dew,' तन्त्र 'a loom,' यन्त्र 'instrument,' क्षेत्र 'dominion,' क्षेत्र 'a field,' मित्र 'a friend,' कलत्र 'a wife,' चित्र 'a picture,' छत्र 'umbrella,' मूत्र 'urine,' सूत्र 'thread,' वस्तु 'face,' नेत्र 'the eye,' गोत्र 'gotra,' अंगुलित्र 'a finger-protector,' भलत्र (?) 'अस्त्र' 'an instrument,' 'शस्त्र' 'a weapon,' शास्त्र 'Śāstra,' वस्त्र 'cloth,' पत्र 'leaf,' पात्र 'a vessel,' and नक्षत्र 'star' are neuters.

Thus इदं द्वारम् &c.

५७ । 'शुकमदेवतायाम्' । इदं शुकं रेतः ॥

57. The noun शुक is neuter when it is not the name of the god (Śukra).

Thus इदं शुकम्. Here शुक means 'serpent.'

५८ । 'चक्रवज्रान्धकारसारसारवारपारक्षीरतोमरशङ्खारभङ्गारमन्दारोशीरतिमिरशिशिराणि नपुंसके च' । आत्युत्ति । चक्रः-चक्रमित्यादि ॥

58. The nouns चक्र 'disc,' वज्र 'a thunderbolt,' अन्धकार 'darkness,' सार 'essence,' आवार (?) पार 'the further or opposite side,' क्षीर 'milk,' तोमर, 'an iron club,' शङ्खार, 'the sentiment of love,' मन्दार 'the coral tree,' उशीर 'a kind of grass,' तिमिर 'darkness,' शिशिर 'dew' are also neuters.

By the force of the word च in the sūtra, these are also masculines. Thus चक्रः or चक्रम् &c.

५९ । 'गोपथः' । दूधः । वृक्षः ॥

59. Nouns ending in थ with the penultimate, थ are masculines.

Thus दूधः 'a bull'; वृक्षः 'a tree.'

६० । 'श्रीरीषशीर्षाश्वरीषधीपूषपुरीषकिल्बिषकल्माषाणि नपुंसके' ॥

60. The श्रीरीष 'the name of a tree' शीर्ष 'an expression of joy,' श्रीर्ष 'the head,' अश्वरीष 'a fryingpan,' धीपूष 'nectar,' (Up. IV. 76), पुरीष 'faeces,' किल्बिष 'sin,' and कल्माष 'stain' are neuters.

६१ । 'पूषकरीषमिश्रविषवर्षाणि नपुंसके च' । आत्युत्ति । अथ दूधः । इदं चक्रमित्यादि ॥

61. The words दूध 'soup,' करीष 'dry cow-dung,' मिश्र 'pretext,' 'emulation,' विष 'poison,' वर्ष 'a year' are also neuters.

By the force of the word च in the Sūtra, these words are also masculine.

Thus अथ दूधः or इदं दूधम्.

६२ । 'होपथः' । वत्सः । वायसः । महावत्सः ॥

62. Nouns ending in थ with the penultimate थ are masculines.

Thus वत्सः 'a calf' (Up. III. 62); वायसः 'a crow,' महावत्सः 'a kitchen.'

६३ । 'पनसजिह्वसुसहस्राणि नपुंसके' ॥

63. The words पनस 'jack-fruit,' जिह्व 'the fibre of a lotus,' सुस 'chaff,' and सहस्र 'courage,' are neuters.

६३। 'चमसांसरुर्निर्वायोपमोक्षकर्पातवाश्रमासकासकांसमासान नपुंसके च' । 'इदं चमसम् । अयं चमसः इत्यदि ॥

64. The words चमसः 'a vessel,' रस 'juice,' निर्वास 'gum juice,' उपवास 'fast,' कर्पास 'cotton,' वाश 'perfume,' 'habitation,' मास 'month,' भास, कास 'cough,' कांस bell-metal,' and मांस 'flesh' are also neuters.

Thus चमसं or चमसः &c.

६४। कंसं चाप्राणिनि । कंसोऽस्यै वानभाजनम् । प्राणिनि तु । कंसो नाम कविच-द्राजा ॥

65. The noun कंस when not meaning a living being is neuter. It is never feminine and means 'a drinking vessel, cup or cask,'

When it means a living being, then it is the name of a king of Mathura son of Ugrasena and enemy of Krishna.

६६। 'रश्मिदिवसमिधानानि ।' यतानि पुंसि स्युः । रश्मिर्मयूखः । दिवसो यस्य ॥

66. Nouns which are synonyms of रश्मि 'a ray of light,' and दिवस 'a day' are masculine.

Thus रश्मिर्मयूखः ; दिवसो यस्य ॥

६७। 'दीधितिः स्त्रियाम्' । पूर्वस्यापवादः ॥

67. The noun दीधितिः 'a ray of light' is feminine.

This is an exception to the last aphorism.

६८। 'दिनाहनी नपुंसके' । अयमप्यपवादः ॥

68. The nouns दिन 'a day' and अहन् 'a day' are neuters. This is also an exception to the aphorism 66.

६९। 'मानमिधानानि' । यतानि पुंसि स्युः । कुडवः । प्रत्यः ॥

69. Nouns which are synonyms of मान 'a measure, a standard,' are masculines.

Thus कुडवः, प्रत्यः ॥

७०। 'द्रोणान्तो नपुंसके च' । इदं द्रोणम् । अयं द्रोणः ॥

70. The words द्रोण 'a measure of capacity' and कण्टक 'a measure of grain' are neuters also.

Thus इदं द्रोणम् or अयं द्रोणः ॥

७१। 'खारीमानिके स्त्रियाम्' । इयं खारी । इयं मानिका ॥

71. The words खारी 'a measure of grain equal to 16 dronas' and मानिका 'a kind of weight' are feminine.

Thus इयं खारी, इयं मानिका ॥

७२। दारावतलाजामुखं बहुसुखं च । इमे दाराः ॥

72. The nouns दारा 'wife,' अवत 'whole grain or unhusked rice,' लाज 'parched or fried grain,' असु 'the five vital breaths' are always plural. Thus इमे दाराः ॥

By the force of the word च in the sūtra, they are feminine.

७३। 'नाद्यपन्नोपपत्तानि व्रणाक्षयत्तानि' । यथासंख्यं नाद्याद्युपपत्तानि व्रणादीनि पुंसि स्युः । अयं नाडीव्रणः । अयाक्षः । जनपदः । व्रणादीनामुभयलिङ्गत्वेऽपि ऋजस्वनिवृत्त्यर्थं सूत्रम् ॥

73. The nouns व्रण 'a boil,' अंग 'a member' and पद 'a foot' compounded with नाडी, अय and जन respectively are masculines.

The words व्रण &c. are of both genders (i. e. Masculine and Neuter), but this Sūtra debars their use as neuters, (when compounded with the above words). Thus अयं नाडीव्रणः । अयाक्षः । जनपदः ॥

७४। 'मरुद्गदस्तरुत्वजः' । अयं मरुत् ॥

74. The words मरुत् 'wind' (Up. I. 94) गदत् 'the wing of a bird' स्तरत् 'swimming' and ऋत्विज् 'a, sacrificial priest,' are masculines.

Thus अयं मरुत् ॥

७५। 'अषिराशिदृतिपय्मिक्लिमिध्वनिपलिकौलिमैलिरविकविकपिमुनयः' । एते पुंसि स्युः । अयमृषिः ॥

75. The words अषि 'a seer,' राशि 'a heap,' दृति 'a leathern bag for holding water,' यम्य 'knot,' क्लिमि 'a worm,' ध्वनि 'sound,' कलि 'offering,' कौलि (?) and मैलि 'the head,' रवि 'the sun,' कवि 'the poet,' कपि 'a monkey,' and मुनि 'sage,' are masculines.

Thus अयं अृषिः ॥

७६। 'ध्वजगजमुञ्जपुञ्जः' । एते पुंसि ॥

76. The words ध्वज 'flag,' गज 'elephant,' मुञ्ज 'a sort of grass,' पुञ्ज 'a heap' are masculines.

७७। 'हस्तकुलान्तघ्रातघातदूतधूतसूतधूतमुहूर्तः' । एते पुंसि । अमरस्तु 'मुहूर्तोऽस्त्रियाम्' इत्याह ॥

77. The words हस्त 'the hand,' कुल 'a lance,' अन्त 'the end,' घात 'a multitude,' घ्रात 'the wind,' दूत 'a messenger,' धूत 'a rogue,' सूत 'a son,' धूत 'the mango tree,' मुहूर्त 'a moment,' are masculines.

According to Amarakosha, (I. 4. 11) मुहूर्त is never feminine, (i. e. it is both masculine and neuter).

७८। 'वयदमगदकरवदभरवदवरवदसुवदगवदमुवदवपावदश्चिक्ववदः' । अयं वयदः ॥

78. The nouns वयद 'a bull,' मयद 'the scum of boiled rice,' कयद 'a small box or basket of bamboo' भरयद 'master,' वरयद 'a multitude,' सुवद 'mouth,' गवद 'the cheek,' सुवद 'a man with bald head,' पावद 'a heretic,' and चिक्वद 'a crest' are masculine.

Thus अयं वयदः ॥

७९। 'वंशांशपुरोडाशः' । अयं वंशः । पुरो दाशयते पुरोडाशः । कर्मणि यञ् । भवत्या न्यानयोः प्रकरणे 'परोडाशपुरोडाशात्पठन्' (१४४६) इति विकारप्रकरणे 'त्रीष्टेः पुरोडाशे' (१५०८) इति च निपातनात् प्रकृतसूत्रेण निपातनाद्वा दस्य इत्यम् । 'पुरोडाशसुजातिष्टस्य' इति मायः ॥

79. The nouns वंश 'a family,' अंश 'a share,' पुरोडाश 'an oblation' are masculines.

Thus अयं द्रव्यः । The word puroḍāśa 'a cake-offering' is derived by adding the affix कृञ् with the force of karma to the root दाञ्, preceded by the upapada पुरो । The द is changed to ड by no particular rule of Grammar, but we find the word so spelt in sūtras IV. 3. 70, S. 1449 ; and IV. 3. 148 S. 1528. Or the द is changed to ड by nipātana even in the present sūtra ; and sūtra III. 2. 71, S. 3414. Thus in Māgha also we find : पुरोडाश भुजाम्, दृष्टम्, 'the sacrifice of puroḍāśa eaters.'

८० । 'बृदकन्दकुन्दमुदमुदशब्दाः' । अयं बृदः ॥

80. The words बृद 'a lake,' कन्द 'root,' कुन्द 'a kind of jaamino,' मुद मुद 'bubble' are masculines.

Thus अयं बृदः ॥

८१ । 'अर्घपथिमज्जुभुक्षितस्त्वनितस्त्वपूगाः' । अयमर्घः ।

81. The words अर्घ 'offering,' पथिन् 'a road,' मथिन् 'a churning stick,' ज्जुभुक्षिन् 'a name of Indra,' स्त्वम् 'a clump of grass,' नितस्त्व, 'the buttocks,' and पूग 'a heap' are masculines.

Thus अयं अर्घः ॥

८२ । 'पल्लवपल्लवकफरेककटाहनिष्कृतमठमथितरङ्गतुरङ्गगन्धस्त्वमृदुसङ्गमसुद्रपुङ्खः' ।

अयं पल्लव इत्यादि ॥

82. The words पल्लव 'a sprout,' पल्लव 'a small pool,' कफ 'cough,' रेक 'sound,' कटाह 'frying pan,' निष्कृत 'a peg,' मठ 'the hut of an ascetic,' मथि 'jewel,' तरङ्ग 'wave,' तुरङ्ग 'horse' गन्ध 'smell,' मृदङ्ग 'a musical instrument,' संग 'attachment,' समुद्र 'ocean,' and पुङ्ख 'a falcon,' are masculines. Thus अयं पल्लवः &c. ।

८३ । सारथ्यतिथिकुक्षिर्वलि पाण्यञ्जनयः । इति पुलि । अयं सा रथिः ।

83. The words सारथि 'charioteer,' अतिथि 'a guest,' कुक्षि 'the womb,' वलि 'the abdomen,' पाणि 'the hand,' अञ्जलि 'the hollow of the hands' are masculines. Thus अयं सारथिः &c.

इति पुनिष्ठाधिकारः ॥

THE NEUTER GENDER.

१ । 'नपुंसकम्' । अधिकारोऽयम् ।

1. The Neuter Gender.

This is an Adhikāra sūtra.

२ । भावे ल्युङन्तः । हसनम् । 'भावे' किम् । एतेनोऽग्निः । इधमग्नेश्चनः कुठारः ॥

2. Abstract nouns of action formed with the affix ल्युट् are neuters. This is a repetition of III. 3. 115, S. 3290. Thus हसनम् (laughter). Why do we say 'abstract nouns of action?' Observe एचनः 'fire'; इधमग्नेश्चनः 'an axe'; these words are masculines and not neuters.

३ । 'निष्ठा च' । भावे या निष्ठा तदन्तं स्त्रीकं स्यात् । 'हसितम्' । गीतम् ॥

3. Abstract nouns of action formed with the निष्ठा affix are neuters. This is also a repetition of III. 3. 114, S. 3090.

Thus हसितम् 'laughter,' गीतम् 'a song.'

४ । त्वज्जनी तज्जनी । सुखात्त्वम्-शीकृत्वम् । अजः वित्त्वसामर्थ्यात्पञ्च स्त्रीत्वम् । चातुर्व्यम्-चातुरी । कामय यम्-प्राप्तायी । श्री चित्यम्-श्री चित्नी ॥

4. Among taddhitas, words formed with the affixes त्व and अज, are Neuters ; (See V. 1. 123, S. 1787).

Thus शुक्लत्वं, 'whiteness' and शीतलत्वं, 'whiteness.' The व्यञ् formed nouns are optionally feminines because of the indicatory letter ञ by IV. 1. 41, S. 498 in order to give scope to, the indicatory ञ.

Thus चातुर्यम्, or चातुरी 'cleverness.' सामग्र्यम्, or सामग्री 'effects, goods.'
 शोचित्यम्, or शोचिती 'aptness.'

५ । 'कर्मणि च ब्राह्मणादिगुणवचनेभ्यः । ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मण्यम् ॥

5. Brāhmanādi words when denoting work and quality are neuters. This is repetition of V. 1. 124, S. 1788.

Thus ब्राह्मण्यम्, 'Brâhmanical.'

६ । यथाऽथगग्रमुत्तुङ्गाश्च भावकर्मणि । एतदन्तानि क्लीवानि । 'क्लेनाय चलोपश्च (१७६०) । स्तेयम् । 'सख्युः' (१७६१) । सख्यम् । 'कपित्तात्योर्ठक्' (१७६२) । कापेयम् । 'पत्य' न्तपुरोहितादिभ्यो यक्' (१७६३) आधिपत्यम् । 'प्राणभञ्जातिवयोधनोद्गानादिभ्योऽञ्' (१७६४) श्रोष्टम् । 'हायनान्त्युवादिभ्योऽण्' (१७६५) । द्विहायनम् । द्वष्टुमनोऽादिभ्यो युञ् । पिता पुत्रकम् । 'होत्राभ्यश्च' (१८००) । अक्काधाकीयम् ॥

6. Nouns formed with the affixes यत्, य, ठक्, यक्, ञज्, ञण्, सुज्, and क् in the senses of nature or action thereof are neuters.

(a) The affix यत् is added by virtue of V. 1. 125, S. 1790. Thus स्तेयम्, 'theft.'

(b) The affix च is added by virtue V. 1. 126, S. 1791. Thus सख्यम्, 'friendship.'

(c) The affix **ढङ्** is added by virtue of V. 1. 127, S. 1792. Thus **कापेयम्**, 'ape like.'

(d) The affix **यत्** is added by virtue of V. 1. 128, S. 1793. Thus **अर्थव्यपत्त्यम्**, 'authority.'

(c) The affix अञ् is added by virtue of V. 1. 129, S. 1794. Thus श्रीद्धम्, 'camel-like,'

(f) The affix द्वय is added by virtue of V. 1. 130, S. 1795. Thus द्वे दायनम्, 'the action of two days.'

(g) The affix **पुत्र** is added by virtue of V. 1. 132 and 133, S. 1797 and 1798. Thus **पितृपुत्रकर्म**, 'paternal and filial.'

(h) The affix ~~ह~~ is added by virtue of V. 1. 135, S. 1800. Thus अन्तावा-
कीयम् "

NOTE:—This Sûtra summarises all the affixes taught in V. 1. 124-135.

७ । 'अख्ययीभावः—' (६५६) । अधिस्ति ॥

7. Nouns which are अव्ययीभाव compounds are neuters. (See II. 84. 18, S. 659)
Thus अभिस्त्रि ।

८ । 'द्वन्द्व' कत्वम् । पाणिपाठम् ॥

8. Nouns which are द्वन्द्व compounds are neuter. (See II. 4. 2, S. 906).
Thus पाणिपत्रम् ।

६ । 'अभाषायां तुमस्तशिशिरावहोरान्ने च' । स्यष्टम, ॥

9. The compound **हेमन्तशि शिरो** is masculine, and **अहोरात्रे** is neuter in the non-classical literature. (See II. 4. 28. S. 3399).

१० । 'अनञ्जकम्'धारयस्तत् पुंस्वः । अधिकारोऽयम् ॥

10. A Tatpurusha, compound, with the exception of that which is formed by the particle *nañ*, and of the Karmadhāraya compound, becomes neuter gender, in the cases explained in the following sūtras. (See II. 4. 19, S. 822).

This is an *adhikāra* sūtra.

११ । अनल्पे छाया । शरच्छायम् ॥

11. A Tatpurusha compound ending with the word *chhāyā* 'shadow' is neuter in gender, when the sense is that of profuseness of the thing indicated by the first term. (See II. 4. 22, S. 825).

Thus **शरच्छायम्** ॥

१२ । 'राजमनुष्यपूर्वा मभा' । वनसभमित्यादि ॥

12. A Tatpurusha compound ending in **सभा** 'court' when preceded by words which are synonyms of **राजा** and **अमनुष्य** 'non-human being' is neuter. (See II. 4. 23, S. 826).

Thus **वन सभम्** 'the king's court' &c.

१३ । 'सुरासेनाच्छायाशालानिश्या स्त्रियां च' ॥

13. Tatpurusha compounds ending in **सुरा** 'wine,' **सेना** 'army,' **छाया** 'shadow,' **शाला** 'a house,' **निश्या** 'night' are also feminine (in addition to their being also neuter). See II. 4. 15, S. 828.

१४ । 'परवत्' । अन्यस्तत् पुंस्वः परवलिङ्गः स्यात् ॥

14. The gender of a Dvanda or a Tatpurusha compound is like that of the last word in it. (See II. 4. 26. S. 812).

१५ । 'रात्राह्वाहाः पुंसि' (८१४) ॥

15. The Dvanda or a Tatpurusha compound ending with **रात्र** 'night,' **अह** 'a day' and **अह** 'a day' is masculine. (See II. 4. 29, S. 814.)

१६ । अपथपुण्याहे नपुंसके ॥

16. The words **अपथ** 'bad road' and **पुण्याह** 'sacred day' are neuters. (See II. 4. 30, S. 815 and II. 4. 17, S. 821 *Vārtika*).

१७ । 'संख्यापूर्वरात्रिः' । त्रिरात्रम् । 'संख्यापूर्वा' इति किम् । सर्वरात्रः ॥

17. A Dvigu compound ending with the word **रात्रि** when preceded by a numeral is neuter. (See II. 1. 52, S. 730).

Thus **त्रिरात्रम्** ॥

Why do we say **त्रिरात्रम्** when preceded by a numeral? Observe **सर्वरात्रः** which is masculine.

१८ । 'त्रियुः स्त्रियां च' । व्यवस्थया । पञ्चमूली । त्रिभुवनम् ॥

18. Nouns which are Dvigu compounds are feminine also. (See II. 4. 17, S. 821 *Vārtikas*).

Thus **पञ्चमूली** 'five-roots,' **त्रिभुवनम्** 'three worlds.'

१६ । वसुसन्तः । हविः । धनुः ॥

19. Nouns ending in वस्, (Up. II. 108) and उस्, (Up. II. 115) are neuter. Thus हविः 'oblation to fire' (see Up. II. 108) धनुः 'a bow' (Up. II. 115 read with II. 117).

२० । अर्चिः स्त्रियां च । वसन्तत्वेऽप्यर्चिः स्त्रियां नपुंसके च स्यात् । वयमिदं वार्चिः ॥

20. The nouns अर्चि 'ray' is feminine also (in addition to its being neuter, although it ends in वस्) ॥

Thus वयं or वदं अर्चिः

२१ । छदिः स्त्रियामेव ।। वयं छदिः । छाद्यतेनेनेति छदेऽसुरादियवन्तात् अर्चिशुनि-
वत्यादिना वस् । वसन् वस्यादिना वृत्त्यः । षटलं छदिः वस्यमरः । तत्र षटलसाहस्यार्चि-
विद्यः क्रीडतां षटन्तोऽमरव्याख्यातार उपदिष्टाः ॥

21. The word छदि 'the roof' is always feminine.

Thus वयं छदिः । It is also formed by adding the affix वस्, (see Up. II. 108) to the root छादि belonging to the churādi class. The root छादि becomes छद by VI. 4. 97, S. 2985. In the Amarakosha, we find the word षटलं छदिः (II. 2 14). There the commentators say that the noun छदि is neuter because it is mentioned along with षटलं which neuter. This explanation of the commentators should be rejected.

२२ । मुखनयनलोहवनमांसरुधिरकामुकविवरजलहलधनाचाभिधानानि । एतेषामभिधाय
कानि क्रीते स्युः । मुखमाननम् । नयनं लोचनम् । लोहं कालम् । वनं गहनम् । मांसमांसम्
रुधिरं रक्तम् । कामुकं शरासनम् । विवरं खिलम् । जलं वारि । हलं लाङ्गलम् । धनं द्रविणम् ।
असमशनम् । अस्यापवादानात् त्रिसृज्या ॥

22. The words which are synonyms of मुख 'face,' नयन 'an eye,' लोह 'cop-
per,' वन 'forest,' मांस 'a month,' रुधिर 'blood,' कामुक 'a bow,' विवर 'a hole,' जल
'water,' हल 'the plough,' धन 'wealth,' and अन्न 'food' are neuters.

Thus मुख-माननम् ; नयनं लोचनम् ; लोहं कालम् ; वनं गहनम् ; मांस मा-
ंसम् ; रुधिरं रक्तम् ; कामुकं शरासनम् ; विवरं खिलम् ; जलं वारि ; हलं लाङ्गलम् ; धनं
द्रविणम् ; अन्नं असमशनम् ॥

In the next three sūtras exceptions to this are mentioned.

२३ । क्षीरार्षेदिनाः पुंसि ॥

23. The words क्षीर 'a plough,' अर्च 'wealth' and क्षीर्य 'food' are mascu-
line.

२४ । वक्त्रनेत्रारण्यगायत्रीवानि पुंसि च । वक्त्रो वीर्यम् । नेत्रो नेत्रम् । अरण्योऽरण्यम् ।
गायत्रीवो गायत्रीवम् ॥

24. The words वक्त्र 'the face,' नेत्र 'the eye,' अरण्य 'the forest,' and गायत्रीव
'Arjuna's bow' are also masculines (as well as neuters.)

Thus वक्त्रः or वक्त्रम् ; नेत्रः or नेत्रम् ; अरण्यः or अरण्यम् ; गायत्रीव or गायत्रीवम् ।

२५ । वटवी स्त्रियाम् ॥

25. The word वटवी 'the forest' is feminine.

२६ । लोपधः । कुलम् । कूलम् । स्थलम् ॥

26. Nouns ending in ल with the penultimate ल are neuters.

Thus कुलम् 'a race,' कूलम् 'a shore,' स्थलम् 'place.'

२७ । तृलोपलतालकुसुमतरलकम्बलदेवलवृक्षलाः पुंसि । अयं तूलः ॥

27. The following are masculines :—तूल 'cotton,' उपल 'a stone,' ताल 'the Palmyra tree,' कुसुल 'a granary,' तरल 'a necklace,' कम्बल 'blanket,' देवल 'a virtuous man,' वृवल 'a śūdra.'

Thus अयं तूलः &c.

२८ । शीलमूलमङ्गलखालकमलतलमुसलकुण्डलपलसमशीलधूलनिगलपलालविडाल खिल-
शृलाः पुंसि च । चातुर्कावे । इदं शीलमित्यादि ॥

28. The following are masculines also (in addition to their being neuters):—शीलः 'conduct,' मूलं 'root,' मङ्गलः the planet Mars, 'शाल 'a tree,' कमल 'lotus,' तल 'bottom,' मुसल 'pestle,' कुण्डल 'ear-ornament,' पलल 'a demon,' 'flesh,' मङ्गाल 'a lotus fibre,' खाल 'a child,' निगल 'swallowing,' पलाल 'strand; 'bush,' विडाल, 'a cat,' खिल 'a desert,' शूल 'a spear.'

Thus शीलः or शीलम् ।

२९ । शतादिः संख्या । शतम् । सहस्रम् । शतादिः इति किम् । एकी द्वी बहवः ।
संख्या इति किम् । शतशब्दो नाम पर्यतः ॥

29. The numerals शत 'a hundred' &c. are neuters.

Thus शतम् 'a hundred,' सहस्रम् 'a thousand.'

Why do we say, शत &c. ? Observe एकः 'one,' द्वी 'two,' बहवः 'many.'

Why do we say when meaning 'the numerals' ? Observe शतशब्दः (the name of a mountain). Here शत is masculine.

३० । शतायुतप्रयुताः पुंसि च । अयं शतः । इदं शतमित्यादि ॥

30. The words शत 'a hundred,' अयुत 'a myriad,' प्रयुत 'a million' are also masculines.

Thus अयं शतः or इदं शतम्, &c.

३१ । लक्षां कोटिः स्त्रियाम् । इयं लक्षा । इयं कोटिः । 'वा लक्षा नियतं च तत् इत्यं,
मरात्कीयेषु लक्षम् ॥

31. The words लक्षा 'a lakh' and कोटि 'ten million' are feminine.

Thus इयं लक्षा, इयं कोटिः ॥

According to Amarakosha (III. 5. 24) the word लक्ष is also neuter. Thus लक्षम् ।

३२ । दशः पुंसि न सहस्रः कश्चित् । अयं सहस्रः । इदं सहस्रम् ॥

32. The word दशकु ten billions, and sometimes सहस्र 'a thousand' is masculine.

Thus अयं सहस्रः or इदं सहस्रम् ।

३३ । मन्दुय वृकोऽकर्तरि । मन्प्रत्ययान्तो द्रव्यधृकः स्त्रीवः स्यात् तु कर्तरि । वर्म । अयं
द्रव्यधृकः किम् । कश्चिमा । महिमा । अकर्तरि किम् । उदाति इति वामा ॥

33. Nouns of two syllables formed with the affix मन् and when not denoting an agent are neuters.

Thus चर्मन् 'skin,' दर्मन् 'armor,' कर्मन् 'work'
 'Two syllables?' Observe अणिमन् 'minuteness,' महिमन्
 glory.

Why do we say 'when not denoting an agent'? Observe दासन् 'a giver'.

३३। ब्रह्मन्पुंलिङ्गम् । अथ ब्रह्मा । इदं ब्रह्म ॥

34. The word ब्रह्मन् is also masculine.

Thus अथ ब्रह्मा or इदं ब्रह्म ।

३४। नामरोमणी नपुंसके । 'मन्त्र' कः- इत्यस्यायं प्रपञ्चः ॥

35. The words नामन् 'name' and, रोमन् 'hair,' are neuters. This is merely an amplification of sūtra 33.

३५। 'असन्तो द्वयकः' । यद्यः । मनः । तपः । 'द्वयकः' किम् । चन्द्रमाः ॥

36. Nouns of two syllables formed with the affix अस् are neuters.

Thus यद्यस्, 'glory,' मनस्, 'mind,' तपस्, 'austerity.'

Why do we say 'of two syllables'? Observe चन्द्रमस् 'the moon,' which is masculine.

३७। अप्सराः स्त्रियाम् । यता अप्सरसः । प्रायेणायं बहुवचनान्तः ॥

37. The word अप्सरस् is feminine.

Thus यता अप्सरसः । Generally, this word is used in the Plural number only.

३८। 'त्रातः' । पत्रम् । छत्रम् ॥

38. Nouns formed with the affix त्र are neuters. (Up. IV. 159).

Thus पत्रम्, 'a leaf,' छत्रम्, 'an umbrella.'

३९। 'अत्राभावात् भस्त्रादंष्ट्रा वस्त्राः स्त्रियामेव'

39. The following are always feminine:—यात्रा 'journey,' मात्रा 'a measure,' भस्त्रा 'a northern bag,' दंष्ट्रा 'tusk,' वस्त्रा 'a strap.'

४०। 'भूषामित्रैश्च पुत्रमन्त्रमेकद्विष्टाः पुंलिङ्गम्' । अथ भूषः । न मित्रमित्रः । 'तस्य मित्रा-
 यमित्रास्ते' इति भावः । 'स्यातामित्रिणी मित्रे च' इति च । यद्यु 'द्विष्टोऽमित्रे' (३९९९) इति
 सूत्रे हरदत्तेनाहम्—'अमेद्विष्टोऽपि द्विष्टोऽपि द्विष्टः । अमेद्विष्टोऽपि मित्रस्य द्विष्टोऽपि द्विष्टः । अमेद्विष्टोऽपि
 द्विष्टः । ननु स्यात्तदर्थं । परवस्त्रिष्टतापि स्यादिति तु तत्र दोषान्तरम्' इति तत्प्रकृतसूत्रा-
 पर्यालोचनमूलकम् । स्वरद्विष्टोऽपि द्विष्टः । ननु अमेद्विष्टोऽपि द्विष्टः । (३८५०) इति आष्टसूत्रास्मर-
 मूलकमिति दिक् ॥

40. The following are masculines:—शूच 'a servant,' अमित्र 'an enemy,'
 छात्र 'a pupil,' पुत्र 'a son,' मन्त्र 'a mantré,' द्विष्ट 'name of a demon killed by In-
 dra,' मेढू 'a ram,' उष्ट्र 'a camel.'

Thus अथ भूषः । अमित्रः is equal to न मित्रम् a non-friend i.e. an enemy.
 Thus we find in Māgha तस्य मित्रायमित्रास्ते । So also स्यातामित्रिणी मित्रे च ॥

In commenting on the sūtra द्विष्टोऽमित्रे (III. 2. 113-8, 3111), Harādāt'a in his Padamanjari says: 'The word amitra is derived from the root am with the Upādi affix द्विष्ट under sūtra IV. 174, in the sense of an enemy. The word amitra is not a negative compound of अ+मित्र as it would appear at first sight. Because had it been a Tatpuruṣa compound of a + mitra, then by sūtra II. 4. 26,

S. 812, it would have been Neuter, because the word *mītra* is Neuter. If it be said that 'the gender of a word depends upon usage, and though *mītra* be Neuter, *amītra* will be masculine,' then there arises the difficulty as to accent. For then by VI. 2. 2, S. 3736 the *am* will retain its accent in the Tatpurusha. But it is intended that the accent should be on *mī*; i.e. the *चित्* accent. For the Rig Vedins read it with the acute on the middle of *amītra*, as in the following: *अमित्रस्य व्ययया मनुमित्रः* (Rig Veda VI. 25: 2), *अमित्रमित्रं मर्त्ये* (Rig VIII. 75. 10).'

But these two objections of Haradatta proceed on the assumption that the word *amītra* is a Tatpurusha compound. But as a matter of fact it is a Bahuvrihi compound and consequently the rule of gender taught in II. 4. 26 does not apply to it. Haradatta overlooked the context in applying this rule. He further forgot sūtra VI. 2. 116 S. 3850 which specifically applies to the accent of *amītra*, when he raises the objection as to accent.

NOTE:—Did Haradatta really misapply sūtra II. 4. 26 and forget VI. 2. 116; or is not Bhattoji floundering? Why should the word *अमित्र* be taken as a Bahuvrihi and not a Tatpurusha? The Bahuvrihi *amītra* would mean 'friendless,' and not 'an enemy.'

४१। 'पत्रपत्रपत्रिसूत्रकक्षाः पुंसि च' ॥

41. The following are masculines (in addition to their being neuters):—

पत्र 'a leaf'; पत्र 'a vessel'; पत्र 'holy'; सूत्र 'a thread'; कक्षा 'a line.'

Thus पत्रः or पत्रम् ॥

४२। 'कुसुमकुसुमकुसुमपुष्पनरयामिधानानि' । कर्त्तृ दीर्घम् ॥

42. The synonyms of कर्त्तृ 'courage or strength,' कुसुम 'a flower,' पुष्प 'a rope, string,' पत्तन 'a town' and रय 'fight' are neuters. Thus कर्त्तृ दीर्घम् ॥

४३। 'पद्मकमलोत्पलानि पुंसि च' । पद्मादयः शब्दाः कुसुमाभिधायित्वेऽपि द्विनिङ्गा स्युः । अमरोऽप्याह—'वा पुंसि पद्मं नलिनम्' इति । एवं च 'अर्धशसिस्तु तु, कल' । 'पद्मं नपुंसकमेव' इति वृत्तिवन्द्यो मतान्तरेण नैव ॥

43. The words पद्म, कमल, उत्पल 'the lotus flower,' although names of a kind of flower, are masculines also (in addition to their being neuters).

In the Amarakosha, (I. 2. 39) पद्म and नलिन are optionally masculines. In II. 4. 31, Kāśikā says 'padma meaning lotus is neuter only.' This is however one view of the case:

४४। 'आद्यवसंशयो पुंसि'

44. The words आद्य and वसंशयो 'fight' are masculines. By III. 42 these words being synonyms of रण would have been Neuters. This makes them masculines.

४५। 'आजिः स्त्रियामेव'

45. The word आजि fight is always feminine. This also by sūtra 42 and would have been Neuter.

४६। 'फलजानि' । 'फलजानिवाकी शब्दे नपुंसकं स्यात् । आमलकम् । आमलम् ॥

46. Names of fruits are neuters.

MASCULINE AND FEMININE GENDERS.

१ । 'स्त्रीपुंसयोः' । अधिकादेशम् ॥

1. Masculine and Feminine Genders.

This is an adhikāra sūtra.

२ । 'गोमयिष्ठमुष्टिपाटनिवस्तिशाल्मलिबुटिमसिमरीचयः' । इयमयं वा गोः ॥

2. The following belong to both masculine and feminine genders :—

गो 'the cow,' मयि 'a gem,' यष्टि 'a stick,' मुष्टि 'the fist; पाटलि 'the trumpet-flower,' वस्ति 'resting,' शाल्मलि 'name of a tree,' बुटि 'cutting' मसि ink,' मरीचि 'pepper.'

Thus इयं or अयं गोः.

३ । 'मन्युमृत्युंशोधुककन्थुकिकज्जुकरदुरोधयः' । इयमयं वा मन्युः ॥

3. The following are both masculine and feminine :—

मन्यु 'anger' (Up. III 20), मृत्यु 'death,' शोधु 'rum,' कज्जु 'the jujube tree' I 93) कज्जु 'scratching,' रेणु 'an atom of dust.'

Thus इयं or अयं मन्युः ।

४ । 'गुणवचनमुकारान्तं नपुंसकं च' । त्रिविक्रमित्यर्थः । षट्-पटुः-पट्वी ॥

4. Nouns ending in उ denoting quality or qualification are also neuters.

That is they belong to all the three genders. Thus षट्, पटुः, पट्वी.

५ । 'अपत्याद्यंतछिते' । औपगवः-औपगवी ॥

5. Those तद्धित nouns which denote an offspring are both masculine and feminine.

Thus औपगवः or औपगवी ॥

इति स्त्रीपुंसाधिकारः ॥

MASCULINE AND NEUTER GENDERS.

१ । 'पुंनपुंसकयोः' । अधिकादेशम् ॥

1. Masculine and Neuter Genders.

This is an adhikāra sūtra.

२ । 'दध्नुस्तुलस्यवेतिरात्रतपुलकमुलस्योद्विताः' । अयं घृतः । इदं घृतम् ॥

2. The following are both masculines and neuters :—दध्नु 'butter,' तुल 'any being,' तुल 'a kind of grass,' वेतिरात्र 'play,' येरावत 'Indra's elephant,' पुलक 'a book,' तुल 'the burnt crust of roast meat,' उद्विता 'redness.'

Thus अयं घृतः or इदं घृतम्.

३ । 'अक्षार्धनिदाघोऽग्रमश्वदृढः' । अयं अक्षः । इदं अक्षम् ॥

3. The following are both masculines and neuters :—अक्ष 'a horn,' अर्ध 'half,' निदाघ 'heat,' अग्र 'effort,' श्व 'a spear,' दृढ 'firm.'

Thus अयं अक्षः or इदं अक्षम् ।

४ । 'वज्रकुञ्जकुचकुर्व्वमत्यदपरिचर्चदभेपुष्पाः' । अयं वज्रः । इदं वज्रम् ।

4. The following are both masculines and neuters :—वज्र 'a. multitude,' कुञ्ज 'a tree,' कुच 'a carpet,' कुर्व्व 'a bundle,' वज्र 'a level plain,' दर्भ 'pride' अर्ध 'a geometry' (Up. I. 137), अर्ध 'half a verse,' दर्भ 'a kind of grass,' and पुच्छ 'tail.'

Thus अयं वज्रः or इदं वज्रम्.

५ । 'कवन्धोपधापुधान्ताः' । स्पष्टम् ॥

5. The following are both masculine and neuter :—कवन्ध 'a headless trunk,' औषध 'medicine,' आयुध 'a weapon.'

६ । 'दण्डमण्डलवण्डशवसेन्धवपाशकाशकुशकाशाङ्कुशकुलिशाः' । एते पुनपुनकयोः स्युः । 'कुशो रामसुते दधे योक्ते द्वीपे कुशं जले' इति विश्वः । शलाकावापी तु स्त्रियाम् । तथा च 'जानपद-' (५००) आदिसुत्रायाविकारे ङीवि । कुशी । दाननि तु टापा 'कुशा वानस्पत्याः स्व ता मा यात' इति श्रुतिः । अतः अङ्गमि- (१६०) इति सूत्रे 'कुशाङ्गोपि' इति प्रयोगश्च । व्यासम् नै च—'हानी तूपायनशब्दे शेषत्वात्कुशाच्छन्दः' इति । तत्र शारोःकभाष्येऽप्येवम् । एवं च श्रुतिसूत्रभाष्याणामेकवाक्यत्वे स्थित्वा चच्छन्द इत्याङ्गश्लेषादिपरो भामतीयन्यः प्रोठिवादमात्रपर इति विभावनायै बहुश्रुतेः ॥

6. The following are both masculines and neuters :—दण्ड 'punishment,' मण्ड 'the solum of boiled rice,' वण्ड 'a break,' शव 'the corpse,' सेन्धव 'a kind of rock-salt,' पाशव 'the side,' काश 'cough,' अङ्कुश 'a hook, a goad,' काकाश 'the sky,' कुश 'kuśa grass,' कुलिश 'thunder-bolt.'

These words are both masculines and neuters. Thus we find in the Viśva-kosha—"Kuśa is the name of the son of Rāma, it means also *darbha* grass, as well as the rope of kuśa grass for connecting the yoke of a plough with the plough, and an island. Kuśam (neuter) means water' But when it means a ploughshare or a rod (*śalākā*) it is feminine. That being so, when the *śalākā* is made of iron the feminine will be formed by ङीव as कुशी । This is by sūtra IV. 1. 42, S 500. But when it means a *śalākā* made of wood, the feminine is formed by टाप । As कुशा 'a piece of wood.' As we find in the śruti :—कुशावानस्पत्याः स्व ता मा यात 'you kuśas are the children of the tree, do you protect you.'

So also in VIII. 3. 46, S. 160, we find the word कुशा used.

So also in the Vyāsa Sūtra we find the word कुशा used. See Vedānta Sūtra III. 3. 26 where the getting rid of good and evil is mentioned; "the obtaining of this good and evil by others has to be added, because the statement about the obtaining is supplementary to the statement about the getting rid of, as in the case of the *kuśas*, the metres, the praise and the singing. This (i.e. the reason for this) has been stated in the Pūrva Mīmāṃsā." (According to the commentators, small wooden rods used by the Udgātris in counting the stōtras are called kuśās. *Thibaut's Vedānta Sūtras Part II, p. 227*).

So also in the commentary on the above sūtra by Śaṅkarāchārya, we find 'कुशानामविशेषेण वनस्पतिरिति वानस्पत्यवशे' ॥

Thus we find that the Śruti (kuśa vānस्पत्यāh), the sūtra (VIII. 3. 46, S. 160), the Śāririka Bhāṣhya (kuśa nāma &c) all unanimously agree in stating that there is such a word as kuśā; and it is this word which is used in the Vedānta Sūtra III. 3. 26 (Kuśā Chhandas &c). The words कुशाच्छन्दः in that sūtra are equal to कुशा plus छन्दः; and not कुश plus आच्छन्दः । Bhāṣmati the commentary on the Śāririka Bhāṣhya is therefore evidently wrong when it analyses the words कुशाच्छन्दः of the sūtra into कुश + आ + छन्दः । So it is a mere bold assertion of the author of Bhāṣmati, and is not borne out by any authority. Let the learned ponder over it.

७ । 'ग्रहमेवदेवदृष्टहाष्टाष्टाम्बुदकुदाश्व' ॥

7. The following are both masculines and feminines :—ग्रह 'a house,' मेह 'a ram,' देह 'the body,' दृष्ट 'a slab, tablet,' दृष्टं 'a kettle-drum,' अष्टाष्ट (!) 'a cloud,' ककुद 'the peak or summit of a mountain.'

इति पुंनपुंसकाधिकारः ॥

COMMON GENDER.

१ । 'अवशिष्टानिहम्' ॥

1. The rest.

This is an adbhikāra sūtra.

२ । 'अव्ययं कतिपुमदस्मदः' ॥

2. The avyayas (Indeclinables), कति, पुमद् and अस्मद् can be used with words in all the three genders.

३ । 'यान्ता सख्या' । शिष्टा पूर्वत् । एकः पुरुषः । एका स्त्री । एकं कुलम् ॥

3. Numerals ending in य and श्य can be used with words in all the three genders.

Thus एकः पुरुषः । एका स्त्री । एकं कुलम् ॥

४ । 'गुणवचनं च' । शुक्रः पटः । शुक्रा पटी । शुक्रं वस्त्रम् ॥

4. So also attributive words.

Thus शुक्रः पटः । शुक्रा पटी । शुक्रं वस्त्रम् ॥

५ । 'कृत्यापच' ॥

5. The kṛitya derivatives also.

The words formed by kṛitya affixes follow the gender of the words which they qualify. (III. 3. 171. S. 3312).

ई । 'करणाधिकरणयोर्लुट्' ॥

6. The words formed by the affix *lyuṭ* added with the force of instrument or location. (III. 3. 117 S. 3 293).

। 'सर्वादीनि सर्वनामानि' । स्पष्टार्थे च त्रिसूची ॥

The Pronominals *sarva* 'et cetera,' (I. 1. 27 S. 23).

इति निहानुशासनप्रकरणम् ।

इति श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचिता वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी समाप्ता ॥

१। शुभमस्तु ॥

